

A

HELYNEVEK MAGYARÁZÓJA.

SZERZETTE ÉS ÖSSZEÁLLÍTOTTA :

ifj. RÉSŐ ENSEL SÁNDOR,

KIRÁLYI TÁBLAI FOGALMAZÓ ÉS KÖZ-ÜGYVÉD.

ELSŐ FÜZET.

A szerző sajátja. Lakása : Pest , Lövész-utca 8-ik sz. Enselház.

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV MAGYAR AKADEMIAI NYOMDÁSZNÁL.

1861.

Felkeress oly szókat, melyek régóta homályban
Voltak, szép ékes neveket, napfényre hoz ismét,
Melyekkel hajdan Kátok, s Cethegusok éltek,
Most a rut moh alatt régen lenyomatva hevernek.

Horátz után Virág Benedek.

ELŐSZÓ.

Miért becsesek előttünk a régiség emlékei? miért munkálódunk azon mindenben, hogy őseink emlékezete fenntartassék?

Nemde, mert szent kötelesség, hogy korunkat az elővilággal kössük össze, és őseink emlékeit, melyeket hagyományban nyertünk, az utókornak általadjuk!

A kegyeletnek beszélő emlékei, a „*Helynevek*“ már igen régen felhívták a figyelmet, de habár történelmünk minden lapján, lángvonalként huzódtak is által, tükörzetök nem tartatott tisztán, hazánk multját e részben nem birtuk.

Midőn a tudós magyar Akadémia 1853. febr. 7-én tartott nyelvtudományi osztály ülésében, helynevek magyarázata gyűjtésére indítványt fogadott el, idő s kötelességbeli dolgot tett, mert ily munka nyelvészetünk, és történelmünket illetőleg új korszakot kezd.

A „*Helynevek Magyarúzója*“ új világosságot nyit, ott hol sok fáradozás után is, köd fedi a nemzet történetét, a fennálló s letűnt helyeknek bizonyos rend s nevek különbsége szerint való előadását tárgyazván, megvilágosítja e haza régi földiratát, történetét, —

IV

történeti s nyelvemlékeket nyújt, kutatja s felemlíti nagy férfaink rég hantozott sír halmait.

A magyar Akadémia felszólításában *) kiemeltetek az iránypontok, és tagadhatlanul nagy nemzeti kincsnek nyilvánítottatott a „*Helynevek Magyarázata*.” E könyvnek kell ugymond jellemezni, a nyelvalkotó ősi magyar észjárást, mintegy elővarázsolván az eredeti szóalkotás módját, és ősi nyelvünk sajátságos alakzatát, és ennek kell hazánk történetével, és viszontagságával szoros összeköttetésben állania.

„*Az iránypontok szerint*“ **). Minden helyirati név, melynek szóahagyomány, vagy monda alapján történeti alapja van, minden helynév, melynek fekvése és természeti sajátsága, a magyarázatra befolyással bír, a netalán akadandó régi oklevelekből, nevezetesen határjárás-i irományokból, és egyházi látogatásokból a hajdani nevezetek — e könyv szakmájául ismervék. Számos helynevek, mintegy elavult ős szók, nyelvünk alkotó erejének egykori gazdagságát fogják tanusítani.

Némely helyirati nevek, történeti férfaink neveit fogják feltüntetni, másokról be fog bizonyulni, hogy őseink azokat, itt lakott és talált népektől vették által; némelyek egykori birtokosaikra, mások illető védszentjeikre fognak emlékeztetni, nagyszámmal találkoznak, melyek különbféle népgyarmatra mutatnak, némelyek, melyek ismét állatokról, fákról és más növényekről, folyókról, vizekről, földek, vidékeknek sajátságiról, víztartó edényekről, kutakról vagy kisebb folyók és

*) Uj Magyar Muzeum 1853. VIII-ik füzet. — Budapesti Hirlap 1853. 110. sz. — Pesti Napló 947. sz.

***) A tudós magyar Akadémia által kitüzött iránypontok szerint egy több ivекből álló „Helynév magyarázat“ot 1859. okt. 25-én 432. sz. a. alólírott adott be, közlötö „Sürgöny“ 1861. 189. 196. 221. s 233. sz. a. Ifj. E. S.

patakok, gyakran görbe, tekergő, karingós folyásaikról neveztettek el, lesznek melyek régi őrhelyekre mutatnak, kedélyes, gunyos, tréfás nevekkal bíró csárdákat jellemeznek.

A helynév magyarázatok ügyében kik fáradoztak, azt az olvasó a munkában idézett kutfőkből fogja meglátni, sok azoknak száma, kik a hon multját, viszontagságait, édes és keserű emlékeit e könyvben előladják s első helyen állandó Béla király névtelen jegyzője (Anonymus) „De Gestis Hungarorum“ czimű könyvével, melyet 24 levél vastag pergamentre irt, s mely ereklyénk Bécsben a császári könyvtárban, a kéziratok közt 630. sz. a. őriztetik.

Alólírott, hogy mozgásba hozza e munkálat iránt a kedélyeket, 1853-ik év elejétől kisebb nagyobb közleményeket adott különböző lapokban. — Így:

„*Napi tudósító*“ czimű lapban 1853. novemb. 1-én 122. sz. „Halesz“ helynév eredetét.

„*Vasárnapi ujságban*“ 1854. 26. 33. 40. 41. szám-ban A B C rendben, egy történelem, s mondákon nyugvó népies közleményt.

„*Budapesti viszhang*“ban, 1856. 21-ik számban A B C rendben, egy szépirodalmi közleményt, mely költőink nyelvét, szellemét hirdette. — Ugyan e lap nevezett évről 28-dik sz. Szekszárd eredetét tudományos alakban kutfőkkel.

„*Vasárnapi ujság*“-ban 1857. 6-ik sz. Roff eredetét, a helynevek helyes magyarázata iránti szempontból, nevezett község érdemes lakossainak.

„*Budapesti Hirlap*“-ban 1857. 170. 171. 172. 173-dik sz. az A B C-nek minden betűjéből egy nagyobb helynév magyarázatot, mely külön is lenyomatott, s melyből néhai Magyar Mihály pesti könyvtáros Angolhonba is küldött egy példányt.

„*Mátyás diák Naptár*“-ban 1858. évre 177—188

VI

lapokon, az A B C-nek minden betűjéből népies helynév adalékokat.

„*Budapesti Hirlap*“-ban 1859. martius hóban 64. 76. sz. a. felhívást s kimutatást azokról, kik a helynevek nyelv- s történettani fontossága és egybegyűjtése mellett küzdöttek.

„*Kalauz*“ ismeretterjesztő lapban (1859. jul. 2-án) 27. sz. a. „Ekel“ eredetét, a helynevek helyes magyarázata iránti kegyeletből nevezett község érdemes la-kossainak.

A „*Pester Lloyd*“-ban (1859. sept. 8- s 10-én) 215 s 216. sz. a. egy német nyelven szerkesztett A B C rendbe vett mutatványt, a német, de magyar érzelmi hazafiaknak.

„*Budapesti Hirlap*“-ban (1860. máj. 1.) 101. számban „*Theresiopolis*“ nevéről.

„*Sürgöny*“-ben (1861.) 189. 196. 221. 233. szám. Nógrádmegye helyneveiről a tudós magyar Akademia által kitűzött iránypontok szerint.

„*Nefelejts*“ szépirodalmi lapban (1861.) $2^{1/126}$ $2^{2/127}$ és $5^3/130$. számokban hölgyeknek szóló, rege és elbeszéléseken nyugvó helynév magyarázatokat.

„*Vasárnapi ujság*“ 1861. oct. 6. 40-ik sz. „*Arjános*“ helység magyarázatát.

„*Pesti Napló*“ „*Pesti Hirnök*“ és „*Magyarország*“ című politikai lapok is vettek által tárcza cikkek e gyűjteményből.

* * *

Mielőtt e munkámat kiadtam, bírálatát kértem ki a tudós magyar Akademia titkárának, kinek kezéhez sok helynév magyarázatok érkeztek be, s melyeket eddig haszonvehetetleneknek nyilvánítottak. A bírálat 14 napi vizsga után ez volt. „*Valóban becses gyűjtemény sok*

nemes adattal — de kissé hiszékeny szellem uralkodik benne, kritikai szigor helyett, stb. stb.

Meg kell még jegyeznem, hogy hirlapok útján *) munkám tárgyának érdeme iránti kegyelettel kértem fel minden honfit, lakhely-nevének eredete- störténete szives megküldésére, de adatokat keveset, tüzetes adatokat pedig épen keveset kaptam, így első vagyok ki kalauz nélkül bejárom e tért, s a kor mohától eltakart nyomokat nemzetemnek anyanyelvén átadom.

A munka mint az első füzetből kivehetni terjedelmes, életét csak pártfogolás biztosíthatja, kivánságunk, hogy mielőbb egészben lássuk, melyek benne a hibás, hibás ugyan, de mégis használható, és bizonyos adatok, mert ez esetben jövőre az elsőt elhalgatjuk, vagy futólag említendjük meg, s mint tévedést kárhozzatni fogjuk, másodikul megemlítjük, mely valóznak tartatott, és használtatott, harmadik leend Mágnes-tónk. —

A Vasárnapi Ujság“ 1859. 30-dik számában írta: Hogy kik ily nemzeti hagyományok egyelőre igen csekélyes dolognak látszó gyűjtésével foglalkoznak, nem egyszer s eléggé szomoruan kénytelenek tapasztalni, hogy öntudatos fáradozásaik, a magokat műveltebb osztályhoz számítók részéről is, gyakorta gunymosollyal találkoznak. E jelenség elég világos jele a tárgy fontossága iránti tájékozhatlanságunknak. Így van ez sok egyéb tárggyal, melynek czélját s horderejét nem ismerjük. Azonban komoly megfontolás nyomán ha a fölvilágosító s buzdító szavakat szívünkbe fogadjuk, s ha nemzetiségünk ügye még igazán érdekel, gunymosoly helyett e tekintetben is talán majd a nemes lelkesülés pirja fog arczainkon kitörni, s a lenézett ügynek,

*) Sürgöny 1861. 46. sz. Protestans Egyházi s iskolai lap 1861. 12-ik szám. Vasárnapi ujság 1861. 9-ik sz. Pesti Napló 1861. 85. sz. Magyarország 1861. 92-ik számban.

VIII

— minél nagyobb szolgálatot — tehetési-vágy fogja keblünket feszíteni. Mi a költővel tartunk:

Csak törpe nép felejthet ős nagyságot,
Csak elfajult kor hős elődöket,
A lelkes eljár ősei sirlakához
S gyűjt régi fénynél új szövétneket,
S ha a jelennek halványul sugára,
A régi fény ragyogjon fel honára. (Garay.)

Fogadja a tisztelt olvasó barátsággal ezen munkát,
mely még Európa könyvtárában ismeretlen.

Ifj. Részó Ensel Sándor.

AZ

A — betűvel kezdődő helynevekről.

Óskori helységek neveit lásd honnan erednek ,
Nagy lehet az majdan , még a mi most töredék.
Idősb Résö Ensel Sándor

Aba. Több hely viseli e nevet ¹⁾ s fenntartják Aba Sámuel harmadik magyar király emlékezetét, kinck magyar eredete kitészik Kéza Simon kronikájából, (63-ik oldal) ki Anonymus szerint (X. és XXXII.) Edu s Edumer kun vezérektől származott. Fenntartják Aba hazabeli régi nemzetség nevét, mely leginkább az olaszoktól „Haba“ iratott, s szinte más ily híres törzöktől veszi Aba nevezetét. Legrégibb maradékira találni a Váradi Regestrum eredeti kiadásában 3-ik oldal, töle erednek Somosy, Berthody, és Rhódey ágak ²⁾ Aba Sámuel kitől a helyek leginkább eredeztetik nevöket, Aba vagy Apa nevét, a köznéptől, melynek különösen kedvezett, s azzal társalgott, kegyessége miatt kapta. Anonymus mondja (Cap. 32.) Rex Samuel pro sua pietate *oba* vocabatur.

Aba nemzetség nagy földesuraság lévén, több Vármegyékben, nevét jelenleg sok elpusztult helységek, és telkek sőt családok viselik. Aba királyt két tette jellemzi, egyike magasztalja, másika alázza. Első hogy Péter második magyar királyt elűzván, az általa behozott idegeneket fékezte, és a meghasonlott országot rendbe hozta, magát a nép erányában atyailag viselte, s e tette öt magasztalja. Másik hogy Csanádon 50 nemeset pusztán azon gyanuból, hogy azok a tronjáról elűzött Péter baráti, minden kikérdezés nélkül halálra ítélt, ez alázza.

Aba hogy az Aba nemzetségtől kapta nevét Thuroczy,

¹⁾ *Aba* h. Fehér vb. egy homokos térségen. Pusztá Szabolts vb. Nyir-adonyhoz nem messze. Pusztá Komárom vb. Ó-Gyallai határral beolvadva. Pusztá Abauj vb. *Aba-falva* Gömör megyének volt Putnoki járásában, rónaságon, Miskolc felé vivő országúthoz közel nyugotra. *Aba-lyiget* m. h. Baranya vb. hegyek közt nevezetes barlanggal, melynek hív leírását adja, Tudom. Gyűjt. 1820. X. köt. 81—96 lp. *Aba-Lehota* h. Nyitra vb. stb.

²⁾ Horváth Istv. „Magyarország gyökeres nemzetségeiről.“ Pest 1820. 43. lp.

(II. R. 9. F.) és Wagner Károly értekezése *Aba* nemzetségről ¹⁾ eléggé tanusítják.

Abafája (Brenndorf, Uedendorf, Sylva Abbatis, olahul *Apa-faje*) Torda vb. Maros folyam jobb partján, melynek megtelepítés ideje az őshajdankorba esik, mint neve mutatja *Aba* nemzetség egyik törzsének volt birtoka, és telepe.

Abaj-Homok puszta Zemplén vb. 1366-ban *Abaj* s *Homok*, még külön birtokot képeztek. — *Abaj* = üldözés. *Homok* a föld-minémüségére vonatkozik.

Abalin hajdan falu Hunyad vb. némely oklevelekben rövidítve *Ablin*, máshol *Ablio*, 1438-ban már adomány tárgya volt. (J. E.)

Ab-mező hegy Udvarhelyszéken, jelentése *Apo* vagy *ős-mező*. (Vida).

Abosfalva és *Ebesfalva*, két helység *Küküllő* vb. mellyek az *Apa* névtől vették nevezetjeiket, a minthogy hajdan, mind a kettőt az *Apafy* család birta. *Abosfalvát* emlit *Kresznerics Sáros* vb. Ide tartanak *Abos*, s *Abots* magyar családnevek. (Kállay.)

Van *Apa* helység, melynek birtokossaiul, 1298, 3-ik *András* király levelében, *Gergely* s *Jakab* gróf, *Apának* fiai említetnek. (*Szirmay Szatmár* megye II. 309.)

Aba, *oba*, 1040. *Aba* 1290. h. *Heves* vb. *Aba* király más-ként *Ubanus*, *Alboinus*, *ovo*, s *ono-nak* neveztetett. (*Hist. Lex.* 1730.) *Abo* fővárossa van *Finn* országnak.

Aba szó jelentése: *Ab* persa nyelven fény, a zsidó év XI-ik hava, t. i. a keresztény esztendő szerint *Julius*. *Aba* város létezett *Phocisban* mellyet állítólag az *argosi Abbas* alapított. — *Aba* héberül *Apa*, *Abu* rövidetés által *bu*, *Sémi* szó, az araboknál atyát jelent, úgy mint az ennek megfelelő *Ab*, a *chaldban*.

Aba, magyar szótári értelme, fehér goromba posztó, még *Aba* király idejéből e szót mélyen nyomozza *Kállay Ferencz* ²⁾ *Honi* történeteinkből ide tartanak az *Aba*, *Apa*, *Apafy*, *Apáti*, *Apponyi* család nevezetek. *Jobagio* *apa*, de *villa Sedan* (*Zsádány*) 1217-ből *villa Apati*. *Apa*, genus *Aba*, de genere *Borsa*. (*Ritus expl. verit.* p. 216. 219. 241. 244. *Bél* kiadása szerint) *Oláh Miklós* emlit *Villa Apátit*. (*Cap. XI. in Hung.*)

¹⁾ „Ungrische Magazin“ Pozsony IV. k. 1787. 339. lp.

²⁾ *Tudománytár* 1835. V-ik kötet. 160—165. lp.

Aba nemzetség nevének változó kiejtése Oba = Aba = Haba = Saba = chaba. 1158. Aba Rex Cod. Dipl. I. található Alba hangon is. Abas = Aba, megfordítva Saba = Aba, az Abyssinus nép neve, kik mint Égcirkászok börtöneknek tartattak. Strabo Lib. 7. az Abios nevet görögből származtatja s „vitae expertes“ értelemre magyarázza. Apios = longaevus, úgy tartják voltak hoszu életű Scythák „Souba, Scythae. ¹⁾

Abád m. h. Heves-külső Szolnok vb. Tisza bal partján. Egy régi oklevélben előjő *obada* néven, ²⁾ a hol a régi falu állt, régi templom omladékaik találtak, és az ezek, és a Tisza közti homokdombot, a nép maiglan „*Aba Sirjá*-nak nevezi. ³⁾ Abád jelenleg Tisza Szalokkal egyesülve, Abád-Szalok nevet visel (F. k.) egyike legrégibb helyeinknek, *s nevét kétségtelenül keletről hozták eleink, mert persa nyelven is lakot, sőt királyi székhelyet jelent*, s annál fogva indus városok nevének képzésében is feltalálható, mint p. o. Aureng-Abat. Alla-Abad. Régi neve ubadi, obad, Abaad, Abuad. (K. N.) Hogy Abád, Abasírja volna nem áll, mert Aba 1044. midőn csatát vívott ellen feleivel, Ménfő mezején sátorozott, és ott saját népei közül Bue s Bukne vitézek törtek reá s oltották ki életét. (Mich. Ritii. De Rebus Hungariae L. II. 31.) Valóbb hogy itt Aba nemzetségi birtok volt. (Tudom. Gyűjt. 1834. VII. F. 15. lp.) Obád már előjő 955-ik évben, Anonymus írja: Et in eodem tempore, de terra Bissenorum, venit quidam miles, de ducali progenie, cujus nomen fuit Tomizoba, pater Urkund, a quo descendit, genus Thomoy, cui dux Tocsun dedit terram habitandi in partibus (K.) Remy usque ad Thysciam, ubi nunc est portus Obad — az az — Taksony fejedelem idejében a a Bessussok földéről jöve egy hercegi vérből származott vitéz, kinek neve volt Tomizoba, az Urkund atya, kitől származik, a Tomay nemzetség ennek Taksony fejedelem ada földet a Kemey részeken, egész a Tiszáig, hol most az obadi rév vagyon. (Bknj. 57. Fej.)

¹⁾ Podhraczký József „Béla király Névtelen jegyzője idejekora“ 1861. 226—262. lp.

²⁾ Tudom. Gyűjt. 1834. II. F. 92. lp.

³⁾ Néphite hogy Aba Sámuel teste itt néhány évig elveszve feküdt s itt találtatott fel.

Abda (n. Brückel) m. h. Győr vb. Rábca vize mellett, igen régi helység, 1221-ben már létezett, régi neve szinte Obada, Abada. (Fejér Codex Dipl. T. IV. II. 323. Istvánfy Lib. 23: 301. etc.)

Abod Maros széki törzsökös székely falu Erdélyben, ugyanott egy járás s egy falu, és Borsod vármegyében egy puszta e néven.

Abád szó jelentése: Abád zsidó ige = eltéved, ki megy az utból. *Abdah* fn = vészeshely. Abadah fekete bőrű nomád néptörzs a thebai pusztaságban; Abaddon, megsemmisítést, vagy kitarást jelent az ó szövevényi iratokban. Az új szövetségi iratokban pedig az örvény vagy alvilág angyalának neve, ki Sz. János jelenései 9. 1. szerint mint egy égből lehullott csillag az örvény vagy pokol feletti uralommal van felruházva (J.) *Adád-ias*, héber finév, zsidó naptár szerint Sept. 19-re esik. Kréta szigeten vannak arab származású népfajok e néven „Abadioták“ *Abad-zi* vagy Abai a törököknél azon hónap neve, mely nálunk Augustus. Sz. Írásban az Isten neveztetik Aba = apá-nak. (Rom. 8. 15. Mark. 14. 36.)

Obada 1109. h. most Apátin Báts vb. Dunánál. Obad 1257. Obada 1297. sziget a Dunánál.

Abád helynév, mint műveltető ige, azon arab-persa-török felíratok 3-ikában jö elő, mellyek Pétsett találtattak, s mely fölírásokat B. Hammer Purgstall a m. akadémianak beküldött, azokat állítólag egy 1663-ban itt járt híres utazó Mohamed Eulia efendi írta. Jelentése törökben abad = dolgozni, építeni, héberben művelni, tárgyraggal tisztelni, különösen istent. *Abdalah* = szolgálja az urnak. Említett fölíratokban teszen — fölépített helyet — héberül Abád = átkelt. — Abád = elvesző. (Zsolt. 41 : 6.)

Abád helynév magyarázata, Aba = családnév s *d* ragasztékból jö, *d* menyiséget, sokaságot jelent, így Ádán, Ádánd m. M. V. Somogy vb. a *d* mind az egy, mind a több tagu birtokos neveknél, sok helynevet segít képezni, p. o. Érd, Un-d, Bán-d, Pál-d, Kál-d, Sár-d — a helynév képzésben a *d* mintegy birtok rag tűnik fel. — Abád Aba család birtokát s nem Aba sirját képezé. ¹⁾

¹⁾ Katona Hist. Crit. Reg. Hung. Stirp. Arpadianae T. I. p. 664. írja: hogy Aba teste Heves megyében a Sári kolostorban, melyet maga

Abauj. Vár, város, s megye e néven. *Nevezetét veszi Aba Sámuel, előbb magyar nádor, utóbb III-ik magyar királytól építetett Abauj vártól.* A várnak melyet Aba emelt, már aligha omladványai láthatók a jelenlegi Ujvár faluban, hol épült, s melytől mint Zsigmond király s Fülöp nádor okleveleiben olvashatni, a megye, Ujvár-megyének is neveztetett. Thuróczy mondja ¹⁾ Aba-Ujvár = Castrum novum quod rex Aba construxerat. A vár Göntzön felül Hernád mentében 1041-ik évben földből emeltetett, széthanyatására 1461. Kassa város költsönzött löszerszámokat. (Palúgyay „Megyei Rendszer.“)

Abayvár 1255. Abbawy vár 1270. vár s megye.

Aba ki Sz. István hugát Saroltát birta nőül, Abaujvár helynévben emlékezetessé van téve. E király szomorú története, a magyar nép nyelvében nyolc századon keresztül felmaradt; (L. Aba, Abád) mert „Abajgatás“ Szirmay szerint Aba korában támadt, s fennmaradt szó, s vonatkozólag a Péter s Aba közt felváltva történt üldözösökre, ama szó, mai napig nyugtalanításti méltatlankodást, kegyetlenkedést jelent. (H. M.) Egy 1198-k, oklevélben Dénes főispán „Comes de Ujvár“ neveztetik. (Fehér Cod. Dipl. II. k. 326. s 331. lp.)

Abauj megye, Magyarország eredeti 72. megyéinek egyike, mely az Aba nemzetség szállásából mindjárt a XI-ik század kezdetén alakult.

Abany vagy *Abony* több hely viseli e nevet ²⁾ Sándor István szerint Abony nevezet Abá-tól van, Abahonja = Abony ³⁾ Kállay Ferenc szerint hihetőleg az Aponyi családnével áll közelebbi rokonságban, az Abony s Apony szavakban, a *p* és *b* betűk felcserélése csak táj kimondás szerint esik meg. ⁴⁾

építetett, temetődött el. — Thuróczy T. II. C. XXXVII. Tudom. Gyűjt. 1834. VII. k. 13. lp.

¹⁾ Chron. P. II. C. XXXIX.

²⁾ Abany M. V. Pest vb. Szolnok vagy Nagy Abony nevet is visel. Füzes Abony m. h. Heves vb. Kis vagy Sik Abony m. h. Pozsony vb.. Szerdahelyhez közel. Nagy Abony ugyanott. Puszta-Abony Zemplén vb. Abangi 1239. hn. Csallóközben. Aban 1261. fu. Heves vb. Régibb iratokban Abon s Abán-nak nevezetik.

³⁾ Sokféle IX. p. 174.

⁴⁾ P. Nagy László véleménye, hogy Abony átültetett helynév, őse-

Abony Pest vb. mint város 1741-ig viszi fel magát, mint reform. anya eklésiáról Lampe tesz említést azelőtti évekről, eredete 1500-ig vihető fel. (M. F.) Ugy vélik hogy e hely azon Apponyi család birtokát képezte, melyből származott Apponyi Pál, ki II-ik Mátyás megkoronázásakor 1608, több főnemesekkel ételt hordott fel a királyi asztalra. (Beli adparatus. 305. lp.) Abony = Apony. Villa Fel-abony említettik III-ik András kir. oklevelében 1299. (Cath. b. Szech. T. II. p. 43.)

Abone régi britt város nevét Camden, viz *mell etti lakásnak magyarázza*, ez esetben Abon helynév, kelta-scytha szakbeli lenne Európában. Deir *Abona* klastrom Mesopotániában, hol Noé temető helyét mutogatják s „monasterium patris nostri“ szókkal magyaráztatik, (Herbelot t. 4. p. 473.) ugyancsak a Kaspiumi tenger egyik szigetének régi neve *Abgoun* (Herbelot t. 4. p. 270.) és Ptolomeus (L. 4. C. 4.) Galitiában *Abon* várost említ, — ezeket n. Kállay Ferenc szerint „viz“ jelentésben kell venni ¹⁾ itt hivatkozik Camden britt szótárára, *Aven, Avon, = fluvius (folyó) Avone, Abone = viz mellett épült város*, (a glocesteri megyében) ma *Aventon* a neve, hajdan *Abone*. Aufona, fluvius in Northamptonia. (Bochard 9. s. p. 1206.)

Abony nevet Kassai (l. 121.) Adony névvel zavarja össze s adány, adomány után származtatja, Füzes Abony nála Füzesadony, quod donum significat. — Gyarmathy pedig az Abony nevet Bononia = Bologne névvel vette ok nélkül egynek.

Persa *Aban-ized* = viz istene, lelke, (Heinrich Seel, die Mithrageheimnisse „Aarau“ 1823. 39. lp.) gyöke *ab* = viz, hab, az *án*, rag, Zend és Sanskrit nyelvekben néha elvont, néha cselekvő neveket képez. (Közlemények Gf. Karácsayval XXXXVI-ik kérdés, a, alatt.) Kállay szerint *Aban-ized*, mint termékenyítő isten, egy hittani mythusból merült fel, mert a vizszelemai, lelkei is, *apa, aba, atya*, tiszteleti címnevet nyertek. Grönlandi nyelvben *apon* = hó (nix) ez a kelta *abon* = viz. (Hornt Olearius utazása 171. lp.) Bullet kelta szótárában *ab* = viz, *Abein* helység

ink, az átalok elhagyott tartományokból hozták, mert e név előző Palestinában is, mit Kalmet Agoston Sz. földről irt geographiaja (Tirnau T. III. p. 88.) igazol.

¹⁾ Néhai Kállay Ferenc tudós társasági tag hátrahagyott *Diariumaiból*.

nevét meleg fürdőtől nyerte, (T. V. p. 71., Auvergne leírásában.)
lejobb is említ Burgund földön *Abon* patakot, mely után magyaráza Aboncourt helység nevét; említ *Apance* nevű vizet ugyanott. *Apan* = patak, *Apance* = kis patak. i. h. 138. 143. lp.)

Abony = viz melletti lakás, kezdetben hittani mythusból tisztelethely volt. *Abony* Pozson vb. a Vágh-hoz, *Abony* Pest vb. a Tiszához közel esnek, így értelmök a víz értelmére szorítkozik. Castren szerint a siberiai osztj ákok az *Obi* folyóvizet maig tisztelik, azt a mi anyáknak nevezik, az az istenök, ki őket táplálja. („Bulletin des sciences“ Pétersb. t. III. N. 67. 68.)¹⁾

Bischof szótárában *Abone* nevek, viz melletti fekvést jelentenek, hová a Paphlegoniai *Aboni-teikhos* = *Aboni castrum* is sorozandó Pontus partján, ma Inoboli. Ugyancsak e szótár említ Szíriában *Abana*, *Amana* vizet, mely *Amana* hegyről folyt le. Plinius szerint ma is van, ugymond, hasonló nevű *Abana* viz, mely *Sirus* tengerbe ömlik, van *Abannép* Mauritániában is.

Egy 1261-ki IV-ik Béla királytól kiadott oklevél *Aban* nevet számtalanszor említ a Tiszapartján Hevesben. (Fehér Cod. Dipl. T. IV. V. III. p. 37.) Urbán pápa megerősítő levele 1262-ik évről szinte említi „Obont“ (U. O. 83. lp.) Fel *Abony* előjő egy 1299-ki oklevélben. (U. O. T. VI. V. II. 189. 190. lp.)

Aban persa hitregében vasbányák őrszelleme, s e népnél a 8-ik hónap neve. *Aban* zsidó szó, értelme = telepítvény. *Ab-ap* vallásos gyökszó a magyarban. Schaffarik szerint a *Buna* szláv név, értelme = mész. Figyelmet érdemel Ptolomeus *Abunis* helyneve is, Keraum hegyekben, a mai Kubán völgyekben Kaukaziában, hol „Heniochokat“ laktat, kiket Jores Sarmata fajnak vett, (Die Jafetiden 142. lp.) ezek ugymond a legrégebbszlávok, másképp henetek = hanákok, Kállay szerint Henet, Venet (Venecia = Velence) viz meletti lakok neve.— Mongolban *ap* = veni, hozni — jelentésben, csak kapzsiságot fejez ki, ellenben finn *apu* = ápolgatni. Magyarázatot vár Meninszki iméz előadása „*Aban*“ persice mensis, ubi intrat Sol in scorpionem, *úban* = mons (hegy) *ebanani* = montes duae Arabiae (t. I. p. 8.) ez irányban Benfeyn s Stern által kiadott könyvet, a hónapok keleti neveiről

¹⁾ Kállay „Pogány Magyarok vallása“ 1861. II. R. 86. lp. A víz isteni tisztelet módról bővebben szól.

kellene használni, hiedelem hogy az *aban* hónapnév Syrokaldi nyelvből vitetett által, s egynek vehető Abam, Ab, Abeb hónap nevekkel. — Szerencsen nyelven *Abon* = apa. (Hensel Synops universe Philologia 1741. p. 35.) Kállay szerint az *Ap* gyök magossági, és hegy fogalommal is bir. Az indus szent *Abes* hegy, a mongol földi *uba* = *oba* sírdombok így magyarázandók. ¹⁾

Abara magyar falu Zemplén vb. Latorcza vize mellett. Szabó K. szerint Avarok lakhelye volt, mint mellette Szállása, Szálatska ²⁾ s ezektől nyeri nevét.

Abara 1217. Vár. Reg. 49. §. hn. Avarok, Abares, avagy Avarus, Abarus népagazat. Magyarok Dáciába jönnek Justinianus császár idejében Avar király alatt ³⁾ e nép kora egy lánc szem történelmünkben, mely a hunnok s magyarok korával áll kapcsolatban, rólok legtöbb bizonyost irnak a görög írók, nevezetesen a IV-ik század végén élt Evagrius. Hist. Eccles. Libr. V. C.1.) Menander Protectorból tudjuk, hogy e nép meggyőzhetlennek volt híresztelve. (Excerpt. Legat Libr. 1. Sript. Byz. T. 1. Edit. Ven. p. 67.) Daciát Kr. sz. u. 557-ben 1-ső Justinianus uralmának 30-ik évében foglalták el. 582-ik évben Panoniában szerepeltek, s már 649-ben Enns folyó vizéig terjeszkedtek, s Panoniának 814-ig urai voltak.⁴⁾

Abara, Pannonia őslakóinak, a rég letűnt avar nép emlékét tartja fenn, mely népet nem annyira idegen fegyver, de inkább

¹⁾ Néhai t. Kállay Ferencnek Abony s Apony cikkeiből láthatjuk, hogy az ő gyűjteménye, helynév szótár dolgozatot is foglal magában, de nyomozásából nem merithetni biztos adatokat, ő minden egyes névről legfőlebb elmondja, mit róla a nyelv és történelem enged, de értelmök tökéletes meghatározása és származtatásánál ingadoz, sok rozsul alkotott szó magyarázatok terhelik Diariumait, így vagyunk más tudósokkal is, kik egyes neveket, különös vizsgálat alá vétel nélkül magyaráztak, a saját és legelső értelmét a szónak biztosítani nem törekedtek, a nyomozásban a könnyenhivőség és tulságos kétkedés közt középutat nem tartottak, s fölöslegesség kihagyásával rövid meghatározást nem eszközöltek. Hiányzik egy jó etymologiai szótárunk, mely irodalmunkban a szónyomozást, nyelvhasználatot, az ész s természet rendületlen igazságaira építné.

²⁾ Uj magy. Muz. 1857. II. F. Atilla C. alatt.

³⁾ Imago Hung. Antiq. p. 213.

⁴⁾ Budai Esaias Historiája 1805. II. R. 15—26. §§. ugy Agathias I. 1. Procop Nicephor stb.

mint egy honvesztett avar Bogor bolgár király előtt panaszkozda, erköltsvesztesség gyengített meg. A nyelvünkben élő avar szó, tán e nép pusztulására vonatkozik.

A Syrusok a Taurusokat nevezték Abaroknak, mely név, valamint Taurus bikát teszen, így neveztettek erős testalkotásokra nézve. Czeceze byzantinus író szerint az Abarok a Roszusok törzsök atyjai voltak, kik hogy szláv nyelven beszéltek, Const. Porph. állítja. (de adm. Imp. T. I. p. 85.) Hammer a kijött magyarokat nevezi Abaroknak.

Villa Abara előjö 1217-ben (Rit. expl. verit. p. 206.) Az abar névről bőven értekezik Kállay Ferenc ¹⁾ Dankovszky szerint e nép onnan kapja a-vár nevét, mert birtokjok fővárosának neve „Vár“ vala. — Bonfin szerint (Rer. Ung. Dec. I. Lib. I. v. 51.) abar, az avar névnek felel meg.

Abara szó jelentése: Abar annyit tesz mint Abából való, mely a másodrendbeli hunusok neve. A deák irok avares, a görögök pedig „v“ betűjük nem lévén, azt „b“vel potolván, „Abares“ írják.

Abara néven neveztetik az ország tiszai részein és néhol Erdélyben is a „Szin“ mely széna vagy szalma elfedése végett faoszlopokon nyugvo szalmatetővel állittatik fel.

Abar = abgar örmény származtatás után annyit tesz, mint nagy, hatalmas, előkelő, s az oshonusi birodalom uralkodóinak közciméül szolgált. (H.)

Bizoni Károly így ír a helynévről: ²⁾ *Abara* chaldeai nyelven „révhajó“ „átmenő“ (Zsolt. 124: 4. 5.) innen Abrán = átmenetel, ábrándoz = járni, kelni. Innen *abáról* = átvitte valamin, ismét abar = repül (Jobb. 39: 29.) ismét erősít. Gnein betűvel gn-abar = átment, mellette elment (1. Mos. 33: 3.) ismét terhesített, teherbe ejtett (1. Mos. 16: 5. Job 21: 20.) ismét egy napot közbe ejtett, mint a 4-ik esztendőben Február hónaphoz beigattatik egy nap, a 29-ik szökőévben; ismét bezárta (1. kir. 6: 21.) ismét kikötő, innen éber teszi, — az ő lakhelyekről = vizen tuli, másod jelentéssel = ott pihen. Így Abara, miután

¹⁾ Tudománytár 1835. V. k. 172. lp.

²⁾ A magyar t. akademiához 1853. Jun. 11-én 70. sz. a beküldött Helynéviratokból.

Latorca vize mellett fekvő hely, valaha révhajózó állomással birván, kapta nevét.

Abbir zsidó-syro-chaldeai nyelven = a mi bir, erős, tehetős, hatalmas, fejedelem bika (Kis B. Magy. Régiségek) innen lenne Abara = rónahatáru termékeny föld.

Abar = Avar, arabul pártolás, mozgás által előidézett fordulat, mely a tárgyak s egyének egymástóli szétválasztását vonja maga után.

Avar = lekaszált fütől megfosztott rét, midőn a fü elpártoltatott a földtől, összefügg „a-vuar“ vogul-sirján gyökkel, mely erdő alját jelzi. (Gabeleut Gram. Syrj.) Abaraus vagy Aboraas nevű afrikai város így esik Guineába, az aranszigeteken Volta vize mellett.

Keleti nyelvekben jelesen a persában Ab, Ap viz, mint a magyarban, innen apad ige; Abaról = elixat (forralt) Abarlás = juris in olla lixatio.

Abelova tót falu Nográd vb. közép magos hegyhátton. Régenten Abel-Lehotának hivatott. *Abel bibliai név, Ádám második fiának kit Kain testvére irigységből ölt meg, emlékét tartja fenn. Ő volt a legelső vértanu s őt a pásztornép tiszteletben tartván, telepeket emelt nevére. Voltak Abelianusok a régi pogány világban, kik Abel követőinek tartották magokat, és kegyes életre törekedtek, házasságba nem ereszkedtek, vagy ha igen, gyermekeket nem nemzettek. (Bochart in Canaan I. 2. c. 16.) Kainról iratik, hogy megölvén testvérét Abelt, lelkiemérettől furdalva Arabia sivatag pusztájába bujdosott s ott fia Enoch nevére várost emelt. Philadelfia körül ellenben Abel-nek emeltek a népek telepet, hol Jephtha az elleneit leverte. (Eusebius in onomastico Judic. II. 35. 2. Sam. 20. 15. I. Reg. 19. 16. Reland Palestina p. 519. Calmet Martiniere Dict.)*

Abel emlékezetére számtalan helyek emeltettek, és pedig azon célból, hogy emlékezete minél gyakrabban forogjon fel előttünk, példája után felsejünk, erkölcsét, cselekedetét kövessük. ¹⁾ — Spondaneus említ egy szent Abelt, ki Dániát

¹⁾ Syriában Synie helység felett a hegytetőn áll egy igen régi épület, a mely Abel sirjának régéltetik, ugyanazért hajdan a környék is *Abile*-nek nevezetett. (Lencsés Természet remekei 1832. 181. lp.)

foglalta el, és megöletvén, koporsója körül sok jelenségek támadtak 1250-ik évben (Bod. Sz. Heortokrates 1786.)

Abel szó jelentése: Abel héber nyelven ligetet, mezőt jelent, s ez értelemben egyébb szavakkal összetéve, több palestinai helység nevét képezi p. o. Abel-Beth-Maaka város, a Naftali nemzetség területén. Abel-Keramin Jordán bal partján.

Abel néven állott egy falu Tolna vb. melyet ma már híréből sem ismerünk, ez a mai Pél nevű puszta lehetett. Volt Abel nevű nemes család Erdélyben.

Abel jelentősége még héberül—„hiuság“ napja Január 2-a görögül — „panasz, szomorúság“ (Hist. Lex. 1730.) Abelo megfelel a Bielo szláv szónak, melynek jelentése fehér.

Abel-Lehota vagy Bielo-Lehota = fehér gyarmat jelentéssel is bír. Lehota tótul, magyarul gyarmat.

Abelova összetett szónak tartatik Abel s Lehota szavakból Lehota megfelel a német Lehen = clientela szónak, mely a földek meghatározásánál bizonyos számú mértéket jelentett. Lehen = Lancus (hüber) értelmet is adja (Fehér Cod. Dipl. T. VI. Vol. 2. p. 108.)

Ablonca puszta Gömör vb. Tamási körül. Első lakói mint Szlávok Jablonca neveztek s ez nyárfás helyet jelentett, birt nyárfa s makk-erdővel, most Ablonca a neve.

Abláncz egy völgynek neve a Kőszegi határban Csepreg felé, melyről emlékezet van IV-ik Béla király levelében 1233., melyben Sidán falu határaitól szól.

Abláncz-Kürt Nyitra vb. állitolag „Eb-láncz-kürt“ egykor birtokossa úgy cserélte el ebért, lánczért és kürtért.

Ábrahám több hely viseli e nevet ¹⁾ özönviz után a zsidó nép törzsökatyát, kit Isten különös kijelentésben részesítette, hívták Ábrahámnak (1. Moz. 17. 20. 22.) és ennek emlékezetére legrégebb időtől fogva emeltetnek telepek, s nevét leginkább

¹⁾ Ábrahám h. Szabolcs vb. Puszta Zala vb. Balaton partján. Sz. Ábrahám tót M. V. Pozsony vb. Dioszegtől északra. Ábrahám falva tót h. Sáros vb. (Curial Abrahamovce) Abrahamova p. Torontál vb. Hajdusica p. mellett. (Grindualuj Abrám) Turóc, Szepes, Sáros vb. vannak ily nevű helyek.

a zsidó nép keresztségben viseli. Ábrahám, Thare fia volt, született Chaldea ur nevű városában Kr. sz. e. 2000-ik évben, jámborsága, és élete viszonyai a Sz. írásból elég ismeretesek.

Történelmünk szerint 805-ik évben, midőn Theodorus avar chán helibe Thudun lépett fel s keresztény hitre keresztelkedék, „Ábrahám“ nevet vett fel, rólla is maradtak fel avarkori helyek. (Rumy.) ¹⁾

Sz. Ábrahám tiszteletére is emelvék telepek. Ulászlónak 1440-ik évben kiadott okirata tanusítja, hogy ott hol most Ráckeve fekszik, helység állott Sz. Ábrahám tiszteletére, itt telepítettek le a törökök által üldözött Keve városi szerbek. ²⁾

Ábrahámfalva Szepes vb. egy a legrégebb helyek közül, az ugynevezett X. lándzsa hordozók főhelye. Ez egykori birtokosa nevét viseli. Így Ábrahám telke Abony mellett.

Abram vagy Ábrahám hajdan a kalocsai diocesisben Cisterciák kolostora, melyet Moyzes nádor, és testvére Sándor 1270-ik évben alapítottak. Abrámfalva Borsod vb. előző 1292-ben Abrám-syk 1235. „ad quendam viam Abramsych vulgariter nuncupatam“ ut Baranya vb.

Emelvék helyek Ábrahám szent püspök tiszteletére, ki sem kenyeret, sem vizet, sem semmiféle fött ételt nem izelt, sem tüzelt nem élt, hanem csak salátával s egyéb afélékkel, jövedelmét szegényekre költé. (Bod. Sz. Heortokr. 153. lp.)

Ábrahám szó jelentése: Ábrahám héber nyelven — népek atya — kit Istenben helyezett hite s bizalma emeltek fel. (Moz. I. könyv 17: 5. 15. 19.) Zsidók és arabok őt tartják fajok törzskének. Ábrahám több rendbeli szentnek neve, kik leginkább Syriában valláshirdetők voltak. Ábrahám = sok nép atya, mint személynév Dec. 20-ra esik, a név magyarázandó a héberből ab = apa, ram = magas, régi emelkedett, ős, tulajdonkép sokaknak atya. (Wiener Lex. Hebr.)

Abram = Ábrahám (Abbatia B. M. V.)

¹⁾ Pray Annal. P. II. Compl. Res Gestas Avarum L. III. p. 285 „Anno DCCCXV. Cabuanus venit ad Dominum Carolum et Abraham Caganus baptistas super Fiskaha.“

²⁾ Sürgöny 1861. 28. sz. Ludaics Miksa. A történeti emlékü ráckevei görög vallású szerbtemplom. Bél. M. T. III. p. 522. V-ik László kir. alatt 1455. Csepelben fekvő Kiskeve még Ábrahámnak hivatott.

Abránka h. Bereg vb. Veretzkéhez délre. Felső alsó Abrány h. Borsod vb. Miskolcához közel Kies völgy oldalán. F. Abrány (oláhul Abramus de Szusz) h. Bihar vb. stb. Ábrahám, Abris, Abrány személynevekből veszik magyarázatukat. — A hat székes nemzetség s ezek 24 ágainak egyike viselte az Ábrán nevet (H. L.)

Abroszka pusz'ta, Rima Szombat mellett, és egy halom e néven a Jenei határban Gömör vb. Ez utóbbi nevét egy történet-től nyerte. E vidéken vadászott egykor Mátyás király, vadászatát lakoma követte, melyet Jeney Gömörmegye akkori alispánja rendezett, ki, hogy nagy vendégét királyilag megvendéghesse, ez ünnepélyhez fényes készüléteket tett, többi közt nevezetessé-gül a szomszéd Rima-szétsi dynastától Szécsy Györgytől is elké-rette ennek híres, arannyal himzett abroszát, hogy azt fölteritse a királyi asztalra, mely Jene helység határában a fönnebbi halomra volt fölállítva. Lakoma lesz, közbe a király megdicséri a pompás abroszt, minek Jeney szerfelett örült, s nem törődve, hogy az nem sajátja, a királynak kedveskedni akarván, azt a király podgyá-szai közt Budára küldte. A vadászat rég elmúlt és Szécsy még sem kapta abroszát, ebből per támadt. Szécsy az abrosz miatt Je-neyt perbe fogta, s megnyerte; az abrosz ára fejében birtokának éppen azon része, hol a királyi lakoma volt, végrehajtás útján Szécsy Györgynek adatott, és *azolta az érdekllett halom az abrosz perről Abroszka nevet visel.* ¹⁾

Abrosz = *αβρός* görögbeni jelentése: gyöngé, finom, ké-nyes; — magyar értelmé terítő, mellyel az asztal, étel feltalaláskor befedetik, — tótul obruszt = beteríti.

Abriháza (lásd Alistál után sorozva.)

¹⁾ Nagy Iván közleménye. Divatesarnok 1854. 5-ik sz. 114. lp. — Pulszky Ferenc a helynevek magyarázatánál a regéknek philosophiai s historiai becsét nem tagadta meg, s az 1840-iki Emlényben maga is köz-ölt magyarázatokot monda alapján. Mocsáry szerint a régi mondán ala-puló helyneveknek annyi hitelt adjunk magyarázatainkban, menyit egy regének szoktunk adni, de azért felkell vennünk s megtartanunk. (Nógrád megye tört. III. K. 132. lp.) Abroszka mint igaz történet él a népszáján.

Abrudbánya M. V. Erdélyben, Fehér vb., Károly Fehérvártól mintegy 10 óra járásra Ompa partján. Hajdan mint római telep, ott levő régi bányájától „Auraria“ hivatott, oláhok Avrud, Havrud, Havorud, Avorud, nevezik. E hely a rómaiak legfőbb bányáját képezé Kat-EXOXEN név alatt, határit ezüst habjaival Abrud patak mosa, — sok római emlékkövekkel bir. Ptolomeus szerint (Geogr. I. II. Cap. 15. 16. Tab. Europ. V.) az ő idejében e hely már fennállott. Aranybányái Decebal kora alatt műveltettek, és Traján Császár által Kr. sz. u. 105. Aurariae Daciae neve alatt bérbe voltak adva. Említi egy 1271-ki oklevél „Terra Abruth“ néven, sita juxta ompoy fluvium, — Sigmond király egy 1427-ben kelt oklevelében „Altenburg“-nak is nevezi, németül „Grosz Schlatten“ itt találtattak a mult század végén azon viasztáblák, melyek epigraphiai és paleographiai tekintetben becses római régiségek, ezeken „Albmajor“ név állott, s *Massman szerint a helynév a hajdani Alburnum változéka.* (Fridvalszky Minearológiájában értekezik róla.) Ismeretes legrégebb petséte 1730-ból címerében Sast visel, körírása „Sigill op pidi Abrug.“

Legelső neve Auraria lévén, midőn a helyet oláhok ülték meg, azok nevezetét Avrud, Avorudra fordíték, a magyaroktól Abrud s bányájáról Abrudbánya nevet nyert. ¹⁾ Monda szerint Abrud = Abarut vagy Avarut, sziklás hegyektől lévén kerítve, hozzá vezető utját avar népünk fedezte fel. Ugy is vélik, hogy e hely, Loca abrupta“ (Szaggatott helynek) hivatott, és ebből lett Abrupta vagy Abrud előnév.

Abrut (Besenkraut) egy fű neme. Abrudfálva Erdélyben, oláhu Abruzel vagy Abrudu hegyek torkolatában.

Aprug nevet említ Sz. István kir. a Veszprémi püspökség részére 1009-ben kelt levelében. Aprug, Veprech változással is találattik a XIII. és XIV. századi oklevelekben. (Pray Hierarch. P. I. 128—131.) Ab, Ap = viz a keleti nyelvekben, rud = vonal, Abrud = vízvonat. Az esztergami vízi város nevezetett egykor Aprug s Veprech, így Pozsonynak is azon része, mely a Duna-

¹⁾ A helynevek legnagyobb részének érthetlen s különösen nem nyelvészek előtt megfejthetlennék látszó volta, nem rettentheti vissza a helynév magyarázót, mert Leibnitz szerint a melynek nevét nem értjük, tudnunk kell, hogy egy régi nyelvtől távoznak el. (Miscellanea Berolinensia 1710. 4. r. 1. 1.)

parton fekszik. (Podhraczký Béla király névtelen jegyzője idejekora 1861. 297. lp.) Abrud-bánya szinte vizparton fekszik.

Bombardi írja: Auraria nevét a román-oláh nép Avorud-ra fordította, innen lett Abrud. (Topogr. magn. Regn. Hung. Béts 1718. p. 328.)

Ács több hely viseli e nevet. ¹⁾ A mesterségek állapotjára hazánkban számtalan helynevek mutatnak; társaságos életünkben, minden embernek szüksége lévén más ember munkájára, az iparkodó emberek igen sokféleképp igyekeztek egymás hasznára lenni, ennél fogva a mesterségek időről időre minden nemben szükségesképp szaporodván, a régi századokban ezek ágazatai külön helyeket foglaltak el. Ezt több oklevelek igazolják ²⁾ így voltak nevezetes ácsok (fabri lignarii), esztergályosok (torneatores), molnárok (molitores), hajómesterek (nautae), kocsi csinálók (carpentarii), takátsok (tectores), mind ezt Áts nevű helyek, Esztergály h. Szala s Nográd vb., Molnári h. Vas s Szala vb., Hajós M. V. Pest vb., Kots h. Komárom vb., Takátsi h. Berreg vb. igazolják.

Ács mint római telep már „ad Statuas“ néven fordul elő, s magyar nevét a benne telepedett ácsmesterektől, mint első megszállóitól, kik nevezett mesterségben kitűnök voltak, nyeri.

Ács: Asu 1235. Vár. Reg. 206. §. fu. Aszonak is mondatott.

Fejér György szerint, a kir. udvarnokok, örök (oroszok) lovászok, szakátsok, kovátsokról vannak Udvard, Nagy és Kisoroszi, Lovasz-patona, Szakátsi, Kovátsi stb. helyneveink. ³⁾

Acsa több hely viseli e nevet. ⁴⁾ Acsa pusztá Csanád megyében Acsonynak is hivatik. Sz. István király alatt a magyar-

¹⁾ Ács m. h. Komárom vb. a Budabétsi főútban. Egy pusztá Veszprém vb. Pápához $\frac{1}{4}$ órányira, egy más pusztá Pest vb. Akasztó és Ketzél helységek közt,— Áts-Teszér m. n. h. Veszprém vb. hegyek közt stb.

²⁾ Katona Hist. Crit. T. I. p. 195. Fejer Cod. T. I. p. 195. 312. T. II. p. 49. 100. 199.

³⁾ Fehér „De avitis Magyarorum“ 1830. 42. lp.

⁴⁾ Acsa m. h. Somogy vb. koppányi völgyben víz mellett. Acsa Sz. Fehér vb. Lovasberény s Alesuth közt apróbb hegyek s dombokból hasítva. Acsa (t. Jacsa) h. Pest vb. Galga völgyében Galga vize mellett stb.

honi hatalmasok közül Acsony volt egyike azoknak, ki nem hajtott a rendeleteknek fejet, sőt ellene szegült. Acsony megdöntésére Csanád vezér küldetett ki, s ez leverte őt. *Nevét e pusztaság, mely Acson várához közel feküdt, tartja fel.* ¹⁾

Acsa, Csövár mellett Pest vb. Acsa jelentése Sándor s Földi szerint (p. 338.) Szitakötő = libelula = Wasserjungfer, mely közönségesen vizek körül tanyáz s abban él, hajdan mint apróbb rovarok pusztító, a viz mellett lakóktól tiszteltettek. ²⁾

Acsa, Somogy vb. igen régi helység, melynek még a tatárjárás előtti korból maradt fel emléke. Acsa vezér nevét tartja fel. Acsán 1374. h. Csongrád vb. (Fejér Cod. Dipl. IX. I. 554. lp.)

Acsah, zsidó ige, jelentése = kerítéssel megerősít.

Acsa = Ocsa, megfelel a görög Ojkia szónak, mely goth ejtés szerint alakult Ocsára, jelentése egyház. Kalotsa = Kalojkia, Kamotsa = Kamojkia stb. (Acsa: Achya 1214. Vár Reg. 383. §. 1217. U. O. 45. §. fu. Acsaj: Acsey-Axey 1291. Morvába omló viz-ér Stomfa körül Pozsony vb.) Acsán látható volt egy régi elpusztult templom romja.

Acza folyóviz van Ázsiában, mely nem messze Zittrachtól ömlik a Kaspiumi tengerbe. Aczu kis város Moldvában. Acza, héberben meggyujtani. Acha, mongolban öcss.

Acsád m. h. Szabolts vb. Debrecenhez keletre 2¹/₂ mfd. ³⁾ Anonymus szerint a kunok egyik vezérét hívták Acsád-nak, ki Kiovnál csatlakozott a magyarokhoz, ennek fia volt a híres Őrs, kinek oly nevezetes szerep jutott a honfoglalási hadjáratokban, Atsádot Ousad-nak írja (Cap. X.) és említi, hogy 889 táján Álmossal jött be s vitézségéért idővel Árpádtól Kassa vidékét kapta „Postea dux Árpád, et sui nobiles hinc egressi, venientes usque ad fluvium Naragy, et castra metati sunt juxta rivulos aquarum, a loco illo, qui nunc dicitur Casu, ubi etiam dedit terram magnam

¹⁾ Vasvári Pál Történettár 1848. — E korán elhunyt történész, világos tényeket szeretett felhozni, mint gyümöltseit a történetbuvári fáradsalomnak.

²⁾ Pest vb. fekvő Acsának, egykori birtokosa Acsa volt s ettől nyeri nevét — 1727-ben Bosnyák nemzettség bírta.

³⁾ Atsád m. h. Vas vb. Atsád h. Veszprém vb. Tapolca zize mellett stb.

Ousadunec etc.“ az az Árpád vezér s nemesei megindulván, Nyárad folyóig jöttek, és a vizek forrásai mellett sátort ütöttek vala, azon helytől fogva, mely most Kács nevezetik, hol nagy földet adott Acsádnak ¹⁾.

Acsa személynév, mely *ád*-ba végződik, mint p. o. Csanád, At-ád, Et-éd, Acs-ád. Achad neve egy Nimrod által épített várnak, jelentése kastély.

Acsád: Achad 1217. Vár. Reg. 104. §. h. Bihar vb. 1279. h. Somogy vm. Achat 1289. hn. Szabolcs vb. Achad 1291. hn. Fehér vb. (Jerney Magy. Nyelv-kincsek I. füz.).

Atsád a hét kun kapitányok egyike Osád nevét viseli, több helyütt építkezvén, a helyeket mint Árpád alatt szokás volt, magáról nevezte el ²⁾.

Ada magyar, szerb M. V. Báts vb. Tisza jobb partján, Zentától délre. Ada szentírás szerint asszonynev, így Lameck két nővel bírt, Zilla másik Ada, mely utóbbi 77 gyermeket szült, így Esau neje, Elon leánya is Ada volt, — e nőnev jelentése „Szépség.“

Rege szerint itt védlélek lakott „Ada“ kihez egy magyar s egy szerb járt, mindkettő esdeklett a nemtő szerelméért, de ez felelt: „én az elvközösségnek vagyok mátkája, nyujtsátok egymásnak jobbotokat, legyetek elválaszthatlan barátok, s átok arra, ki valaha kézfogástokat egymástól elválasztani akarná“, ezzel a védlélek eltűnt s lakhelyén a magyar s szerb testvérek telepet emeltek *Ada tiszteletére* ³⁾.

¹⁾ Anonymi Belae Regis Notarii „De Gestis Hungarorum“ cap. XXXII. Nyárad vize Borsodban az egri járásban 1292-ki oklevélben (Cod. Dipl. IV. 4. 223.) „Abraham falva ad fluvium Naragy.“ A vizek forrásai azon hegyekről csurognak, melyek Egertől Miskolcig nyulnak. Első ág Kis-Győrtől, második ó- és uj Huta tájáról jő, a harmadik Kács fölött fakad. (Casu) Kács Cserépváralja közelében; 1347-ki oklevélben (Cod. Dipl. IX. I. 529—530.)

²⁾ Bonfinius D. I. L. 1. Scythae ut majorum nomina servarent, quas aedificarunt urbes, ab eis nominare voluerunt plurimos vicos, partim ab his Ungarorum ducibus, qui in Scythia prodeuntes, utrasque Danubii ripas occuparunt nomen assumpsere stb.

³⁾ Tompa M. énekl: Meghagyta nekünk a letűnt idő,
Öreg regékben sok történetét;

Adda nagy s halbőséggel biró folyó Olaszhonban, mely Cremonánál ömlik Po vizébe. Ghiera d' Adda kis földrész Milánóban.

Ad, adni, adás, adó, az ország szükségeinek kielégítésére való teljesítés.

Ad, aad, adíták, az arabok őstörténetében hires néptörzsök, melynek viszontagságira a „Korán“ sokszor hivatkozik.— Ada néven nevezik a tatárok a tauriai félszigetet, Krimet. Adad, legfőbb istenség neve a Syrusoknál ¹⁾).

Adács m. h. Gyöngyös mellett Heves vb. Van e néven egy puszta Pest vb. Kun-Sz.-Miklóssal határos. Előbbi igen régi hely (Katona Hist. Crit. T. VIII. p. 467.)

Adács = adás, adás = adományozás, oly jószág, mely fogatkozás vagy hivtelenség miatt kir. adomány alá esett, hazánkban a Conspiratiók = titkos párt szövetekezések (Salus regis) király élete, szabadsága, épsége, (dignitas regis) király méltósága (contra regnum) az ország ellen, oly esetek voltak már sz. István kir. idejében, melyek súlyos büntetés mellett, jószág vesztést vontak magok után. (S. Steph. II. 35. 51. Colom. II. 6.) Ily jószágra nézve, midőn az a kir. kincsre szállott, adománynak volt helye, ilyeneket felkérni lehetett. Ezt nevezte a nép adás vagy adományozásnak.

Adacs pusztát szájhagyomány szerint, Acs nevű ember birta, ki igen jó felebarát lévén, ha a környékben valakinek valamire szüksége volt, egyik a másikat e szavakkal igazította Acs-hoz „ád-acsh“ ²⁾).

Adacs = adag, egy része valamely nagyobb mennyiségnek. Ad, latin név-elő, magyarul hoz, hez, p. o. ad aquas, ad castra, ad flexum, ad latus alisca (Tolna körül római telep volt.)

S ki halgatódzik puszta templomok

S forrás vidékin, ó romok körül

Barlang nyilásnál s mély vadonban,

Hall sok csudás, hall sok szép dolgokat.

¹⁾ Közölte Ada helynevet „Nefelejts“ szépirodalmi lap 1861. sept. 22-én ²⁾130. sz. alatt.

²⁾ Ily mondákat a jó pásztor emberek körében, kik nyugodtan fűbe dőlnek, lehet emlegetni hallani.

Ádámföldre több hely viseli e nevet ¹⁾. Az első embernek neve Ádám = földből született. Midőn Isten a világ teremtését ötödik napon bevégezte, hatodikán saját képére és hasonlatosságára teremté földből az embert, lélekkel ellátva, és helyezé azt, mint földurát, egy gyönyörű kertbe, a paradicsomba. Ádámnak halhatatlannak kelle lennie, de midőn társnője Éva, a kigyótól elcsábítva, tiltott gyümölcsből eve és belőle Ádámnak is adott, elveszték ártatlanságukat, halhatatlanságukat, minélfogva földbe, melyből teremtetett, halálsulya által elnyomatva visszatért 930-ik évében, miután 130 évet paradicsomban töltött.

A nép Ádám nevekben szent hagyományból őrzé meg az ősi lantnak szózatát, és ez által hű maradt magához. Második századból ismerünk egy eretnek felekezetet, kik Adamitáknak neveztettek, minthogy Ádám ártatlansága állapotját akarván utánozni, meztelen jártak. *Ádám igen régen bevett kereszttségi név s több helyeknek, ha azok nem is az első ember Ádám tiszteletére emelvék, nevezetöket egyes családi birtok viszonyok adták, így Adamocz, Kisbiroczal együtt Trencsin vb., nevét Adamoczy családtól, melynek birtokát képezte, nyeri. Adamhof p. Nyitra vb. Ádám = kerezztnév s hof = udvar szóból összetéve. — Ádám p. Bihar vb. N.-Kereki mellett, Ádám-é, vagy is Ádám birtoka.*

Ádám jelentése héberben föld, földből született, veres föld., bibliai értelemben „ember“ napja december 24-én Ádám név a sz. írásban részint collectív értelmű s annyit tesz általában mint az ember, emberiség, emberi nemzet, részint mint tulajdon név az első embert, az emberség közös atyját jelenti (M. E.)

Ádám „ád—ám“ magyar szavak összetétele. — Van Pic d' Adam nevű magas hegy Ceylon szigetén, melyen a lakosok Ádám s Éva sirhelyét mutogatják, innen nevezete. (Hübner Lex.)

Ádánd m.M.V. Somogy vb. a Sio vize mellett ²⁾. Ádán = Ádám, *d* ragaszték s mennyiséget jelent, mintegy birtokragként tűnik fel, úgy az egy mint többtagú birtokos neveknél.

Hogy Ádán megfelel Ádám keresztnevének igazoljuk. Ste-

¹⁾ Ádámföldre (Mossurov) tót h. Sáros vb. Barátfai országutban. Adamhof p. Nyitra vb. Adami p. Bihar vb.

²⁾ Ádánd régebb időben, a ketyei s orosz düllo közti dombon feküdt, hol most is egy templom romjai láthatók, mostani helyét a török hadjárat alatt foglalta el. (G. E.)

phanus Bizantius V-ik században élt nyelvbuvár írja: (in Epitome urbium et populorum), egy *Adán* nevű régi várost Ciciliában a Syrusok építettek volt Ádám első ember tiszteletére. Ádám-ból, Adán válik görög kiejtéssel, mert a görögöknél a szók nem mennek ki *m* betűben, azért mondták Ádán, s ez volt az égnek s földnek fia. (Vossius de Idololat L. I. C. 38. Bocharti no ac in Steph. Bizantinum p. 799.)

Hogy Veszprém, Somogy és e körül. görög szertartásu papok s apácák hozattak be, s hogy részökre már sz. István adott telepeket, igazolja sz. Margitnak IV. Béla király leányának a XIII. században élt életirója. I. Endre a tihanyi sziklák közt levő barlangban orosz származatu felesége kedveért alapított egy orosz monostort ¹⁾).

Adán görög szertartásuak telepje volt. Ugy is tartják, hogy Adán nevű remete tartott itt Sio vize mellett kereszteléseket, s a viznek erejét megszentelvén, a hely hirre kapott. — Adán-hoz jött a magyar *d* birtokrag és lett Adánd.

Adony több hely viseli e nevet ²⁾). Hitrege szerint Adony névben Adonist kell keresni, ki mythologiai értelemben Venus istennő kegyence volt, kit még vadászatra is kísére, s épen vadászatbani szenvedélye dönté veszélybe, mert midőn Venus őt nem követé, egy vadkantol, melyet nyila elhibázott, sebbe ejtetett, s ebben meg is halt. Venus kedves halotját késő korig virágzó kökörcsinre változtatta át ³⁾). Adon = Adonis most a nap, melyet a tél vadkan képében öl meg, (Siter) ez hat hónapig elrejtve lévén, rajta a természet Venusként szomorkodik. Adon mythoszi értelemben ábrázolja a napot, a vadkan pedig a telet.

¹⁾ Podhraczký J. „Béla király névtelen jegyzője idejekora“ 1861. 179. lap. oklevelekre való hivatkozással támogatja a görög szertartásuak e vidéken tett terjeszkedését.

²⁾ Adony m. h. Bereg vb. Tissa jobb partján. Adony m. n. M.V. Sz. Fehér vb. Duna jobb partján, mellette állott hajdan Ptolomeo Salinum vagy Vetus Salinum nevű római gyarmat, mint ezt ott kiásott római régiségek mutatják. Ér-Adony m. h. Bihar vb. Ér vize mellett. Nyir-Adony m. t. h. Szabolcs vármegyében stb.

³⁾ Hunyady Ferenc. M. keresztény Archivarius Vác 1794. I. K. Toldalékban.

A régi kor Adon-t, az Istenség symbolumának tartotta, és látva a világoasságnak és melegségnek kimagyarázhatlan erejét s hasznát, Adon-(nap)-ban, Istennek teremtő, elevenítő s a földszinét megújító erejét szemlélték. Adonis folyó Feniciában Naharalcalb lakóitól, Giblet és Biblusnál szintén Adon — Adonistól eredeztetni nevét, ennek vize minden évben egyszer megvörösödik az erős szél és homokjárástól, és a nép azt regéli róla, hogy ott az időben öletett meg Adonis, és vére ide folyt, azért viseli is nevét. (Hist. Lex. 1730.)

Volt Adon proféta is. (Athanas in Synops Bellarm de Script. Torniel et Salian in ann. V. T.) e szó jelentése „ur“ az Indok mint uralkodóhim s termékenyítő erőnek áldoztak, bibliai jelentése „a ti napotok soká menjen alá“ (Esaías LX. 20.) *ado* = ado görögben éneklés, *on* a zsidóban un, in = kesergés sirás, unalom, panasz.

Adony, Rizologia szerint = ad nyilván, gyámja a nemzetiségnek, társaságnak, egyháznak, Ur, ki légyen szavával mindent előállított, ugy azzal mindent megtart, innen volt Adonis neve a Sabeistáknál, innen van dán, don = e földi bíró, innen Ödön = gyám, ur, az elsőtől adomány, ajándék, jótétemény, másodikból dönt = pervégzés, görög dyn-amis = hatalom, ismét Adon, többesben Adonai, ébernél „Isten“ teszi Urai vagyis ur-a-i, (a teremtésnek) = ur tulajdona, kitünő, azaz fő, ur mindenek felett, bir-á-i, = birák, abból görög Uran-os — ég, mint egy Isten lakhelye. ¹⁾

Adon: Odun 1208. személynév. Odon 1262. hn. Addon 1279. hn. Fehér vben. Legrégibb helységek egyike, (Jerney Magy. Nyelv. kincsek I. F.) török uralom alatt Buda előerődménye volt, akkor Dzsán-Kurtaránnak — lélekmentő is nevezetett, mert Soliman Bécs alatt kudarcot valva, itt nyugodott meg először e szavakkal: „Megmentettem lelkemet.“ (Gr. Leslie után.)

Ér-Adony n.-váradí püspök megyében nevét onnan kapja, mert Adonyi sz. Máriáról nevezett prépostsága volt. (Fuxhoffer Monasterologia 1-ső kiadás II. k. 4. lap) és lapályos térségen Ér

¹⁾ Bizoni Károly a magyar t. Akademiához 1853. jun. 11-én 70 sz. a. beküldött „Helynév iratai“ból. — Közlötte e helynevet „Nefelejts“ szépirodalmi lap 1861. sept. 22-én ²⁵/₁₃₀ sz. a.

vize mellett fekszik. — Nyir-Adony a Nyírségben, majd mind-egyik víz mellett, mint a mythologia kívánja, hogy Adon tisztele-tere levő helyek folyamok mellé emeltessenek.

Adon-Éden keletnek legtermékenyebb tartománya, hová Isten az első embereket helyezte, így a magyar Adonyok is termékeny vidéken fekszenek. (Vida K.) Adony egyez a zsidóval kimondásra s értelmére nézve is, hogy a ki ur (adon) azé az adon adás bősége is. (Keresztes J.) Celta nép a lakását „on“ nevezte, ad-on — lakásához tartozó rész. — Adon folyóvíz, van Bretagneban, mely Crapnál Vilainéval egyesül.

Adon mint meggyőződhetünk személynév, épen úgy viseli egyik vagy másik ős vitézünk nevét, mint Taks-on, Mos-on, Pos-on, Sopr-on. Adony — Odony ős régi helyet is jelent. Adony Kassai szerint adány, adomány (C. 121. Fűzesabony nála Fűzesadony, quod donum significat. Gyökér: ad.)

Adorján több hely viseli e nevet ¹⁾, többnyire sz. *Adorján tiszteletére*, ki vértanú volt Palestinában, Manganából származott, sz. Ebulussal Caesareaba indulván, hogy ott a Galerus által üldözött és börtönre vetett hitvallók iránt testvéri kötelességét teljesítse, elfogatt, s Firmilianus kormányzó elé vezetett, az vas fogókkal szagattatá szét, s állatok martalékául ítélte, erre harmadnapon a „Genius publicus“ pogány ünnepélyen Adorján oroszlány elé dobatván, mivel ez a szent embert nem bántotta, hóhérok által fojtatott meg 309-be martius 15-én, mely napot az egyház emlékeül megüli.

Adorjánvára Bihar vb., melynek omladozott falai a rétségek közt Szalárd mellett maig is fennállanak, *Adorján családtól nyeri nevét.* (Jósika M. Adorjánok s Jenök.) így Adorjánháza m. h. Veszprém stb.

Adorján tulajdon férfi név — Hadrianus. Adoraim chaldeai nyelven — igen erős. Adrián vára: Adryan wara 1300 vár.

Sz. Adorján, h. Szala vb. Magyarország első királya István,

¹⁾ Adorján m. h. Szatmár vb. Ugocea szélén Tur vize mellett Adorján várrom Bihar vb. — Adorjánháza m. h. Veszprém vb. Adrianec m. h. Vas vb. — Adrianec m. h. Zala vb. Mura vize mellett. — Pusztá Adorján Bács vb. — Sz. Adorján h. Szala vb.

Zala folyó mellett hol Zalavár állott, emelte Sz. Adorján tiszteletére azon apátságot, hol kronika szerint 863-ik évről Sz. Adorján vértanú eltemetve nyugszik. *E hely nevét Sz. Adorján tiszteletére kapta.* ¹⁾ — A Salzburgi egyháznak adott adománylevelek megerősítésében I-ső Ottótól fogva IV-ik Henrikig Mosaburg Abbatia-ról iratik „ubi St. Adrianus requiescit“ (Tudom. Gyűjt. 1825. VI. k. 70. lp.).

Adriano-polis (Adorján-városa) magyarítva Drinápoly, törökül Edrene, Rumelia fő, s a törökök 2-ik székvárossa nevét Adrianus = Adorján császártól nyeri.

Advaskő hegy Bakonyujvár mellett Veszprém vb. tövében tágos barlanggal, mely a szomszéd lakóknak hajdani zivataros háborúkban menedékhelyül szolgált, így a tatár s török világban itt vetették a bujdosok segédelmöket istennek hatalmában, és érzették magokat bátorságos mennyei oltalomba, és megmenekedtek a hitetlenek rettegtesítésétől, háboruknak nyilaitól, nem járult semmi gonosz romlásokra nem-közelgetett feléjük veszedelemnek ostroma. Advaskő = odvaskő = lapis cariosus, — e körülményről nevezetes történelmünkben.

Agáts p. Nyitra vb. nevét szép akátfá erdejétől nyeri, mely fa éjszak amerikából eredt, (Ribinia, Akazienbaum) s jelenleg mindenütt elterjedt. Agáts = Ágatsos = ágas (ramosus, frondosus, Laubicht) oly hely hol már a fa ültetvényeket ágazni lehet, ágas bogas hely. Agáts jelentése a törökben = élő fa ág. (K. P.) Agas: Ogus 1138. Agos 1208. szn. Agas 1265. 1272. vár stb. Agatsch török mértföld mely $\frac{3}{4}$ geogr. mföldet tesz. — Agáts 1337-ben Károly királytól gr. István alvárnagynak adományoztatott. Agáts szótárilag Ákos nevet jelent.

Agárd több hely viseli e nevet. ²⁾ Emlékeztetnek Ábrahám szolgálójától és Izmaeltől származott Agár-ra, kitől származtak az Agár, Agarenus népek (Seelmann) ezek neveződtek Hágároknak is, boldog Arabiában laktak, fővárosuk Agarena

¹⁾ Szentek nevei után 468 hely neveztetik el.

²⁾ Agárd tót h. Nográd vb. magas dombon. Agárd p. Fehér vb Velencei tó déli partján. — Agárd m. h. Tolna vb. Sárvíz mellett. Agárd m. h. Zemplén vb. közel Tiszához. — Agarós p. Somogy vb. stb.

volt (Strabo). E nép ős anyául Sárát tekintvén, Saracen nevet is visel, melynek értelme arabban = keleti nép. A Hagarenus vagy lehelletes betű nélkül Agarenus nép, igen régi nemzet, már Dávidnál találhatik a LXXXII. zsoltár 8-ik versében „Moab s az Agarenusok.“ A királyi kronika I. könyve V-ik fejezetében a 10-ik vers is emlékezik az Agarenus nemzetről. (Sz. Biblia Budán 1782. 335. lp.) Baruk Profétánál III-ik Fejezet 23-ik versben e nemzet *Agár-fiai* név alatt jö elő. A magyar nemzet kijövetelével csak nem egykorú némely német országi irok a magyarokat nevezik Agarenusoknak, így egy 926-ik évben kelt oklevél a Hunokat érti alatta. A Sz. Gáli Monostor nagyobb évkönyvei sok helyeken felhozzák s a magyarokat értik alatta. T. Horvát István több hiteles tanúságokkal bizonyítja, hogy Magyarországon Agarenusok = Agár fiai laktak, s a nagy magyar nemzetnek igazi ágai voltak, s az Agarenus név napkeleti nyelveken, épen azt jelentette a mit a Hungarus és Magyar nevek jelentének. ¹⁾

Akhar zsidó nyelven = Terram fodit (földet műveli). Syrus nyelven Akoro = Agricola (földművelő) Adelong mondja hogy a persa Ackar s a német Acker rokon szavak. Magyarországi Agria = Egervár is hajdan magyar várnak hivatott.

Agárd, Agáros helyek, a nagy magyar nemzetnek Agár, Agarenus igazi ágazatától nyerik legbiztosbb nevöket.

T. Kállay F. szerint Agárd = Ugard. Ugar (die Brache) ugarlás (das Brachen) d birtoklást, mennyiséget jelent, innen Ugar-d = Ugar föld. — Agár: Agar 1193. Agaar 1267. 1272. hn. Agárd 1219. Vár. Reg. 114. 121. §. szem: név.

Agárd a Cserhát egy jókora dombján, anyakönyvi kivonat szerint a XVII. század elein már állott (Garády) és tán vidékének agár alakjához hasonlításából eredezteti nevét (Gy. L.) Agarius albus = gyógysejtme is termett hátán.

Agáros p. Somogy vb. emlékeztet az agarászatra, mely már Arrianus korában ismeretes volt, [ki azt Kr. sz. u. 136-ik évben Cynegeticus görög nyelven irt munkájában ismerteté. — Héberben Agár jelentése = összeszed, összehord.

Agarév h. Somogy vb. A törökökkel viselt első háborus időből való helynév. Monda szerint egy Aga (török csapat katóna-

¹⁾ Tudományos Gyűjt. 1828. XII-ik köt. 103--126 lp.

ság főtisztjének címe) e helyre járt egy öreg pásztor szép leányához ennek szerelmet ígért, de a leány nem viszonzta, kérelme, esdek-lései hiába voltak, a leány más szeretett egy csinos révész ifiut, az aga pénzt, kelméket adott a pásztor leánynak, de az nem fogadta el. Az aga türelmetlen lön, szenvedélye kéjt kívánt, s a leányon erőszakot kívánt elkövetni—ekkor jött a rég távolban járó hajós ifiu, s az agát tetten kapva, szerelme keservében, baltával vágta agyon. Az aga kíséret nélkül lévén, mielőtt kerestetett már elvult takarítva — senki sem tudta mely réven veszett el. Innen Aga-rév. — Más adatok szerint a Jancsárok egy Agájának itt volt a magyarakkal csatája, miközben elesvén, halála révgyanánt szolgálta arra hogy a győzelem a magyar részen legyen. ¹⁾

Agarév=Ag-ár-év, vagy Agár-év vagy Ugar-év, t. i. a földnek azon esztendeje midőn ugar alatt áll. — A magyar 108 nemzetség közt említetik. „De Genere Aga“ 1242. (Fehér Cod. Dipl. T. IV. V. I. p. 258. és 1279. T. V. Vol. II. p. 603.) Aga, zsidó ban használt, de arab gyök = menekvés, menedék jelentésse l. (K. P.)

Ágasegyháza p. Pest. vb. Első birtokossai leveles ágakból csináltak itt házakat, hol a nyári nap hevében megvonták magokat, innét házaik ágas házaknak neveztettek. Ágas: Ogus 1138. Agos 1138. Agos 1208. személynevet képeztek. ²⁾

Ágerdő p. Somogy vb. Nevét gyönyörű ág erdejétől nyeri. — Ágozás m. h. u. o. Ág = ágozat, = ágozás.

Ágfalva (Agendorf) h. Sopron vb. Nevét Ag-falva ősi voltától nyeri, — így mellette Som-falva — som erdejéről, Lépésfalva — néhány lépésből állott terjedelmétől. — Ágfalva helyesebben Ágfalva szép erdeitől. — Egy 1233-ki oklevél Ágfalvának említi Frakno vára körül (Rumy).

¹⁾ Közlötte e helynév magyarázatot „Nefelejts“ 1861. Sept. 22-kén ^{25/130} sz. a.

²⁾ Ágasegyháza, mint látjuk öszvetett helynév, melyek egyike a tárgyat, másika birtokot jelzi. Ág: Nagy ág folyam és falu. Okor-ág, Arany-ág. Egyház: Ágas-Derék-Domb-Fél-Fehér-Nyár, Nyir, Német-Keres-Szolga-Veresegyház stb. — Ágas-halom: Agosholm 1229 Vár. Reg. 358. §. hr. hegy Kolos vb. — Ágas 1265. vár (Jerney Magy. Nyelv kincsek.)

Ago h. Bars vb. egy puszta sz. Jászkerületben. Ap-Apo, Ag-Ago nagyobb kiterjedésű majorsági birtokok, melyek valamely család ősi vagyonát képezték neveztek Aggo-nak *ag-mező, ősi-föld*.

Aga : Aga 1242. 1266. Agha 1279. nemzetség nevek voltak. (Fejér Cod. Dipl. T. IV. Vol. I. p. 258. T. V. Vol. II. p. 603.) Figyelmet érdemel itt a magyar 108 nemzetség egyike „De generere Aga“ Turmező földén Szlavóniában IV-ik Béla 1266-ban költ, Zágráb városának adott adómánylevele említi Dobese szomszédot, Aga nemből (de generatione Aga).

Ágostyán (Augustin) n. h. Komárom vb. hegyes erdős határral és egy patakkal. 1731-ben gr. Eszterházi József Alsatzia-ból hozott ide lakosokat. A hely sz. Ágoston nevét viseli, kiről mondatik hogy Afrikában egy kised városban Tagestában született 354. Nov. 13-kán s gyermekéveiben kicsapongó volt, de Romában tévén utat, s ott 387-ben megkereszteltetvén szent életet élt, pappá lett, s 395-ben Hipponi püspökké választott, mint ilyen 430-ki Aug. 30-án halt meg, róla egész papi szerzet nevezi el magát, nevét illetőleg, Ágoston értelme = dicsőséges, napja Aug. 28. — Igy Ágostonfalva h. Fejér vb. Mátéfalva mellett. „Sz. Ágoston remetéi“ című papi rend számára hazánkban több kolostorok emeltettek. (Koller Hist. Quinque eccles. T. II. p. 13.)

Ágota több hely viseli e nevet. ¹⁾ Ágota tulajdon név, Agatha védszent neve. Detzius császár idejében volt egy igen szép keresztény szűz Sziciliában, kit Quintilián pogány tisztartó paráznaságra, azután bálványok tiszteletére erőltete, egyiket is véghez nem vihethvén, emlőinél fogva akasztatta fel, azután eleven szenekre tétette, s ugy kinoztatván Kr. sz. u. 251-be halt meg. Ágota jelentése = jó nő, napja Februar 5. ünnepét fényes köntösökbe ülték meg az ifjú asszonyok s leányok. ²⁾

Agod héber nyelven = aggodni szorongni stb. Sz. *Ágota*

¹⁾ Szent Ágota p. Szabolcs vb. Sz. Ágota h. Sz. Fehér vb. Sz. Ágota M. V. Nagy Szeben mellett. Kun Ágota p. Csanád vb.

²⁾ Bod „Heortokrates 1786. 59-ik lp. — Közlötte e helynevét „Ne-felejts“ 1861. Sept. 22-én ²⁵/₁₃₀ sz. a.

mint vértanú, a keresztény egyház előtt oly tiszteletben áll hogy nevére nem csak egyházak, de telepek is emelkedtek.

Ak = ag, Akos = ag os, bárkai nyelven = ékes. A k változván g-vé, ág, ágaz, ágota, ágatlan stb.

Kun Agota, egy kun leánynak Agotának nevét viseli.

Agris két oláh falu e néven, egy ik Bihar, másik Arad vb. mindkettő bir patakkal, melyek hajdan Egres nevet viseltek, a szőlődombjaikon maradni szokott vadszőlőkről elnevezve Egresnek, melyet azután oláh lakossai „Agris“ kereszteltek által. (Szirmay „Parabolák.“)

Ágtelek m. h. Szabolcs vb. Ága lehet valamely fának, folyamnak, erdőnek, útnak, teleknek, családnak, mennyiben oly birtok melytöbb családnak birtokát képezi, ágas vagy ágteleknek neveztetik, Ág-telek pedig több család birtokát képezi.

Erdős hegyei is képeznek természetes ágazatokat, melyek alatt a telkek elnyulnak. Ag = agg f ormában is vétetett s a hely ag-teleknek is kereszteltetett. ¹⁾

Agg-telek m. h. Gömör vb. Putnok körül, Baradla nevű barlangja nem csak hazánkban, de az egész világon egy a legnagyobbak között, s oly régi hogy régisége miatt a telek mely felszínén emelkedett, méltán nyerte az Agg-telek nevet.

Agya m. h. Arad vb. Töz folyam mellett. Valamint fejben az agy (das Gehirn) képezi az előnyt, ugy a földben is azt nevezik agya-földnek mely mindent jól megterem, mint a fej-agya az érzékenységet, ez a föld éltető erejét fejezi ki. Agya 1214, 1216, 1217. Vár. Reg. 388, 261, 293, 234, 7. §§. Hagya 1235. U. O. 141. §. személynevek voltak. Agya 1241. (Roger. Miser.

¹⁾ Szerintem Ágtelek, tájképi jellemétől nyeri nevét. Ős idők emberei a helyek elnevezésében főleg külsőségeknek, az első benyomásoknak engedtek, ugymint azok észlelésükre hatottak, így az első benyomásnak kellett a megszállott tér, tájképi jellemének lenni, és pedig genealogiai hirtelen változásnak alá sem vetett viszonyok, u. m. alakja vétettek fel, vonalai, földszíne, azért a helynév magyarázatnál, a természettani földiratnak is befolyása van.

Car. C. 34.) h. a. fehér Köröshöz közel Arad vb. Tolna megyében 1459-ik évben volt egy helység „Agy“ néven, birta Agyi István özvegye. Somogy vb. 1369. szinte volt egy ily nevű falu.

Agyaglik puszta Veszprém vb. Pápa mellett, hajdan a Paulinusok birták, s ezek engedelmével a nép, egy bizonyos helyről, innét hordotta az agyagot, s egész vermek á sodván azokról a kiásott lyukakról a hely Agyag-lik nevét nyerte.

Agyagos m. h. Sopron vb. Hanság mellett. 1281-ben már fennállott. A XIII-ik század VI-ik tizedéből fennlevő Ostffy család oklevele, említ az osztozkodó rokonok közt Agyagos nevűt ¹⁾ kiről a hely nevét nyerte osztálykor. — (A család levéltárában őrzött oklevelet közlöt te „Pesti Napló“ 1855. Jun. 26-ki számában.)

Agyagos tót fu. Zemplén vb. Tapoly mentében agyagos természetű földje adja nevét, a tótok is „Hlyine“ nevezik, mely a magyar értelemnek megfelel.

Agyagos-ér Pest vb. Dömsödön felül, *agyagos* s *ér* szóból; első földje természetet, utóbbi azon kis folyót jelzi, mely vizárkosok károkat okoz.

Agyagos (Fehér Cod. Dipl. X. VII. 117. lp.) *Agyagfalva* jelentektelen székely falu Erdélyben, magyar királyok idejében híres nemzeti gyülekező hely, a Nagy-Küküllő partján egy nagy agyagos térséggel birt.

Agyidocz tót fu. Zemplén vb. hegyes sovány határral Állítólag még puszta volt, Docz zsidó haszonbérelte, kihez a magyar utasok, e szavakkal köszöntöttek be „Adj inni Docz“ ebből a tótok Agyidocz-ot formáltak. ²⁾

Agyha Erdélyben Maros Vásárhely és Székelyudvar közt, Parajdot elhagyva, az országuttól jobb kézre, hegy alatt négy falu fekszik, melyek e neveket viselik „Én-laka, Kismöd, és

¹⁾ Uj magyar Muzeum 1855. VII. Fej. 398. lp.

²⁾ Kedélyes, gunyos, tréfás nevekk el szokták volt a csárdákat jellemezni.

Agyha. Nevök eredete Apafi korából való, ki alatt egy gazdag székely és fiai éltek e tájon. Adus paraszt legidősb fia Udvarhelyen iskoláit végezve, atyja megengedte neki hogy jószágából válaszson; a fiu azt kérte hol atyja lakott. „Ez az én lakom „válasz mást, mond az atya, s ez időtől a jószág neve „*Én laka*“ a fiu legőzelebbi jószágot kapta, s apja e szavakkal vezette belé „Ez tied“ így származott „Etéd“, két év mulva másik fia végeztén, ennek az apa, mert kedvence volt, legnagyobb birtokát adta át, bele vivén mondá neki „Nesze fiam ez a kis Mőd (*Möd* birtok a Székelységen) a falu neve jelenleg „Kis Mőd.“ — A harmadik fia maga szólítá meg apját egy jószágért „*adj ha, van*“ ez a jószág jelenleg falu, és neve „*Agyha*“ ¹⁾.

Aha (ohaj) m. t. h. Bars vb. Zsitva partján, már 1265-ik évben létezett, régi neve Acha. (Fehér Cod. Dipl. IV.: III. 273.) Aha nemzetség, kereszt és személynév volt. Aha VII-ik században egy hires izraelita neve, ki Scheeloth vagy is a X parancs feletti kérdőpontokat irta meg, hitfelekezetétől nagyra becsültetik. (Genebrand in Cron. Wolf bibl. Ebr.), Aha-Ahià istennek egy profétája Siloból, ki Jerobeamnak midőn kérdeztetett, mi történend Izrael népével, köpenyét 12 felé szaggatván, arra mutatott, s mondá „Isten így szaggatja meg népünket, s szava beteljesede. (Hist. Lex. 1730 in folio.)

Mondatik, hogy itt Oha nevü halász lakott, kit azért hivtak Ohának, mert a Zsitvában szökölő halakat ügyesen tudta halászni, sokszor mondogatta magában „oha“ ez már annyit tett, hogy valami szép halat elcsípett.

Aha, szóbeli nyomozások szerint nemzetségbeli nevet visel,— tót elnevezése ohaj, a magyarban ohajtás értelemmel bir.

Aj m. h. Abauj-Torna vb. (tótul Háj) nevét regényes fekvésétől nyeri, hegyek közt, ezek aljában vévén fekvését. — Aj

¹⁾ Vasárnapi ujság 1856. febr. 24-én 8-ik sz. közli Völgyszirti. — Erdélyben keletkeztek ily formán helynevek, így Székelytámadá Udvarhelyt, kolostorból készült vár volt, melyet 1562-ben János Sigmond király emelt, az ellene zendült közrendü székelyek ellen. (Erdélyi történelmi adatok 1-ső kötet.) Fenti adatot közli: Benkő, Special Transilv. Küsmöd alatt. Hetilap 1854. s Kővári „100 történelmi rege 1857. 121. lap.

= alsó rész. Aj = hasadék, repedék, (hegynyílás. hol építkezni lehet.) Aj jelentése zsidóban = rom, Kanaán földén egy kir. város neve. — (L. Cucor „Nagy szótárát.”)

Ajak m. h. Szabolcs vb., Kis-Várdához délre; Ajak általában jelenti valaminek nyílását, különösen a nyílás szélit, innen ajtó; Ajklos = ajkulos, Ajfő = Ayfey 1255, hegy Abauj vben, Ajka 1269. fu. Ajak leginkább hegyek közti nyílások által választott helyet jelent, ezt igazolja Ajka m. fu. fekvése Veszprém vb. Bakonyban. Ajtos h. Békés vb. Nagy- Közép- s Száraz-Ajta Székely földön. Ajta, Aji vagy Ajtai népekkel küzdött Josua. (Vida K.)

Aka m. n. h. Veszprém vb. Ach, héberben, ak, ek, ik, ok = atyafi testvér, egy — vele stb. Aka értelmé finn nyelvben aka — akkuna = akna, mélység, catacomba, így Suhatagh-akna értelmé: Sykmak = összenyomni, önmagába foglalni, dagh = tagh értelmé törökben = hegy, domb, suhatag = össze nyomott hegy. — (K. P.)

Aka (Sitones) rovarnem az ormányosok családjából, növényeken, különösen lóherben s más hüvelyes növényeken él.

Aka, monda után „Ach“ német jaj szóból ered, mert midőn ide németek telepedtek, a homokos földtől megijedvén „ach“ obégetó szóval adták jelét cselekvényök megbánásának, mire a magyarok „ha, ha“ nevelték őket — innen ach-ha vagy aka ¹⁾.

Akacs m. p. Torontál vb. régi helynek tartatik. Akáts hunnus nép a Pontusnál, vezérjek Ellak, Attilának fia volt, királyok előbb Curidachus 448 a rómaiakat elhagyta s Attilához állott. (Id. E. S.) Akátsz hunn fajú népet említ Pray (Annal. P. I. Compl. Res Gestas Avarum. L. III. p. 109.) Akáts (Akátság) püspök élt Palestinában, Konstantin császár idejében. Akats neve volt egy Erdélyi fejedelemnek is. (Bod. „Heortokrates“).

¹⁾ Helynév magyarázatoknál, melyeket egyesek beszélnek el mint néphagyományt, nem lehet mindig hitelesnek tartani, csak az a valódi s oly sokat érő hagyomány, melyet a nép önmagának tart fel, s mint múltja emlékit minden megvesztegetéstől menten tart, ez alapon kell kutatni.

Akacs, nép, nemzetség, keresztnév, *a hely Akáts a hummus nép emlékét viseli* ¹⁾. Akasch, indus philosophok szerint, egyike az öt elemnek, melyekből az ember áll, Akas, a hely, melyet a test foglal, egyebek, föld, víz, tűz, szél.

Akalacs p. Tolna vb. Első birtokosa élt halt a kalács- és kulacsért, midőn megette s megitta e birtokát, azt „a — kalács“ és „a — kulacs nevezték el gunyolói, (most Pakshoz tartozik.)

Akali Veszprém vb. Balaton partján. Hajdan e hely „akol“ név alatt volt ismeretes. Előbbi birtokossai Barkus-Silezita — Henrikovini — cistercita barátok „Akl“ nevezték, ebből lett Akali, fekszik Cseszneki járásban, délnyugoti részén, a megye széle felé. Régenten csupa erdőség volt, irtások által most a föld szánthatóvá és legelővé lett. Határán juh áklok állottak, szélén maig bír egygyel. Gerentse patakjához közel egy régi templom omladékkal, Zirtz-Pilispásztói apátság gazdasági helye. (Fényes „Geogr. szótára.“) Akól = marha-udvar, leginkább azon kerítvény, hová a juhok tereltetnek be, juh-tartó helyek bírnak akol-lal.

Akol: ocul 1037. hn. ogul, okul 1238. sz. név Agol zsidóban = keret. akol = kerítés a barmok összetartására ²⁾).

Akaszto m. h. Pest vb. részint lapályon, részint dombon, régenten okoztou, már 1291. említették. (Fejér Cod. Dipl. T.VI. Vol. I. p. 143.) Ats és Tetétlen közt- puszta volt még 1719-be is, ekkor tájban kezdték újra megülni. (Ferenczy Pest-Pilis és Solt V.) *Régi időben a megye e helyen végeztette ki akasztófa által a rablók, utonállók, zsványok és gyujtogató gonosztevőket.*

¹⁾ Az előidők romjait kívánjuk e könyvben felállítatni, hogy azok semmiségbe ne térjenek. Hazánkért — — — sok vér folya hajdan.

Melyet szült, s dajkált munkája ezernyi vezérnek.

²⁾ Borju-akol p. Győr vb. Rác-akol, egyes házak Guta közelében. Komárom vb. Seregakol, ugyanott a kis Duna közelében; — Akoli ismeretlen puszta Somogy vb., mely XVI. században Lakivárhoz tartozott. (Pozsoni kápt. Prot. 12. 158. lap.) Akolmány p. Nyitra vb., nevüket mind „akol“ nevű gazdasági épülettől nyerik. Akol fenyére: okulfenere 1291. hrhely. Akol-to: okoltho 1274. viz Győr vb.

Akasztó hegy Komárom megye Neszmély határában, egy népmonda szerint Mátyás, az igasságos király idejéből veszi nevét. — Neszmélynek vám sorompos joga volt, melyet Mátyás függesztett fel. A király később erre incognito utazván, a korlátlan hatalmu vámos által, igen megvámoltatott, miért őt Mátyás azonnal bezáratta, a nép pedig bosszúját töltendő a vámost e hegyen akasztá fel. Mátyás álsruhába szokta volt a hont beutazni, hogy minden igasságtalanságnak nyomába jöjjön ¹⁾.

Akasztohegy Sz. Fehér vb. állítólag Zápolya János, Ferdinándon boszut kívánván állani, annak elfogott katonáit itt huzatta karóra. Borsod vb. Miskolcot elhagyva, a Sajó völgyön észak-keletnek fordulva, mindjárt a városon túl egy magas hegy viseli az Akasztó nevet, a rajta végbement büntetésektől, de az akasztófa már eltűnt róla. Veszszenek is el, hogy nevöket így hirtől ismerjük. (Vasárnapi Ujság 1861. 17-ik sz.)

Akasztó 1291. fu. Fehér vb. Akasztó 1238. 1289. Akasztó hegy Erdélyben „ad montem qui dicitur Akasztó, Akasztó = ak, asz = appendit. Akasztóhátság p. Bihar vben szintén akasztófás hely volt.

Akli m. h. Bereg Ugocsa vb. hajdan híres Kávásvára om-ladványival. — Turk-tatár nyelven *ak* anyi mint bejáz = fehér, aklik = fehérség, akli = fehér. Nevét valamint Akolhat p. Heves vb. Roffal szemben, az akol szótól nyeri, s úgy értelmezendő mint Akali. — (K. P.)

Akor p. Bihar vb. Egykori birtokosságának szójárása lévén „akkor“ a nép e rész birtokát, nem nevérol, hanem szójárásáról nevezte el.

Akosfa p. Zala vb. Zala folyó mentében. Ákos keresztnév fa = falva Nagy Lajos király káplánya verses krónikájában, a hét fő vezérről tétetvén említés, előző Ákos nemzettség:

Akus, Bour et aliae
Cum Hunnis advenere ²⁾

¹⁾ Akasztó névben magába foglalva van az egész elfelejtett történet. Kondor szerint a történet elfeledi feljegyezni az eseményt, az idő rohamra elsodorja a jeleket, de meg van a tájnév.

²⁾ Engel „Monumenta Ungarica“ p. 20.

Nevezetes Akos kun vezér, ki László királylyal Oláhországba harcolt, s kitől származott Beche (id. E. S.)

Akos falu Marosszékbén Nyárad völgyében, hasonnevű székely nemzetség névtől nyeri nevét ¹⁾. Akos h. Szolnok vben Kraszna bal partján, Akos nemzetség név után, így legtöbb helyek a 108 nemzetség közül „*De genere Akos emlékére emelvék*” ²⁾.

Akos bárkai nyelven=ékes (Bizoni K.) Akos : Acus, Akus 1130. 1140. 1234. 1249. 1271. 1287. 1297. nemzetség és személynév. Akosy : Akusy 1268 falu Vas vb. Akosnyire : Akusnyire 1259. 1264. hn. Pest vb ³⁾.

Akarattya p. Veszprém vb. Balaton tó mellett. Ak s ar = akar, latinul vult, annak igyekezete ki valamit elérni kíván, innen akarát = voluntas, akaratos = contumas. A Balaton midőn nyughatatlan szélvész időben kifejti erejét, e tájon moraja — akarátja (ereje) legérezhetőbb. Említi e helyet egy 1296-diki oklevél. (Fehér Cod. Dipl. T. VI. Vol. II. p. 39.) Akarattya = a-kar-adja és Akar-attya.

Alacska m. h. Borsod vb. Alatska = ál szónak kicsinyítője, álatska, szűk völgyben fekvő, partos földjei ajkát képezik. — Alacska = Álacska.

Alap több hely viseli e nevet ⁴⁾. Alap = basis, fundamentum, gazdasági szempontból első helyet kéri fel, így alsó- s Felső-Alap, puszták Sz.-Fehér vb. a földre vonatkoznak, melyen a birtokosság bírka és lótenyésztést űz. — Püspök-Alap p. Győr vb. püspök, illetőleg Szombathelyi papnöven dékház birtoka. Rét-Alap ugyanott, mezős alapjától nyeri nevét.

¹⁾ Uj „Magyar Muzeum“ 1854. XII-ik füz. 480. lap.

²⁾ Horváth István „Magyarország gyökeres nemzetségeiről“ 1820-45. lap a nemzetségről szőlő kútfőket felsorolja. — Ákos (Mihály) Sárosvárnak kapitánya volt I. Károly alatt. Trencsényi Máté elleni háboruban 1312. tüntette ki magát.

³⁾ Jerney „Magyar nyelvkincsek“ I. füz. Fejér Cod. Dipl. T. V. Vol. 1. p. 155. T. VI. Vol. II. p. 79. T. VIII. Vol. III. p. 303. Szirmay in Not. Topogr. J. Com. Zemplen. p. 91. et 373.

⁴⁾ Alap p. Sz.-Fehér vben Püspök-Alap p. Győr vármegyében. Ugyanott Rét-Alap.

Alap ismeretlen falu Bihar vb. 1216-ban birta Alapi Ipoly. Előfordul 1252-ik évről. Hasonnevű helység Moson vb. ez is ismeretlen, előbbinek régi neve „Hlap“ utóbbié „Olup“ — Alap 1138., Olup 1237. személynevek. Olup 1208. 1252. fu. Moson vb. Hlap 1216. Vár. Reg. 269. §. fu. Bihar vb. Alaphabrève = Oluphobrea 1055. rév.

Alap-Tiván: Oluttian 1217. V. R. 88. §. fu. a pásztoi apátságé, nevét Alaptolma = Oluptulma kapja azon főtölmátstól, kiről Anonymus 8. 10. 14. 15. emlékezik. „Akkor a kunok vezérei Et, Ketel, Alaptolma atya midőn látták Álmos vezér kegyességét, melyet a Ruthenok körül tőn, lábaihoz borulva önként meghódolának.“¹⁾ Podhraczký szerint Ólup-Tulma öszve-tett név, Olup = Alap = Halap = vitéz = strenuus. Olup-Tulma tehát erős. Tulma tulajdon név, rövidítve: Dama = Tama = Neptunus stb.²⁾ Alap helysége Győrben már II-ik Endre király uralma alatt (1205—1335.) említetik. Sz. Péterhez címzett egyházáról Sz. Péter Alapnak, és Egyházás alapnak is neveztetett. (Ráth K. Történelmitár 1860. VII. k. 18. lp.)

Alásöny, Kis előnévvel pusztá, Nagy Alásöny h. Veszprém vb., rona határától neveztetett el. Asony = acsony = alacsony = rona — ony, öny ragaszték, így Abony, Bábony, Görzsöny, Börzsöny.³⁾ Jerney ősmagyar névnek írja „Alacsony-t“ s ez férfi név volt. (Magy. Nyelvkincs. IX. lp.)

Álbény p. Zemplén vb. Ál, valódilig Al = alsó. Bény = valaminek beljében eső rész, így erdőnek, vizeknek, hegyeknek. Erdő-bénye M. V. Zemplén vb. a hegyek beljében.

Alberti t. m. M. V. Pest vb. Szolnoki utban Irsával kapcsolatban. Albert s Ersébet (Irsa, Erse) keresztneveknek felel

¹⁾ Béla király névtelen jegyésze X-ik Fejezet. — Pauer János „Ősök Emléke.“

²⁾ „Béla király névtelen jegyzőjének idejekora.“ 1861. 165. lp.

³⁾ Alásöny szónak eredete homályos, szükséges volna mind váltózásának mind hanyatlásának korát s okait kifejteni. Vannak több helynevek, melyek eredeti jelentését alig tudjuk, vagy gyanítjuk, s az elavult szók osztályában foglalnak helyet.

meg. Történeti adatok szerint Albert 31-ik magyar királytól, ki 14. éves korában jött Budára s Sigmond király leányát Ersébetet birta (1424.) kapja nevét. Az akkori itt telepedők, az ez időben erre utazó királyi pár tiszteletére emelék fel a helyet. 1690-ben pusztá volt. 1703-ba kezdték újra megülni.

Albert jelentése = hires származásu, napja april 7. Ersébet (Erse-Irsa) jelentése = Isten nyugalma, napja Julius 8. arabsban ugy jelenti a lilium gyökerét mint lándzsát.

Albertfalva (Sachsenfeld, Promontorium) kis gyarmat Buda alatt, 1819-be alapítatott. Nevét „Albertfalva“ Albert hercegtől kapta mint tulajdonossától, kinek nevezetére emeltetett fel, a jószágot neje ausztriai főherceg asszony Cristina, Maria Terezia, dicső emlékezetü királynő leánya kezével kapta; azelőtt e helyet hg. Eugen hegyének hívták, mert 1717-ben e vezér telepítette meg. A németek azért nevezik Sachsenfeld = Szász-birtok, mert Albert hg. szász vérből való volt s szászokkal népesíté. — A Promontorium = hegyfok, latin elnevezése, onnét van mert ezen szőlő hegy fok határán esik. Bél szerint Promontorium: „Sive id demum a montibus sortitur, sive ut vocabulum derivant doctiores a prominendo = ki álló rész, quadrat in locum hunc, ea adpellationem et montani situs est etc. pulchre Danubio prominet. ¹⁾ Így magyar nevét birtokossától Alberttől, német nevét ennek születés helyétől, latin nevét pedig (Promontorium) a hely felvésétől nyeri. Pecsétje „Sig. Promontorium“ felirással 1739-ik évről, egy szőlőtőkét, — szőlővel, s mellette jobbról fekvő sarlóval tartalmaz. ²⁾

Albertfalva német falu Baranya vb. Albert hercegtől alapított gyarmat ³⁾ így Albert-Kazimir p. Mosony vb. nem rég népesített hely, mind kettőt Károly főhg. örökössei birják.

¹⁾ Bél „Notitia Hungariae novae historico geographica.“ — Ferentzy J. Pest Pilis és Solt megye Névtára.

²⁾ Promontorium magyarul inkább Dunafook, mint Sió és Dráva folyóinktól, Siófooknak és Drávafooknak elnevezett helységek. (Tudom. tár 1843. 14-ik köt. 52. lp.)

³⁾ Fényes „Magyar orsz. geogr. Szótár.“ — Már eleinknek dicséretes szokása volt, miszerint a helyeket, telepeket, városokat, történetek s történeti személyek emlékezetére nevezték el. Ez méltó mód az érdeket tett honfiak megtiszteltetésére.

Sz. Albert, ismeretlen falu Komárom vb., mely 1636-ik évben még fenn volt. Albert földje ismeretlen fu. Turóc vb. 1327. régi neve Alberth fulde: (Fejér Cod. Dipl. T. IX. Vol. V. p. 145.) s több helynevek, azon Albert érdemeire emelvék, ki Sz. István-nak bérnálásban keresztattya volt, kinek tiszteletére Győrött prépostság alapítatott, (Tudom. Gyűjt. 1820. IV. k. 10. lp.) ki midőn ker. hitet terjeszteni Poroszhonba ment, és Frishausennél megöletett, szentek közé soroltatott, s ki iránt Sz. István oly hála adó volt hogy tiszteletére első emelt Esztergamban templomot ¹⁾ s Esztergam megye címerében mint vértanu képe bevésve szerepel. ²⁾

Albrechtsflor (Kis terem) n. h. Torontál vb. Albrech = Albert, flor = flur flur = mező, határ, ugy tornác, pitvar, — s miután a hely magyar neve kis terem, német neve magyarítva „Albert-terem“ egykori földes ura keresztnevről.

Albis magyar helység Dél-Biharmegyében, Székelyhid s Margitta közti vonala kögjén, az országtól egy kissé éjszakknak hajlik, hajdan midőn 1660-ban Szejdi basa, Székelyhídtől Somlyó felé vonuláskor tüzzel vassal pusztított, e helyet rengeteg nádas vette körül, egyedül csak éjszak felől volt száraztér, Odon topographiáját maig jól lehet kivenni; — határos szomszédi voltak Apáti, melynek elpusztult templomából még egy roskodozó téglafal darab most is fennáll várával, — és Vid melynek pusztaságán épült majorsági telep most Véd-nek hivatik. *Nevét e község Elbe = Albis folyótól vette*, mely alsó s felső Szászországot kigyozza végig, ugyanis Budai Esaiás szerint, II-ik Geiza 1142. Erdélybe, IV-ik Béla 1267. Saxoniából Magyarországra több gyarmatot szállítottak. *Albist legelőször a bevándorlott Szászok ülték meg IV-ik Béla alatt, s új hazájokat az Albis folyamról, mely mellett előbb laktak nevezték el.* Az egyház régi petsétjén levő ezen feirat „Albes“ az Elbe szóból alakult, s Albis folyót jelenti, később magyar családok foglalták el a helyet. ³⁾

Albis = albus értelme fehér. Szegedi írja: Béla cseh nyelv-

¹⁾ Katona „Hist. Crit.“ T. I. p. 165.

²⁾ Ifj. Réső Ensel Sándor „Esztergam vármegye czimere.“ Nefejejts 1860. 58-ik sz.

³⁾ Sass Károly „Politikai Ujdonságok“ 1860. 6-ik sz. 89-ik lp.

ven Bila, és értelme fehér, és valamint Albertus latin szó gyöke Albus, Béla is a szlávban fehéret tesz, így Albus = Albertus stb. személynévre is viszavilhető.

Vannak kik Bonfin után Albis szóban Albanis szó rövidítését látják. Bonfin írja: Ungari, ab Unnis, Unni a Leucis, latine *Albanis*, Asiaticis populis, qui a Scythis orti sunt, si Procopio Graeco, scriptori fides, originem duxerunt. Et ut Majorum nomina servarent, quas aedificarunt urbes, ab eis nominare voluerunt, Albam, scilicet Regalem, Albam-Graecam (Nándor-Fehérvár) Albam Julam in Dacia (Gyula-Fehérvár) stb. ¹⁾ Alba scythia nyelven czimert jelentett, mint latinban „fascēs“ mind a birodalom, mind az ország jelvényeivel, elsőik éltek vele a Kaspium tenger körül lakó Magyarok, kik Albanoknak is hivattak. (De Initiis ac Majoribus Hungarorum, sive de Scythis. Lib. III. C. II. p. 42.) Albis néven van egy nagy hegy Zürich cantonban. (Scheuchzer Naturhistorie von der Schweitz) nem e innét jöttek a telepések?

Albin h. Zemplén vb. A helynév jelentése oláh nyelven „méh“ méhes. — Albin személynév is. Albina mint nő név jelentése fehér, tisztaságos, napja December 16. ²⁾

Alcsi puszta Bihar vb. Igircs mellett, 1552-ki öszveírás szerint 30 kapuval birt. Török nyelven alcsi = fős (gypsz) más analogiája alcák = alacsony, s e helyen a föld a főszhöz hasonló, s fekvése alacsony lévén, megfelel a névnek. (K. P.) Alcs ismeretlen helység Pest Solt vb. 1563-ban még fenn volt, a mostani Anes nevű puszta régi neve Alch. Alcsi p. Heves vb. Szolnokhoz közel. 1515. Moré család birtoka volt. Alcs ismeretlen falu Somogy vb. 1513. 1571. 1610-ik évrőli oklevelek említik. (Budai protoc. 203. lp.)

Alcsi = alcsi, alcsi = állás, állomás hely, most is mondják a dajkák a kisgyerekeknek mikor lábán álni tanítják „alcsi baba“ alcsi szépen, — ha pedig altatják „alcsi baba, alcsi szépen,“ e helyett álj baba, aludj baba stb.

¹⁾ Bonfin Decades I. Lib. I. p. 23.

²⁾ A népvándorlások korszakában 568-ban a byzanti császár engedelméből itt Pannoniában megtelepedett german-longobardok királyát nevezték Alboin = Albin. (H. L.)

Alcsuth m. h. Sz. Fehér vb. Bicskétől délre 1 mfd. Régenten az Acsai uradalom egyházi alapjvaihoz tartozott, 1819-ik évben jött kir. adományozás útján a nádor birtokába, mellette fekszik Felcsuth, innen *a név al és Csuth szóból van öszvetéve, al = also, csut = gyümölcs, vetés-szára.* — Alsó s felső utból is származtatik neve, alsó-ut = alsut. Egy szőlőhegye is viselte állítólag a Csud nevet, mennyiben itt csudatevő kőképek állottak. ¹⁾

Algyest oláh h. Arad vb. fehér Körös mellett, erdős hegyes határral, hajdanában az Alagi családbeliek birták, midőn az oláh nép ülte meg Alagi névből csinált Alagiest, azután e nevet is elfaragta s úgy ejtette ki „Algyes.“ E hely 1552-ben Alagh s Aldo falvának hivatott. ²⁾

Algyő m. h. Csongrád vb. Tisza jobb partján. Van Felgyő h. szemben. Al = alsó, fel = felső, győ = jő. A két helység létesítése előtt már, a Tiszán itt kompokon történvén, az átjárás *a rév gyülekező = győ hely volt.* Jön = gyön, Jő = győ, győhely = gyühely. — Győ = Geo 1138. hely és személynév. Gew h. Zemplén vb. — Algyő már 1513-ik évben tekintélyes helység volt.

Alhau (Alho) n. M. V. Vas vb. Stiria szélin. A név némethől magyarázható, All = minden, Hau = csapás vagy Au = liget, és mint Tobsch-au = Tobias mezeje Alh-au = közmezőt, vagy menyiben Allh. az Allán népre kik Hunok bejöttekor itt találtak, visszavihető; Alh-au = Alánok mezejét jelzi.

Alibánfa m. h. Zala vb., Zala vize mellett. Ali, herélt budai basa, első kivel a magyar történetben találkozunk, törököknél Mihaloglu melléknevet viselt, mi azt jelenté hogy Mihály fia volt, ez sokszor érezte őseink győztes karját. Az Alik neve-

¹⁾ Alcsuth mellett „Vért-szent-györgyi pusztá és Mária völgyi“ telepítvény utóbbi magyarázatot támogatják.

²⁾ Perecsényi Nagy László „Aradmegyéről levő kézírata“ 1806. — Perger J. szerint (Diplomatika 34. §.) a helynevek több változandóságok alá voltak vetve, változtak némely nevek: 1-ör rosz, hibás kimondások által, 2-ör más nyelvekrei át, s viszont által fordítás által, 3-ör nemzeti hangejtéshez való alkalmaztatás által.

zetes szerepet játszottak hazánkban. 1594-ben egy Ali Esztergam védelmében esett el. 1598-ban Győr várát Ali, sorentoi eredetű renegat adta fel Pálffy Miklósnak. Alibánfa 1630. 3 tvc. említettik Alibánfalva néven. Monda szerint 1479-ben török-magyar véresharcok alkalmával, a törökök e tájon megveretvén, Ali (vezér) megfutott, ruháját változtatva járt kunyhóról kunyhóra, itt is egy pásztornál hált meg, s másnap, midőn lovára pattanván, szállásadójától elbucsuzott, e szavakat mondá hozzá: „Mond el ösmerősidnek, hogy Ali az éjjel vendéged volt.“ — Ali fejére nagy jutalom lévén kitzúzve, a pásztor bánta, hogy elnem csipte a vezért, innen Ali-bánta, melyből lett Ali-bán-fa, a fa végzet = falva helyett, megtelepedés után adatott hozzá.

Ali török vezérnév, jelentése dicső, derék, fenséges. *Pán* = Bán hivatalnév. Dobrovsky és Schaffarik szerint Pán szláv-szó, de megvan a japán nyelvben is, kik alig érintkeztek a szlávokkal, *bán* japánul hivatal, méltóságot tekintélyt teszen, finnben *pää* = fej. (K. P.)

Alibunár h. német-bánátban. Ali = vezér értelmet adja, bonár = kut jelentéssel bir az oláh nyelvben, Ali-bonár = Vezér-kut. Itt volt egy elhagyott kut éltető vízzel, ebből szokta egy szép oláh leány korsózni a vizet, míg az e tájon harácsoló Ali észrenemvette utjában a kutat s leányt, úgy mondják, ekkor a leánynak korsója eltört s többet nem járt a kutra.

Aligvári csárda, Szigetvár-Istvándi utvonallal melett. Aligvári gunynevezet, hogy tudniilik „alig várja“ a vendéget, ki rossz borát elköltse. E csárda körül sok rablás szokott történni, azért az utasok is alig várják hogy háttal legyenek a helynek.

Alistál m. h. Posony vb. felső Csalóköz déli részén. Hagyomány szerint, Regium stabulum = királyi istálló volt, mint ugyanott Fel-istál, melynek eltérő neve a régi okiratban más magyarázatot is enged. Néphite, hogy Mátyás király alatt azon várkastélyféle épületben, melynek most is nyomai vannak, istállók voltak, alsók s felsők, innen al s fel-istáló. — Alistál 1391-ből ismeretes okiratilag, így Mátyás király előtti időből, (Cod-

Dipl. X. T. p. 734.) egy 1295-ki oklevél Felistál-t, Far-istárnak írja. ¹⁾

Al-istál = alsó istáló nevét hogy régibb korból nyeri, tanúsítja azon körülmény, hogy az alig egy orányira fekvő Szakálos helység lakosai „Agazones Domini reges“ (királyi lovászoknak) neveztettek 1268-ik évben.

Abriháza p. Bihar vb. Görbedhez nem messze. Abri oly hires zsvány volt hajdan, mint utóbbi korból Sobri, s ő itt lakott egy kunyhóban babájával, mignem az hozzá hűtelen lévén, midőn Abri részegen jött haza egy utjából, a kunyhót kedvese reá gyujtá, s elhagyta.

Allyos oláh h. Temes vb. Van itt a hegyek aljában egy régi vármaradvány, és az erdön s helységen keresztül két nagy földtöltés, mely római sáncnak, s Alius (jelentése „egy más valaki“) római népvezető művének tartatik, innen Alius = allyos.

Almás több hely viseli e nevet. ²⁾ Tapasztalat nyomán, nevöket almafáskertjeik, szőlőhegyeik, vizeik, folyamaiktól stb. nyerik. *Tó-almás* Pest Jászberényi utban, felemelkedett helyen egy halas tóval, hajdan hires volt almáiról, az urasági kert maig szolgáltat tudományosan öszveszedett, ritka gyümölcsöket. — *Hid-almás* (Ó-Hida) Doboka vb. Páncélcsehi járásban, nevét a falut ketté osztó Almás vizétől kölcsönzi, melyen, nevezetével még nem egyezve, járható hid nincsen. Monda szerint az oláh lakosok s magyarok közt, (Tuhul alatt elvlasztó) hidként

¹⁾ Ipolyi Arnold „Archeologiai közlemények“ 1859. I. k. 43. lp. Vasárnapi Ujs. 1858. 7-ik sz.

²⁾ Almás népes M. V. Bács vb. Almás oláh h. Bihar vb. Duna-almás m. h. Komárom vb. Kis-almás (Zaluza) orosz h. Bereg vb. Nagy-almás u. o. Almás (Jablonov) tót h. Szepes vb. Almás oláh h. Arad vb. Tó-almás m. h. Pest vb. Almás m. h. Abauj Torna vb. Felső-Alsó-almás tót h. Hon vb. Almás p. Nográd vb. Fertős-almás m. h. Bereg Ugocea vb. Almás (Apfelsbach-Jablonove) tót h. Posony vb. Magyar-almás m. h. Sz. Fehér vb. Almás m. h. Zala vb. Almaszeg (oláhuul Vojvoz) h. Bihar vb. Alma-mellék m. sokátz h. Somogy vb. Alma-mező oláh h. Bihar s Bereg vb. Almas-mejjék Doboka vb. Almás vize hegyi folyó Erdélyben. Vörös-alma tót h. Sáros vb. Alma-kerék h. Fehér vb. Homorodalmás Erdélyben stb.

szerepel. ¹⁾ *Almás-mejjék* Doboka vb., egy járás hajdáni neve, 1715-be mondatott, s ugy iratott Almás vizéről, mely keresztül foly rajta, most Páncélcsehi járás, a Páncél nemzettségről. — *Almásvize* hegyi folyó Erdély éjszaknyugoti részében, az ennek partján fekvő Hidas-almás helység határában, hol némi régi sáncz nyomok láthatok, melyeket a hagyomány Gyélo-sánczának tart.²⁾ *Almás* = apfelsbach tót h. Posony vb., mind magyar mind német neve azt igazolják, hogy almatermő vidéke van.

Fertős-almás ³⁾ hajdan nemesülési curialis helység Bereg-Ugocsa vb. már 1319-ben falu volt, és maig is fenálló határokkal birt, mint az, azon határlevélből kitetszik, mely az irt évben, egyrészről akkori birtokossai: Miklós a Miko fia, és Péter a Fürtes fia, más részről, szomszéd Csedregi birtokosok: Péter és Máté, az Akos fiai közt elintéztetett. Ebben tisztán Almásnak neveztetik, valamint a Mátyás királytól 1471-ik évben több Almásy nevűek által nyert adománylevélben. Gf. Pálffy János nádortól 1479-ben adott donatióban már Fertős-almásnak neveztetik. Szirmay (Notitia Ugocsiensis) a hely körül, *s határában létező mocsáros helyektől, mit másként Fertő-nek neveznek, eredezteteti melléknevét.* — Fertes illetőleg Fürtös = Fürtes neve volt egykori birtokosának, így a helység igaz neve: Fürtös-almás. Adománylevelek szerint több helyeket Almásy családok birván, ezek adtak nekik nevet, virágzottak már Kálmán kir. idejében, említést teszen Euze nevű tagjáról a bécsi XIV-ik századi képes kronika. ⁴⁾

Almás egyenlőnek vétetik Álmos személynévvvel. Podhraczký írja: *legi autem possessiones, quas hodie Almás vocamus, priscis temporibus Almus dictas, nominatasque fuisse.* ⁵⁾

Vörös-alma tót h. Sáros vb. Galíciai országun, legrégebb időben kir. vadászhely volt, (Wagner Dipl. Sáros 281. lp. —

¹⁾ Hodor „Doboka Vármegye Esmertetése“ 1837.

²⁾ Szabó K. „Béla kir. névt. Jegyzése“ 1860. 38. lp. — Anonymusnál XXVI. Fejezetben.

³⁾ Porcsalmi Soma közleménye „Kalauz“ 1859. Junius hóban 24-ik sz.

⁴⁾ Schvandtner féle „Script. Rer. Hungar.“ T. I. p. 136. Horváth Istv. Magyarorsz. gyök. nemzetsegeiről.

⁵⁾ Kéza kiadásában, Buda 1833. p. 93.

Fehér Cod. Dipl. T. IV. Vol. II. p. 11.) és veres színű almáiról volt nevezetes.

Almád B. Sz. Máriáról nevezett apátság Zala vb., melynek csak neve maradt fenn. ¹⁾ Alma latinban kegyes, a római költők oly istenekre alkalmazták, kik az emberiség iránt nyájasak voltak. Emlékeztet a paradicsomi almára, melyről a Sz. irás szól, emlékeztet Páris almájára melyet a mythologia ad elő.

Alma ismeretlen birtok Somogy vb. 1256-ik évben Favus pannonhalmi apát Szigligetet megnyervén V-ik Istvántól, oda várat épített, mely elkészülte után annyira megtetszett a királynak, hogy azt maga számára visszavé, cserébe adván érte egyebek közt ezen Alma földet (alma-föld) mely idővel nevét fekvésével elveszté. (K. N.)

Almágy m. h. Gömör vb., Gortva vize mellett, egy 1512-ik oklevél szóll róla, régi neve Almágh (Budai protoc. 138. lp.) neve alma s ág szóból összetett.

Alma-kerék h. Fehér vb. közel Segesvárhoz. Nevét kerek almáitól nyerte.

Homorod-almás Erdélyben. Nevének első felét *Homorod vizétől*, másik felét a közötté elfolyó *Almás pataktól nyeri*, híres nagy barlangjáról. (Benkő) Erdélyben sok hely viseli Almásd nevet.

Alma 1262. hn. Almád 1221. hn. 1227. 1231. apátság, 1238, 1256. hn. Zalában, Almás 1009. folyó, 1208. szn. 1265. fo. Ipoly körül 1280. fu. Duna mellett. (Jerney „Magyar Nyelvkincsek“ I. K.)

Lapp nyelven olma = ember, egyszerű törzs alm = ég, olmaik = emberek. (Schefferi Lappland Frankf. 1675. in 4-o p. 202 – 209.)

Duna-Almás, mert Duna mellett a Vértesi hegyek éjszaki tövében fekszik, *Alma-szeg*, mert Bisztra vize mellett szegel stb.

Amás hegy Görög országban, *Alma* kis folyó Déloroszországban Szebasztopoltól észak felé. — Erdélyben a Meszeskapun túl Almás vize mentében tették le az esküt a meghódolt népek, a hely maig Esküllő nevet visel. (Anonymus Cap. 27.)

Almosd igen régi magyar falu Bihar vb. Midőn a magyarok 884-ik év táján Pannoniába jöttek, melyet szállongó hírből

¹⁾ Fuxhoffer „Monasterologia“ p. 253.

Attila földének tartának, hét fejedelem vezette őket, kiket szabad akarattól és közmegegyezésből vezérökké, és parancsnokokká választák magoknak és fiaik fiainak, mint utolsó iziglen Almost Ögyek fiát, és a kik az ő nemzetségéből származandának, mivel Álmos vezér és a kik az ő nemzetségéből származtak, fényesebbek és hadban hatalmasbak voltak ¹⁾ Álmos vezér bár pogány, de hatalmasb is vala Scythia minden fejedelménél, és az ország minden dolgát azon időben az ő tanácsával és segédelmével végezték. Atyja Ugek = Ögek, anyja Emese volt. Álmosnak azért nevezték őt, mert mikor anyja terhes volt, valami különös álmod látott, melyből azt jövendölte, hogy, a kit ő fog szülni, attól sok királyok fognak idővel származni. Álmos: Szalmutzes, Árpád fővezér atyja, említi Const. Porphyr C. 38. Anonymus 1. 2. 3. 4. 5. 6. stb. Quia ergo somnium, in lingua hungarica dicitur Almu, et illius ortus per somnium fuit prognosticatus, ideo ipse vocatus est Almus.

Almus 1090. körül Tur. II. 60. 1261. 1268. 1281. sznv. Almosd 1261. falu Bihar vb. Veit Goilet a XVI-ik században Álmosnak írja. (Wiener Jahrb. XXIX. anz. bl. p. 8.)

Vida Károly szerint Álmos, újabb magyarosítása a latin Almus-szónak, a mi ismét az eredeti Alam, Alom, Alm szavaknak latin fordítása. A zsidó s syro-chaldaeai nyelvekben *al*, valaminek tetejét, legmagasbját — summum-ot, *am* pedig gyülekezetet, város vagy vidék egyesülését, s népét jelenti, miből a népfőnök, milyen Alam vezérünk volt, jön ki. — *Alm* szó, araboknál = tudós-t jelent, rokon az elme szavunkkal. Elam, az emberi nem első bölcsőjének helye. A deákos Almus-ból, ha az *us* végzetet elvesszük, marad *alm*, az *us* csak szépített latin formája Almusnak. *Alom* magyar szó, de idegen cím alatt nyeri történeti jelentését. Alom vagy Alam és elem, mint sokaságot, összeget képző, vagy gyűjtő ragok használatnak nyelvünkben p. o. hatalom, kegy-elem. ²⁾ A bolgár izmaeliták, kik rokon fajuk voltak a magyarokhoz, szinte birtak „Almus“ nevű fejedelemmel. Álmosnak hivatott Lampertnek, Sz. László király testvéröcsének fia is, ki 1091-ben Horvátország királya lett és nyughatatlan

¹⁾ Anonymus Belae Begis Not. de gestis Hungarorum C. V.

²⁾ Elmékedések a magyar nemzet viszontagságai felett. Per 6—10. lp.

gai miatt 1113-ban testvére Kálmán a szemeit szurattván ki, Dömösi kolostorban nyomorgott, s Constantin név alatt Konstantinápolyban 1129-ik évben holt meg.

Ál héberben ál, épen nem p. o. álpénz, tesz esdést p. o. áldás stb.— *Álom* azon állapot, midőn érzéki s lelki alapul szolgáló idegrendszerünk elfárad s pihen, mely állapot halálképe, de oly halálé, melynek alvására ébredés, s erre ujjászületés következik be.

Alpár több hely viseli e nevet ¹⁾. A névnek többféle magyarázatai vannak; legfőbb, mely *a honszerző Árpádról nevezi Alpárnak*, ki a leírt helyeken szittyánépével járt. Alpár m. h. Pest vb. a Tisza jobb partján Kecskemét és Csongrád városok közt, nevezetes régi hely. Anonymus említi ²⁾, hogy Zalán bolgár fejedelem vára itt volt. Előfordul 1075-ki évben Gejza kir. adománylevelében ³⁾ 1830-ik évtáján egy aranykoronát és régi kardot találtak fővenyes határában „Árpád“ fejedelem pedig és az ő főemberei a Zagyva vizétől az egész haddal kijövéen, tábort jártak a Tetétlen hegy mellett éppen a Tiszáig, azután a Tiszapartján menvén elérkeztek az Alpári homokig. (alpár = alpár.)

Alpár, régi ejtés szerint alpártos v. alpartos. Árpádvár Dugonitsnál (Etelka című művében) Alpartos, emlékeztet a pártos hunnokra, szittyákra vagyis kóbor Jászokra, kiket Ptolomaeus (Nuncupatoria = Nevező című könyvében) a 2-ik század első felére tesz.

A pártosok a mint hajdan Ázsiából
Európa számos népe ős honából
Uj honot keresni utnak indulának,
Megálltak melyékin a szőke Tiszának stb.

Szokolay Hárto János ⁴⁾ Alpár alatt Árpád lakját értelmezi, váranak már ma nyoma sincs. Anonymus az Alpártól nyugotra a

¹⁾ Alpár m. h. Abauj vb. Alpár p. Báts vb. Alpár oláh h. Bihar vb. Alpár m. h. Pest vb. Tisza jobb partján, ugyanott egy pusztaság e néven.

²⁾ De Gestis Hungarorum. Cap. 14. 16.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. T. I. p. 434.

⁴⁾ Kecskemét város ismertetése 1846. 33. lap.

Tisza-Duna közt terülő homokos térséget „Sabulum olpár“ nevezi: *Alparét* h. B. Szolnok vb, egy völgyben, a Valye-dobrikai patak mellett, Alpár-rétjének tartja magát, bir kis kupalaku dombbal, mely körül táborozás sáncainak nyomai most is láthatók. — Alpár nevű hegységet Győrben említ Erzsébet királynő V-ik István özvegye által 1273-ik évben Lotardnak adott levelében ¹⁾).

Al = alsó, pár = kettő, alsóbb rendű pár ember tartózkodás helye. — *Alap* zsidóban = fedez, takar, *ár* képző rag. Alpra nevű kun vitézt IV-ik László kir. idejéből 1279. említ Turóczy (C. 75.) kiről írja, hogy pogány hitét övéivel elhagyván, megkeresztelkedett. Alpár = Alvár = alsóbbrendű erőd, a *p* betű *v*-vel felcserélésével. E helyen tétetett Zalán földönfutóvá.

Alpár messze terült síkján, busongva körülnéz
A fejedelmi Zalán, valamint a sárga halálnak
Birtoka, oly szomorú csendes most vára, s előbbi
Pompája alacson gyászszal fölváltva hanyatlík ²⁾.

Alsófalva m. h. Gömör s Kis-Hont egyesült vmegyékben. Alsó s falva magukban érthető szavakból öszvetéve. Van Felsőfalva is. Vannak Al-német, Fel-német, Alsóbánya, Felsőbánya, Alfalva, Felfalva, Alistál, Felistál nevű helyek.

Alsók tót h. Hont vb. egymás Alsók m. h. Somogy vben Also-nak a többese alsók, ennek értelme alábbhelyezettek, alábbrendeltek ³⁾.

Altgebirg tót h. Zólyom vb. A szó magyar értelme ó-hegy, Óvár, tótok Stary Hory nevezik, nevét őshegye s ősi vára adta, — német vagy szász telep birhatta, kik itt olvasztó s érczuzó műhelylyel birtak. — Alt szó néha nem annyira öreget,

¹⁾ Kornides kézírásai 7-ik R. 336. lap. Nemzeti Múzeum könyvtárában.

²⁾ Vörösmarty „Zalán futása“ hős költemény.

³⁾ Alsók városát (oppidum) mint a pannonhalmi apátság birtokát említ egy 1516-iki oklevél, 1589-ben még állott, táján sz. Márton városa keletkezett. (Történelmi tár VII-ik k. 17. 1.)

mint inkább nagyot jelent, így Altgebirg = nagy hegy lenne, noha a nagy s öreg fogalma legtöbb nyelvben, még az alakban is megegyezik.

Altringen n. h. Temes vb. a név az avarárok elnevezését tartja fel, — ugyanis az avarok árka errefelé húzódott: alt = öreg, ring = gyűrűzet, kerítés. Altringen = régi gyűrűzetes árok. Említi Aventinus ¹⁾. Az avarárok Pesten felül kezdődvén, Hatvanon alól Árokszállásnak ment, és onnan Egren és Tokajon alól e helyre, innét a Tiszáig húzódott, azon innét Fejértón alól a debreceni nagy erdőn jöven által, a Nagy-Létai határnál Arad s Temesvár felé folytatattott, és Szemendrián alól mintegy 3 mfdel a Dunába végződött. (L. Ároktő cikket.) Itt a nép avarvár maradványait keresi, mely a német írótól Hringe = Gyűrök név alatt jö elő.

Altwasser p. Szepes vb. egy régi (ó-viz) folyammal, melyen vashámorok s olvasztó házak dolgoznak, innen a nevezetét német szász telepeseitől nyerte. — A szászok Szepességben első valának; kik bányákat műveltek s nemcsak az ország néptelen és erdős végvidékeinek népesítése s ellenséges berontások elleni védelmök, de a nyugati munkásságnak s müiparnak honosítása által is érdemeket szereztek ²⁾, az itt talált ó-vizet magok nyelvén nevezték el *Altwasser*-nek.

Amacz magyar oláh h. Szatmár vb. Nevét a — Mócz hegyi nép nevéből nyeri, melyről iratik, hogy tetteiben kégyes, fogadásait, ceremoniait szigorun megtartja, öltözetében hasonlít az oláh-hoz, széles öv, fényes gombu báránybőr mellény, condra, harisnya, hosszura növelt haja van, férfiai restek, női élénkek, azok lágyak, ezek tüzesek, azok vérengzők, ezek oda olvadók, házaik merőben fa, hosszukás alkotvány folyosóval.

¹⁾ Annales Boiorum L. IV. Bas. 1580. p. 250.

²⁾ A német helynevek története összefüggésben van országunk történetével; Thuróczy szerint a magyaráztánál vigyázni kell a bevándorolt népekre. Első királyainál alatt sokféle nép jött be, mely maga nyelvén nevezte el nyert szállását. (Chron. Hung. Cap. XXII.)

Amatz = Amadeus személynév, így Amadé, és Mádefalva Erdélyben, Amade-karcsa h. Posony vb. Amade = omode, Homode. *Am* zsidóban gyülekezet, nép, *acz* kicsinyítő rag. *Ama* egyházi archeologiai szempontból azon csőbőr, melyből a víz kehelybe tétetik. *Ama* Japánok főistensége.

Által ut (Passus) Doboka vb. örmező h. határában meredek kőszikla, 18 öl magas, természettől sima fal, középett át-metszve, melyen bámulattal jár által az utas. Tetején Jézus keresztje s mellette Dietmár s Gestmár két bünösé, innét a kilátás a Szamos folyamra nagyszerű. Hogy által ut volt, bizonyítják okiratok, melyek itt, mint határszállon vám és harminczad szedést rendelnek. (Hodor.) Általut 1269. Vadit ad viam, quae „által-ut“ vocatur; hr. ut Csallóközben. Általjárónak neveztetett a Sár vagy Nagy-Egeren levő híd, melyet 1672-ben a kurucok megsemmisítettek.

Anarcs m. h. Szabolcs vb. E helytől az Anarcsi magyar családneve, mely a XVI-ik században már virágzott. (Collectanea Geneal. C. Wagner Poson 1802. Dec. IV. p. 91.) *Nevét az Anarcsnéptől nyeri*, mely e tájról rég kiveszett, de nevezetében fennmaradt. Julius Caesar említi már az Anartokat „ad fines Dacorum, et Anartium“ (b. g. IV. C. 24.) mikor pusztultak el, dák vagy kelta fajhoz tartoztak é? ki mutatást vár. ¹⁾

Ancs p. Pest vb. Monda szerint hajdan egy domonyi ur birtokát képezé, ki feleségével nem élvén, e pusztán magának egy Ancsát (tót leányokat, kik *Āna* nevet viselnek, nevezik Ancsa) tartott, — birják domonyi urak.

Ancsikfalva (Anszikova) tót falu Liptó vb. Egykor Hancsik-falva volt. Hants = hant, gyöptábla, — hancsik = gyöpből összerakott határdombocskák és falva szavakból összetéve. — A falu a hancsik körül épült fel. — Csinált határjelek kijelölése körül eleink goudosak valának.

¹⁾ Kállay „Pogány Magyarok Vallása“ Pest 1861. 201. lp.

And p. Zala és Bars vb. And = andalog, fogalma a nyelvészetből elveszett, szellemi értelme törökül and = eskü, az ifjú midőn andalogva a hölgy alakján, szerelmet esküszik. Andahely = eskühely, mely cselekvényre öseinknél a szentberkek szolgáltak, ez m. h. volt Győr vb. Andi-domb, szláv befolyás által romlott szó, hihetőleg hadi, hadurdomb = áldozó oltár a dombon. — And, gyök a folyékony betűk alakulását követte, s így az *n* később *l* lett, oly gyakori változás, melyre hivatkozni sem kell (K. P.) így Andacs = Aldacs m. h. Somogy vb. áldásos hely, hol csudatevő boldogságos szűz Mária képe tartatik. ¹⁾ Andacs tót h. Nyitra vb., állítólag „Andacht“; áhítatosságot jelentő német szóból eredt. Andaháza p. Bihar vb. állítólag ily nevű családtól nyeri nevezetét.

Andod vegyes magyar-tót h. Nyitra vb. Andodban az *od* helyképező, p. o. Tyuk-od, Bors-od, az *And* szó megfelel az áldás szónak, mely ismét egy értelmű az átok szóval, ugyanis az altai nyelvekben, áldani = odaajánlani valamit Istennek, mit pedig oda ajánlunk, arról lemondottunk, az megszünt tulajdonunk lenni, a mi pedig áldozat, az teher, sokszor átkozott, de szokás volt áldozati tárgyakra átkot is mondani. Még mikor nemzetünk kebelében Hadur tatosai működtek, az átok fogalma semmi jóra nem vonatkozott. (K. P.) Anthot kanaáni város Benjamin törzsében, személynévnek vétetik, *Andod* = *áldod*, *áldozó hely*.

Andornak m. h. Borsod₂ vb. Egykori birtokosa Andor nevet viselvén, a falut, melyet telepített, róla Andor-nak-nevezték el. — „Andornak faluja.“ ²⁾

Andrásfa több hely viseli az András nevet. ³⁾ András

¹⁾ Nagy Andacs nevű pusztája is ide tartozik Bihar vb. mely a Várad püspökség birtoka.

²⁾ Ha a történetet szorosán vizsgáljuk, ily magyarázatra, melyet bizonyítani nem lehet, nem volna szabad építeni.

³⁾ *Andrásfa* h. Vas vb. *Andrásfalva* h. Nográd vb. *Andrásfa* p. Bereg Ugocsa vb. *Andrásfalu* h. Liptó vb. *Andráshida* p. Komárom vb. *Andrásvágás* (Andrasovcze) tót h. Sáros vb. stb.

személynév, jelentése férfias, napja Febr. 4. Nov. 30. *oly helyek, melyeknek birtokosai e nevet viselték.* Több Sz. András helységek, Sz. András apostol tiszteletére emelt egyházak körüli telepek valának. Királyaink közül 1046. Kopasz László fia, ugy a 19-ik országló, s az aranybulla híres alkotója, nem különben az utolsó Árpádsarj viselték az Árpád korból az András nevet.

Andrásföldje h. Gömör vb. Előjö már 1289-ik évben „Andreas feude“ mondják itt lakott Andorás, Sz. István kora előtti erős bajnok, ki egy külhoni bajnoknak sisakos fejét és vállát egy csapással ketté szelte, kitől ered Gf. Andrási család, mely tett emlékére családi cimerekben egy kardos férfiú s koronát tartó kétfős oroszlány áll.

Andrásfalva h. Nograd vb. Történet szerint 1226-ban élt Ivanka János, ki Hont s Páznán maradékból való volt, birt egy András nevű fiúval, ez 1241-ben a mongolok ellen harcolt, és IV-ik Bélát veszedelmes menekvésében saját sebesen futó paripájával s annak átadásával e tájon mentette meg, miért e földet kapta? (IV-ik Béla megmentését Rugach a Forgácsok törzsattyának tulajdonítja a történelem.)

Andrásfalva p. Ugocsa vb. mint körötte Csoma, Forgula, Gyula, Tivadar, Öszöd, Farkas és Péterfalva egy dús magyar földbirtokos nyolc fiai nevét viseli (Szirmay).

Andrásfa h. Vas vb. Péterfa, Mihályfa, és Dienesfa közt. E helyek első birtokosaik keresztnevét viselik, fa = falva, vagy helység.

Sajó Sz. András (olah. Svuntu) 1176. Igalia h. Doboka vb. kies, de nem nagy határát Sajó vize öntözi. III-ik Bélának Lob s Tamás részére kiadott adománylevelében érintetik, hogy *itt Sz. András tiszteletére templom lett emelve, s mert Sajó mellett fekszik, nevét Sajó Sz. András ez uton kapta.*— Igalia néven majorság volt. (Hodor.)

Andrásvára Győr vb., egy dombon feküdt Sz. Iván h. határán, most rom s kincskeresők látogatják füvel benőtt pusztá romjait. (Ráth K. Tört. tár. VII. k.)

Andrásvágás (Andrasovcze) tót h. Sáros vb. Egy csatát emlegetnek itt a régibb századból, melyben András nevű tót ember a magyarok védelmére több társaival felkelt. Vágásait, melyet az ellenségen tett társainak maradéki emlegetik.

Andrásfalva magyar gyarmat Bukovinában, a Szuczava folyó jobb partján. II-ik József császár jeles tábornokának Hadik Andrásnak, ki magyar költözőket vezetett e helyre, keresztnevét viseli. (H. L.)

András szó, eredetileg magyarázható a görögből, hol is *aner*, nemző esete *andros* = férfi. Gyöke a Sanskrit tudomány világában *andr*. Slávromeik *Andrec*. Gall-kelt *André*. German *Andrea*. Aplo-hellen *Andreas*. (K. P.)

Andráshida m. h. Zala vb. egy hidja volt Szala vizen, melyet András ácmester készített. — Van Apa-Boncz-Doma-János-Moric-és Urhida.

Ángyád p. Veszprém vb. **Ángy** = sógornő, fivérem nője. **Ád** = adakozik, mennyiséget is jelent p. o. Ab-ád, Acs-ád. — A fiu ha megnősül, összeadás előtt rokonai szoktak választotjanak ingó vagy ingatlansággal kedveskedni, utóbbi eset forgott fenn, midőn e hely nevét **Ángy-adománya** = **Ángyád** nyerte.

Angyalháza p. Szabolcs vb.¹⁾ Mythologiai értelme, hogy itt Angyal lakott, kit Isten küldött le az emberekhez mint követet. Angyal szó értelme *agl* gyökben rejlik, melyből lett *aggelos* = követ, küldött, angyal. Eleink a keresztényhit oktatóitól nyelvünkre alkalmazatos igét az angyal szó jelentésére nem találtak, s az Angel-t angyalnak mondták (Jankovich M. Magyar szó nemzés 1812. 30. lp.)

Angyalsziget Csepel földén 6-ik sziget Márton's Laczháza közt. A rege úgy tartja, hogy a mostani *az Angyalsziget nevezetét Angelina* vagy *Bél Mátyás szerint Angelino nevű asszonytól nyeri*. Angelina némelyek beszéde után, hajdani királyaink egyikének kedvese lévén, e szigetben fogadta annak látogatásait, több gyermeke lett s azt vízbe ejtő, gyermekének ugyanott vízbe fu-ladtát, gyakran siratván a partokon, róla maradt fel az *Angelina* nevezet. Más monda, hogy az említett személy Csepeli görög

¹⁾ Angyalos m. h. Szatmár vb. — Angyalsziget Csepel földjén. — Angyalik p. Veszprém vb. Angyalka p. Nyitra vb. Angyalos h. Háromszéken, Angyala p. Komárom vb.

asszony volt, ki e helyen Dunába esett gyermekét sokáig könyczvén, ez a lakosoknak eszmét adott arra, hogy a helyet az ártatlan gyermekről nevezék el. Annyi bizonyos, hogy a lakosok már emlékezetet felülmuló időktől fogva nevezik Angyali szigetnek. Kiről? mi oknál vagy esetnél fogva? ezekről a régi irások halgatnak. ¹⁾ (Ráckevek pere a kir. ügyvéd igazgatója ellen.)

Angyalos m. h. Szatmár vb. előjö már 1216-ban Angyolus néven. (Vár. Reg. 317. §.)

Anyás p. Csongrád vb. Csikókat neveltek rajta, a sok anyalóról neveztetett a hely Anyás-nak, nádas rétségei közt farkas, roká, öz tartózkodik.

Antalfa több helyek e néven.²⁾ Egykori birtokosaik, s Sz. Antal-tól veszik nevezetöket, így *Antalfa* m. p. Somogy vb. Szulimán s Harsány közt. Gf. Battyán Antalról elnevezett gyarmat.³⁾

Antal néven volt egy egyiptomi remete és gazdag ifju, ki üldözések idején mindenét szegényeknek osztotta ki, s maga pusztában lakott 90 esztendeig, s remete Sz. Pállal szerzője volt a remetei s baráti életnek, nagy szentségü embernek tartatott, 361-ben életének 105-ik évében halt meg (Bod. Sz. Heortokrates 1786.) így van Sz. Antal M. V. Hont vb. Sz. Antalfa h. Szala vb. Ismeretes a Paduai Sz. Antal is, ki Ferencrendü szerzetes, kegyes, istenfélő ember volt. Ennek napja Junius 13. Antal jelentése = tisztelt. A nép őt Szentnek tartja, s hozzá imádkozik, érdemeitől sokat vár, hozzá mint Jézus hívszolgájához s mint szószólóhoz járulnak kérelmeikkel, hívén, hogy ki az urhoz így folyamodik, foganatossan imádkozik.

Ant, Antau, Antin helynevek, romlásai, idomkopásai az Antal névnek, melyel öszvétételek fordulnak elő helyneveinkben.

Apa népes oláh-magyar falu Szatmár vb. Apának nevezük a család fejét. Mondaként, egy család midőn megosztzott birtokain, e hely az apjoknak jutott. *Apah* chaldeai nyelven =

¹⁾ Bognár József. Tudom. tár 1843. XI-ik k. 59. lp.

²⁾ Antalfa m. p. Somogy vb. Antalfalva új tót h. Gömör vb. Antaloéz orosz h. Ung vb. Antfa p. Veszprém vb. Anth m. h. Bihar vb. stb.

³⁾ Csorba „Somogy Megye.“

küldött, cselekedett, főzött, süttött, az az táplált, ismét „ételkészítők fejedelme.“ — *Apa* Rizologia szerint = jó akaratú, atyai hajlamra kész, kérésre hajlott, görögöknél apo = prae, hozzá tévén ster, seter = végrehajtó, vagy apo-stol = fő végrehajtó, németnél Priester. ¹⁾ Ap-apa = ápolni, valakinek apul lenni, atyáskodni, innen ápol = atyáskodó hely.

Apa 1137. 1138. *Appa* 1148. 1211. *Apa* 1216. 1236. 1245. szn. 1214. falu Bihar vb. 1235. h. Szatmár vb. 1272. hegy Zala vb. *Apafalva* M. V. várral Doboka vb. nevét a híres *Apa-fy* háztól kapta, mely 1713. óta nem létezik többé. (Hodor.) *Apatelek* (Mokna) oláh-tót h. Arad vb.

Apácza (Kis és Nagy) két egymás mellett fekvő pusztá Csanád vb.²⁾ Valamint az egyházi eljárásban apát a férfi-szerzetes főnökségét, úgy Apát-cza az asszonyi szerzet elöljáróját jelzi. (Abbatissa) *Apát* = főnök, *cza* ragaszték. Hajdan az egy regulán levő férfi és asszonyi szerzetesek, vagy egy vagy pedig egymás mellett levő kolostorokban lakván, birtokaik a főnökség után Apáti vagy Apácza, különböztettek meg.

Apácafara hegy a Veszprémi utban Vörösberény mellett, valaha apátza szerzet birta, s birtokjoknak fara ott képződött, hová templomjokat emelték.

Apáca-Szakálos h. Komárom vb. A pozsonyi Kláranénikék birtoka volt, honnét nevét is vette — nénike = apáca, s hihetileg szakálos arcuak voltak.

Apáca falu Erdélyben, Törtsvással a Brassoiaknak adatott cserébe Sárkány és Szunyogszeg falukért (Aprobb. P. III. T. 82. Art. 1.) szinte apácáké volt.

Apáca falu vagy *Pácza falu* h. Szatmár vb. Ó-hitű lakosokkal. 1370-ben már Szatmári apácák birtokában volt, innen rólok vette előnevét a falu.

Apcz m. M. V. Heves vb. gyönyörű dombotskán, jelentése Apátza.

Apca 1221. fu Posony vb. Apáca szerzetet alapított 1258-ban

¹⁾ Bizoni Károly, magyar t. akademiához 1853. Jun. 11-kén 70. sz. a. küldött helynév magyarázatiból.

²⁾ Apáca falu h. Szatmár vb. Apáca fara hegy Veszprém vb. Apáca-Szakálos h. Komárom vb. Apáca falu Erdély földén.

Pest fölött Nyulak szigetében IV-ik Béla király, de leánya Margit menvén zárdafőnek, a hely róla (Margit) s nem hivatásáról neveztetett el.

Apagy m. h. Szabolcs vb. Egykori földesura jobbággyaival rosszul bánván, azok e szóval átkozták meg „Apadj.“

Apaj (Opag) tót h. Posony vb. Apaj pusztá Pest vb. — Apaj = apály oly alacsony fekvésű földrész, mely még a Duna fenekénél is alantabban esik, innen apályos = alacsony fekvése adja nevét. (G. 219. 861.)

Apar némét falu Tolna vb. Apar állítólag első megszállójának neve. — Apar, a *p*-nek *b* betűvel felcserélésével, mely tájkimondás szerint esik meg „Abar.“ (L. Abara.)

Apátfa, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Nevöket Apát ur s fa = falva szótul veszik. *Apát*, szerzetes főnök cím (Abbas) németben Abt. — *Apátfa*, *Apáti*, az *Apát ur vagyónát jelenti*. Apátfalva = Apát ur faluja, Apátföldre = Apát ur jószágá, apáturság birtoka.

Apátfalva m. M. V. Borsod vb. Bikk helység Bélkőnek nevezett nyugoti szélső bércze alatt, széles kies völgyben egy barlanggal és három meleg forrással, melyről egy apátság „Trium fontium de Bél“ neveztetik. IV. Béla említi az apátságot 1261. okiratában, birt apátlakkal s kolostorral, mely utóbbi 1744-ik évben már romban hevert. ²⁾ E helyen 1232-ben Kilit egri püspök a Cisterci rend számára emelte az apátságot, különösen a legnemesebb byzanczy s goth stylben épült templomot, s az erdőség s kellemes kerttel környezett kolostort. E hely lakói

¹⁾ Apátfa h. Zala vb. Apátfalva m. h. Csanád vb. Apátfalva m. M. V. Borsod vb. Jász-Apáti sz. M. V. Jászkerületben. Apáti m. h. Somogy vb. Apáti h. Vas vb. Apáti p. Komárom vb. Apáti n. h. Tolna vb. Apáti oláh h. Arad vb. Vannak e néven puszták, Békés, Gömör, Zala vb. Keresztszegapáti m. h. Bihar vb. Oláhapáthi Várad mellett. Olchva apáti m. h. Szatmár vb. stb. (Karats Helynévtára.)

²⁾ Fényes „Geographiai Szótára.“

egy időben telepedtek le az apátság építésével, s a nevét ettől kölcsönzött helység csak a múlt században lett várossá. ¹⁾

Monostor-apáti Zala vb., erdeje közepén maig bir egy romos hellyel, melyben az apátság laka és monostora volt, innét a nevezete. ²⁾

Apáti Erdélyben, nem szenved kétséget, hogy az Apáti név az ott volt, s IV-ik Béla király alatt elpusztult apátságról ragadott a falura. ³⁾

Apátfalva h. Nograd v. Losonez körül. Hajdan a Losonczi apát birta, s mint vagyonához tartozó részt, midőn falu lett, Apátfalvának nevezték el. Corvin Mátyás alatt templariusoké volt e hely, tót neve Apatova, magyarok Losoncz Apátfalvának is nevezik. ⁴⁾

Szala-apáthi M. V. Zala vb. Keszthelytől 2 mfdre, Szala vize mellett birt ugyanolynevű apátsággal (Fuxhoffer) innen a neve Szala-apátsági.

Dobrács-apáti h. Szatmár vb. Régenten itt két helység állott u. m. Dobrács, ily nevű nemzetségé, s Apáti, az olcsvai apátságé, mely helyek az apáturság elvesztésével özvecsatoltattak.

Kapocs-apáti m. h. Szabolcs vb. Tisza mellett, nevezetét Krul fia Kapolcstól, ki Sz. László alatt Magyarhont háborgatta s e tájról az apátságot szétverte, veszi által.

Keresztszeg, Jász, Oláh, Olchva, Szilvás — előnevek az Apáti helynév mellett. Appathi 1024. hn. Apathi 1150. 1283. h. Szala vb. Apathy 1221. Vár. Reg. 115. 118. 366. §§. h. Bihar vb. 1276. 1290. h. Somogy vb. Aphida : Ophida 1184. sziget a Dunán Győr vb. (Jerney Magyar Nyelvkincsek I. K.)

Apát tava : Appathaua 1145. „ad quendam piscinam, quam Appathaua appellari fecimus.“

Apátnak nevezetett kezdetben minden agg barát, V-ik századtól pedig csupán a zárdák előljárói, a VI-ik századtól már egyházi méltóságához tartozott. Az Apát tekintete jószágai gyarapodásával nevedett. — Vannak apátságok püspöki czimmel

¹⁾ Pesti Hirnök, 1861-ik év 188. sz. tárcza cik.

²⁾ Tudományos Gyűjtemény 1834-ik év III-ik F. 77-ik lp.

³⁾ Szirmay „Szatmár megye“ II-ik 98. lp.

⁴⁾ Bél „Notitia Hungariae“ T. IV. p. 100.

és joggal, országgyűlésen rendeket képezik. (Fejtegette „Sürgöny“ 1861. Febr. 23-ki számában.)

Ab bárkai szó, és mivel *b*, *p*, *t* minden nyelven sógoros betű, lett *Ap*, *At*, *Apa*, *Apo*, *Apád* és *Apádé*; itt *d* változván *t*-vé, adja Apáté vagy Apáti nevet, Apát-ur, Apafi, Apafája stb. Apát, mind értelmére, mind hangjára hasonlít *Aba* syriai szóhoz, mely náluk mint régi őseinknél atyát, vagyis legöregebbeket a nemzetségben jelentett. Latinul Abbas, németül Abt, franciául Abbé, olaszul Abate, angolul Abbod, dánul Abbed, svédül Abbot. Nálunk Abba szó majdnem a XV-ik század elejéig gyakoroltatott. Sz. Benedek szerzete behozásával Abbatia szóból lett Apát, *b* betű *p*-re csereltetvén stb. ¹⁾ Görögben *pathia* = szenved, *a* privativum, *apathia* = szenvedetlen.

Opatove tót h. Trencsin vb. szinte Apátfalva jelentéssel bír, mondják apa-tavá-nak is. Garan-apáti, Garan vize melletti fekvésétől, Szilvás-apáti (Opaczka) tót h. Abauj vb. Szilfái-ról, — Olchva-apáti, Olcsva vizéről nyerik nevezetüket stb. ²⁾

Appony ³⁾ tót h. Nyitra vb. (Apponyitze) tágas és termékeny Nyitravölgyben hegyek alatt, feloszlik Kis- és Nagy-Apponyra, utóbbi régi várromokkal, tisztán Apponyi család birtoka. Eredete a régi homályos időkben rejlik. Zsigmond kir. idejében királyi birtokhoz tartozott, és 1393-ik évben az Eöry családdal, kik ezután nevöket a vártól Apponyiakra változtatták, a Csekleszi jószággal kicseréltetett, és ezen időtől szakadatlanul az Apponyiak birtokában fekszik. ⁴⁾ Appony nevet már régi római családok viselték, mert Tacitusban is olvashatni (Hist. I. 1. Cap. 79.), hogy Otto császár idejében M. Aponius Moesiában megverte a Roxolánokat. — A latin Appián, Opián, Appius, az egyiptomi Apion neveknek Kállay Ferenc szerint az Apa szó ad

¹⁾ Jankovich M. Magyar Szónemzés 1818.

²⁾ Apátfalva cikket közlöttem „Sürgöny“ 1861. 189. sz. a.

³⁾ Néhaj Kállay Ferenc tudóstársasági tag hátrahagyott Diáriumaiból.

⁴⁾ Némelyek vélték, hogy Apony helységnek az Aponyi család kölcsönözte nevét, holott megfordítva áll a dolog. Bayle Péter és Fréher biographiai szótárok, említik Piere Apone híres olasz orvost s philosophust a XIII-ik századból, kit magicusnak is neveztek.

értelmet. (Ab vagy Ap vallásos gyökszó fejtése K. F. Diáriumában.) E nevet Sándor István is az Apá-hoz köti, *Abony* = *Apony* vagy *Aba* = *apahonja*, a *p s b* betűk felcserélése csak tájkimondás szerint esik meg. (Sokféle IX. 174.) Bese Kaukazusi utjában Aphoni georgiai író említ, kit örömet Aponyi magyar névnek venne (p. 78.), de elfeledte megvizsgálni jelentését az odavaló nyelvben. ¹⁾ Aponya oláhul a *fine bona myrtilli*. Bullet kelta szótárában *Afan*, hasonlít az Aphoni nevéhez, de azért Appony névvel még senki egynek nem vette.—Wrancsics szótára szerint olaszul *appogiarsi* = támaszkodni, *appogiatu* = támasztatott (nixus), ez a magyar ápolnak felel meg, melyről írja Nagy János, hogy az egyszersmind arab szó is; ápol, apol ige szavaink az apaí gondoskodást, gyámságot gyermekek felett fejezik ki. Finn *Apu* = segély, mongol *Abu* = megvédni, ápolni, grönlandi nyelvben *apon*=nix (hó).²⁾ Grönlandiában vannak sok szavak, melyek Altai s Indogermán törzsű nyelvekben is nyomozhatók. A hó is viz és Bullett kelta szótárában *Ab* = viz. *Abein* helység nevét meleg fürdőitől nyerte. (T. V. p. 71. L'Auvergne leírásában) említ *Appance* nevű vizet Burgund földén. *Apan* = patak, *Apance* = kis patak (i. h. 138. 143. lp.), az *ap* gyök magossági s hegy fogalmáról ír Kállay Appeninus cikkben.

Apony : oponh, 1300-iki oklevél mint várat említi Nyitra vb. (Jerney).

Jerney írja, hogy a Besenyőknek nyolc tartományuk és nemzetségek lévén, a hetedik nemzetség s tartomány neve volt Hopon, Choppon = csapat. — Hopon, a nyelv nemértéséből iratott Choppon-nak is, de a *ch*, *h*-nak olvasandó, Hopon, opon, *apon*, átvitt értelmű szavak egyet jelentenek.³⁾ *Apony a Besenyők 7-ik nemzetségének nevét viseli.* (E helynévmagyarázat összevevendő Abony cikkel.)

Áporka m. h. Pest vb. közel a Dunához nemes község. 1676-ban pusztá volt, 1697-ben említetnek lakosai, azután megint

¹⁾ Bese *Aphoni* írója, bizonyosan Aphoni György, ki a Georgia; Bagrat dynastia alatt 1027. zsoltárokat görögből georgiai nyelvre fordított. (Dubois de Montpereaux T. 2. l. 44.)

²⁾ Horn-t Olearius utazásában 171. lp.

³⁾ Uj Magyar Muzeum 1853. XII-ik füzet 611. lp.

elpusztult. 1770-ik év körül újra megülték. Apor : opor, opour, 1269-ik évben nemzetség és személynév volt, gyakori a kronikában. Állítólag Apor László volt erdélyi vajda, ki az 1308-ki Rákosmezején tartott dietára megjelenván, de a koronát, melyet 1-ső Károly király koronázására kiadni tartozott volna, oda el nem vivén, magával sok fegyveres népet hozott, ezekből kik visszamaradtak, e helyet ülték meg, s rólok a hely Áporfalva, Áporka neveztetett.

Aporhalma : Apurchalma 1261. hnév. Tisza körül Heves vb. nevét Apor személynév s halma = halom szótól nyeri.

Apar falu Tolna vb. szinte Apor személynévre utal.

Áporka = Apárká-nak is mondatik, Apárka másnéven Árpa = hordeum, Gerste; *Apar* zsidóban azon agyag, miből Isten az első embert alkotta.

Apostag, több hely viseli e nevet. ¹⁾ W. Jankovich Miklós szerint Apostag valóságos görög szó, t. i. *Αποστολος Αγιος* annyit tesz mint Sz. Apostol, és valóban Apostagon Pest vb. ezen helységnek régi temploma, mely 1805-ik évig a reformatusoktól biratott, és elrontatván, helyette más újabb építetett, a 12 apostolok tiszteletére vala építve. Nem is a mostani templomok hosszú négyszegű alakjára, hanem 12 oldalokra gömbölyűn, mellynek is kereksege öt öl vala. Az omladék közt találtatott egy faragott kő mely ezen görög betűkkel vala jegyezve ΑΠ°

ΑΤΙ.Ο

a hatodik, hetedik századból való építés lehetett, s a Veszprém-völgyi apácák birtokát képezé, melyet nekik Sz. István hasonló görög nyelven irt levéllel, utána Kálmán és több király általadtak, és erősítettek. ²⁾

Kis-Apostag p. Fehér vb. *Apos* = öregapai, *tag* = része valaminek, így kis apostag = csekély nagyapai föld. Gyakori tünemény, hogy magyar tőszók mellé idegen jelzők kerülnek helyneveinkben, p. o. Aposdorf = Aposfalva, szintugy *Apostag*, hol

¹⁾ Apostag m. h. Pest vb. lapályos róna vidéken a Duna mentében, Várdomb nevű kis heggyel. Kis-apostag p. Fehér vb. a Duna mentében. Apostag pusztá Komárom vb.

²⁾ Magyar Szónemzés 1812. Szerdaheli „Dipl. graecum“ S. Steph. Budae 1804. in 8-o C. figg.

a magyar töszóhoz török jelző került *dagh* = *tagh*, jelentése hegy, domb, emelkedettség. (K. P.) A *dag* szó köznevekben is előjő, p. o. ingatag, suhatag, dagad, dagaszt stb. *Apos-tata* görögben = hitéthyagó, *Apostolicus* = igaz tudományu püspök.

Apuh = Apos nemzetséget említ Katona 1261. ik évről ¹⁾ úgy Horváth István, ki egyebet róla nem olvasott mint Katona. — Höke Lajos ur szerint, ki a magyar helynévnyomozás mezején rövid vázlatokat tüntetett fel, *e helynevek Apuch nemzetség birtokait képezhették.* — Horváth Endre „Árpádiájában“ említ Apos magyar vitézt Árpád korából.

Ar, Kis- és Nagy-Ar magyar faluk Szatmár vb. egyik Tiszaparton, másik Tur vize mellett, ennek Tiszába való szakadásánál. Kiss Bálint így értelmezi az Ar szót. — *Ar* chaldeai nyelven = hegy, számtalan szavaink gyöke, jelenti az ormot, erőt. Innen *Magy-ar* = *Madi-ar*, Magyarhon = *Madi-ar-hon*, a Sz. Irás szövegében Média = Mádía, Média pedig Arr honnak egy része volt, mert az Arr-hont Baktriaiak, Médok és Persák képezték, s az Assirokkal azon egy nyelvet beszélve, közös névvel *Arroknak nevezték magokat*, tehát a Médek vagy Mádíak, Madiarok voltak. ²⁾

Kállay F. szerint: *Ar* = *Arr*, *Ari* = *Arianus*, a Scythák neveztetek régenten *Arianusok*nak. *Arius* hitrendszere mint Erdélyben, úgy itt is 1002-ig volt keletben, midőn Sz. István király II. Gyula Erdély fejedelmét legyőzván, vitte helyébe a római cath. hitvallást. ³⁾ Attila nője *Honoría* III-ik *Valentinian* testvérhuga *Arr* hiten volt. *Ar-Ariak* finn faj. (*Asia Polig.* p. 166.) A név fennmaradt *Ar* birtok- és *Ari* családnevekben. A *Vitkaia*-kat a *Tatárok* ma is *Arrinak* nevezik. (*Rytschkow Tagebuch Riga 1774.* p. 163.) *Ar*, a zsidóban erősített város.

Ar = *or*, *orom*, *át* = *hát*, innen *Ararát* = hegyekháta. *Ar*, *subula* annyit tesz, mint általhatni és abból kiütni magát, innen *arad* = *árad* = *exundat*. *Ar* = *ár*, teszi a víznek bővségét, így *Arad* = *árad*. *Ar* elavult törökgyök, értelme gyakorító öszve-

¹⁾ Hist. Crit. T. VI. p. 339. Horváth I. Magyarország gyökeres nemzetségeiről 1820. 45. lp.

²⁾ Magyar Régiségek. Kantu Caes. II. K. 390. lp.

³⁾ Székely S. Unitaria Vallás. 1840.

tételekben a szaporítás fogalmának felel meg, analytice nem, csak synthetice értelmezhető. (K. P.)

Arács, több hely viseli e nevet. ¹⁾ *Emlékeztetnek Aracs nevű vitézeinkre.* Ázsiából kijött eleink Mahomed vad népét neveztek „Aracs“-nak, innen egy hőskölteményben: „S harmada bár, kit Aracs nem hajthata szennyes igába.“

Araach mint név, előjő a sz. írásban ²⁾, ugyanily modorban egy 1297-iki oklevélben. ³⁾ Arátsi családnevet említ Szirmai. ⁴⁾ Hajdan a ki valaminek árát szokta volt megszabni, mondatott arácsnak. ⁵⁾

Arács: Sándor István szerint = crater, portula viminea, azaz kötővesszőből való kapucska. Szabó D. szerint vasrostélyzat = craticula ferrea. — *Ara* héberben = erős, munkás, tehetős, kitetsző, p. o. agy-ar = az agyból kitetsző, kap-ar = kap erős-sen. ⁶⁾

Aracs Cucor szerint az *Ar* gyökszóban rejlik, mely több eszközök neveit, melyekkel valamit törünk, metszünk, vágunk, hasítunk, — jelenti. Így Matyusföldön Arlo = orlo, allo, az ar törzsökről. ⁷⁾

Aracs = ár-acs, mint az ér, a testben levő azon edényeket, melyek a vért hordozzák és oszlatják — jelzi, ugy Ár-acs = áradás elleni művezet, mint árok. Hazánkban gyakran áradó vi-zek mellett sok ily nevű helység van: *Arad* a Maros mellett annyi mint *Árad*; *Ardó* Tisza-Bodrog mellett annyi, mint áradó. ⁸⁾

Aracs, e szóban *Ar* végzet, főnévhez járulva, igét formál, p. o. hab, hab-ar, had, had-ar, vagy *ár*, mely jelenti a víz felda-

¹⁾ *Aracs* horvát falu Somogy vb. *Arács* magyarfalú Zala vb. egy völgyben, közel a Balatonhoz. *Arácsa* ugyanott régi pogányvár-omladékkal.

²⁾ Horváth Istv. Rajzolatok 41. §.

³⁾ Fehér Cod. Dipl. T. VI. Vol. II. p. 89.

⁴⁾ Comit. Zemplén. Not. hist. 43.

⁵⁾ Keresztési József „Magyar nyelv eredete“ 1844. 48-ik lp.

⁶⁾ Kis Bálint „Magyar Régiségek“ 20. lp.

⁷⁾ Magyar akadémiai Értesítő 7-ik füz. 455. lp.

⁸⁾ Keresztési József „Magyar nyelv eredete.“

adását; s *acs* szó toldat, mely megkicsinyíti az előtte álló szavakat, p. o. dugó, dugacs stb.

Aracs egy régi várrom Torontál vb., melynek templomfalai Beodrától mintegy félórányira termékeny rónán elhanyagolva állanak. ¹⁾ Aracha, most Aracs, először tűnik fel 1322-ik évben mint cath. parochia, és 1422-ik évben mint város. — 1536-ban mint létező helyet említi Oláh Miklós (Hung. pl. 74.). 1551. várával tűnik fel. Egy 1450-iki kék tentával írott okiratban „Aracha“ (Jankovics Miklós gyűjteményében).

Arács h. Veszprém vb., említi egy 1231-ki oklevél, mint Tihanyi monostorhoz tartozó birtokot „Villam Arath“ néven. (Fehér Cod. Dipl. T. III. Vol. II. p. 265.) Ugyanezt egy 1243-ik évrőli oklevél. (u. o. T. IV. Vol. I. p. 307.) Arach 1222. falu Zala vb.. 1269. falu Somogy vb., Aracha 1224. falu Zala vb.

Arad, több hely viseli e nevet. ²⁾ Arad 1214-ik évből személynév, Orod formában mint vár, megye és káptalan számtalanszor előfordul. Arad városa oklevelek szerint hajdan Orod-nak íratott, Arad néven csak XVII-ik század végével kezd írásokban megjelenni. ³⁾ Orod névben Arad rejlik. Legelső pecsétje 1718-ból, mely elveszett, 1739-ben már ily körülírást viselt „Sigillum Comitatus Aradiensis“. Orod vára, a mai Aradtól keletre Maros partján egy mfdre fektött, nevezetes római erősségnek tartott, elpusztult a XVI-ik században. A X-ik századtól az orodi prépostság „Praepositus Orodiensis“, a megye főispánjai „Comes de Orod“ irták magokat. (Vannak, kik Anonymust orodi prépostnak írják.) Verböczy hires törvénytudósunk a megyék felszámolásánál már Arad-nak írja, s innét vannak, kik Orod szóban a végtagot nemmagyar hangzásúnak tartják.

Arad-ot Aranka György, a *Székelyeknek 1533-ban költ kronikájok szerint, a sz. István alatt itt meglepedett Arad=Orod vezérről nevezi el*; így Pray György is említi Arad vezért, és hoz-

¹⁾ Budapesti Viszhang 1856. 75-ik lapon, leírását s rajzát adja.

²⁾ *Arad*. E nevet Arad s Temes vb. három hely viseli, u. m. Ó-Arad kir. város, Új-Arad M. V., végre Arad vára, mind a Maros vize mellett, Arad puszták Somogy és Esztergam megyékben.

³⁾ Bél M. Geogr. 268. lp.

záteszi, hogy őseink *a* betű helet *o* betűt gyakran használtak, így mint Amade = Omode lett, Arad = Orod. ¹⁾

Arad nevü főispányt említ Nagy László, s véleménye, hogy dicső eleink az általok elhagyott tartománybeli helyek fekvéséhez hasonlókat találván országunkban, ezeket hasonlóan nevezték el, mert Arad, Abony, Csabrág stb. átültetett nevek, s előzőnek Palestinában is, mint azt Kalmeth Ágoston a sz. földről irt földiratában (T. III. p. 88. Tirnaui) említi. ²⁾

Arad neve, Gyurits A. szerint, *Erő* szótól származik. ³⁾

Arad arabsban szép asszony, illetőleg angyal neve; Nalázký kéziratái közt *Ara* = menyasszony, *dija* = sponsa, és *arad* = völegény. Törökben *ara* = kereső. (K. P.)

Arad, Vasvári Pálnak véleménye e helynévről: István király Csanád vezért Acsony ellen küldvén, s Csanád Acsony 7 nejei közül egyet megszeretvén, a kéj diadalt adott neki, s hogy a nőt háborítlan birhassa, Acsonyt kivégezteté, innen mert *Ara* adta a diadalt, a helyet „*Ara*-adta“ *Arát*, *Arád*, nevezte el. ⁴⁾

Arad = *Orod* igen régi név napkeleten, Orodés vagy Herodes pártos (parthus) király, és a pontusi király viselték az *Orod* nevet, utóbbi Kr. sz. e. 33. évvel Frates atyafiától kergetetvén, itten uralgott. ⁵⁾

Arad mint szarmata szó „*Hrad*“ alakban = erősséget jelent, s ilyet itt hagyomány szerint Decebalus Dacia királya emelt, midőn Traján ellen oly elkeseredéssel készült harcolni, hogy annak tábora számára előre sirokat ásatott. Glogovác határán maig fennvannak azon különös halmok ⁶⁾, s itt meg kell említeni,

¹⁾ Dissert. VI. Annalect. Scepusii 4. r. 4. lev.

²⁾ Dr. Érdy János szerint is, a helynevek egyik világrészből vagy tartományból a másikba is áttétettek, kivált ha a nép- s személynevekkel egyértelműek valának. („Erdélyben talált viaszos lapok“ Pest 1856. §. 17–32.)

³⁾ Magyar hirlap 1851. 644. sz.

⁴⁾ Történeti Névtár 1. ső. füzet 1848. 102. lp.

⁵⁾ Thomas F. „Magyarok helyei eredetéről“ 1806. (8. l. s Conject. III. R. 32. lp. Justinus 42. L. Cap. 1.)

⁶⁾ Nagy „Notitiae Geogr. Hungariae“ 1828. I. T. [p. 29. írja : Glogovác, vicus Ruderibus impositus, celebrata urbis Orod, cui Nomenclationem dedere quinque excelsi Tumuli, quibus Imperator Probus Anno 277. internecina Clade stratos Sarmatas tumulavit; et in praemium eo-

hogy Pálma s mások szerint, Arad fekvését illetőleg : Orodium circiter passuum millibus, ab Aradino distat, hodie ab incolis Glogovacz appellationum. ¹⁾ — Arad = Hrad, Garad = Grad különben magyar ajkra illő szavak.

Vélemény, hogy Marosvize e helyen kiöntéseket tévén, *Arad* jelentése *Árad*, így *Ardó*, Tisza-Bodrog mellett *áradó*, innen vannak hazánkban a gyakran áradó vizek mellett több ily nevű helységek. (Keresztesi József „Magyarnyelv eredete“ 1844.) Ar = ár, arad = árad, áradat.

Jerney szerint Arad s más ilynevű helyek (régii okleveleinkben) bennünket Parthiával kapcsolnak öszve, s ez oly történeti személynév (előjő 1214. és 1219. oklevelekben) mint Aba, Borsod, mely várak példájára keletkezett Orodvár neve is.—Justinianusnál (Libro 42. l. 1.) a világ idejének 3950-ik évében uralkodott itt Mitridates parthus király testvére Orod. Horváth István említi Arad-Orod (Herod = Herodes) utolsó fejedelmet a partus-szittya fajból.²⁾ A régi népek egymástól való származását vizsgálóknak közértelem szerint Sarmata, vagy Szarmatai-Medusok vagy Persák maradéki. Nálunk a Jászoknak volt „Sarmata“ legközönségesb nevek, mely csere név volt ezzel Scythák, innen mondatik Herodes, partus-szittya fejedelemnek.

Uj-Arad 1688-ban Szabaudiai hg. Eugen idejében támadt, ki midőn a Temesvári, és Belgradi törökök ellen indult, itt állította fel nagy ármádiáját, s táborának követőitől vettett meg e hely alapja. ³⁾

Arad egy kanaáni város, és királyság neve. (Numer. C. 21. V. I. sequ. et 33. V. 40.) *Arath* egy hegy Ásiában, Caspiumi

rum heroicae virtutis, victoriaeque monumentum centum pedes altis tumulis decoravit, relinquens par monumentum illi, quod reliquit in Africa Bradioni, quem in singulari certamine fortiter dimicantem stravit, et ducentos pedes alto tumulo decoravit. *Mortuorum Tumuli Sarmatis patrio sermone Orodii vocitari consuevit*, et ab Ethnicis religiosissimum cultum obtinentes, surgenti successive Vico, tum urbi per Tartaros solo aequatae, appellationem mutuavere.

¹⁾ Specimen Herald. Reg. Hung. p. 71.

²⁾ Rajzolatok a magyar nemzet legrégebb történetéből 1825. 43. §.

³⁾ Fábián Aradmegye leírásában, Bél, P. Nagy László s mások szinte a török időre helyezik eredetét „Turcis debet originem.“

tenger mellett, szüntelen hóval fedve. *Aradus* egy sziget van Phöniciában, Tortosa város mellett. Arad szó jelentése arabban = fut, persában = erős, bátor, stb. — Arad = Orod (Herodes) Odumiai Antipater fia volt, sz. Kr. e. 71. Augustus császár uralma 10-ik évében zsidók királyává neveztetett ki, s uralkodott 37 évig, — ennek hasonnevű fia volt.

Aradác, Rác előnévvel, szerb falu Torontál vb. Fényes írja róla : ¹⁾ E helység helyén hajdan Aradi magyar helység állott, mely már a 14-ik században virágzott, mint ezt a pápai tizedlajstrom mutatja 1332—1337-ről; birtokosa 1422-ben György szerviai despota volt, ki azt Birini Pálnak ajándékozta. A mohácsi vész után elpusztulván, később rácok ülték meg s Aradácznak nevezték.

Tóth Aradác ugyanott, Rác Aradáctól csak egy utca választja el. — Nógrádmegyei tótokkal lévén népesítve, ezek adták előnevét.

Aradvány, Kis- és Nagy előnévvel, 2 pusztá Szabolcs vben. Aradvány jelentése = áradvány, áradásos föld, mint *Arad* Maros mellett „árad“, *Ardó*, Tisza-Bodrog mellett áradó, némely helyek mert víz mellett, mások mert földárral bírnak, áradó vizeiktől nyerik efféle nevezeteket.

Arak m. h. Mosony vb. Szigetközben. Avariában Koiszu és Akszaj között van egy jeles falu Harakan = Arakan néven, Dankovszky az Arak szót ettől kölcsönzöttnek veszi ²⁾. Arak szigetközben esvén, úgy tartják, hogy itt vizárokkal birt, s ez árok adta nevét.

Arrak jelenti a dāmon bort. (Budapesti Hirlap 1860. 62-dik szám.)

Arany, *Aranyos*, több hely viseli e nevet ³⁾. Az arany

¹⁾ Magyarország geographiai szótára 1851. I. k. 47. l.

²⁾ Magyar nemzet maradéki 1826. I. 9.

³⁾ Aranyos o. h. Szathmár vb. Bács-Aranyos m. h. Szabolcs vben, Aranykut Kolos vb. Aranyi p. Nógrád vb. Aranyidka tót h. Abauj vben, Aranyos h. Borsod, Heves, Baranya, Komárom vb. stb. mint a szövegben elő fognak fordulni. E cikket közölte „Pesti hírnök“ 1681. oct. 19. 243. s.

mint a fémek legnemesbire, tudva, hogy az egész földgömbön található mint termékarany, lemez, jecec és sok helyt mint por fővenyből mosatik — számtalan helyeknek adott nevet.

Aranyföld, a régieknél így neveztetett Erdély, azon okból, mert az aranyak mennyisége oly nagy volt, hogy a bányákon kívül, még a folyóvizek és patakok is, poronggyal elegyes aranyat adtak ¹⁾.

Aranyág oláh falu Arad vb. Világoshoz keletre, 2 órányira hegyes völgyes vidéken. Higyés nevű hegyében, mely legmagasb, hajdan aranybánya ága volt.

Aranyi (Kis- s Nagy-) puszták Nógrád vb. Karancsberény mellett; találtattak itt arany fonalak, vesszők, melyeket mint hiszik tatárvilágban menekvők rejtettek ide el. Akadtak a munkások is vetéseikben záporosók után viz által kimosott aranyrégiségekre ²⁾.

Aranyidka tót falu Abauj vb., nagy kincs fekszik maig gazdag arany és ezüst bányáiban; hogy itt régenten is üzték a bányászatot, mutatják az elhagyatott üregek ³⁾.

Aranyos m. h. Borsod vb., hajdan az Ónodi várhoz tartozott, birt földvással, melynek omladéki még szemlélhetők, határát kis patak hasítja, mely egykor arany fővennyel birt.

Aranyos m. h. Heves vb., hogy itt aranybányák voltak, Marsiglius írja ⁴⁾, ellenben *Aranyos* m. h. Baranya vb. egy völgyben, sárga agyagos földje után neveztetik aranyosnak ⁵⁾. *Aranyos* m. h. Komárom vb., közel az öreg Dunához, itt valamint hajdan, úgy most is sok aranyat rak le az iszap a zátonyokon, mit az aranyászok kimosván, Györbe szoktak volt beváltásra hordani.

¹⁾ Terra auri Bernard L. 4. de Consider., ad Eugen az aranyászatról szólnak Erdély törvényei. (Appr. P. II. T. 16. a. 4.)

²⁾ Jankovich M. értekezése. Tudom. Gyűjt. 1828. I. K. 31. l.

³⁾ Fényes „Magyarország geogr. szótára“ 1851.

⁴⁾ „In Prodomo ad opus Danubiale“ lib. 6. cap. 6. „In provincia Hevesiensis, aurum, natura sua praestantissimum, et colore maxime flavo, sive rutilo conspicuum, olim effodiebatur, verum temporis lapsu venae, aut penitus exhaustae sunt (véglegesen kimerített), aut certe per hostium injuriam penitus destructae stb.

⁵⁾ Kállay szerint e hely nevét nem az arány (scopus, meta), hanem az Arianus szótól kapja, mivel lakói Arius követői voltak. — (Tud. tár 1835. V. köt. 148—154. l.)

Aranyosvize, a Bihari hegyeknek azon részén veszi eredetét, mely Erdélyországhoz tartozik, és Plaji havasok tövében kettőssé válván el egymástól, Topánfalva felett egyesül. Régenten aranyhuladékokkal bővelkedett, ma is sok arany foglaltatik benne ¹⁾).

Aranyhegy (Mons aureus) Baranya vb. szőlőhegy, mely Monostortól fogva Sepséig és Bodolyáig terjed; vélemény, hogy már a rómaiak jeles aranszinü borai miatt nevezték aranyhegynek.

Aranyhegy dombcsoportozat Buda és Üröm közt, melyek félhold formában kerítik be Békásmegyer (Krottendorf) falut, délnek Buda felé fordulnak, és határában egy szőlővesszővel beütetett lejtővel nyulnak be. Nevét hegyén termő aranszinü szőlőfürtei adták, a Svábok „Goldberg“ nevezik. Sex. Aurel, Victor Epit. Propus császárról szoltában, emlékezik venyigével beültetni rendelt aranyhegyről Moesiában, (Vineas Gallos) talán ez szolgált nagy hírével az itteninek elnevezésére. Az itt találtató római sirköveken sokszor diszitményül szőlővenyigék tűnnek elő, jeleül bizonyosan annak; hogy az alattok porló rómaiak szőlőművelést űztek ²⁾).

Aranyas-nak nevezik a N.-Várad várnak egy bástyáját, mert azt — 1660-ik évben, a törökök ellen legbátrabban védelmezték az asszonyok.

Oron (in Ritu explor. verit. p. 214. Bél kiadása szerint) rivulus Aranyos 1264-ki oklevélben, (Cornides gyűjteményei közt) Castrum Aranyos 1176.diki oklevélben, mely Torda határaitól szól, hol, mint tudva van, Torda-Aranyos vízben ma is aranyat mosnak.

Arany falu Hunyad vb., oláhul Uraj, a Maros partján, igen régi falu, hol Arany nevü vár állott.

Aranyivár Erdélyben a Maros jobb partján, ma csak alapja látszik egykori várának, rege szerint tündérek építették, hiedelem azonban, hogy római mű volt. A népmonda ez: Tündérek földje volt e hely, három tündér székel a környéken, egyik Dévának bércsein emelte fel fényátorát, másik birá szép Boldogfal-

¹⁾ Dr. Gombos Lexicon 1837.

²⁾ Paur Iván (Uj Magyar Muzeum 1851—2. VIII. füz. 489. l.) — E hegyet Péter hegynek is nevezik, ennek közelében a forrás mellett fekszik „Fehéregyháza, Árpád sirhelye.“

vát, a harmadik e bérci tájt. Az első két tündér szép volt, de egyik sem érte fel kecsre, bájra a kedves Aranyit, a miért is bosszúból várára bösz vihart kértek és —

Eljött az éj, utána a
Bércen kiszállt a napsugár;
De a Maros jobb partján
Nem fénylik az Aranyi vár ¹⁾).

Aranykert, így nevezték egykor legnagyobb dunai szigetünket, a Csallóközt, mert termékeny volt, s a *Duna fővenyéből jócska mennyiségű aranyt lehetett mosni*. A nép ajkán él felőle egy rege: hogy itt tündérek honoltak, öröktavasz virított, s arany gyümölcs termett. A tündérek fölemelkedve vízi palotáikból, hol mondhatlan fény és gyönyörűség uralkodott, többnyire a kis Duna közepén fekvő Ilka, vagyis Jóka szigetén mulattak. Ott lakott királynőjük a szép tündér Ilona, s onnét jártak által Macskaréven a Mogyorósi rétekre, hol aggfűzfa alatt megteríték asztalokat. A kinek kedve tartja vala, mindenki hozzá állhata, és jól lakhaték, s ha a tündérek távoznak, nyomaikba még aranypor is hulla hajokból, s ki mennyit bir vala, annyit szedhete abból stb. ²⁾ Oronhos 1269. halom Csallóközben.

Aranka folyó Torontál vb. A szó jelentése „Aurelia“ vagy kis-arany, napja decemb. 2-a mint személynév elő jö már 1221-dik évben, ez Kanisa s Bege folyó közt esik, Pádénál szakad a Tiszába.

¹⁾ Kővári László, „Száz történeti rege“ 1857. K. L. történeti regékre sokat alapítván, így szólt nevezett művében: A történeti hagyományokban a nemzet legszebb ereklyéje van letéve, ebben rejlik az élet melege, hallgassuk meg a költőt, ki leül a hazai romokra, dalban zengi el a hőstetteket, oly nyelven, mit a férfi szeret, mire a gyermek hevül, s a leány könyeket ejt, hallgassuk meg költőinket, kiknek nyelve virágoz tavasz, érzelme gyöngytermő tenger, phantasiája legédesb tündérszárnycsattogás, — ki ezeket összeszedi, nemzetének dicsőségét, s önrétét növelte. Még nincsen minden elveszve, felkel az elszórtakat szedni, hogy őstörténetünk homályától le egész napjainkig fel legyenek karolva a történetek. Menjünk el a romokhoz, melyekről a regék szóllanak s úgy találándjuk, hogy azon helyek, vagy az őstérmészet játékait mutatják, vagy azon időből szóllanak. *Tündér regék a legősiebbek*, a lovag regék ez utániak. stb.

²⁾ Magyarország s Erdély eredeti képekben 1860. II. köt. 89. lap

Aranykut, Neszmélyen a Feketehegy lejtőjén, így neveznek egy barlangot, soha ki nem apadó forrás tavacskával, hol állítólag tündérek fürödtek aranyragyogásu világosságban. Arany vagy Kedveskut Veszprém vb.

Arany széles értelmű szó, sok nyelvben kevés változtatással előjő, minden adatokat összevéve, fényességnek, jóságnak, kedvességnek, tündöklőnek, becességnek fogalmaival van összekötve. Roussilion mellett Franciaországban egy pataknak Auriege neve deákul Aurigera, mert hajdan aranyat hordott fővényeiben. Egy szép mező is Edessa mellett Aran nevet viselt, Bayle francia költő Daurat nevet is aurance vagy aranyos pataktól származtatja. Messinában Arene város neve is ide tart, így Spanyolországban több hegyek s folyóvizek viseltek Aranyos nevet. Maga az Oural hegyek neve is, honnét a magyarok utóbb kiindultak, gazdag aranybányáiért nyerte nevét, melyekből Oroszország legtöbb aranyát kapja ¹⁾.

Terra Arana V-ik István kir. 1267-i adománylevelében. — Ezen király 1271. szabad aranymosásokat engedett, így kapott Győr városa erre különös oklevelet ²⁾.

Aranybánya p. Sáros vb., nevének megfelelő hely volt. — *Aranyhegy* Torontál vb., hegyeiben aranykeresések estek. *Arany-pataka* tótul zlato, Sáros vb. oly folyóval, melyben aranyat mostak. *Aranylábu bányácska* Zemplén vb. *Aranylábu Tuzson* h. Kolos vb., mind így nyerik nevüket.

Aranyos, oronyos h. Komárom vb., említettik már 1268-ban. (Fehér Codex. Dipl. T. IV. Vol. 3. p. 449.) Aranyas 1075, 1124. „Tributum Salinarum, in loco qui dicitur hungarice Aranyas, latine autem aureus“ Erdélyben, Aranas 1255. fo. Abauj vben. Aranyas 1261. erdő a Tiszánál. Aranos 1288. fo. Erdélyben Oronyos 1291. u. o. Aranyos 1298. személynév, Aranyka: Arenka 1221. szn. Aranyos foka: Aranos foka 1283. fo. Erdélyben. Oronopotok 1277. fo. Sáros vb. Aranylábu — bács: Aranylábu — Bach 1267. monostorhely ³⁾.

¹⁾ Kállay Ferenc „Szónyomozások“ Tudománytár 1835. V-ik k. 148—154 l.

²⁾ Tudom. Gyűjtemény 1821. V-ik k. 48. l.

³⁾ Jerney „Magyar Nyelvkincsek I. füz.

Aranyos-Maróth Bars vb. szlávul Moravicze, hiedelem, hogy Morvák lakták.

Árbotz földje. Nagy-Körös városához közel eső pusztá Pest vb., egy hajdani várnak széthányt alapjával, mely ma is földvárnak hivatik, hihetőleg azért, mert fentállott falai is földből lehettek. Kun László kir. idejében Descensus Arbutz = Arbotz szállása volt, melyről a budai krónika világos említést tesz, itt van közel hozzá Törtel is, mely végből áll azon hagyomány, mit oklevelek és történetírók egész egységben vallnak, miszerint Kun László ellenében a kunok elhatározásából Arbotz, Törtel és Kementze nevű kunok vitték véghez azon kegyetlen gyilkosságot, melyről a történetkönyv ír ¹⁾. Pethő Gergely írja An. C. 1288. „Dalmatiában is sok illetlen dolgok támadnak, mivel a király (László) a kun asszonyokkal inkább gondol vala, hogy sem az adriai határokkal“; ismét Ann. 1290. Maga László király a keresszegi harcban megöletik a kunoktól kisasszony havában ²⁾. A gonoszágért az akkori Palatinus Mize vagy Mózes a két első egynehány nap mulva elfogatta, s őket izekre aprítottatta, még a bölcsőbeli gyermekeiket is mások rettentetésére kardra hányatta 1290. július végén.

Árbotzfölde a gyilkos Arbotz kunember nevét tartja fenn. Némelyek szerint Kun László itt, e helyen végeztetett ki erőszakos halállal ³⁾; a XIV-ik századi bécsi képes krónika szerint pedig Keresszeg mellett, közel N.-Váradhoz ⁴⁾; hogy itt vár volt, egy hiteles oklevél bizonyossá teszi ⁵⁾.

Arbutz 1289. „Arbutz Cumanum, cognatum nostrum.“ Kun László király levele „Arbucz“. (Cron. Poson. II. 2. szn.)

Ardányháza (Arda novo) orosz h. Beregh vb., híres volt makkos erdeje s sertéseiről, melyek közt az ártányok

¹⁾ Tud. Gyűjtem. 1819. XII. k. 67. l.

²⁾ Magyar krónika, kibocsátotta Spangár András 1738.

³⁾ Tud. Gyűjt. 1819. I. köt. 65. l.

⁴⁾ Schvandneri S. S. Rex. Hung. T. 1. p. 152. edit in fol.

⁵⁾ Sigmond kir. 1406. erősítő adománylevele Tsáki nemzettség levéltárában.

(herélt kandisznók) remekeltek s keresettek lettek, Ártány nevét e körülménytől s a rajta emelt első gazdasági épületektől nyerte.

Artánócz tót h. Nyitra vb. egy hegy tövében, egykor „Ártány“-os; így *Ártánd* m. h. Bihar vb., *Ártánháza* p. Szabolcs vármegyében.

Ardo, több hely viseli e nevet ¹⁾. Ardo = Erdo, Erdo = Erdeu, Erdeu = erdő. Pelsőcz mellett *Ardo* Gömör vb. már IV. Béla idejében, midőn Bebekek birták, oly erdővel bírt, hogy mint ma is, szenet égettek lakosai. *Nyárs-Ardo* (Nyársány) tót h. Sáros vb., nevének jelentése „Nyers-erdő“. *Fekete-Ardo* = Fekete erdő, *Szöllös-Ardo* = Szöllös erdő m. h. Abauj vb., híres boráról s tölgyes erdejéről stb.

Neuman szerint ²⁾ Ardauda = Ardod, Tauri nyelven, a VII-ik zarándok csillagban lakó istenség temploma.

Árka, *Árok* stb., több hely viseli e nevet ³⁾. Fényszarutól Tisza felé húzódik egy árok, mely avarok művének, ugynevezett ringusoknak tartatik. Katona szerint Kund fia Kurzántól kapja nevét, mely név Kurz, maig fenn van Magyarországon. Ugyanis ez árok általános neve Csörszárka, s a Kurz nevet mai írásmódszerint Csörsznek írhatni, ez árok, mely sok helynek ad nevet, kezdődik Árokszállásnál, (L. Ároktő) nyomára sok vidéken találhatni, így Borsod s Heves határin, hol Ároktő fekszik.

Árok, (Járok) tót h. Ungh vb., tolvajárokkal bírt, honnét a víz öntött ki, míg le nem csapolták. Pest vb. tót falu, határán a Ros szigeten is volt ily vízfolyásos hely, ugyhogy most is, ha árvíz van, a dülőkön ront be. (Kober Károly jegyző ^{19/9} 1859.)

Azon „Árok“, mely Csörszárka nevét viseli, s több helyek-

¹⁾ Ardo h. Bereg vb., Fekete-Ardo M. V. ugyanott. Hídvég-Ardo h. Abauj vb., Nyárs-Ardo h. Sáros vb., Pelsőcz-Ardo Gömör vb., Szöllös-Ardo m. h. Abauj vb. stb.

²⁾ „Die unbestimmte Notiz eines Schiffstagebuches 1861.

³⁾ Árka m. h. Abauj vb. Arki p. Székes Fehér vb. Arkosháza p. Zala vb. Arkus oláh f. Bihar vb. Árokszállás m. M. V. Jászságban. Ároktő Borsod vb. Hőke Lajos 1857-ben „Pesti Napló“ augusztus havi tárcájában értekezett az Avaráról.

nek nevét kölesön adja, Marsiglius rajzolatján ¹⁾ Pesten felül a Dunánál kezdődik, és megy Hatvan felé, azon alól pedig Árok-szállásnak, onnan Egren s Tokajon alól Ároktőnek, onnét tekeredik a Tiszának, azon innét pedig Fehértón alól a Debreceni nagy erdőn jöven által, a N. Létai határnál Arad s Temesvár felé folytatatik, és Szemendrián alól, mintegy 3 mfölddel, a Dunánál végződik. A nép ez árkot „ördög árkának“ is nevezi, mert készítését emberi erő fölötti munkának tartja. Tudósok véleménye, hogy vagy rómaiak sánca, vagy az avarok árka volt. Budai Esaias, Aventinusnak e szavait: „qui murus a varare“ így értelmezi „qui murus avar—arc = avar árka, avarárok, melyet felül tövissel raktak meg ²⁾.

Aros, Arkos, Aropatak, falvak Erdélyben, a mellettök huzódott avarok készítette árkoktóló kapták nevöket. (Benkő ³⁾).

Árokalja h. Doboka vb. (Ol. Arkalie, szászul Kallesdorf) nevét fekvésétől nyeri, a Sajó nyugot-déli partján, egész térben árkok végzeténél épült. Szász (Kallesdorf) neve pedig onnan eredett, hogy mikor a szászok 1142. Erdélyben (Pray és Budai Esaias szerint) a moldvai kunok által elpusztított tájakra szállottak, a még 1070-ik évben ide sz. Tamás tiszteletére emelt templomról, (hol ma az evang. luther. templom áll) illetőleg ennek építőjéről Bartos Tamás nevü kegyes emberről, ki utóbb megkopaszodott s Kopasz Tamásnak is hivatott, az ujonan települt szászgyarmatot, még találván olyanokra, kik Kopasz Tamást személyesen ismerték, az általa kezdett s hamar megnépesült falut Kallesdorfnak — Kopaszfalvának nevezték ⁴⁾.

Arkus — Árkos h. Biharban, a rajta végig huzódó patakjától, melynek egykor vizét árkokba szoríták, kapja nevét.

¹⁾ Danubius Pannonico Mysius címü mű II-ik részében „Theatrum Antiquitatum Romanorum in Hungaria“ cim alatt.

²⁾ Hunnok historiája 1811. 31—34. l.

³⁾ Csős és Honárkának, Hargita bérci alatt délre, egész mért-földekre látszanak nyomai. (Benkő, Siculiája.) Ez árok Tárkány és Domándon is keresztül vonul, s hiedelem, hogy ezen nevezetes árkolás a hajdan ezen földön lakott, vándor vagy pásztor életet élt népek közt határvonal, vagy tábori sánca gyanánt huzatott, s a mellé állított örök vagy Csősökről neveztetett Csőszárkának. (Mártonffy.)

⁴⁾ Hodor „Doboka vármegye ismertetésc“ 780. l.

Árkus szó magyarázatát adja W. Jankovich Miklós (Magyar szó-
nemzés“ című könyvében 1812.)

Árokszállás sz. M. V. Jász kerületben, Csörszárka menti-
ben, melyről írja Kaprinay ¹⁾: „De hac tam nobili opera, nulla
est in Hungarorum annalibus, vel litteris memoria“ ; ellenben Szé-
kely István ²⁾ így emlékezik felőle: „Ez a Csersz arokiat, meg
wytta, kit nem azért hittanac Csersz arokinaac, hog azon a Csersz
királ feleséget hozott volna maganak, (L. Ároktő) hanem azért
hog az arkot, az országnak oltalmára, legelőször az ezenáltatta
volna. Ki akor nag mell volt, mint most eg varos arokia, és
a teteien eleuen fac voltak ültetuen, kinek az giükerei, megtar-
tottak a töltést, hog' be ne omolion, kiken kapuk voltanak, és ör
alloc. Nem ezek eg' vagion pedig a fele, hanem több is vagion,
ielesében a Tisza Duna között, kik mind e napiglan meglát-
tatnak, de imar a hoszszu üdö miatt betöltetec, kivel nem a Ma-
giarok ellenec, hanem az ő elöttöc való nemzetiségek“ ³⁾.

Ároktő m. h. Borsod vb. Tisza jobb partján. — E hely-
névről így ír Tompa: ¹⁾ „Csörszárka, mint óriás ekétől szántott
barázda ut, Tiszától a Dunának mértföldre fut, magas partját
kihányta, mi végett s mikor? az az eltűnt századok homályiban
vesz el, úgy áll a zöldmezőben mint királyi sir, melynek porlott
uráról rég megnémult a hir, sok év duló hatalma megküzdött
vele, de még viv, idő, enyészet rontó hatalmival. Az agg rege
szerint, sok tenger év előtt, előbb mint magyar nép e szép hazába
jött, a kósza Longobardok királya Rád vala, történt hogy ez ke-
mény csatába szállt, s frigyeknek hivta Csörszöt, a szép avar

¹⁾ Hung. Dipl. P. II. p. 315.

²⁾ Chronica, ez vilagnak yeles dolgairol, Cracov 1559. p. 139. ad
ann, Crist. 718.—Conf. Katona Hist. Duc. p. 197. Timon Imago ant. Hung-
lib. II. c. VIII. Pray „Annal Vet.“ P. II. p. 214. Kaprinai P. II. p. 315.

³⁾ Leon Grammaticos (Corpus Script. Hist. Byz. Bonne 1842. 267.
lap) a magyarok fejéül Árpáddal, együtt említi Csörszöt, ez azonban oda
módosítandó, mint Anonymus C. VI. írja, hogy a hét magyar vezérek
egyike Kurzán, Könd fia volt. (XLVI. fej.) Lethenyey s Mándy fordítot-
ták Anonymus Kurzánját Csörszre, Turóczy ellenben Kusida névre. (6
fej. II. Rb.)

⁴⁾ Népregék 1846. 28. l. „Csörsz árka“ cím alatt

királyt; — Rád s Csörsz, halálcsapást adtak elleneiknek, osztózáásra kerülvén a sor, Csörsz jutalmul egyet kért, Rád ur leányát szép Délibábot, mely beszéden Rád meghökkent, gondolkodott, végül így felelt: Nem bánom legyen leányom menyasszonyod, de birni csak úgy fogod, ha vizen viszed haza. — Csörsz ekkor talpra állítá hadát, égett a munka, s mély árok hasadt a dolgós sereg nyomán, s Tiszától a Dunának vett mezőn futást, a munkánál Csörsz mindenütt jelen volt, így munka közt történt azonban hogy vészes éjszakán, lováról az ég tüzes villáma úté le hirtelen, mire meglankadott a nép, s legott pihenni tért, megátkozván az árkot sok fáradaimaikért.

Az árok tövénél
Ároktó most is áll,
Borsodban a Tiszának
Füzlepte partinál,

S a hely hol véget ére
Néptől megszálya lön:
Épülvén Árokszallás
Az áldott sikmezőn. 1)

Arcus 1237. személynév. Arkosuth 1235. „in quadam via, vulgariter Arkos-uth vocata“ hr-ut Baranya vb. Aruk = Arwe 1015. hn. Aruc 1158. hr. (Csörszárka) Aruk 1260. hr. Csallóközben, Arukhatár 1228. hr. Tiszántul. Aruktue 1055. hr. stb. 2)

Arjános h. Baranya vb. Papanek „Arnajos“ nevezi 3); e

1) Tompa népregéin s mondáin, melyeket kötött beszédben ad, andalogva lehet járni; ő elővesz egy kicsinke tavat a Kárpát havas tetőin, s azt mintha busleány könnyéből fakadt volna, könnyhullatás özönjének nevezi, felmegy a legmagasbb hegyre, hol zúdul az erdő, s kikeresi történetét, a mult hang viszhangját szirteken szedi, annak életet siet adni, elesmeri hogy:

A legvénebb emlékszóbor Gyász idők hosszú sohajtása,

Az ősrége; s barnult írása: Mely halkan de fájon emelkedik.

E költő mélyen érző kebléhez, mely a multak képén elelmereng, regényes völgyek, s emlékezetes romokkal messzelátó bérceorom, tar szikla, zöld mező, erdő és patak, rom környékén ős regék szólnak mindenütt,— reá többször hivatkozunk.

2) Jerney „Magyar nyelvkincsek“ 1-ső Füz. 1854. E könyv nagy hézagot tölt be a helynevek magyarázásánál, mert a hely-, határ-, vidék-, hegy-, völgy-, erdő-, folyó- stb. neveket a XIV-ik század első évéig ka rolja fel.

3) In Geographica Descriptione I. 1785. 167. lp. — Közlötte e helynévmagyarázatot 1861. Oct. 6-án a Vasárnapi ujság 40-ik számában.

helység felől azt tartják, hogy benne Arius hitkövetői = Arianusok laktak, és ezek költsönzék nevöket e helynek. Ennek erősítésére felhozzatik:

a) hogy Arius felekezete csak a XVII-ik század alkonyadán, egyik pécsi cath. püspöknek személyes oktatása mellett térítetett meg a római vallásra. ¹⁾

b) Baranyára nézve mindenkor különösnek tartatik, hogy Magyarországbán az új Arianismus e tájon először hirdettetett, a hol szomszédságában Singidunumban (Belgrád) Kr. sz. u. 368-ik esztendőben, az első Arianus egyházi gyülekezet is már tartatott stb. ²⁾

c) E helységről oly tudósítást tartanak magok a birtokosok, hogy ezen falu a benne lakott Arianusoktól költsönözte volt újabb nevezetét. ³⁾

d) Hogy itt bizonyos széke volt a sz. háromságot tagadó új Arianusoknak; fentartott traditiók után a Nagyarsányiak most is említik néhai Alvinci György nevű Arianus papjokat. ⁴⁾

E felekezet története oly setétségben maradt, hogy törvényeinkben rólok még emlékezet sincsen, pedig 1695-ben még Jesuiták küldettek ki Arianusok megtérítésére. Említi e felekezetet, mint a Pécsiekre eredettet Koller ⁵⁾, s okául azt adja, hogy a keresztény hivek akkor tanítás nélkül hagyatván, az eretnek vallás ugy terjedt el.

Arius = Arios, Arios = Arjos, Arjos = Heros, Heros = erős. (Herodot VII. K. 62. R.) A Médokról mondatik, hogy ezek régenten Arjosok (Arok) = Erősöknek nevezettek. (L. itt „Ar“ cikket.)

Arlo m. h. Borsod vb. Nagy- és Egyházas-Arlo külön ha-

¹⁾ Tudományos Gyűjtemény 1829. VI. k. 77. lp.

²⁾ U. o. 44. lp.

³⁾ W. Jankovich Miklós „Socinianusok eredetéről“ 1829. 48 lp.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Historia Quinque Ecclesiar. Posonii 1804. pag. 154. 155. — írja: Seculo XVI. illico post Mohacsianam Cladem, Lutherani, Calviniani, *Ariani*, universam Dioecesim, adeo inudarunt, ut Religio Catholica, pene oppressa videretur. Arius két zsinaton kárhoztatott tanáért, így 320, és 321-ben később 325-ben a Niceai egyházi gyülekezet Illyriába száműzte. 336-ban megholt, s felekezete ezután még inkább terjedett.

tárral biró helyekből olvadt öszve. Arlo = tarlo, hajdan gyepes böngésző helyek voltak, mint a mellette most is fennálló Gyepesi puszta. Ar = or, orom, némelyek szerint mert Bikk hegy alján fekszik, kapta Orlo nevét. (L. Ar szómagyarázatot.)

Árma (Kis s Nagy) puszták Bars vb. Mythologiai értelmű szó, hiedelem hogy itt ármány, ördög, gonosz szellem lakozott. Arma az Ahrima szó megrövidítése, ily nevet helyekhez kapcsolni érzéki tény volt. Arma, latinban címer, fegyver, innen Armalista = királyi adományos. Arma, Armatus, Arman szó Uhlphilásnál persául Irman (Fundgr. des Orients B. VI. Hft. IV. p. 390.), mind az Ahriman = gonosz szellem szónak megannyi változtatási.

Aram alatt értetik Syria. (Strabo L. 13.) *Armon* zsidóul = urlak, *ármak* = rakás csomó. *Ahroma*, kanaáni város neve. Erdély törvénye emlékezik az Armás járásról. ¹⁾

Armenis h. oláh-illir Ezredb. Némelyek véleménye : hogy lakosai 1600. előtt Armenius = örmény vallás követői voltak, Armenis = örményesből torzított el, (H. L.) így véli Bárány Ágoston is, ki e helyet mindjárt Örményesnek nevezi. ²⁾ Ugy tartják, hogy Ármányos lett volna inkább eredetileg mint Örményes. — Szerintem Armenis = Örményes. — Az örmények mint bevándorolt népek szerepeltek. (Thuróczy Hung. Cap. XXII.)

Arnoldut Arad vb., egy átjárási-vonal, Ravnai határ közt a bércekből, havasokból, az érczet és szenet ezen hozatják a kohuthoz, mint érchordó ut, nevét Arnold nevű, egykori hárommestertől nyeri. ³⁾

Arnoth fu. Borsod vb. keresztnév, egykori földesura nevét viseli, Arnold napja Martius 1-ső. Arnoldnak hívták 1259-ik évben a János vitézek mesterét Magyarországon. ⁴⁾

¹⁾ Comp. Const. P. V. De Edic. 32.

²⁾ Minerva 1830. 141. lp.

³⁾ Percsényi Nagy László „Arad megye leírása“ kézirat a Muzéumi könyvtárban.

⁴⁾ Pesti Frigyes „A Templáriusok“ 1861. külön lenyomat, 45. lp.

Arnothfalva h. Szepes vb. Arnot jelentése, Albanus = fehér, Arnot = Arnold = Arnauta = Albaniai. Benkő említ Arnot nevű, törököktől hazájokból Cziprovatz s Zelesnából elűzött kereskedőket, kik 1688. Erdélybe telepedtek le. (T. II. p. 152. s T. I. p. 499.)

Arnot, Befőt, Gyírot = Arnold, Bertold, Giroid, keresztnevek.

Árokszállás. }
Ároktő. } Lásd Árok cikket.

Árpád m. h. Bihar vb. Úziczter nevű folyóvízzel, egykori birtokosa keresztnevét viseli. Árpád n. h. Baranya vb. mint Álmosd, Csaba, Kevi, Örs, Szabolcs, Abony stb. nevét régi nagy embertől kölcsönzi. ¹⁾

Árpádhegy, így neveznek egy emelkedett dombot Sz. Fehérvár határában, melyről a monda szerint, Árpád a vidéken akkor tekinte szét, midőn erre járt, s Fehérvár tája neki megtetszett; itt építé Sz. István, őse iránti kegyeletből, az annak kedves helyén egy várat. Fehérvár határában ez tartatik legmagasbb pontnak, honnét az egész vidéket beláthatni. E domb, a mai Csucsos hegynek tartatik lenni, a szőlőhegyek mögött. Bonfinius szerint Árpád előtt *Noé* hegynek neveztetett ²⁾; így ír Ranzanus is ³⁾; Thuróczy ⁴⁾ és Kéza ⁵⁾: „Arpad cum caeteris Hungaris, castra fixit in *Noae*, prope Albam, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia, unde et civitas Alba, per Sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope —“ azaz Árpád a magyar sereggel tábort ütött Noé hegyén, közel Fehérvárhoz, és ez első hely, melyet Árpád sajátul választott vala magának Pannoniában, innét van, hogy Sz. István király, ki tőle származott, nem messze e helytől, alapítá Fehérvárt. Muglen a

¹⁾ Debreceni Magyar Grammatica 1795. lp. 300.

²⁾ Lib. IX. Dec. 1. p. 104.

³⁾ Ind. VII. p. 349.

⁴⁾ Chronica Hungarorum P. II. Caput III.

⁵⁾ De Gestis Hungarorum §. 5. 68. lp. „Prope Albam Castra metatur.“

legrégibb német évkönyvirók közül szinte így ír : Do nu her Árpád den hertzogen tzwethpolluk (Svatopluk) erslug mit den seinen, als vorgespochen ist, do paut er seinen purch, auf dem pert notze ; (Noe) pey Wejssenpurg. (Cap. 13. p. 12.)

S itt áll e domb, évezredek folyását
Nyugodtan, változatlan nézdeli,
Hajh! század mulva lesz e, a ki még
Árpád emlékét benne tiszteli? (Cserna V.)

Árpádorma vagy orom, — eddig Geissberg ¹⁾, németek Johannisberg (Jánoshegy) is nevezték. Árpád ormának Árpád, Álmos fia, honalkotónk tiszteletére nevezteték el a budai községtől, melynek területén fekszik.

Árpád völgye. 1193-ik évből van fen III. Béla királynak egy határlevele, melyet közöl Fejér Cod. Dipl. T. II. p. 286. 287., melyben említés tétetik Árpád völgyéről, kolostorról stb. Így hangzik néhány sora : Barzban az első határ Péter majorjától kezdődik, s tart az árok felé, innen a Körösbokornak, Alsócutnak, majd Papveremnek, innen a malomig, zárdáig, majd Borsodnak halad = *In Barz prima meta incipit a villa Petri et tendit ad fossatam Keuresbocor, inde ad Alsó-cut, inde ad fossatam sacerdotis, inde ad molendinum, inde ad monachum, inde ad Borsod.* Továbbá Árpád-völgye, s Girennek, ezen is tul, Almási uton keresztül körtvefához vezet, innen egy átfurt fához, majd Péterárkához, Lóakolhoz, Kerhez, Zamorhoz = *inde ad vüllem Árpád, inde ad Giren, ibi intrat in viam Almás, et vadit ad Pyrum, inde ad perforatam arborem, inde ad fossatum Petri, inde ad Loakol, inde ad Ker, inde ad Zamor.* Innen egy hosszú árokhoz, hol keresztültörve, az uton egy másik árok vezet, honnét az Esztergami utra, és ugy a rókaveremhez csavarodva, visszakerül a fentnevezett helyhez = *inde ad longam fossatam, ibi intrat in viam et vadit ad aliam fossatam, inde ad viam Strigoniensem, inde ad fossam vulpis, et sic redit ad praedictum locum.*

¹⁾ Budaváros tanácsának 1847-dik évi Junius 17-ki Jegyzőkönyvéből, közölte Pesti Hirnök 1861. Jul. 17-én 161. sz. a.

Mit nyujt számunkra ezen okmány?

Árpádvölgyét! melyből a költőnek ily dallama zeng föl:

Huszonhét év csak s ezer éve lesz,
Hogy itt magyar tür, küzd, és csüggedez;
Százszor kétségbeesik, százszor remél,
S megfogyva bár, de meg nem törve él!

Némelyek úgy hiszik, ott, hol Árpádvölgye van, keresendő Árpád sirja! és mert ezen hiszem megrögzött, most, midőn ki lenne mutatva, hogy Árpád sirja Ó-Budán a források fölött van, e környéken huzatik végig Árpád völgye.

Ezen felhívott okmány szerint Árpád völgye azonban nem azon síkság, mely Buda fölött terül el, hanem azon síkság, mely Fehérmegyében Borbála pusztától Zámolyig terjed.

A határlevél a sz. István által alapított fehérmegyei szegény ápolószerzeteseknek jószágairól szól. Barz egy praedium volt, mint Szálok, Tevel, Balinka, Gánd maig fennlevő helyek Fehérmegyében. Barz Székes-Fehérvárosa közelében esett, hol Magyar-Almás és Zámoly közel az esztergami uthoz maig megvannak.

Hogy az ezen határlevélben előjövő nevek mind Fehérmegyében szerepelnek, a helynevek magyarázata, földkép segítségével megfejtí. Zalok = Szalok, Teuel = Tevel, Igor = Igar, Bovrika = Balinka, Agar = Agárd, Gan = Gant stb.

Podhraczký is abban a hiszemben van, hogy ez okmányban említett „Villa Petri“ nem egyéb Ó-Budánál, mely sz. Péter prépostságáról gyakran így neveztetik a régi diplomákban, és a Via Strigoniensis, vallis Árpád, Molendinum fossatum igen meg egyeznek a későbbi diplomákkal is, azért ugymond kétségen kívül elhibetjük, hogy III. Béla király valóban az Ó-Buda fölött fekvő térségről beszél (l. Buda és Pest régi állapotokról 1833. 18. lp.)¹⁾.

Ha megtekintjük a térképet, „Vallis Árpád“ a fent leirt helyen volt, a Via Strigoniensis, Bodajktól — Zsámbékiig maig áll, az árkok is megvannak az almási uton keresztül — de a fe-

¹⁾ „Az ó-budai“ Fehéregyház, mint Árpád temetkezési helye — írói (Pesti Napló 164. sz. 1860.) mint nevezetes okmányt hívják föl, annak tanuságára, hogy az érintett egyház alatt csak Fehér-egyháza érttet hetik, és az egyház a Péterhegy közelében esett, — Ó-Budán?

hévári Hospitalariusoknak privilegiumaikban habár bővitve erősítettet is meg Pest Pilis megyéből, nem soroltatik föl számukra semmi.

Hogy Árpádnak Fehérmegyében nevére keresztelt völgye volt, azt a tisztelet tette, ő hol Csepel, hol Fehérvár környékin tartózkodván, midőn seregét fölállította, azok sokszor a Zámolyig terjedő síkságon hangoztatták honalapítónk nevét, és ezen egyszerű okból nyerte nevét, melyet az okmányok fönntartanak.¹⁾

Azon síkság, mely Buda fölött terül el, szinte bírhatta nevét, de nem ez okmány alapján.

Árpás, több hely viseli e nevet. ²⁾ *Árpa*föld és *Árpa*soka legelők és rétek Csallóközben Pogány sziget nevű hely mellett, hajdan Árpádról és sok földjéről neveztetek el Árpád föld s Sokának. Okiratok említik „Villa Árpád“; de a régi nemzeti dicsőség emlékével feledett Árpádnál az elfajult ivadéknak mindennapi szükségletre közelebb állván az árpa, elferdítette e helynevet. (Ipolyi Arnold, Archelogiai Közlemények 1859 I. k. 43 lp.)

Árpás m. h. Sopron vb. Rába mellett róna határon, nevé árpa termesztményétől nyeri, Árpás = hordearius „Portus Árpás in Rába“ előző Sz. Istvánnak egy 1036-iki oklevelében. (Fehér Cod. Dipl. T. I. p. 328.) Állítólag Árpád idejéből való hely.

Árpás p. Somogy vb. Polány mellett, árpatermesztő földrész.

Árpás nagy helység Fogarashoz közel Erdélyben, 1667-ben Teleki Mihálynak inscribáltatott. (Comp. Const. P. IV. T. 12. art. 8.)

*Árpás*putak említetik II-ik Andrásnak egy 1223-ki oklevelében a Szebeni Sz. László prépostsága felett — cadit in rivulum, qui dicitur Árpás — közel Árpás faluhoz. (Benkö Collect.)

*Árpás*hegy Esztergam vb. Dömös falu mellett. Kresznerits szótárában több Árpás nevű helyeket hoz fel. Arpa 1158. Arpa-Banus sznv. 1214. hn. Biharban, 1268. hn. Komáromban. Arpas: Árpás 1037. hn. 1219. Vár. Reg. 20. §. falu, 1222. fu. Győr vb. 1223. viz Erdélyben.

¹⁾ Somogyi. A Magyaroknak és elei 1826. 300. lp.

²⁾ Árpás m. h. Sopron vb. Árpás p. Somogy vb. Árpás h. Erdélyben. Árpástó móf. B. Szolnok vb. stb.

Árpa-tsehai patakot említ Klaproth Georgiában, a Karátsai nép nyelvében az *árpa* szó szinte árpát jelent, így a török nyelvben is. ¹⁾ Tacitusnál (Annal. L. II.) Cattus fővezér neve volt Arpa, s egy folyóvíz neve Arpos. Plinius is emlegetett Árpás folyóvizet.

.Kállay Ferenc szerint Árpás nevű helyek az *árpa* természetmentől nyerik nevüket. ²⁾

Ártánd m. h. Bihar vb. rónaságon, földje vizenyős és mocsáros lévén, hajdan itt nevezetes ártányfészek volt, — így *Ártánháza* p. Szabolcs vb.

Árvavárallya tót h. Árva vb. az Árva jobb partján, hires meredek kösziklán épült régi várának tövében. A Marahoni Szlávoknak lengyelek betörései ellen való építkezése, alsóvárából a felsőbe való feljövétel lajtorjákon eshetett meg. *Nevét Árva nevű régi várától, s ennek allyában nyert fekvésitől, a vár ismét igen sebes ragadó Árva nevű folyamától veszi fel.*

Árva, szlávul Orawa, latinban arva = felszántani való föld, arvo, lappul ár; finnül arvo = ár s érték (pretium et valor), arvois = árus. Arve lapp nyelven eső-t is jelent.

Árva minden, minek lényeges tulajdonai hiányzanak, e megyének pedig hiányai a természetmennyekben oly nagyok, hogy méltán viseli árva nevét. A régiek tisztelven a vizet, előbb adtak ennek nevezetet, azután tőle utóbb vette a vár s megye nevezetét. Árva folyóvíz említetik 1345-ki oklevélben. (Fehér Cod. Dipl. T. IX. V. 7. p. 318.) E megye természetmennyei zab, árpa, burgonya. Szemet általában 1 1/2-et ad, néha azonban a belevetetet sem adja meg; e megye az, mely inkább emészt mint természet, és fel van jegyezve egy éhsége, mely hat év alatt 91,000 lakóból 19,000 egyént pusztított ki ³⁾, ezért hordozza jogosan árva nevét.

Egy sületlen monda szerint, mikor a magyarok bejöttek, Sárosban nagy volt a sár, Szepesbe lépven, mondották „*Szebb-ez.*“ Lépj tovább! mondák, s értek Liptóba, onnan Árvába, mely mint

¹⁾ Klaproth „Reise in den Kaukasus“ Halle 1812. B. 11, S. 51.

²⁾ Kállay „Magyar Nemzettség“ 1836. 72. lp.

³⁾ Dr. Wesselovszky Károly „Natur und Heilkunde“ című lap. 1852. 42. sz.

ágról szakadt ország árva volt, innen Sáros, Szepes, Liptó s Árva megyék nevezete.

Rege szerint itt büszke ur emelte a várat, ki zsarnoka volt alattvalóinak, ezek átkot szórtak minden nap reá, és családjára, és az meg fogamzott, a családtagok hullottak, a sirbolt egymás után nyílt és csukódott, vitte a zsarnok gyermekeit, mely megretenté annyira, hogy isten irgalmát ment kérni, népből árva gyermekeket fogadott fel, s ezek számára, hegyen erődöt, kápolnát emelt. Így lett az árvák vára felépítve, mely kipusztult várnak bús omladékot most gyep lepi. — A zsarnok mindenét árváknak hagyá, az erődöt:

— egy pompás várat építete oda,
honnán kinézhetett messze a szabadba,
s azt Árvának hitta — — — 1)

Arva : Arua 1171, 1223, 1229. Vár. Reg. 349. §. szn. Arvád : Arvad 1211. Aruad 1229. V. R. 348. szn.

Arvah zsidóban = meztelenség, mi ismét a magyar árva szónak felel meg, — *Arvád falva* h. Udvarhelyszéken. Arvád phoenicziai város, zsidóul = menhely. (ifj. K. P.)

Arx-antiquissima, régi vártorony Bihar vb. Keresdszeg helység határán hat szeglettel, a böszörményi erdő alatt, mely körül egykori sánczának helyei most is láthatók. Nevét *Arx-antiquissima* = legrégebb vár, ősi voltától kapta, 1400-ban Csáky György és Miklós uralma alatt még állott, s oly régi volt már akkor is, hogy a nép adta reá ez egyszerü nevet, melyet méltán visel. 2)

Assau n. h. Vas vb., magyarosítva újabb időben „Hamusd“ zordon éghajlata lévén, a hamar beköszöntő tél sok fájokat emésztí meg, s midőn Sz. György nap után elbucsuzik nyugalmas szállásáról, csak a hamut hagyja vissza.

Ásvány, több hely viseli e nevet. 3) Vályi Magyarország leírásában említi Győr szélin Duna mellett Ásvány falut, mely

1) Tatár Péter kunyhója című verses népkönyv adja elő.

2) Fényes Elek „Geogr. Szótára“ II. K. 206. lp.

3) Ásvány h. Ung vb. Ásvány h. Győr szélin stb.

most attól egy órányira fekszik. Tompa, egy regéjében, így kezdi róla énekét: ¹⁾

Volt egy falu hajdan a Duna mentében,
Ma is megvan ugyan, pedig ott hol régen;
Még is éppen akkor a folyóra dőle,
Most egy órányira van a Duna tőle.

Nevét onnan kapta, hogy bár bányája nem is volt, gazdag vala arany s ezüst ásványban, a közel Duna fövényéből kereste s mosta az aranyport bőven. A Duna akár hányszor elöntötte a helyet, kincsét felszedte a nép, s háromszorta szebben épített utána. A fényes port később elrejté a Duna — ámde . .

Ásványnak hívják most, a mint hitták hajdan,
De akkor gazdag volt ezüstben aranyban.

Ásvány m. h. Ung vb. Tisza és Latorcza vize közé szorítva, — nevének jelentése, egyes tagja az életrőlküli természetnek, melynek eredete természeti erők által támad, növekedése a vonzó erők működése, származik a hasonnemű részek hozzá tétele által is. Monda szerint itt kincset keresett a nép, s az a sok ásás, melyet földjén tett, hivatott ás-ványnak.

Assauuagi 1055. hn. Balaton körül. Assuan 1251. tavas hely s falu Győr vb. Asvám 1286. h. Tiszánál Ung vb. Ásvány-tó : Asóanthu 1252. tavas hely Győr s Posonyszélben. Asvantou 1261. htó. a Körösnél. ²⁾

Aszaló m. M. V. Abauj vb. oly hely volt, mely a gyümölcsök, szőlő stb. megtöporódését, s azokbólí igen kedves italok készítését eszközölte, az ily eljárás aszalásnak neveztetvén, az ebben fáradók Aszalók-nak, s rólok a helyek, így Aszaló m. h. Somogy vb. neveztettek el.

Aszód p. Komárom vb. s Aszód tót M. V. Pest vb. hegyoldalban. *Asz, aszó* minden test egy vagy minden részei kerületének a táplálát elválásán alapult csökkenése. Hiedelem hogy

¹⁾ Szépirodalmi könyvtár 1-ső Füzet 1852.

²⁾ Jerney J. „Magyar Nyelvkincsek“ 1-ső Füzet.

itt egykor aszály, aszkór, uralkodván, e körülménytől az elaszott hely úgy nyerte Aszó-d nevét. — Aszódnak Pest vb. régi neve volt „*Oszlmach*“, azután „*Aszu*“ (Bél M.) Aszo : ozu 1268. most Aszód Komárom vb. Ozov 1277. hrh. Csepelszigeten.

Ászár m. h. Komárom vb. halmos helyen. *Ász-ár* jelentése = gyomos, dudvás, tekintettel azon környékére, hol déli aljában kis halastava van, egykor úgy mondják gyomos, dudvás hely volt. Assur zsidóban = bemenő, szerencsés, stb. *Szár* = fejedelem, ur, Podhraczký szerint *Asz-ár* = *Asz-ur* = öreg ur, s *ur* szó maradéka alatt *Urkund* rejlik. („Béla király Névtelen jegyzője idejekora“ 1861. 389. lp.) *Azár* chaldeai nyelven „harczra készült“, ebből lett az araboknál *uzár*, persáknál *Huzár* mely azt teszi „oltalom az ellenség ellen“, *Azar* szn. Juda országának királyai között, kik 20-n voltak előjő Azar is, mint 10-ik a sorban stb. stb.

Asszonyfa. ¹⁾ Sajátos a magyar római cathol. szent-egyházban, hogy az egész kereszténységben, egyedül a magyar nevezi asszonyának a boldogságos szüzet ²⁾, ez okból írja legrégebb történetírónk Anonymus (Béla király névtelen történésze) hogy Magyarország nemesei az ő kegyelméből birják ez országot. ³⁾

Miután Magyarország a kereszténység hajnala óta áll a boldog-asszony pártfogása alatt, úgy tartjuk, hogy *Asszonyfalva* ⁴⁾

¹⁾ Asszonyfalva Szász széken, Székudvarhely mellett. Ostfi-asszonyfalva : M. M. V. Vas megyében stb. Asszonyfa M. falu Győr vb. Boldogasszonyfa m. fu. Somogy vb. Kisasszonyfa m. fu. Baranya vb. Kis- és Nagyasszonyfa m. fu. Vas vb. ide tartoznak.

²⁾ Igy IV. Béla 1231-ki oklevelében Cod. Dipl. III. 2, 253.

³⁾ V. István kir. 1272-ki levelében hasonlóan, Cod. Dipl. V. I. 205. Robert Károly 1322. VIII. 2. 329. és IX. I. 478. Nagy Lajos 1347-ki oklevelében.

⁴⁾ L. Nefelejts szépirod. lap 1861. 126. 127. sz. — Asszonyfáról ír. Ráth Károly Történelmitár VII. k. 19. lp. Hogy az Asszonyfalvai várpusztulásba ment, az azért van, mert az Ostfy m. familia 1522-ik évben az Evangelica vallást bevévén, e miatt üldöztetett. (Toth F. Protestánsok historiája. Komárom 1808. 91. lp.)

nevü helyek nagyobbrészt Isten anyja, a boldogságos szűz, a mi nagy asszonyunk tiszteletére emelvék.

B. Sz. Máriát, a magyarok nagy Asszonyuknak s Patrónájoknak fogadván, országukat megőrzés végett reá bizván s őt nagyon tisztelvén, képét a képirók s metszők által levétették, és utakon, téreken, templomokban állították fel — honnét eleinte Mária-térek, Mária egyházak stb. támadtak, s később midőn ily térek s egyházak körül lakosok telepedtek le, s egyházi parancsból Mária nevét nem volt szabad haszontalanul emlegetni, az egyházi s térségről a telepedők, helységöket boldogasszony- vagy asszonyfalvának nevezték el, mi alatt szűz Mária tiszteletére emelt, népesített falvat értettek.

Sz. László annyira becsben tartotta a Nagyasszonyt, hogy első volt, ki arany pénzt veretvén, abba Máriát kir. székbe ültetve, lába alatt holddal, és körülötte arany sugarakkal, balkezében Jézuskát tartva, jobb kezében liliomszálakat — bevéssette.

A tisztelet a Nagyasszony iránt nem hült el későbbi időkben se, I-ső Ferdinánd a képét magyar huszasokra veretni elrendelte. ¹⁾

Nevére van Nagy-Kúnságban egy szállás, Bihar-vármegegyében *Asszonyvásár* nevü falu. (Latinul Forum Dominae vagy Beatae Virginis.) E helység hajdan r. cath. vallást követett, falujok kijebb az országut mellett feküdt, és ott minden boldogasszony napján, bucsujárással összekötött vásárt tartván, a hely Asszonyvásár nevet kapott. Régi temploma a mostani temetődomb tetején volt, dűledékei 1700-ik évben még látszottak, alapja maig fenn van. ²⁾ Különben hogy egyes ős magyar asszonyokról is neveztettek el helyek, nem tagadjuk, sőt annak eseteit iparkodunk felderíteni.

Ős pogány világban voltak férfi- és asszonyalaku bálványok; azoknak a férfi, ezeknek a nőnem áldozott ³⁾; igen hihető hogy ily bálványasszony is adhatott valamely helynek nevet.

Asszony, később *Asszonyfalva*, most Asszonyfának nevezett helység Győr-megye déli határán, a pusztai járásban, először

¹⁾ L. 1550. Pozsonyi orsz. gy. XII. Decr. 48. art.

²⁾ Tudományos gyűjtemény 1822-ik év VI-ik köt. 82. lp.

³⁾ Kállay Ferenc, „Pogány magyarok vallása“ 1861. 36. lp.

említetik 1235-ben, a mikor a királynő birtokában volt, — azért úgy tartják hogy nevét a király asszonya adta. ¹⁾

A Magyar- s Székely asszonyok törvényében áll, hogy: „Valamely embernek két leánya legyen, és fia nincsen, a leány oly örökös atyja jószágában mint a fiu ²⁾, ily esetben a firól nőre szállott helyek asszonyfalunak, vagy rövidebben asszonyfának neveztettek el.

Némelyek tanuhelyek, hol IV. Béla alatt, csataközben, előkelő asszonyok százankint, meghallgatás nélkül, a tatár-mongol vezérektől lenyakaztattak.

Erdélyben Alsó-Fejér megye Füged körül eső *Asszonynépe* m. o. faluról azt tartják, hogy nevét a zivatáros tatár hadjárat alatt hősiességét kifejtett asszonynéptől nyeri. (B. J.)

Régen volt az, s a hagyomány említi, hogy régenten a magyar a feleségét pénzen vagy jószágon vette; ha jószágot, földet adott érte, az asszony részének neveztetett, így van, ily nevű pusztá Biharban.

A mely helyen olyan asszonyok jöttek össze, kik jó izű, s oly nagy kenyeret tudtak sütni mint egy kis hegy, azok megkövetelték hogy szállásuk róluk neveztessek el, így *Asszonyszállás* most pusztá Nagy-Kunságban.

Felső-Bányán a hegyek egyikében felbuzgó savanyuvizforrás e nevet viseli „*Asszony-forrása*“ egy királynőről, ki arra utaztában megízlelte vizét.

Bereg-Ugoösa megye borzsovai határában „*Szépasszony-halma*“ szép sima domb a Vérke mellett, népmonda szerint onnan kapta nevét, hogy Dobosi Ilkát, Mike Bálint szép menyasszonyát, Kank a Szöllös melletti vár ura, elrabolván, itt midőn utóléretett boszúból Ilont törével, e szavakkal döfé halálra: „Egy kettőnké nem lehet.“

Asszonypataka máskép Nagy-bánya sz. k. V. Szatmár vb. 1142-ben már II-ik Géjza által szászokkal népesítettett. E hely a korona elidegeníthetlen jószágaihoz tartozik (1514. 3. tvc.),

¹⁾ Győri történelmi és régészeti füzetek I. f. 15—49. lp.

²⁾ Cserei Farkas „Magyar- s Székely asszonyok törvénye“ Kolosvárott 1800. p. 73.

magyar királynőink különös jövedelme s hitrészét tette, így birta Mária királynő II. Lajos neje. Ugy tartják, hogy midőn I-ső Lajos a szászok meghódításán Erdélyben fáradozott, hitvese a királynő s leánya Mária itt laktak, s e két királyi asszonytól neveztetett Asszonypatakjának. ¹⁾

Állítják, hogy olyan patak mellett építettetett, mely aranyos homokot adván, az asszonyok ott szoktak aranyat mosni. ²⁾

Nagy-Bánya nevezete, érczes bányái, azok terjedtségétől jő, előbb „nagy veremnek“ is hivatott, most a rajta emelt kereszttről „Kereszthegyi bányának“ is neveztetik.

E helyet régibb időkben Lázár-, vagy Lazur-bányának is hitták, és csak 1329-ben kereszteltetett Asszonypatakjának. ³⁾

E város pecsét-czimerén érczesbánya látható, két oldalról csákányokkal álló bányászokkal, felettök, a régi metszetű pecséten 1483.

Asszonyvására, monda szerint hajdan az „Asszonyvásár“ nevet viselő helyeken, a férfiak feleségeiket szokták volt megszerezni.

Szirmay ⁴⁾ tudósít azokról az orosz leányvásárokról, melyek a Krászna-Brodi kolostor mellett szoktak volt valaha üzetni.

Marmaros vármegyében is tartatott régenten „Asszonyvásár“, és nemrég, vagy tán most is, vásárok alkalmával köti a köznép házasságait.

Miller ⁵⁾ szerint, a biharmegyei oláhság, egy Kalinásza nevű térségen Sz. Péter napján, rendes leány- s asszonyvásárokat tartott.

Igen régi szokás volt az asszonyokat, alkuba, áruba bocsátani. ⁶⁾

¹⁾ Már I-ső Lajos előtt I. Károly 1329. annak nevezte. (Civitas de rivulo Dominarum.)

²⁾ Kaprinai II. K. 349. lp.

³⁾ Nagy-Bánya mult és jelen állásáról helyismereteket adtak Szirmay és Bodonkuty, ez utóbbi a „Honderú“ 1846. II. félév. 24—25. számában.

⁴⁾ Zemplén megye földiratában.

⁵⁾ Acta musei nationalis I. R. 329. lp.

⁶⁾ Zombor városában minden évben van asszonyvásár, melly abból áll, hogy ősszel új holdkor egy vendéglőben jönnek össze az eladó leá-

Rákóczy fejedelemnek volt egy parancsolatja, egy szatmár-megyei várparancsnokhoz, melyben meghagyja: „*Ne szenvedné, hogy oly drágán árultassanak az asszonyok, limitálja az árát, úgy hogy elég legyen harmincz (30) forint egy asszonyért.*“ (S milyen ágiója van most!?)

Csaplovits ¹⁾ hasonlóan ír az asszonyvásárokról, és megjegyzi, hogy asszonyokat vásáron megszerezni, nagyobbára az országnak napkeleti déli részén volt szokásban.

Hogy fogalmunk legyen az „Asszonyvásárok“-ról, vegyük a legrégebb időt. ²⁾ Hajdan midőn a leányok férjhez menők voltak, minden esztendőben minden helység egyszerre összegyűjtötte mindnyájokat, kiállottak szabad térre, körülötte állott egy sereg férfi, fölkelvén mindegyik mellett a kiáltó, a szóló eladta először mindnyájok közt a legszebbikét. Ezért a pénzt fölvevén, más kiáltott ki, a ki azután volt a legszebbik.

A gazdag Bábeliokról írják, hogy ezek a szépek árát igen felverték, a szegényeknek csak a rútak maradtak. Azután a kiáltó ezek közt a legrútabbat mutatta föl, és annak adta, ki ezt legkevesebb pénzért fogadta el. Így tett a többiekkel is. E szerint a szépekért gyűlt pénzen a rútak is eladattak, de senkinek sem volt szabad az eladottakat elvinni kezesek, násznagyok nélkül, *kinek meg kellett fogadni, s erősíteni azt, hogy a vevők a leányokat s asszonyokat feleségül veszik.* (Így most is lehet leányt venni.)

Ha a vevők vevéseiket megbánták, a pénzt kötelesek voltak visszafizetni.

Ily vásároknál eleinte más helység-, vagy nemzetbelieket is elfogadtak vevőknek, de minthogy ezek a pénzt elköltvén, leányi-
knak az erkölcstelen keresetet megengedték, ettől elállottak. ³⁾

Hogy a házasság hazánkban is, ily módon, adás-vevésből állott, a nősülni kívánó elment oda, hol eladó „fehér személyek“

nyok, ide fogadják el a házasuló férfiakat, mely nőt magának a férfi kiválaszt, annak almát nyújt arany vagy ezüst pénznemmel, ennek el- vagy elnem fogadásától föltételeztetik a házasság. (Sz. Gy. 1861. 10. X.)

¹⁾ Slavonien und Croatien. Anno 1819.

²⁾ Herodot I. K. 196. lp.

³⁾ Tudományos gyűjtemény 1825. IV. k. 44. lp. — Kis Bálint „Magyar régiségek“ Pest 1839. III. R. 284–285. lp. 225. §.

voltak, s megvette, ha megvehette, igazolják e szavaink: *Vöfel* = *vevő fél* és *eladó* leány.

Tacitusnál is lehet olvasni, hogy a német feleségét becsáron vette s annak szabados birája volt.

Báth tót mezőváros Hontvármegyében, német neve „*Frauenmarkt*“ stb.

Assunluka 1238-ban falu a Marosnál, úgy tartják hogy ott egy lukban boszorkányt perkeltek be, s azóta nevezik „Asszonylukának“ az egész helyet.

Assoun-nép: e hely neve előjö már 1197-ben Erdély földén. Említettük „Asszonyfa“ alatt, hogy híres bátor asszonynépe adta nevezetét.

Kis-asszony falu Somogy vármegyében egy hajadon uri leány birtokát képezvén, róla neveztetett el.

Hogy „*Asszonyvására*“ m. fu. Bihar vb. a főnebb leirt asszonyvásártartások után nyerte nevét, úgy hiszszük igazoltuk.

Asztély m. h. Bereg vb. *Asz* = *arescit*, *tej* = *lac*, nevezetes volt jó tejeiről (*Kresznerics*); úgy tartják oly tejet lehetett itt kapni, mely az emberi test, táplálati elválásán alapult csökkenés ellenében, mindég segédszer volt.

Asztag egy hegy, Háromszékben Erdélyben. Jelentése e szónak: *Congeries* = *rakás*, *Strues* = *farakozat*, *cumulus* = *halmozat*, *acervus* = *asztag*. *Nevét alakjától nyerte* (*Kresznerics*). Monda szerint hajdan gonosz emberek lakták, kik rabolt tárgyakból halmokat raktak s hordottak itt öszve, melyet a bűntető szellem, földdé változtatott asztag alaku hegy formában.

Áta horvát falu Baranya vb. erdő között. *Atta* nevet is visel. Monda szerint itt szokott volt régidőben eprészni egy szép horvát leány, kit szép horvát fiuk kerestek fel, itt állotta ki ostromaikat; a leány neve *Áta* volt, s midőn itt szerelmét eljätészá, nevét az erdőség, utána az abba építkezők vették fel.

Atád (Magyar s Nagy) m. h. faluk Somogy vb. Valamikor, midőn még a káromkodást szigoruan vették, az egyházi rend ide számüzött egy káromkodó magyar-horvát embert, s kenyéren

vizen addig tartották, míg meg nem ígérte, hogy a káromlást elhagyja, elbocsátása előtt csak arra kért engedelmet, hogy egy „eb-adtád“ kiáthasson isten igazából, kettőre kapott engedélyt, egyiket magyarul kiáltotta el, másikat horvátul, az utóbbit előbbinél hangosabban, így került ki magyar s nagy Atád. (Monda.)¹⁾

Attala m. h. Somogy vb. Felölle Dornai áldozár így ír :²⁾ Nevezetét valamely római előkelőnek nejétől vagy leányától veszi, szinte úgy mint alsó Pannonia, hová Attala hajdani vára tartozott; később Galerius hitvesének, Diokletian császár leányának tiszteletére Valeriának hivatott. Jelenleg már csak dombosabb, gyepezett köhalom tünteti ki helyét. Hetényi pusztán, keletről Nosztány, és délről Mászlony puszták szomszédságában a régenten széltiben hosszában mintegy 160 □ ölnyi területű várnak, melynek erősségét hegyoldalról bástyák — völgyes részéről pedig kövel kirakott medrü folyam és berek tévék, s a vár keleti részein ma is mocsártól környezett több dombok szemlélhetők, melyek őrhelyek lehettek. Diokletian, Constantin, Constans, és Constantinus, Crispus, Maxentius, és Valens császároktól számtalan kisebb nagyobb rézpénzek találtak itt elszórva. Itt talált kőfaragványok és téglák is, e helyen egykori római gyarmatra mutatnak. Népmonda szerint egy hajdon, a vár egykori

¹⁾ Az éltes magvetők ha
 — — szántogatnak,
 Az ostoros fiuk előtt
 — delelni a midőn kifognak,
 Vagy a barázdában pihennek,
 Meg ösztökölvén az ekét,
 Miként a nagy apjuktól tanulták,
 Elmondják a regét.

Nem is gyanítva, hogy szavokban
 Oly magvat vetnek el,
 A mely az évek barázdáin
 Még sokszor újra kel,
 Nevelve búbajos virágot
 A melyet ápolgatni fognak
 Tovább regélő unokák a
 Jövendő századoknak. — (Tompá.)

²⁾ Fényes Elek „Geographiai Szótára“ Pest 1851.

tulajdonosa, istentagadó lévén, berakatá vára ablakait, csupán egyen engedé azt átvilágítani, s ennél megállapodva mondá környezőihez: „ha ezen ablakot is befalaztatom, akkor az isten sem lát engemet,“ mely dacos gunyolódásra, a vár elsülyesztésével bűntété őt a mindenható, innét a hely maiglan „sülyedtvár“ vagy a hajadon várbirtokosnőről „Attala vára“ neveztetik.

1332. Otholan, Athalán, Attalán iratott. — Rege szava:

Itt e várban lakott Valens szép leánya
A kielégíthetlen vágyu Attala,
Kiről hivatott a vár Attala várnak,
És a város? nyilván szinte Attalának.

Atala 1228. hn. Dunántul, Pécsváradi káptalan birtoka volt. — Kaukasz hegy tövében van Attala folyó, mely körül Avár- s Ón-szugoly megyékben őseink laktak; innen jövé ki, e helyre ruházhatták a nevet. (Dankovszky.) Athalia nőnév, jelentése = templomba járó. ¹⁾

Átalfalud p. Zala vb. Csács és Bucsa faluk között általjárást képezvén, e körülménytől nyerte nevét. A csácsiak itt szoktak csácsogni, és a Bucsaiak ide tartanak bucsukor.

Átka p. Békes vb. A rovaroknál a pankányok osztályában ismeretes az Atka, mely sajtban, lisztben, ember bőre alatt támad; itt van egy nagy nádas, mely zsványfészke miatt kapta *atka*, vagy *átka* = *átkos* nevét. — Atka, Matka, Katka nőnevek. Atka boszorkánynév. Ugy regélik itt egy böjti boszorkány is üzte mesterségét, az embereket, állatokat annyira megtudta rontani, hogy e lakhelyet átkos-nak nevezték.

Atkár m. h. Heves vb. Atkár = Ottokár név lenne, de mely időből, s kitől nyerte nevét, bővebb magyarázatot igényel. — Földje termékeny s róna lévén, ugy mondatik, hogy midőn reá építkezni akartak, akár hol jelölték ki a helyet, az építkező

¹⁾ Höke Lajos „Kísérletek a magyar helynévnyomozás mezején“ Sürögöny 1861. oct. 24. 245. sz. írja: hogy Atala = Etele, mint Magyar = Megyer.

jeles földészek azzal álltak elő : „ott kár“, s így „ott kár“-ból lett Atkár.

Átokháza p. Szabad Jászkertületben, tartozik Dorosmá-hoz. Az *átok* szó nyelvünkben dus értelmű, kárhozatot, kárvalást, káromlást fejez ki, ily értelemmel kapni sok helyneveket. Hajdan mikor még e pusztának neve nem volt, egy orgazda házat emelt rája, rosz emberek voltak vendégei, kik nem csak a fosztott vagyont hordák ide, de a kifosztottak agyonvert, vagy egyébként kivégzett hulláikat is, így lön a ház átkos, melyért „*Átok-háza*“ nevét nyerte.

Atrák, alsó és felső, két egymáshoz közellévő tót helység Nyitra vb. Első megszállói haszontalan naplopó népből lévén, a tótok „Hadrákok“- (Handrák- vagy Lumpok-) nak nevezték el.

Atya — *Atyás*, több hely viseli e nevet, ¹⁾ hajdan az oly földeket, melyek mindent bőven megtermettek, atya-föld, atyás-földnek nevezték el, így *Atya* p. Sz. Fehér vb. kövér rétekekkel, *Atya* m. h. Szatmár vb. mindent bőven termő agyagos határral, *Atyás* oláh h. Bihar vb. fekete jó minőségű földdel. (L. Apa cikket.)

Azar (kis és nagy) orosz-tót-magyar faluk Zemplén vb. Taksony vezér alatt 955-ik évben, Heinrich bajor fejedelem, a magyaroknak három vezéreit fogta el, Leel, Bulcsu s Azart, mindnyájan Ratizbonában akasztattak fel, mely tett azt szülte, hogy a magyarok, vezéreik halálát megtorlandók, 20,000 bajor rabszolgát öltek meg. Leel tiszteletére Lehel tornya, Bulcsu s Azar emlékezeteire, neveiket hirdető falvak emeltettek. ²⁾

Avas egy hegy neve Miskolcz városában, Mindszenti rész felett, melyen az Ákos nemzetségből való Erne bán fia, István

¹⁾ *Atya* h. Szatmár vb. *Atya* p. Sz. Fehér vb. *Atyás* oláh h. Bihar vb. stb.

²⁾ Őseink épülethez s földdarabokhoz szokták csatolni a nagyobb-szerű neveket, hogy feledésbe ne merüljenek, hanem fennmaradjanak, míg a vár, avagy föld áll, melyhez csatolvák. És vándorőseinktől többet nem is lehete igényelni, ők békében szántóvetők voltak, háboruban pedig vi

borsodmegyei főispántól 1281-ik évben építtetett nagy templom áll. Zsigmond ez avasi templomot 1411-ben már régi templomnak, s a hegyet avasnak nevezi. E templomot 1554. a Papszerrel együtt reformatusok kapták. ¹⁾

Avasságh. Így neveztetik Szatmár vb. a Nagybányai járásnak északi része, mely 16 nagy helységet foglal magában, melyek hajdan a Szatmári kir. várhoz tartoztak. Nevét onnan veszi, hogy régi megmohosodott, s mintegy megavasodott fákkal birt. Régi neve „Districtus Avasságh.“ ²⁾

Owos 1136. erdő Bihar vb. Ows 1251 erdő Somogy vb. Avas 1270. fu. Owos 1275. erdő Csicsó mellett. Némely XVI-ik századi vallató kérdésekben, a magas hegyeknek legelő oldalai fordulnak elő *avas* néven. „Das niedere der Gebürge führt den Namen Ahvaz.“ (Kleuker, Zend Avesta II. Th. S. 78. 79.)

tézek. Békében nem volt előtök kedvesebb tárgy az anyaföldnél, melynek keblén táplálékot nyertek, melynek adományai, mérsékelt vágyaikat kielégíték, s azért, a kedvesebb nevet a földhöz csatolák, hogy ez tartsa fenn azokat a késő unokák számára stb. (V. P.)

Ez ügyben Azar-ról bőven ír: Podhraczký József „Béla király névtelen jegyzője idejekora s hitelessége“ című 1861. kijött művében az 55 ik fejezetben.

¹⁾ Kun Miklós „Miskolcz Multja s Jelenje“ 1842.

²⁾ Szirmay „Szatmár Vármegye leírása“ Budán 1809.

Árpád sirja.¹⁾

A magyar történetírók majd mind megegyeznek abban, hogy Árpád, Álmos fia, hazánk első és nagy vezére, ki elfoglalta Pannoniát, szerencsével hont alapított, és nagy művében elfáradva 907-ik évben elhunyt, Budán temettetett el; de sirhelye bár a költő szavaiként:

Néhány év még
Csak egynéhány, és ezer éve lesz,
Midőn Árpád teremtő karjait
Kinyujtva, e hazát alkotta itt,

még nincs biztosan kijelölve. Mi több okmányok felsorolásával kivántunk e részben kísérletet tenni, de az ásátás rendőrileg betiltatván, eredményt nem mutathatunk fel.²⁾ Az okmányok következzenek itt magyar nyelven.

Első okmány.

Béla király névtelen jegyzőjének (Anonymus) „De Gestis Hungarorum“ című könyvéből. ³⁾

¹⁾ Közlöttem „Budapesti hirlap“ 139, 142, 167, 168, 172, 174, 177, 181, 185, 192, 209, 228, 251, és 262-ik számaiban 1860-ik évben; folytatását Sürgöny 1860-iki 6, 7-ik számban és 1861-ki 111, 134, 135, 163. stb. számaiban. Az ó-budai Fehéregyháza, mind Árpád temetkezési helyéről Dr. Érdy kézírataiból irtak ifj. gróf Nádasdy Ferenc és Thaly Kálmán Pesti Napló 1860. ^{164/3129} ^{165/3130} ^{166/3131}. szban.

²⁾ L. Budapesti hirlap 1860 : 251, 134. stb. számait. 1860 Jul. 22. a sirhely rendőri felügyelet alá vétetett, hogy Ovatio ne történjék.

³⁾ Cap. 37. Id. Réső Ensel Sándor „Béla király notariusáról“ irt Tudományos Gyűjtemény 1832. X ik kötetében. Podhraczký 1861-ben adott ki egy művet ily címen : „Béla király névtelen jegyzőjének idejekora s hitelessége.“

Árpád fenséges érdemekkel ragyogva, végezvén be életét, Kr. sz. u. 907-ik évben meghalt, s eltemtetett fejedelmi tisztelettel Attila (Ó-Buda) városában a kőárkon alá folyó egy kis patak forrásánál, hol is a magyaroknak keresztény hitre lett megtérésök után, a boldogságos Szűz Mária tisztelete alatt, egy szentegyház építtetett, mely Fehéregyházának hivatik. ¹⁾

¹⁾ E szerint Árpád sirját Attila várossa mellett!

Kis folyam fejenél „*supra caput unius parvi fluminis.*“

Közvetlen a forrás, emberi kezek által készített, völgyesített köteknőzet (alveum lapideum) körül, melyen Atilla városába (in Civitatem Athilae regis) folyt alá a forrás vize.

Hol később sz. egyház épült, mely Fehéregyházának hivatott — *aedificata est ecclesia, quae vocatur alba, sub honore beatae Mariae virginis* — kell s lehet csak keresni!

Midőn ezt tudjuk, azon állítás igazolására, hogy Árpád sirját Ó-Buda határán lehet s kell föltalálnunk, bizonyítanunk kell következőket:

1. hogy Ó-Buda ős időkben, Atilla után, ennek nevééről neveztetett el, s nevét Árpád korában is megtartotta.

2. Ó-Buda földterülete színén maig is találatik oly forrás, melynek kifakadását, folyamát egy mélyebben fekvő terület okozza.

3. Ó-Budán nyomai vannak vízvezető oszlopoknak, kőárkozatnak (aquae ductus), melyeken hegyen, völgyön, vizen keresztül vezetett a fris forrás vize Atilla városába. Végre

4. Ó-Buda térsége egyikén „*supra caput unius fluminis*“ még maig is sok építkezési kövek s egy egész ház forma épületi romok, tégelából összeállott falak léteznek — és hogy e régi emlékei a hajdani kornak *Fehéregyháza* helyét, mely a magyaroknak keresztény hitre lett megtérése után épült, jelölik.

Hogy Ó-Budát, melynek területén Árpádok országgyűlést tartott, melyet Sz. István lakjává változtatott, s hol II. Géza és IV. Béla széküket tartották — *Atilla városának nevezték*, hivatkozunk Kéza s Thuróczyra; ezek írják, hogy Mundzsuk fiai Atilla s Buda bátor lelkek, közös uralkodói lettek Pannoniának, s míg a hevesvérű Atilla hódítani járt, a szelid Buda itt kormányzóul maradt vissza. Atilla távolléte alatt azonban itt párt kerekedett, mely Budát kívánta egyedüli fejének; ez Atillának tudtul esvén, honn termett, és öcsesét, mert az egyenlő joggal országgló testvéri viszony szétdulásával, önnevével akarta a várost elnevezni, megölette. Így neveztek a két testvérrel e helyet a pártosok *Atilla* és *Buda* erődjének fölváltva. Kéza I. K. 3 h. és Thuróczy P. 1. 17. Bud. 20. nyilván mondják, hogy így neveztek, miután Buda a bátyja által elé szabott határokat átlépte, s több írók.

Hogy Ó-Buda területén volt és van olly forrás, mely Anonymus állítását maig támogatja, régi időből igazolják ezt a fenlevő térképek, jelenleg pedig a helyszemle. Vegyük azon térképet bár, mely Buda és Pest szabad királyi fővárosainak alap- s vízhelyzeti térképe, s mely még 1833-ik évben a volt magyar helytartótanács engedelmé mellett a magyarországi építő fő kormány kebelében találató legjobb eredeti térképekből készült, s látni fogjuk benne Ó-Budát tökéletes vízhelyzeti adataival, találni rajta Békásmegyér felé eső határon Péter hegye alatt:

a) kis folyamot, mely fölülről egy forrásból csereg le, és a Dunába hömpölyög,

b) a folyamoni hídtól kezdve, évezredes kőoszlopokat éjszak felé tartó irányban!

Második okmány.

Első vagy Nagy Lajos 1355-ben kelt határlevele, melyben az ó-budai földrészek említetnek. ¹⁾

Anonymus szerint a forrás, egyik dícsőtő jelvénye volna Árpád sirjának.
Vizsgáljuk a kőárkot, illetőleg kőoszlopzatokat.

A rómaiak alatt Aquincum (aque quinque — Ó-Buda) nagyobb és népesebb város lévén, csatornákon ve etteltt be e vis, így később is, mint Anonym e sorai igazolják: „fluminis et qui descendit per alveum lapideum in civitatem Athilae regis,“ innen a Békásmegyer felé eső pataknál, a puskaporos malomtól fogva, be Ó-Buda felé allanak ki kőoszlopok, melyeken melyre kivájt medenczék, vízvezető kövek, árkok (alveusok) nyújtóztak el — és mindég úgy és oly irányban, mint az esetmérés (libellatio) megkívánta.

A kőárok a városba a forrás vizét mesterségesen vivén, e roppant műnek csak romjai személhetők, de ezek sokasága, compositiója maig is bámulatos. A keresztuttól a patakig vezető kőárokból 53 darab kisebb és nagyobb oszlop hever a földbe gyökerezve; a patak mellett a forrásig ismét félszázat lehet számlálni ez ereklyés kövekből, melyek hogy főnmaradtak, csak Árpád ezredéves honalapítási és temetkezési ünnepét lesik.

Ó-Budán a Florián téren földél alatt áll egy ugynevezett izzasztó, melyről Schönvitzner könyve és rajza azt tartja, hogy oda vezetett a kérdéses forrás fríz vize, és ez téglá és kőoszlopocskáival viztartót (cisterna, castella) képezett, hogy a város bármely szorongatott körülmények között is viz dolgában szükséget ne szenvedjen.

Ó-Budának hogy ily vízvezetékei (aquaeductus) voltak, emlékezik Marsilius és későbbi időkben Bél Mátyás, kik így írnak felölük: Praeterea autem in ejus circuitu varia murorum rudera inveniuntur, et ab illo latere, quod Danubium respicit, ad eundem usque fossa protenditur! (Tud. Gy. 1829.) *Anonym szerint e kőárok másod dícsőtő jelvénye lenne Árpád sirjának!*

Megvan a folyam, megvan a kőárok, melyen alá foly a kedves forrás vize, most menjünk az egyház romjait felfedezni, mely a magyarok keresztény hitre lett megtérésekor emeltetett! Hangoztassuk Anonym szavait: „*supra caput parvi fluminis*.“ Eszó *supra* annyit jelentene: felül, fenn, fölebb, és így szoros értelemben, kőárkolat mellett patak fejét, a forrást kellene vennünk, mely mellett Árpád sirja van, de itt egyház, rom nem emeli fejét, *supra caput fluminis* iszapos minden, a körüli vidék nedves és terméketlen; hiányzik itt a földterület színének kemény alja!

Vegyük a „*supra*“ szónak azonban tágasabb értelmét, mely emelkedettséget jelent, és akkor Péterhegye alá jövünk hol felbugyog a forrás, cseregdedz a patak, szemébe megy a kőárkozatnak és körébe tartja Fehéregyház romjait. — E jeltelen sirban nyugszik nemzeti díszünk!

Itt itt „*supra caput fluminis*“ kell keresnünk Árpádnak sirját, ki mint Tomizoba Urkund atyja az obádi rév mellett, mint Taksony, ki 972-ik évben Dunamentében, később róla nevezett helyen, úgy ő is öseink szokása szerint víz mellé, a maig is ártéren fekvő kijelölt helyen temettetett el!

Most egy teendő van, s ez a kijelölt domb ásátása, ehhez a jelszó: „*supra caput fluminis*.“

Árpád sirjához 50 napra 50 munkás, és az eredmény fényesen igazolni fogja a névtelen író sorait! — Föl kinek vándor lelke van, föl, ki elmerengeni kíván a régi időkbe!

¹⁾ Katona Hist. Crit. Reg. Hungariae Stirpis Mixtae T. 3. ordine X. p. 136—141.

Az első határ keletről, t. i. a Dunafelől Sz. Klára kolostor¹⁾ szegletétől, a Nyulak, most Margit szigete felé, s így tovább haladva, a Dunamentén nyugotra, a Dunapartjáig megy, hol két kőből való határjelek egyike Ó-Budát, másika tölle Sz. Jakabfalvát²⁾ választja el, és innét kissé tovább menve, érünk egy helyhez, hol bizonyos gömbölyü kő van, mely fölött az említett Sz. Jakab egyháza állott, az ut mellett, melyen Uj Budából Ó-Budára mehetünk, e mellett van egy másik kő, mely szinte határkő, innen jutni a Csörgös völgybe, s ezen keresztül, annak végig menve, két ujonnan kiterjesztett határ van, ezekkel határozatnak meg a budai „Thopsa földek“; ³⁾ ezentúl éjszak felé tartva, azon hely felé megy, mely Huzaháza hegynek ⁴⁾ nevezetik, itt két ujonnan kiterjesztett határ van, melynek egyike a Thopsa földeket, másika a királyi birtokot választja, s ugyaninnen, e helyen keresztül menve, az ut egy hegybe vezet, mely Monyorodnak neveztetik, ⁵⁾ hol ismét két újból huzott határ van, az említett Thopsa és királyi földek választására. Innét Monyorodon által, még tovább vonul egy magas hegynek tetejéhez, melynek tetéjen egy nagy kő szolgál határ gyanánt, itt végződven a Thopsa földeknek határai is, azok itt találkozáván öszve Buda határával, mely kelet felé vissza hajlék, s átmenvén bizonyos völgyön, egy bizonyos hegyhez, melynek végén másik kő van letéve, mely hasonlókép határ gyanánt szolgál. E körül ismét két földből hányt határ van, melyek egyike a királyi földeket a budai egyházétől dél felől választja, másikra északról, ezután lehalad, ugyanazon helyhez kelet felé, hol a völgyben két határ

¹⁾ Sz. Klára kolostora a mostani Uj-telep (Neustift) plebánia templom táján állott. (Podhraczy „Budapest régi állapota“ 1833. 36. lp.)

²⁾ Sz. Jakabfalva (Villa sancti Jacobi) a mai város (Landstrasse) táján feküdt. IV. Béla király 1269-ben kelt levele említi, e király jövevényekkel telepíté. A névtelen budai polgár szintén e tájra helyezi „Templum S. Jacobi ist vor diesem gestanden, ausser der Kaisersbadt, wo nun mehro, ein rothes Kreutz aufgestellt ist, unter alt-Ofen. (Schieer Xixt. Buda sacra p. 66.)

³⁾ Thopsa földek, Pilis felé menő utban. (Fehér Cod. Dipl. T. III. Vol. 1. p. 119.)

⁴⁾ Huzaháza ugyan azon utban. — Döbröntey a „Gülbaba“ sírhelyét tartja Huzaházanak.

⁵⁾ Monyorod hegy ugyanazon utban.

nyulik ki, bizonyos ösvény körül, mely szőlőkerteken visz keresztül, s lemegy a nagy utig, *mely elvezet bennünket a boldogságos szüz tiszteletére épült Fehéregyházáig,* ¹⁾ mely utban s körülé ismét földből hányt határ emelkedik. Ezen nagy uton *Fehéregyháza* körül haladva, az esztergami főutra térünk, mely körül két földhatár van, melyek egyike keletről, másika délről választja a földeket, — azután ugyanazon esztergami uton keresztül érünk egy hegy alatt csordogáló kuthoz, mely kuttól ugyanazon ut mellett ballagva, egy földhatárhoz jövünk, mely a szőlők árkolata mellett terül el; ²⁾ ettől ugyanazon ut mellett haladva, egy körtefa felett, mely hasonlóképp szőlős kertek árkolata mentében áll, itt is földhatár terül el, melytől újabb földhatárhoz jutunk, mely a nagy ut s egy szélesen kiterjedt vetés közt terül el, mely utóbbin áthaladva az előbbi nyugotnak fekvő földrészhez térünk, három ugynevezett szegletes határhoz, melyek egyike délről a budai egyházi, keletről a királyi földeket választja. Itt áttörve a nagy esztergami uton, az északnak fekvő földek felé, egy bizonyos Fenömal (Fenyömál) ³⁾ nevű hegyre jutunk, melynek oldalán diófák vannak, és mellette földhatár emelkedik, innen felmenve a hegyen keresztül a szőlők mentében, egy újabb földhatár látszik, azután egy a szőlők között vezető ösvényen, majd amaz északnak fekvő dülön által, azon helyhez jut, mely Taba terének nevezteték, hol is két régibb természetű határ van, s itt a Békásmegyeri (Krotendorf) határral ölelkezik. ⁴⁾ Itt ismét földhányás van, s a határ előtt visszahajlik, keletnek haladva egy bizonyos uton, mely helyen egykor kő jelelte a határt, s hol

¹⁾ Katona a nagy kritikus, maga is fölkereste, az itt említett hegyek, helyek, és határokat, s ezek közül többeket épségben talált, de mivel nem volt bizonyos, hogy hol feküdt 1355-ik évben az esztergami ut, melyről e határlevél több ízben említést tesz, határozottan nem mondott „*Fehéregyháza*“ felől semmit, és csak pusztá gyanításu az, *hogy a budai szőlők mögött csörtető patak mellett vonulo ut körül állott fenn.*

²⁾ Ezek a Péter vagy Aranyhegyi szőlők, hol a forrás s alatta a folyam találhatóik, Svanfeldner malmával.

³⁾ *Elömál* az eddig „weisser Sundberg“ név alatt ismeretes hegy, a Kelem és Sashegy között, *Fenyömál* pedig a Sashegyen tul Ó-Buda felé esett.

⁴⁾ Megernek iratik, de a leírás szerint a mostani Békásmegyer értetik alatta.

most földhatár van, ott a réten áthaladva, azon átfurt köhöz érni, mely a Sz. Lélek egyház ¹⁾ malma mellett hever, és itt kapcsolódik az egyház határával, úgy hogy nyugoti dülöktől a királyi földeket, keletre pedig a budai egyházét választja. Innen délnek tartva egy *romlott falon keresztül* ²⁾ (murum dirutum), melynek kövei a végsőig számítva, határuak voltak kijelelve, földhányáshoz jutni, a barátok udvara falához közel, mely irányát az „*ó-budai Fehéregyház*“ felé veszi. És így tovább, miután megkerülé azon lakot, mely az erőd előtt ³⁾ nemesi örökséget képez, azután jö egy felhányt árkolathoz, ⁴⁾ mely azonban bizonyos nagy ut által, kétfelé osztatik, és ez azon ut, mely Sz. *Mária Fehéregyházá*-hoz vezet, az e melletti árkok oldalában két határkő van, melyek egyike északról az egyháznak eső földrészeket, másika délről a királyiakat választja, ezen uton által, az erőd mentiben a Duna partjához jutni, mely Tompa László házai között veszi kezdetét, egyrészlől Imre fia, Péter birtoka alatt jö a határ, és megy le a Duna partjáig, ⁵⁾ hol a Miklós házai közt, a bold. Szűznek oltára van, itt áthasítva a Duna habjait, a Nyulak (Margit) szigete azon pontját éri, melyen egy romba dőlt erőd felső része van, s itt végződik határa azon egyháznak, melynek főnöksége a káptalan sértetlen jogaival, abban úgy a felső, mint alsó részére nézve, a nevezett határoknak, egyszer mindenkorra megerősítettik. Kiadva P. D. Miklós zágrábi püspök, udvarunk helyettes jegyzője, a mi kedvelt s bizodalmas emberünk kezeirásával 1355. Sept. 25-én uralkodásunk 25-ik évében. ⁶⁾

¹⁾ Ez a 2-ik Convent volt Ó Budán, valamivel felebb fektűt a városhoz. Említetik már 1219-ik évről. (Schmidt N. T. I. p. 298. Fuxhoffer Monasterologia L. II. p. 205.)

²⁾ Azon megbecsülendő omladványok, melyek Ó-Budán felül az országút mellett most is láthatok, s melyek compositiója s sokasága maig bámulatos. A keresztűttől a patakig 53 darab kisebb nagyobb oszlop hever a földbe gyökerezve, a patak mellett a forrásig 50 darab ; valamikor, rómaiak alatt vízvezetékül szolgáltak. (Tud. Gyűjt. 1829.)

³⁾ Római erődnek tartatik, maig fenn áll.

⁴⁾ A feltalált egyház alapfalai közelében most is látható, több töltés és árok nyom, s délfelől egy 1851-ben Dr. Érdy ur által kiásatott kőfal.

⁵⁾ Schams „Beschreibung der Stadt Ofen“ 90-ik lap mostani határait is így adja.

⁶⁾ Ez okmány magyarázatunkat Katonának 1777-ben irt szavaival

Harmadik okmány.

Cilley Borbála királynő 1421. kelt adománylevele, melyben az ó-budai Fehéregyház előtt álló malmokról tétetik említés. ¹⁾

Mi Borbála királynő, Isten kegyelméből magyarok királynője stb. Mindenkinék egy a jelen, mint jövőendő emlékezet okáért, következőket adunk nyilvánosságra: Minthogy mi jelen hanyatló korunkban figyelemmel vagyunk a jelen és jövő örök életre, mely'utóbbira hogy állandóan Krisztussallehessünk, midőn a magosságból bennünket elszólitana, következőkre gondoskodni akartunk. Tudva, hogy Isten előtt kedves zálognak tartatik az adakozás, mely által bűneink megbocsájtatnak, anyagiak helyett örök jutalomért sovárogván, mely hiu mulékonyságok helyett, megbecsülhetetlen égiekkel jutalmaz, tehát remény s tisztelettel telve el, dicső s szeplőtlen szüz Mária irányában, kinek közbenjárása s érdeménél fogva, reményünk van, hogy az isteni magasban kedvezőleg bánnak velünk, és kibeni tiszteletünk megismertetik az által, hogy nevére az ó-budai apáca kolostor felszenteltetett, hogy apáca testvéreink, kik e kolostorban szüntelen isten dicséretével foglalatoskodnak, jobb ellátásban részesüljenek, s a mi, ugy minden őseink, eldődeink a királyok és királynők lelkök-rei boldog emlékezés üdvéért *malmunkat, mely boldogságos szüz Mária Fehéregyháza közelében, a meleg vízforrások mellett van,*²⁾ B. Sz. Mária kolostorbéli apáca testvéreknek, kik ebben az urat dicsérik, adjuk azon kikötéssel, hogy egyes megnevezett várnagyai ó-budai kastélyunknak, bizonyos meghatározott időben, a vár ellátására, ezen malomban minden díj nélkül örölhessenek, ezt alamisnaként állandó, és új adománynyal adjuk s bocsátjuk által, és midőn ezen malmot kezeinkből kiadjuk, ezt oly joggal teszük, hogy azt ezentul nevezett kolosorasszonyok birják s használják. Mely alkalommal üdvözlő örömünket jelentjük ki.

zárjuk be: Ha valaki „Fehéregyház“-at hol Árpád vezér temettetett el keresendí, ez okmány nyomán induljon.

¹⁾ L. Fejér Codex Dipl. T. X. Vol. VI. p. 405. Okmány CLVI.

²⁾ Ezen okmány szerint értesítetünk, hogy „Fehéregyháza“ mellett, csörgedező patak volt, e körül pedig Szüz Máriáról nevezett kolostor állott.

Kelt Ravazbesenyőn B. Sz. Mária születése ünnepe után következő legközelebbi szerdán 1421. P. H. ¹⁾

Negyedik okmány.

Borbála férje Zsigmond királynak, egy 1421-ik évről kelt oklevele, mellyel az *ó-budai Fehéregyház előtt fekvő malom* az odavaló apácáknak birtokába eresztetik. ²⁾

Mi Zsigmond király stb. tudomásul juttatott nekünk, a valásukért buzgó apáca asszonyoktól, kik Ó-Budán tartózkodnak, hogy ők törvényesen szándékoznak, *egy bizonyos malom birtokába jutni, mely a „Fehéregyház“ külsőbe előtt, ó-budai hegyfokon, a pilisi kerületben fekszik*, melyet már használatul nyertek, a legtisztább erkölcsű fejedelemtől. E végből, tekintettel a hűségbeni megmaradásra, rendeljük, hogy a küldött emberben megbizva, ez Jereő Döme, vagy Kovátsi Fábián, Gelassius vagy Zomor Mátyás jelenlétében, vagy ha más nem akadna, mi emberünk jelenlétében, menjen az említett malomhoz, és a szomszédokat hozzátartozóikkal egyetemben öszvehíván, vezesse, és iktassa be a fentnevezett apáca asszonyokat, a malom birtokába, s egysersmind annak minden hasznaira, s tartozékaira, örökös joggal helyezze be, azon esetre, hahogy ellenmondás nem történnék. Az ellentmondókat pedig, ha találkoznának, idézze meg azon apácák ellenében, előnkbe a kellő időre, hogy ellentmondásaikról számot adjanak, s ezen beiktatás és sorrend megállapítása után, az ellentmondók és felszólalók neveit, ha találkoznak, a meghagyott határidőre bemutassa. — Buda 1421. stb.

Ötödik okmány.

Méhben hagyott László királynak (e néven V-ik vagy Posthumus) 1453-ik évben kiadott adománylevele. ³⁾

¹⁾ Ez adományt megerősíti egy más okmány, mely foglaltatik hivatkozott Codex 417-ik lapján CLVII. sz. alatt.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. T. X. Vol. VI. p. 405. Okmány CLI. — Szabó Károly szerint „Béla király névtelen jegyzője“ 32-ik fejezete fordításánál megjegyzi, hogy Fehéregyháza, Buda város határával volt határos, s a törökhódítás korában ugy elenyészett, hogy helyét se lehetne kimutatni?

³⁾ Kaprinay M. S. S. B. 4. T. XIX. a pesti kir. egyetem kézíratai-

Nos Ladislaus Dei gratia Hungar. Bohem. Dalm. Croat. et Rex Austriaeque ac Stiriae Dux, nec non Marchio Moraviae etc memoriae commendamus tenore praesentium Significantes quibus expedit, universis: quod nos tum ad humillimam supplicationem, instantiarum quorundam fidelium nostrorum nobis pro parte Religiosarum Virginum Sororum Sanctimonialium claustrum B. M. Virginis de veteri Buda, propterea porrectam, tum etiam ob spem, et devotionem, quam ad ipsam gloriosam Virginem Mariam habemus, totum et omne jus nostrum Regium, *quod in quodam molendino, in calidis aquis superioribus Budensibus supra viam, de ipsa Buda, versus Albam Ecclesiam tendentem a parte orientali habito* ¹⁾ — pacifico dominio praefatae Sanctimoniales semper et ab antiquo perstitisse, et persistere asserunt etiam de praesenti, quodamque haberemus, et nostram quibuscunque modis causis, et rationibus concerneretur Majestatem, simul cum veris suis utilitatibus et pertinentiis, aquis fossatis, et aquarumdecursibus et conaturaliter quarumlibet utilitatum et pertinentiarum integritatibus ad idem molendinum, ab antiquo, et legitime spectantibus, et pertinere debentibus annotatis sanctimonialibus, praesentibus et

ból. — Ez oklevél tanúsítja, hogy László király az *ó-budai forrás és patak* mellett fekvő malmot (jelenleg Svanfeldner malom) a boldogságos szűz iránti tiszteletből, az e nevet viselő Szűzek zárdája használatára új adománylevél mellett átengedte. — Ez oklevélben a főtényezet „*Fehéregyháza*“, mely a malom közelében a budai ut mellett feküdt.

¹⁾ Ezt erősíti (Posthumus) Lászlónak egy ugyancsak 1453-ik évről kelt adománylevele, mely hasonló értelmű a fennebihez, csak hogy a kiterjeszkedéseket illetőleg, a malmon kívül, kőházat s egy elhagyott udvart említ: totum et omne jus nostrum regium, si quod in quodam molendino, et domo lapidea, ac curia deserta *prope Albam Ecclesiam*, in Comitatu Piliensi habitis, et haberemus (Fejérváry Collect. T. II.) A Sz. Mária vagy Sárlos boldog asszonynek szentelt, már 1212-ik évben nagy jelentőséggel bíró templomot, mely körül társas káptalan, Sz. Péter tiszteletére prépostság volt, említi Battyányi E. M. SS. és Katona Hist. Crit. T. V. p. 154. Hogy a malom körül kőház és elhagyott Curia voltak, maig tanúsítják az egyház alapfalai közelében látható több töltések, ároknyomok, és délfelől eső azon kőfal, melyet Érdy tudor ur 1851-ben kiásott, úgy az e tájékról elhordott régi épületelemek, úgy az egész határ, hol alig van hely hol az ember kövekre, kőfalakra ne akadna. (Tud. Gyűjtemény 1823. VI. k. leírja Schams 1820-ban hasonló minőségben, Beschreibung der Stadt Ofen. 91-ik lp.)

futuris, et consequenter praelibato Claustro, praemissis sic stantibus, novae donationis titulo dedimus, donavimus, et contulimus, uno damus donamus, et conferimus jure perpetuo, et irrevocabiler tenendam possidendam pariter et habendam salvo jure alieno, harum nostrarum vigore, et testimonio literarum mediante. Datum Viennae in festo B. Michaelis archangeli Ao Dni 1453, Regni autem nostri anno quarto decimo.

Hatodik okmány.

Bombardi „Topographia Magni Regni Hungariae“ című könyvében, mely 1718-ik évben Bécsben nyomtatott, 53-ik lap V. ezek állanak „Fehéregyházá“-ról.

Ó-Buda felett bizonyos hegy (Sz. Péter- vagy Aranyhegy), tövében állott boldogságos Szűz Mária egyháza (Fehéregyház) ugyanaz, melyet Nagy Károly Pannoniában tett hadjáratai alkalmakor építtetett, s legelső volt magyar hazánkban. Diancsevich Miklós volt zágrábi egyházfőnök; ki ezen ügyben eredeti kutatásokat tett, említést tesz róla ily című munkájában „Arcae Patronorum Illyrii“ és mondja: Nagy Károly isteni gondviseléstől szólítatva, tért nyugotra, hol legelső gondja volt az egyház és vallás állapota, a lecsendesült keresztény társadalomnak megtartása, ez okból a hit elleneit, abba beavatkozókat, vagy rokon valláskövetőket, kik keresztényekké lenni nem akartak, avagy ez ellen tettek, tüzzel vassal tartá félelemben. Igy történt hogy a Hunnok, kik ábrándos gondolatoktól ringattatva, gyarló emberi vétkek ostorozásával feleltek meg hivatásoknak, és a szomszéd népeket szüntelen zaklatták — — mely miatt szerencsétlenek lettek mert, elszóráttak, megmaradt részök pedig elfutott, — ezek ellen N. Károly mindent elkövetett, hogy a kereszténység bántalmakat ne szenvedjen, két részre osztott sereggel ütött Pannoniába, Rába folyóig nyomult előre, s a honvédőkön kegyetlen csapást tett, — Thudun a hunnok (avarok és magyarok) vezére, övéinek a keresztény király által történt, gyászos megveretésén megindulván, mindent elkövetett, hogy a dolgon valamennyire segítsen. Károlyhoz követeket küldött, jövetelét ígérte, hozzá tévén, hogy a keresztény vallást ő és hozzátartozói követni fogják. Ez alatt Pipin, Károly fia, egy más Pannoniai Cha-

gan ellen kell utnak, átmegy a Tiszán, és a hunnosokon Rigó mezéjén kegyetlen pusztítást visz véghez. Thudun a zavarokat kinem állhatván, Károlyhoz megy, ki ekkor Némethonnak, császárkoronázó városában (Aquisgranum) volt, ott hozzá tartozóival megkeresztelkedik, esküt tesz le, s ajándékokkal tetézve tér meg, az esküről azonban megfeledezve, visszatért minden népeivel az ősi hitre. Károly visszatérítendő az elcsábultakat, újra beütött Pannoniába, és a hunnokat Chaba főnökökkel együtt, ki népétől, ég és föld ígérétevel biratott hadviselésre, a *Sicambriai, máskép ó-budai mezőségen* ¹⁾ kegyetlenül megverte. Sicambria el lett foglalva, s a győzedelmi jelek egész Pannonián keresztül hordoztatának, a győzöttekre kimondatott az ítélet, szabadság csak oly feltét mellett ígértetett, ha követendik a keresztény vallást. A vallás megvetői pedig javaiktól megfosztatának, csak életök hagyatott meg. A bálványtemplomok leromboltatának. Elsők voltak a szicambriai Mars s Jupiter tiszteletére szentelt templomok, melyek a pogányság előtt mély tisztelet és becsben tartattak; azok számára pedig, kik keresztényi módon végzék isteni tiszteletöket, *a város végén hegy tövében templomot építetett boldogságos Sz. Mária tiszteletére.* ²⁾ (Fuxhoffer „Monaste-

¹⁾ Grimm Gesch. der deutschen Sprache p. 367. mondja: Sigimberek Trojából jöttek s alakították Sicambiát, mások ezt Augustus alatt Pannoniában, az Isternél állott Sigambra Cohorsnak tulajdonítják, mi Lazius szerint Valentinian idejébe esik.

²⁾ Vita tárgya maig, hogy „*Fehéregyházát*“ (Bold. Szűz Mária tiszteletére) Nagy Károly emelette e, vagy ez jóval később, Árpád halála után (907.) magyaroknak keresztény hitre lett megtérése után épült? Desericus nyitrai születésű magyar (De initiis ac majoribus Hungarorum T. II. Budae 1753. in folio pag. 117.) — azt állítja, hogy azt Árpád halála után keresztény magyarok emelték, de Nagy Károly nem is emeltethette, mert Győrött innen nem járt, itt hivatkozik Regino Pruni apátnak (élt 9-ik század végén, meghalt 915-ik évben) „*Annales Germaniae*“ című művére, melyben áll: *Pervenit Rex Carolus, usque ad fluvium, qui dicitur Raba, alias Arabo, omnia caedibus rapinis, incendiisque devastans, inde reversus Ratisbonam, celebravit ibi natalem Domini et pascha etc Bonfin Antal „Rerum Ungaricarum Decades Quatvor et Hannoveriae MDCVI.“ (Mátyás nagyhirű királyunk alatt élt író) p. 142. Nagy Károly térítési buzgalmát kiemelve, „Fehéregyházát“ az ő művének tartja, mondván: A keresztények számára, hogy tudják hol jöjjenek össze, s tarthassák isteni tiszteletöket, *a város végén,* (Sicambiában v. Ó-Budán)*

rologia Regni Hungariae Lib. II. Vespr. 1803. p. 234. Manseria de Buda S. Albae Mariae Dictae stb. szinte Bombardi után teszi közléseit.)

Hatodik okmány.

Korvin Mátyás királyunknak IV-ik Sixtus pápához intézett levele. ¹⁾

Legboldogabb atya, legkegyelmesbb ur, magam alázatos ajánlása után, lábaid csókommal illetem (stb. stb.). *Buda városom közelében egy templom áll, mely tiszteletből Isten anyja nevét viseli*, sikságon épült, körülbelül királyi lakomtól egy mértföldnyire, melyet régisége, mert első volt valamennyi között, mely a hitalakulás után azonnal e helyen alapított, leginkább pedig az itt tartott vallásos öszvejövetelek, s ájtatosság tettek nevezetessé. Szűz Mária ünnepén itt öszvegyül a nép, hogy vallásos érzelmeiről tanúságot tehesen, — régenten paplak is volt hozzá kapcsolva, mely jelenleg, a helyzet változásával, *a hegy alatt, sikságon egyedül áll*, a plebánia nevét viselve, s miután az abban lakó papok, belőle kiköltöztek, elhagyatott állapotban van, hacsak olykor hálaadás végett öszvejövetelek nem tartatnak; ez azonban ritkán történik meg, mert a budai egyház, mely pré-

emelkedő hegyoldalon, istenszülő Mária emlékére templomot építtetett. Cuspini-anus, illetőleg Spieshammer János, schweinfurti fi, Miksa császár követe II-ik Ulászló királynál. „De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis Basiliae“ 1553, folio 594. írja: Nagy Károly elüdvén az avarokat, kik hunnoknak is mondatnak, őket Atilla testvére, Budáról nevezett helyen meggyőzte, s az avaroknak ezen fővárosában, mely a hadjáratoknak nyomaikat viselte, mint keresztény fejedelem, bold. Sz. Mária tiszteletére templomot emelt, mely most is (1553) áll, s neve szerint említve *Fehéregyházának* hívatik. Vannak, kik Fehéregyház építésének idejét a X-ik század végére, vagyis Sz. István uralkodásának első éveire teszik.

¹⁾ Ily című, pesti kir. egyetem birtokában levő könyvből: „Fragmen Corvi proto-Eremitici seu Reliquiae Annalium Eremitae Caenobiticorum ordinis frat. Eremitarum S. Pauli Eremitae MDCLXIII.“ in fol. p. 252. Ez okmány alapján írja Orosz (Catalogus Monasteriorum ord. S. Pauli p. 382.) „Mon. B. M. V. prope Budam. ad insigne Basilicam „Alba“ dictam.“ S állítja, hogy Fehéregyháza azon helyen állott, hol Nagy Károly által leromboltatott pogány-templomok Herculesé és Marsé voltak. Az egyház hegy mellett, de sikságon állott, stb., stb.

postsági s más jótéteményeket élvez, *itt mint kisebbszerű, és haszonvehetetlensége miatt megvetett helyen*, se nem székel, mi által az állapoton lenditene, de káplánt sem tart, sem kettőt, sem egyet, kik helyét betöltenék, s az ide seregülő népnek oktatást adnának. Az itt székelők pedig gyalázatos dolgokat visznek véghez, mert nem csak az összegyülekezők áhítatosságát, de magát a templom tekintélyét is méltelyezik. Ennélfogva stb., stb. — kérem ő szentségét, hogy méltóztassék megengedni azt, miszerint emez egyházba a Sz. Pál szerzeteseket, kik rendes isteni tisztelet- s életök feddhetlenségéről, egyetemes elismerésben részesülnek, beiktathassam, a helyet nevezett rendre ruházhassam. — Kegyes gyors határozatot kérve stb. Kelt Budán keresztelő Sz. János születésének ünnepét megelőző kedden 1479.

Hetedik okmány.

Perényi Inre, Abaujvármegyei főispány, mint Magyarország nádora, és II-ik Ulászló király (távollétében) helytartója Ó-Buda városára szóló határjelölési levele. ¹⁾ (Fehéregyháza fekvését jelöli ki.)

Perényi Imre Ó-Buda város értelmes birái- és esküdtjeihez, kegybeli üdvözlöete.

Előadatott nekünk, a tisztelendő budai káptalan személyében, hogy akkor midőn a kincstári kiküldöttek, várostokat a nagytekintélyű fejedelem Lajos magyar király, és annak anyja részére cserébe adták, *ott szőlőhegyek s egyéb földrészek voltak, és pedig kezdetöket illetőleg, azok bizonyos uttól, délfelé eső részén, a vallásos Eremita szerzetesek kertje végénél, Fehéregyháza mellett, tudniillik mely Ó-Budán felül alapított, kezdődtek, stb. stb.* Anno Domini 1510.

Nyolcadik okmány.

„Hungaria et Atilia“ Lib. I. Cap. V. p. 49. Ezen iró

¹⁾ Közli Hevenessy, ily című gyűjteményében: „Elenchus Privilegiorum Capituli Ecclesiae Budensis“ M. S. DD. XIV. p. 276—9. a pesti kir. egyetemi könyvtár tulajdona.— Ez okmányban leirt jeleket Ó-Budán Péterhegye alatt találjuk fel, hol a dombcsoportozatok kezdetöket veszik, s félholdban kerítik a szomszéd Békásmegyert.

Ulászló alatt élt, az udvarnál szolgált, 1536-ban adta ki e munkáját, 1553-ban primás lett, s 1567-ben halt meg.

Éjszakra emelkednek (Ó-Budán) a szőlőhegyek, ¹⁾ melyeknek tövében van a Remeték kolostora, *Bold. Sz. Mária egyháza, mely Fehértemplom-nak neveztetik,* ²⁾ szinte e téren szemlélhetők Sicambria városnak omladványai, stb., stb.

Kilencedik okmány.

Schier: „Buda Sacra sub Priscis Regibus“ Viennae 1474 4-o, 30-ik lapon ezeket írja egy névtelen budai polgár naplójából:

„Templum Beatae Mariae Virginis, ist unweit von der Frankl Pölchen (most Svanfelder) mill, allwo rechter Hand, auch ein Closter gestanden, hat geheissen *Tereig ház*, (seu ut Cl. Prayus rectius legendum conjecit Törökház. Adnotavit altera manus in territoriis veteris Budae);“ azaz: *Bold. Sz. Mária egyháza* nem messzire esett Frankl v. Plechl (most Svanfelder) malomtól, hol jobb kéz felől szinte egy kolostor állott, melyet „*Fehéregyházának*“ neveztek, (Tereigház, Praytól így olvastatott „Törökház, és erről más kéz által följegyezve találtatott, hogy Ó-Buda határán feküdt. ³⁾

¹⁾ Péterhegye alatt, (Ó-Budán) vannak azon sokszor érintett szőlők, melyeknek aranszínű fürtei a hegynek (Aranyhegy) Goldberg nevet is adtak. (Uj muzeum 185¹/₂ VIII. füzet.)

²⁾ Podhraczký József: „Béla kir. névtelen jegyzője idejekora“ 1861. 362 lp. emliti: Közeledik a haza elfoglalásának ezredik éve, első teendője volna nemzetünknek, Fehéregyház alapjainak kerestetése, a mellette volt kolostor alapjain könnyen feltalálhatók, ha ki nem ásattak — azokra egy új Fehéregyházat kellene rakatni Boldogasszony tiszteletére, hogy Árpád sirjának emléke tartson örökké.

³⁾ Schier is megjegyzi Fehéregyházáról, hogy: Prima eius initia ad Carolum Magnum referunt. Hogy ez egyház sokáig fennállott, azért lehetséges, mert a templom új építkezéseket szenvedett Erzsébet királynő nagy vonzalommal viseltetvén az egyház iránt, azt újból építette (Miller T. F. Epitome Vicissitudinum „1760 Buda. Közli Erzsébetnek egy 1355-ik évről kelt oklevelét Podhraczký „Buda régi állapotja“ 1833. 29. lp.) Raschidnál az első kötet 112 lapján az 1684-ik évről még mondatik: „A császári sereg (törökök) *Fehéregyház* (ak-kil-isza) *nevű helyen* telepedék le, Musztafa basa tábornagy, Ibrahim és Herszegli ozman basák-

Tizedik okmány.

Marsiglius 1660-ban Bolognában született, török hadjárat alatt huzamosan Magyarhonban lakott írónak s itt irt: „Danubius Pannonico Mysicus observationibus“ stb. című munkájából. T. II. p. 3. Tab. I. Fig. V.

Közel Uj-Budához, az innenső parton van Ó-Buda, mely leginkább két római erőd, s egy ezektől nem messze fekvő, hosszszas vízvezetőjéről nevezetes. Az erődök egyike kisebb, és északról négyszöges alakjával, a mocsáros térben áll, kövecses föld és régi fővénykőből építve. A másik nagyobb és ugyanazon anyagból készült, melyből előbbi, körülötte különböző falak, s falomladványok láthatók, s ezek azon oldalról, mely a Duna felé tekint, egész az árokig terjednek. *A vízvezeték ellenben elkezdve a hegy tövéből, (in radice montium) s áthaladva a mocsáron, ugyan a nevezett ároktól nem messze végződik, s vezető oszlopai téglaféléből vannak készítve, stb.* ¹⁾

kal, Mohamed, Kadizáda, és cserkesz Achmed basa, telkesek és egyéb sereggel a keresztények ellen kivonulván, *a nevezett Fehéregyház közelében szembeszállás végett, mindkét részről a rendezéshez, a lándzsa és kard használatához a kezdet megtétetett.* (Historie de Royaume Macagar Ratisb. 1700. E könyvet keresttem, de nem találtam, a jegyzet dr. Érdy ur kezében van, kitől Gr. Nádasdy Ferenc és Thaly Kálmán urak közölték „Pesti napló“ 1869. ^{164/3129} szban) így még Fehéregyháza 1684-ben is fennállott.— A „Schematismus Venarabilis cleri Diocesis Alba Regalensis“ e tárgyra vonatkozólag ellenben azt írja (p. 54): Ludovico II. rege, infeliciter in campo Mohács belli aleam attentante, postquam ad utramque Danubii oram praecipue Deo sacrata loca victoris tyranni insolentiam persensissent: *hocque monasterium, quasi violenta alluvione abreptum est.*

¹⁾ Sokan, kik Ó-Budán felül a romhalomtól megszaggatott rónán vizsgálódtak, tévedésből azon vízvezeték melletti szabálytalan dombot tarták Fehéregyházának, mely nem egyéb, mint Marsiglius által említett „római erőd“; így Szabó József ó-budai hazai levelezés cím alatt 1860. jul. 22-én a „Napkelet“ 38-ik szban ez okmányra vonatkozó térleírását így adja: Árpád sirja körül a táj, egyegy romhalomtól megszaggatott róna, mit jobbról a méltóságos hömpölygéssel tovasiető Duna szegélyez, nyugotról pedig a budai heglánc gyönyörű tájképeivel koszoruz. A romok mellett elhaladva, jó negyedóra mulva, egy patakcsán épült malomhoz érünk, mely még innen egy negyedóránira, északkeletnek eső forrásból kapja vizét, és mely forrásra egy lőporos malom van építve. Nyugotra

Tizenegyedik okmány.

Bél Mátyás † 1749 aug. 29-én: „Notitiae Hungariae novae Viennae 1737.“ fol. T. III. p. 181 – 182 így ír:

Ezen részében (t. i. Ó-Budának) most is láthatók falomladványok, melyek egykor a város közepéig húzódtak, ezek körülbelül ezer lépésnyire terjednek ki, egyes iveteik ma már csak a puskaporos toronyig vezetnek. Az omladványoktól távolabb egy mocsár mutatkozik, melynek terjedését erős gerendázatok, falak gátolják, hossza 200 lépésnyi, melyre ismét tömör a föld, itt-ott romokkal, falakkal vegyítve, melyek a Dunáig vonulnak. Ezen töltések s falakon túl, egy nyomokban alig fennmaradt rom üti fel magát, mely „Fehéregyháza“, és itt helyén legyen megemlítve, hogy Ó-Buda határa, illetőleg a város egykor idáig terjedett. ¹⁾

innen szintén egy forrás hegy alatt, ez az úgynevezett kerék-(Rad)nél, itt egy árok, ettől pedig száz lépésre, szinte nyugatra egy szabálytalan domb. A domb azt gyaníttatja, hogy itt hajdanában egyház állott, mit az idők vasfoga megemésztett, s mely egyház romjai alatt Árpád atyánk hamvai nyugosznak, miután meg van írva, hogy Árpád ott temetteték el, meleg források között, kőárok közelében, hol sirja fölé a magyarok keresztény hitre tértek után templomot építették. (Marsiglius szerint a vízvezeték a hegy (Péterhegye) tövétől kezdődván, e körül lehet csak keresnünk Fehéregyházát.)

¹⁾ Ezen jegyzék szerint: a) már 1719—1737-ik évben, midőn Bél Mátyás helyszínelést tartott, a falmaradványok Ó-Budától a puskaporos malomig, hol egyik forrásnak feje van, húzódtak beljebb a hegy felé a város határáig. b) A kővályukat emelő oszlopzatok Ó-Buda felé eső részen mutatkoztak, és a mocsár ott képződött, hol a forrás vize (Péterhegye alatt) kőmedréből kiszabadult, ez pedig közel a hegyi forrásokhoz esik, mert a patak e mocsáron még keresztülhatolván, a kőoszlopmaradványok mellett folyt, hol romokkal vegyített szabálytalan domb (római várda) áll, a honnét a víz ömlése a Dunának tart. c) Hajdan ez oszlopok — vízvezeték omladékai, Fehéregyházáig a patak fejjé állottak fenn, melyek hogy most már fenn nem állanak, az ingoványossá lett, mindent elnyelő földtalajnak, az ó-budai hatóság figyelmetlenségének, mely a romfalakat az ó-budai építkezőknek felhasználni engedte, úgy a dunai kiöntések s egyéb elemi csapásoknak köszönhetjük. d) Fehéregyházának a vízvezeték tövénél kellett állnia, mely forrás a X-ik okmány szerint *in radice montium* kezdődött. e) Fehéregyházának már másfél száz év előtt

Tizenkettedik okmány.

Inchoffer jezsuita (Bécsben 1584 † 1648 Milanóban.) „Annales Ecclesiastici Regni Hung.“ Romae Typis Ludovici Grigniani 1644 fölötté ritka kiadásu mű 13 lp. emliti Fehéregyházát, melyet állításaként 803-ik évben Nagy Károly buzgalma emelt.

Nagy Károly, *a város (Ó-Buda) végén, hegy alatt*, Istenanya Sz. Máriának templomot emelt, melyről mondatik, hogy a magyarok először itt tartották isteni tiszteleteiket, s a keresztény vallás e helyen napról napra nőtt, hol mielőtt a török, az előbbi században a várost elfoglalta, áhitattal szokott öszvejönni a nép minden környékből, s buzgón könyörögni, és itt a bevett vallás kezdetével isteni tiszteletet tartani, és Magyarhonban az első keresztények *fehér Mária névvel ruházták fel a kápolnát, melyet egy nagyszerű kő jelölt a viharos időben is*. Számos helyek s városok neveztettek el őseinktől Alba nevezettel, és hogy ezt tették, hiedelem, miszerint ők is legörömelebb éltek, eldődeik szavaival, kik a scytháktól erednek. Alba nevezet onnan lehet, hogy tiszta mocsoktalan életet éltek, a keresztény vallás keletkezésével töredelmet tanúsítva, Mária tiszteletére ezen helyet fölszentelték, és itt magokat az ajtatosságban gyakorlották. ¹⁾

csak romai voltak fenn. f) Ó-Buda. illetőleg Aquincum városának kiterjedése az eddigi bizonylatok szerint, a főforrásig, mely Péterhegye alatt, Fehéregyháza körül esik, keresendő.

¹⁾ Ezen sorok a könyv 23k kiadásánál T. I. V. II. Posonii 1796 p. 31. fordulnak elő. Ez időből Nagy Károlyt D'Arlincourt Viktor, könyörgő levelek mestere XXIV. énekben dicsőíti, az első éneket így kezdi:

Éneklem ama nagy vitézt, s annak roppant hatalmát,

Ki a pártos trónok estén fundálta birodalmát:

Kinek győző karját, az ég magának elhasználta,

S az ál istenek romjain igaz hitét plántálta.

(Franciából fordítá Benke József, 1834.)

Minden királya a földnek rettegett Károly hatalmától, és barátságát kereste. A svéd koronát nem fogadta el; Austria vazallusának vallá magát; Skótzia királyai uruknak neveztek. Szaratzon királyok parancsolójoknak, Angoly király védistenének mondotta. A pápák mint gyámoltjokat jelölték ki, észak királyai mint fejöket. Arun A'lrasia kevély kalifája, helytartójának lenni mondotta magát, magok a pogányok világatyának hirdették. Midőn az avarokat is megtörte, jól tudván, hogy a magyarok Volga vizétől szakadtak ide s *Fehérek*-nek neveztettek (tatár

Tizenharmadik okmány.

Boldogságos Szűz Mária, ősi „Fehéregyháza“ mint az ó-budai hegyfokban létező Árpád sirjának megismertetése. Fehér Codex Dipl. Hung. T. X. Vol. VI. p. 768 ily cím alatt: „Veteris Albae Ecclesiae B. M. V. ac sepulchri Arpadiani in promontorio V. Budensi indicium 1425.“ közöl egy okmányt (CCCXLVI. sz. a.) mely így szól:

Mi Alba regali Balási György, ugy Gergely, Jánosnak fia, István, Benedek fia, Gavancse Benedek esküdt bíró, és ó-budai öszves polgárok előjárósága, ezennel adjuk emlékezetül: miszerint azon alkalommal, midőn tudós Péter, ki a B. Sz. Mária kolostoros asszonyoknál szolgálatban volt, Ó-Budáról törvényes uton elénk idéztette Lenárd jövevényt, a szüllején keresztül vezető utnak mely B. Sz. Mária *Fehéregyházát emelő hegy* alatt vezetett, elrontása, s járhatlanná tétele végett, ugyanekkor Lenárd is megjelenvén, ez ügy azonnal felvétellett s határoztatott, hogy egy bizonyos vén körtvélyfánál, mely közel esik szüllejének végébe, s az ut, az ehez tartozó földön megy keresztül, azt állítsa vissza, s saját munkája s költségén tartsa fönn, s ha találkoznék valaki, ki ezen ut ellen szót emelne, vagy békéssen és önként segíteni nem akarná, azon esetre, bármely ellentmondók ellen oltalmazandó, minden helyt s időben. Minek emlékére jelen sorainkat adjuk, mely községünk petsétével láttatik el. Kelt Sz. Pál apostol fordulása után következő harmadik napon 1425. (P. H.) ¹⁾

Etel=fehér, Atila=Etele. L. Prokopius), az egyházat, melyet a megtérteknek emelt, Fehéregyházának (Alba Ecclesia) nevezte el.

¹⁾ Ez okmányra Fehér következő zár-szavakkal él: Cum Arpadus Dux prope Albam Ecclesiam B. Virginis ad quemdam aquaeductum lapideum sit intumulatus, locus sepulcri ipsius hoc documento satis indicatur Ecclesiam Albam sub pomontorio Vetero-Budensi stetitisse, altero etiam monumento certum est.

Ezen okmány szerint is a) *Fehéregyháza*, mely még 1425-ik évben ép. ségben fenn állott, az ó-budai szőlőhegyek fokában feküdt, b) alatta egy ut vezetett el, mint ez nagy férfiak sirhelyeinél szokásos vala, hogy az utasok könnyen oda férjenek, s azt emlékezetökben megtarthassák. Posthumus Lászlónak 1463-ból kelt adománylevelében is „Fehéregyház“ mellett,

Tizennegyedik okmány.

Bonfinius Antal „Rerum Ungaricarum Decades Quatvor stb. Hannoviae MDCCVI.“ (Mátyás nagykirályunk alatt élt író.) p. 142 N. Károly térítési buzgalmáról, „Fehéregyház“ és ennek helyzetéről így ír :

Nagy Károly inti a népet, hogy mind magok, mind gyermekeik, a keresztény hittel ismerkedjenek meg, szeressék Istent, tiszteljék a Jézus Krisztust, kövessék vallása igazságát, Mars és Hercules pogány ál-istenek ¹⁾ vettessenek meg, tanulják az isten tudományát, kövessék Jézus legszebb erkölcsi tanításait. Azon esetre, ha lemondanak (az avarok) a bálványról, és hamis istenekről, igéri, hogy lehető legkegyelmesebb s engedékenyebb uruk lesz (a magyaroknak), s velök mint övéivel fog bánni. Ezeket eltömlécsoltatván, kevesen akadtak, kik az igaz hitre meghajoltak volna, a nép gonosz s megátalkodott lön, úgy hogy szelidség helyett kényszerrel lehetett ellenök eljárni, ezen okokból legelőször is a város (Ó-Buda) falait romboltatta le, nehogy a zendülőknek véd-bástyául szolgáljanak, azután sarzot vetett ki egyesekre s helyekre, a fegyverek beszolgáltatását meghagyta, az ősi templomokat bálványaikkal együtt leromboltatta, ellenben azokat, kik a szent hit erejének meghajolának, jó bánásmódban részesítette, adómentesekké tette, s hogy tudják, hol jönnek össze, s tarthassák keresztényi módon isteni tiszteletöket, *a város végén emelkedő hegyoldalban, Istenanya Mária tiszteletére templomot építtetett*, hová könyörgés végett, a vészteljes időkben, a szomszédnépség is legbuzgóbban szokott eljárogatni. ²⁾ A várost

mely a felsőbb budai vizeken épült, malom körében, szintén egy itt elvezető, kelet felé eső utról tétetik említés.

Ismerd magyar haza a te atyádat,
Tiszteljed a te Josuedat,
Az ígérét földére kihozott nemzet,
Es Árpádnak hamuiban is
Az oly sok királyoknak származó magvát
Hálaadó emlékezettel tiszteljed.

(Horányi Magyarország kapitányai sirköveiről.)

¹⁾ Őseink harcban, zászlóikon „Mars és Hercules“ képeit addig viselték, és ezeket az ideig, míg pogányok voltak, Isten gyanánt tisztelték. (Pető „Kronika“ Kassa 1738. 45 lp.)

²⁾ Maig is nevezetes Ó-Budán a Mária-celli bucsú.

lecsendesítvén, s a községeket rendbe szedvén, a város előljáróivá böles és nagylelkű férfiakat tett, a vallás terjesztését pedig szíven viselvén, papokat hagyott hátra; így Sicambriát (Ó-Buda) legyőzvén, a meghódítottak követeket küldöttek hozzá, és ígéretet tettek hogy parancsolatit követendik. ¹⁾

Tizenötödik okmány.

Szerdahelyi Gábor „Celebrum Hungariae urbium et oppidorum Chorographia, Cassoviae 1770.“ 8. p. 91. (Nevezetesebb magyarhoni városok, és mezővárosok leírása) így ír:

„Északra részszerint Sicambria (Ó-Buda) legrégebbi maradványai hevernek szerteszórva, melyek a falazatok hosszas kerületei közt, a XVI. században is feltűntek, részint szőlőtermő hegyek bukkannak elő, itt a felső részén Sz. Pál pusztája vonult el, s ehhez közel volt Istenanya Sz. Mária egyháza igazgatósága, mely egyháznak alapját Nagy Károly vetette meg, s melyet Alba Mária v. Fehéregyháznak neveztek öseink. ²⁾

Tizenhatodik okmány.

Turóczy László „Ungaria suis cum regibus compendio data Tyrnaviae 1768.“ 4-o p. 75. (Magyarország és királyai) című munkájában ezeket írja:

Ugyanazon szerzeteseknek másik háza „Fehéregyháza“ mellett emelkedett, bizonyos helyen nem messze Ó-Buda azon részétől, hol Sicambriának most is látható omladványai mutatkoznak, *fekvésére közel hegyekhez, de síkságon, azon helyen, hol*

¹⁾ Így ír Heltai is kronikájában. (Kijött az az első kiadás Kolosvárott 1575: 24. lev.)

²⁾ Ezen XV-ik okmány szerint is Árpád sirhelye (Fehéregyháza) szőlőtermő hegyek körül, legrégebbi város Sicambria (Ó-Budának Békásmegyér felé eső részén) határán feküdt. Ez ügyben 1860 június 15. 17. 22. 24. és 28-én tett szemléink megerősíték azon véleményünket, hogy Árpád sirja, Péterhegye alatt (Arany- v. Ujhegy), mely maga is szőlőtermő hegy, létezik; itt találtatott 1752-ben egy sarchophag, melynek tartalmi különböző drága gyöngyök- s kövekből állottak, s azok akkor uralkodó Mária királynénak küldettek a budai tanács által ajándékba, részünkre csak rajzaik hagyatván vissza. (Miller J. „Beschreibung von Ofen“) 1820 körül e tájon fedeztetett fel egy áldozat-oltár. (L. „Budap. hirlap“ 1860. 181. sz.)

hagyomány szerint Nagy Károly által 803-ik évben Magyarhonban, az első anyaszentegyház épített Sz. Mária tiszteletére, mely épületre Corvinus Mátyás idejéig kiválólagos gondot fordítottak bizonyos áldozárok, mignem ezek a nép kívánalmiak meg nem felelvén, épen nem legszentebb életök miatt elhelyeztettek. ¹⁾

Tizenhetedik okmány.

Dr. Linzbauer „Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen im Königreiche Ungarn“ 1837 p. 146. így ír:

Was die übrigen warmen Quellen des ofner Bezirkes betrifft, welche zum Baden nicht mehr benützt werden: *Die erste ist in der nördlichen Grenze des altofner Bezirkes, am Fusse des Nebenhügels Goldberg (Arany-, uj- v. Péterhegy) unweit von Krottendorf (Békásmegyér), und treibt daselbst das Rad einer Mühle,* auf einem Flächenraum von beiläufig 12 □ Klaftern quillen aus dem Flusse des Hügels drei Venen hervor, welche innerhalb einen Erdendamms zur nöthigen Höhe gespannt, zum Mühlrad geleitet werden. Nebst den erwähnten Quellen, ist noch eine südöstlich von Mühlgebäude gelegen; allen zusammen mangelt ein eigener Abflusskanal, desshalb verbreiten sie sich auf dem hier ebenen Felde, und wandeln dasselbe bis zur Pulvermühle hin, in einem Supfboden um.

Werden die von der Kirche „zur weissen Maria“ angeführten Berichte, mit den Ortsverhältnissen hier im Vergleich gezogen, werden die an der letzterwähnten Quelle noch sichtbaren, aus grossen Quadern bestehenden Grundfesten beachtet, ist die mir, von einem Müllnermeister aus Alt-Ofen gewordene Erzäh-

¹⁾ Ez okmány szerint „Fehéregyháza“ közel a hegyekhez, mégis sik földön feküdt, Mátyás király idejében még reá kiválólagos gond fordította. (L. VI-ik okm.) Hagyományilag Nagy Károly építkezésének tartott., stb.

Nézz Árpádra magyar, ki hazád alkotta nemednek,
 Nézz s tiszteld képét Álmos fejedelmi fiának,
 Őt magas Ung mezején vérontó férfiak és bölcs
 Hadvezetők szabadon választván harcoss urokká,
 Bátor örömríadás közepett paizsokra emelték,
 Ugy lön mint érzék.

lung wahr, dass vor *beiläufig* zwanzig (20) Jahren eine halbe „Thurmglöcke“ hier gegraben worden sein, — werden die vielen Urkunden berücksichtigt, wird die von Eginhardt p. 10. geschilderte Liebe zum Baden vom Kaiser Carl der Grosse, und die in jener Zeit übliche Gewohnheit in den Klöstern, und Hospitälern, Bäder (sogenannten Seelen-Bäder) zur unentgeltlichen Benützung für die armen Leute einzurichten, u. d. m. gehörig gewürdigt, so *bleibt wenig Zweifel übrig, dass hier für den zum christlichen Glauben bekehrten Avaren-Stamm die erste christliche Kirche erbaut worden war.* ¹⁾

Tizennyolcadik okmány.

Németh Sándor volt gubernialis tanácsos, 1823-ik évben Ó-Buda és Visegrád kir. korona uradalmak camerális praefectura észrevételei, az ó-budai határban található s látható források és romai régiségek iránt. (Tud Gyűjt. 1823 VI. k. 1—20 lp.)

A hol most Ó-Buda fekszik, nem Sicambria, hanem Aquincum városa feküdt, mely nevezet által a rómaiak, szokásuk szerint, azt akarták jelenteni, hogy ezen helyen öt (5) igen nevezetes ásványi meleg vízforrások vannak, s így a városnak öt ásványi és meleg vizéről Aquincum (Aquaе quinquae) nevet adtak. —

Az első forrás a szomszéd Békásmegyér nevű kameralis helység alatti hegynék (Péter- v. Aranyhegy) alján, hol most a malom vagyon, mely az ottan csörgedező vizek által hajtatik — fekszik.

¹⁾ Ezen okmány szerint: a) Péterhegynék (Aranyhegy) északi mellékdarabja alatt, hol három meleg forrás serked, és töltések között szorított légtiszta források, az azok alatt fekvő békásmegyéri malom kerekeit hajtják, kerestetett 1837-ben is Fehéregyháza, Árpádunk sirhelye. b) itt hol most is nagyszerű töltések és romok maradványai látszanak, mint mondatik 1817 körül mintegy félharangot ástak ki a földből. c) A forrástól a vízvezetőig (hol a puskaaporos malom áll) mocsár észlelhető, mely gyaníttatja, hogy hajdan a vízvezeték elkezdve a hegy tövétől a puskaaporos malomnak irányult, s onnét Aquincumba (Ó-Buda) egyenes vonalban hatolt be. d) Itt a forrástól a löpormalmok felé közel a hegyhez emelte Nagy Károly azon egyházat Szűz Mária tiszteletére, melyet Fehéregyháznak neveztek.

A második forrás nagyon annak irányában, napkelet felé, ezer s néhány lépésnyire a sikon, hol t. i. mostanában a puska-poros malom áll, s hol a régi római meleg fürdőknek ép oly nyomai látszanak, mint a montfalkonei Aquileához közel Foro Juliumban. Ezen a sikon csergedező meleg vizek egy régi római gát által majdnem hat lábnyira fölemelve, oly jól tartatnak fenn, hogy ezen gátat, nehogy a vizet áteressze, ember emlékezetétől fogva, sohasem volt szükséges megigazítani.

A második forrás, vizét hajdan circusba vezette, azon köcsatornán, melyet e mai napig is, említett helyiség (Ujtelep szélén levő vizcsatorna) egyenes vonalban, egyenlő távolságban nyúló romjai bizonyítanak. — Megvizsgáltatván szorgalmasan az egész ó-budai határ, s tekintetbe vétetvén a régi romok, melyek minden lépten nyomon, kivétel nélkül még posványos helyeken is találtak, azt kell következtetni, hogy Aquincum városa hosszaságban, Ujteleptől (Neustift) egész az ugynevezett puska-poros malomig Békás megyer felé terjedett ki, — hogy e városnak szöllei is voltak, a régi emlékek tanúsítják.

Több adatokat sorolhatnánk fel annak bizonyítására, hogy Árpád sírját :

- a) Ó-Budának Békásmegyer felé eső határán „in campo,“
- b) Péter- vagy aranyhegyi szőlők aljában „sub radice montium,“
- c) az ottani első forrás és patak felett „supra caput parvi fluminis,“
- d) hol Fehéregyház romjai maig fenn vannak alapan,
- e) síkságon — az első és második forrás között —
- f) ut mellett „supra viam de ipsa Buda“ lehetett, s kellett keresnünk.

Az egyházrom jelenlegi állapotát illetőleg : Fekszik e rom bejártával a Péterhegy és patak felé, azaz észak-nyugotnak, hátrészével pedig keletnek. Hosszasága az ajtótól a kerek sanctuarium legmagasbb pontjáig 6 öl és 3 láb, szélessége pedig 4 öl és 2 láb, a falakat is ide számítva. Nagysága megegyez a Sz. István

által épített, s még épen álló *börzsünyi* (Hontban) és a *veszprémi Gizella-kápolna*k kiterjedésével. ¹⁾

Hogy sanctuariuma kerek, s következőleg maga az egyház byzanti stýlben voltak építve, némelyek szerint a mellett bizonyít, hogy az Sz. Istvántól eredett. (Pesti Napló 1860 július 18—166—3131 sz. a.)

Romjait egész 1851-ig főlölnyi földréteg borította, kis dombot képezvén, midőn dr. Érdy János ur muzeumi régiség osztály-

¹⁾ Fehérváron van egy kápolna, mely a Székesegyház északi részén fekszik, és Sz. Anna nevén neveztetik. Ez goth modorban van építve, bolthajtásokkal, ablakjai szinte goth modorban gyöngye, de faragott és falhoz erősített 8 oszlopzattal, belül karzat alatt hasonlón, de már nagyobb négy oszlopzattal, kettő a bejáratnál szabadon, hátul vas-horgonnyal falakhoz erősítve. A kápolna hossza 13, szélessége 10 lépés, így megegyez Fehéregyház nagyságával. (Paur J. „Memoriae Capellae S. Annae 1858.“)

Zsivkovits Fer. ur, előbb békásmegyeri plebános, most a pesti központi papnövédek lelki igazgatója, következő jegyzéssel él: A régiek nem szokván mindenütt egyszerre nagy templomokat emelni, kivált ott, hol először hirdették a keresztény vallás elemeit, eleinte kisebb kápolnákat építettek, melyekbe a keresztények öszvegyülekezhessenek. Tanúsítja ezt a Békásmegyeri és kalázi határon, a Duna-parton látható „Praepositura S. Joannis Baptistae de Rév prope Budam“ rommaradvány, hol a templomocska még fennlevő romjai szerint itélve a templom maga szinte kicsiny volt, és semmi esetre sem nagyobb a Schvanfelderféle békásmegyeri ó-malom közelében kiásott, Fehéregyháznak vélt templom területénél. Így a Kéméndi plebániához tartozó Kis-Bény helység a hagyomány szerint Sz. István alatt épült góth-alaku kéttornyú temploma sem nagyobb. De több régi templom szentélyéből is látható, hogy a templom hajója csak később építettett hozzá az eredetileg kisebb mérvben kápolna gyanánt épített szentélyhez. — A békásmegyeri ó-malom közelébeni templom kiásott alapjának kisebb terjedelme tehát épen nem elegendő arra, hogy azt ne mondhassuk a Fehéregyház alapjának, miután az akkor épült, midőn a keresztény-vallás e vidéken terjedni kezdett. 1861 dik évi october 10-dikén. Zsivkovics Ferenc.

Ugyancsak t. Zs. F. ur közlöttem velem, hogy a Péterhegye alatt kijelölt egyház körül, 1849-ik évben földbeszakadás történt, s egy pince-üregre találtak, mely üres volt, ezt a nép betömte, hogy szerencsétlenség ne történjék. Zs. F. nézete szerint e pince fölött állhatott a zárda, melynek fennlétéről az okiratok szólnak. — Zs. F. ur ez évben (1861.) az ország primása Szcitovszky János figyelmét is felhívta ez ügyben, ki a Békásmegyeren tartott bérálás után erre is vette utját.

öre, ki Árpád sirját az okmányok alapján 1851-ben épen e helyüt kereste, a földet róla annyira lehordatta, hogy az alapfalak térrajzát kivenni lehetett. Érdy ur e föld lehordatása alkalmával (oct. 28-án) talált terra sigillátákat (veres cserép-edény darabokat) s patkó-töredékeket. Ugyan 1851, nov. 5- és 6-án a templom dűledékeihez közel délnek, egy kőfalra jöttek reá, hol vastöredékek, sarkantyú stb. találtattak. ¹⁾

Mi történt Fehéregyházával?

Jászay „A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után“
I. K. 15. lp.)

1526. sept. 12-én Szulejman Kelenföldre érkezte utáni szerdán hadainak nyugnapot engedve, maga Ibrahim nagyvezérével Budát ment megtekinteni.—Csütörtökön (sept. 13.) ismételte mindenfelőli vizsgálódását, azután tanácsot tartott, felégetesse-e (Ó-)Budát vagy sem? „A várost igen, mondának tanácsosai, hogy emléküik legyen minden nemzet előtt, miszerint ő ott járt, de a várnak kegyelmezzon, mert az fejedelmek székhelye“ — ezek után háromszáz török neki látott a gyujtogatásnak, s a város éjszaki része lángba borult, következő reggel a nagy templommal, s elrejtett kiváltságlevelekkel az egész város elhamvasztatott Szulejmán akarata, s az oltásra siető Ibrahim nagyvezér minden ügyekezete ellenére. A tábori zenét, mely kedden, szerdán és

¹⁾ 1360. junius 15-én, 17-én, 22-én, 30-án és julius 8-án, 14-én, 17-én. 1861 május 8-án, julius 15-én gr. Nádasdy Ferenc, Thaly Kálmán, Csapó József, Gaal Ernő, Czike J., Örsi Pál és ifj. E. S. a helyszinén szemléket tettek, az ásatásra az ó-budai praefektura által engedélyt is eszközöltek, felhívást is intéztek önkényes adakozásokra, Vidats János gépész, hazafiságból 40 embert rendelt ki a sirhoz, így az ó-budai hajógyár Kotzor J. mérnök ur közbenjárására szinte segédkezet volt nyujtandó, de a pesti rendőri igazgatóság a lelkesedést ovatióknak vévén, 1860 julius 15-én fentnevezetteket magához idéztette, a sirásatást eltiltotta, s Ó-Budán a sir körül kemény felügyeletet tartatott. — 1860 jul. 17-én erre a helytartó-tanácsshoz adatott be 5441. sz. alatt folyamodvány, de az véleményezés végett a pesti rendőri igazgatósághoz adatván, végzés maig sincsen. — 1861 julius 15-én Stupa György ur photographirozta Árpád sirja körüli tért, s több rajzokat hozzá (a „Vasárnapi ujság“ számára) ifj. E. S. készítettet Miskovits Mózes paleographával.

csütörtökön éjjel ozmán szertartással fel s alá harsogott Buda utczáin, pénteken éjszaka a felgyújtott nagy templom lobogása váltotta fel, melynek 215 lépcsőnyi magas tornya messze világított tüzevel a vidéken. A nagyszerű tűzijáték még harmadnap szombaton is tartott, s miután a városban a boltozott házakat kivéve, minden — a városon kívül pedig azon bájteljes dombon, hol most a sérvvitézek épülete áll, hol országunk feledhetlen alapítójának Árpádnak tetemei is porlanak, remete Sz. Pál zárdája, az ösöktől hajdan Fehéregyháznak — korunkban az idegen ajkuaktól „Klein-Zell“-nek nevezett, a lángok martalékvá lett stb.

Ezen okmány, illetőleg adat szerint, eltekintve attól, hogy a Fehéregyház helye hibásan van benne kijelölve, annyit tartunk valónak, hogy Ó-Budán a kérdéses időben a készakarva támasztott tűz borzasztó pusztítást vitt véghez. A törökök, kik a vár s környéke megtartására nagy reménységgel soha sem voltak, a vár ostromakor majd minden külső egyházakat, s temetői sírboltokat, üregeket puskaporral töltöttek meg, és ha lehetett, elleneikre gyújtották, így ment ez mindég, nem törődván azzal, hogy nevezetes emlékeket vettetnek föl. Ott van Székesfehérvár, ott a barbár kezek épen úgy cselekedtek királyaink közönséges temetőhelyeikkel, és midőn Budán s Ó-Budán romokba dőltek az emlékezes helyek, ezek köveit a várfalak emeléséhez, igazításához használták fel, mit pedig fel nem használhattak, posványságba döntöttek.

Fehéregyháza körül, írja Rasid török író, a törököknek a keresztények ellen lévén harcza, szembeszállás végett mindkét fél itt rendezte seregét, és miből állott ez? Fehéregyháza (más templomokkal hasonlóan cselekedtek) földdel tölteték fel, s reá hadi gépek helyeztettek, kápolna-üregébe fegyverek s puskapor rakattak.

Fehéregyháza, ha harcz-időben erőd volt, nyugalom idején istállónak fordítatott; mert meg van írva, hogy alattok a keresztény egyházak istállóvá fordítottak.

1526. sept. 10-én, midőn Buda, Ó-Budával lángba borított, Szulejman, Ibrahim nagyvezérrel, lóháton nézte a vészt, a vár s környéke még egy hétre reá is füstölgének.

Lányi (Magyar egyház története I. k. 340. lp.) írja, hogy

vannak feliratok, melyek arról tanuskodnak, hogy a midőn a törökök bejöttek, a nagy, roppant s gazdag keresztény templomokat szétverték, s a janicsárok azokból kisebb lakokat, szálásokat készítettek, másokból várakat, erősítvényeket, oltalomhelyeket.

Bonfin írja (Dec. IV. Lib. 7.), hogy a törökök Budán s Ó-Budán még az emlék- s sírköveket is felforgatták; így nincs kétségünk, hogy Fehéregyházát, melynek ma már csak nyomai vannak fenn, e barbár kezek tették tönkre. Leromboltatott ez emlékünkhöz oly kegyetlenül, mint Equen, egyiptomi szultán által 1012-ik évben Krisztus koporsója temploma. ¹⁾

A mindent emésztő idő s irigy sors döntötték romokba elhunyt honszerzőnk nyughelyét, most ugyanezeknek kell előállniuk s a világ színe előtt tanuságot tenniök a nagy férfiú koporsó-épületéről, melynek igaz feltalálása óriási erőre fog bennünket buzdítani.

Árpád teste elégettetett-e, vagy földbe tételett ?²⁾

Dr. Horváth „Magyarország története“ I. k. 26—64 lp. azt akarja igazolni, hogy Árpád teste megégettetett. Írja :

„907-ik évben nagy gyász érte a nemzetet, a honalkotó

¹⁾ A fejedelmi temetőhelyek legirgalmatlanabb feldulói a törökök voltak. 1543-ban Székesfehérvárnak elfoglalása után Achmet basa a magyar királyoknak temetőhelyét úgy feldulatta, hogy onnan az ékességeket, melyek aranyból s ezüstből voltak, kiszedette s elvitte. Szoliman e végett ötet a vezérségről örökre letette. (Szekér Joachim, „Magyarok eredete“ II. k. IV. Sz. 242 lp.)

²⁾ A „Pesti Napló“ 1861 oct. 30-án ^{250/351} sz. a. Árpád sírjáról követhető mesés dolgot hall : Egy delejesálmú ref. pap e tárgyról álmodván, több tanu előtt így nyilatkozott : Árpádot Ó-Budán temették ugyan el, de Kun László az ellenség elől Vác környékére vitette, s ott a keleti kaputól 200 s néhány ölnyire temettette újra el ; hol most egy kupalaku domb (kapolna) van. — Árpád két koporsóban nyugszik, az első kő, a másik ezüst; vele van eltemetve 14 fontos, nyolcszegletű buzogánya, érc-sisakja, a koporsó külsején pedig arcképe van bevésve. —

Történetíróinknál, s egykoru iratokban semmi nyoma Árpád hamvainak az ó-budai fehéregyházi sírból lett állítólagos elszállíttatásának, de még Vác egy cseppel sem volt Kun László idejében is biztosabb hely Budánál. —

fejedelem, ki majdnem husz évig oly bölcsességgel és erélylyel, annyi kormányzói és hadvezéri dicsőséggel intézte a nemzet sorsát, életének egyik legválságosabb korszakában megszűnt élni. Tetemei ősi szokás szerint megégettetvén, hamvai egy patak fejeánél temették el, mely akkoron kömedrében folyt le Etele (Buda) városába.“ (L. Budap. h. 167. sz.)

Dr. H. M. a halottaknak őseink által való megégettetését kétségtelenné kívánja tenni azon eset által, mely 925. évben, tehát Árpád halálózása után kevés időre előfordult. Ez évben, mint az *Annal*. Flodoard írja, a magyarok Boden tó keleti oldalának tartván, a Felső Rajnán keresztül Schweicba törtek, Sz. Gál monostorát tüzvé ki rabló-kalandjok egyik céljául; ott, midőn kető a népből fölmene a toronyba, hogy az értékesebb ércből levő kakast, melyet a hely istenének neveztek, levegyék, a magasból lezuhantak, és szörnyet haltak. Az évkönyv szerint mind a két hullát a templom pítvarában máglyára tették társai, és megégették.

Kérdés: *Árpád* teste elégettetett-e valóban, avagy földbe tétetett, hogy enyészetnek esvén, megújulásra alkalmas legyen?

Őseink, ha halottjaikat megégették — kivételes eset volt, hadjáratok alatt.

Keve, első kapitánya a magyaroknak, hunnus szokás szerint „iuxta stratam comunem“, ott, hol most Keázó Sz. Péter áll, temettetett el. (Bknj. Turóczy. Kállay „Pogány magyarok vallása“ 1861. 116 lp.)

Kadika, 2-ik kapitánya a magyaroknak, ki a római sasnak egyik fejét Makriniust leütötte, másik fejének Detriknek homlokán fő-eret nyitott, ad statum Memoratum, hol Keve feküdt, temettetett el.

Keme, 3-ik kapitánya a magyaroknak, ki feje és lelke volt a vitézeknek, a kesmauri csata után szinte „ad statum columnam lapideam“, hol Keve feküdt, temettetett el. (E sir felásatásáról l. Tud. tár 1843. Aug. füzet.)

Béla, 4-ik kapitánya a magyaroknak, egyértelmű atyafia előbbieknél, szinte Keázónál fekszik, a tárnokvölgyi halmok alatt.

Buda, 5-ik kapitánya a magyaroknak, ki Attilának testvér-öccse volt, Sicambriában (Ó-Budán) meggyilkoltatván s nem engedtetvén sir a testének, Dunába vettetett. (Horányi „Magyarország királyai- s kapitányainak koporsó-épülete“ 17 lp.)

Attila Kr. sz. u. 454-ben elhalván, teste hármaskoporsóba tétetett; egyik koporsó volt tiszta aranyból, másik tiszta ezüsből, a harmadik pedig vasból, melyek Attilának Bendegucz fiának, Nagy Nimrot unokájának, a világ félelme és ostorának erősségét és gazdagságát akarták jelenteni. Setét éjszaka, titkon temettetett el, hogy senki se tudná hol lenne teste elrejtve, nehogy arany és ezüst koporsója végett a földből valaki kiásná őtet; ugy ezen okra nézve azokat is, kik őtet földbe rejtették, mindjárt megölték. Előbb azonban, hogyses teste temetésre vitetett volna, a fejedelmét igazán szerető hunnus nemzettől nagy szomorú pompa tartatott. (Szekér Joachim „Magyarok eredete“ 1791. I. K. II. Sz. 71. lp.)

Botondról írja Béla kir. névtelen jegyzője: „És midőn Botond és Urkun Pannonia földjére vígan vizatértek, Botond aztán, a háboru hosszú fáradságában eltörődve, csodálatosan kezdé gyengülni, a világból elkötözék és eltemetették a Verőcze folyó mellett.“ (56-ik fej.)

Levente I. András kir. testvére, 1048-ban Taksonyban temettetvén el, mint magyar a pogány valláshoz szitott. Döfi után Inchoff azt vallja: — „Levente pogány szertartással temettetett el; holttestét bélhurkáktól megszabadítva, nagy koporsóba zárták, a legdrágább öltözkébe, melyet életében viselt, arany, ezüst ékeivel, mélyen ásott sirboltba tétetett, mely azután feldomboltatott (Vol. IV. p. 280.)

Bene hős, ki még a X-ik században Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszthonban járt, 1834-ik év június és július hónapjaiban uralkodó szárazságkor, a benei pusztán Pestmegyében, homokdomb alatt találtatott fel. Ruhája és köntöse magyar szokás szerint Berengár király és császár fényes pénzeivel volt ékesítve. E csendesen elnyugodott rokoncsontokat megismertette Vadasi Jankovich Miklós. (Magy. tud. társ. évkönyvei II. köt.)

Igy *Berény vitéz* verebi határban lovastól volt eltemetve. (Archaeologiai közlemények.)

Taksony vezér, Pesthez közel, *Taksony* nevű faluban Duna-mentén fekszik eltemetve, egy a falu felső részén látható épület alatt, melynek mostani birtokosa a religio fundusa. (Bognár: „Csepel leírása.“ Tud. tár. 1843. XIV. k. 57. lap.)

Szepesi család levéltárában levő több okiratok is bizonyítják, hogy a halottak hajdan lefektetve vagy felállítva, koporsóval vagy a nélkül, de földbe tétettek, és nem égettettek el.

1848. előtt a vesenyi átjárásnál, *Podmaniczky* család birtokán, közel az országúthoz, bemetszett halomban találtattott egy csontváz, mely ékességgel, drágaságokkal volt ellátva.

1830-ik év táján egy aranykoronát és régi kardot nyilakkal együtt talált egy paraszt ember az alpári határban a homok alatt, mely mellett csontokra akadtak. (Ferenczy Pest, Pilis és Solt vármegye névtára 1844. 7. lap.)

Ezekből láthatjuk, hogy a nemzeti kapitányok s vezérek testei földbe tétettek és nem égettettek el.

Menjünk tovább, nézzük fejedelmeink temetkezését.

Sz. *Isván*, Sz.-Fehérváron Szűz *Mária* egyházába temetett el. (Thuroczy Chron. Hung. p. 72.) Teste márvány kőkoporsóba helyeztetett, 1083. feltaláltatott helyén, Sz. *László*, VII. *Gergely* pápa meghagyására felnyitatta, és ereklyéit köztiszteletre tétette ki. (L. Hartvic Sz. *István* életirata XIX. fejezet.)

Péter teste Pécsen temetett el, azon templomban, melyet már előbb királyi költségen építettett vala. (Corpus Juris Hung. T. I. p. 232.)

Aba Sámuel teste minekutána egynehány esztendeig azon gödörben, melybe először temetett, feküdt volna, ott minden rohadás nélkül épen találtatott fel. (Thuroczy G. II. C—XXXVII. Katona Hist. Crit. T. I. p. 664.) még azon épen és begyógyult sebekkel kiásván, az általa épített sári monostorba Hevesmegyében Gyöngyöshöz egy kis órányira, királyhoz illő tisztelettel takarítottatott el, miben minden írók megegyeznek. (Tudom. Gyűjt. 1834. VII. k. 13 lap.) Most Sárt gróf *Hunyady* egyik kősziklába vágott pinczéjében mutogattatik *Abának* sírhelye, mellette négyszögű vörös márványon ily fölírás:

Hac in Caverna fuit depositus

Samuel Aba

Rex Hungariae III Quin potius Impius

Regni Vastator stb.

Sz. László teteme a XII dik századtól fogva a XVII-ik századig N.-Váradon nyugodott ezüst koporsóban ; nagy tiszteletben tartatott, mignem öregbik Rákóczy György, ki midőn erdélyi fejedelem lett, szentségtörő fősvénységgel boltozatát feltörve, testét az ezüst koporsóból kivétetvén, fakoporsóba tétette, előbbi ezüstkoporsóját arany-koronájával együtt, a mely vele el vala temetve, elragadta. Ezt írásban hagyta meg Kapi Gábor 1691. (Szekér Joachim „Magyarok eredete“ 243. lap); hogy a koporsóban holt teste volt Lászlónak igazolja azon körülmény, miszerint 1192-ben febr 2 án holt teste felvétetvén, (Katona IV. k. 390. lap) canonisáltatott, és koporsója felett szokott véghez menni a váradi káptalan előtti hitletétel (Sacramentum Jurisiurandi super sepulchrum S. Regis Ladislai); ezen szokást I. Károly 1310. törölte el, így a ki 1095-ben halt meg, sirját illetőleg tudva volt, hogy koporsójában hamvak vagy csontok nyugosznak.

László neje Olhaid (Adelhaid) hogy eltemettetett, teste a veszprémi templomba helyeztetett, bizonyítja egy még Bonfinius idejében megvolt kő, melyen felmetszve ezen szavak olvastattak :

Geslae et Olhait

Stephani et Ladislai

Sanctissimorum

Pannoniae

Regum Conjugum

Hic ossa quiescunt.

(Budai Hist. I. k. 149.)

Sz. László 1067. febr. hóban Salamon ellen harczolván, a vérmezőn Erneyei grófot és Vid bácsi főispánt elvérezve fellelvén, parancsot adott katonáinak — *temessék őket el tisztességesen.*

Annak megmutatására, hogy Árpád teste nem égettetett el, hanem földbe tétetett, hogy enyészetnek esvén, megújulásra alkalmatos legyen — *megyünk tovább. **

*) E cikk folytatását lásd „Sürgöny“ 1861. 262. sz.

Mit mondanak történetíróink ?

Mielőtt elhagynók Árpád sirját, kötelességünknek érezzük felsorolni történetíróinknak azon sorait, melyek honalkotónk temetkezésére vonatkoznak. Lássa a nemzet, hogy a nagy halott sirja eddig miként volt ereklyésítve!

Szalay „Magyarország története“ (I. k. 21. lap): Árpád meghalt 907. évben, *s egy patak forrásánál temettetett el* (írja Bélának névtelen jegyzője), mely kömederben foly Etele várába, (Ó-Buda), *hol is a magyarok megtérése után*, boldogságos szűz Mária tiszteletére egyház épült, mely fehérnek hivatik. A patak még most is csergedez kömedrében, *a forrásnál nyugvónak hamvai rég elvegyültek a haza földével.*

Dr. Horváth Mihály „Magyarország történelme“ (1860. I. k. 64 lap): A 907-ik évben nagy gyász érte a nemzetet, a honalkotó fejedelem, ki majdnem husz évig oly bölcseséggel és erélylyel, annyi kormányzói, hadvezéri dicsőséggel intézte a nemzet sorsát, életének egyik legválságosabb korszakában megszűnt élni. *Tetemei ősi szokás szerint megégettetvén, hamvai egy patak fejenél temettek el, mely akkoron kömederben folyt le Etele városába (Ó-Budára). A hűlés utódok sirja helyén utóbb a kereszténység fölvétele után templomot, mely szűz Mária Fejéregyházának neveztetett, építettek a halhatatlan fejedelem emlékére. A lefolyt kilenc század zivatarjai, s különösen az e helyen másfélszázadig tanyázó törökök pusztító dühe még romjait sem hagyta fönna nagy fejedelem sirját jelölő templomnak.*

Budai Esaiás „Polgári Lexicon“ 1804. (I. k. 65. l.): Zoltánt hagyta maga helyébe fejedelemnek Árpád, és annak hűségére a magyarokat még életében föleskette, maga pedig *meghalt 907-ik esztendőben, és azon a helyen temetődött el Ó-Budán felül, a hol azután Fehér Mária nevelő templom épült.*

Fessler „Die Geschichte der Ungarn“ p. 272.: Zwei Jahre darauf (907.) starb Árpád, unvergesslich seinem Volke. *Nicht weit von Budvár, an der Quelle eines Baches zeigten seine Frauen ihren Söhnen und Enkeln sein Grab, nach seinem Beispiele sie zur Tapferkeit und Biederkeit ermahnd.*

Schams „Beschreibung der Stadt Ofen und Altofen 1822.“: Und was blieb von dieser grossen Stadt? Ein trauriges unsicht-

bares Skelet. Ein dunkles leeres Andenken! Diese Geschichte der Vergangenheit erneuert sich lebhaft in meinem Gedächtnisse, ich denke an vormalige Zeiten, wo Roms Adler dieses verwilderte Land bevölkerten, und durch Künste und Wissenschaften belebten, ich male mir eben diese an Kräften sowohl physisch als moralisch gesunkenen, und in entarteter Üppigkeit befangenen Römer, in dem verheerenden Ankampfe mit den Gothen, Vandalen und Jasygen, die nach kurzer Dauer, dem mongolischen Hunnenhaufen mit seinem Völker stürmenden Attila wieder unterlagen: ich sehe dann gleich einem wohlthätig leuchtenden Meteor, in stürmisch finsterner Nacht, Pipins Sohn des grossen Carl, in den Mauern von Anquincum wohlthätig wirken und der christlichen Religion allda die erste Kirche bauen, und *endlich erscheint Árpád der tapfere und biedere begründer des Ungerreiches, dessen irdische Reste an der Quelle eines Baches unweit Budvár* (in der dasigen Gegend) *begraben sein sollen, die der dankbaren Nachkommenschaft aber bis jetzt unentdeckt blieben.*

Kölesy „Ungrischer Plutarch 1816.“ II. k. : Allein, mitten in dem Jubel dieser Siegesfeste, die den Tron des angebetheten magyarischen Regenten umschalten, *begrüßte ihn der Tod, der ihn aus diesen Gefilden in bessere Regionen abrief.* Er starb im Jahre 907, tief betrauert von dem Volke, das nur durch ihn zu der Glorie eines sieghaften, tapferen und *kühnen Volkes gelangte, und dies ist das Bild, in welchem jener erhabene Ahnherr der Ungarn als Held, Sieger, Staatsmann und Regent erscheint. Er soll in der Gegend von Stuhlweissenburg, nicht weit von der Quelle eines Baches begraben worden sein!* ¹⁾

Engel. „Geschichte des ungarischen Reiches.“ T. I. p. 77.: Árpád hielt sich entweder in der Insel Csepel, oder in der Gegend der heutigen Stuhlweissenburg auf, und *in dieser letzten Gegend ward er auch (nach dem Anonymus?) im J. 907. begraben, als er von Schauplatz der Welt abtrat.* ²⁾

Idösb Résö Ensel Sándor szerint (l. örkényi Ferentzi József „Pest-Pilis és Solt“ című 1844. Pesten kijött művében) Az

¹⁾ Vagyátlan állítás Ó-Buda helyett Sz.-Fehérvárt irni.

²⁾ Anonymusra hivatkozik, de hibásan. (L. I-ső okm.)

Ó-Budán felül levő térséget Sicaumbriának hívták a rómaiak, a magyarok pedig Sabariának, *itt volt a híres templom, Fehértemplom név alatt, a hol Árpád eltemettetett (907); vannak ott még most is sok nagy kövek és egész házforma épületi romok, téglából összedlött falak, mint csodálatos régi emlékei a hajdani időeknek az ut mellett.*

A „Hármas kistükör“ 1845-ik évi kiadásában 218. l.: „Ily sok szerencsés és kedvező győzedelmei között a magyar nemzetnek, Árpád az ország alapítója, a hatalmas nagyvezér Etelvárában (Budavár) meghalálozott 907. eszt. *Keserves sírások között kísérték sírjához hű magyar vitézei, Ó-Budán egy patak mellé temették a nagy bajnoknak hamvait.* Sírját az első századokban gyakran meglátogatták hűséges magyar unokái, csak a jelenkor nem leli azt már fel többé. *Nincs e roppant hazában, melyet ő véreinek alkota, csak egy darab gránit vagy kőszirt is, melyre csak e puszta név „Árpád“ fölvésve találtatnék.* ¹⁾

Spányik Glicér „Magyarország oknyomozó története“ 1845. I. K. 45. l.: *Az ország megalapítása s a szomszéd tartományokbai berohanások kezdete után Árpád 907-ik évben meghalálozott.* (Hol?)

Péczeli „Magyarok történetei“ 1837. I. k. 24. l.: E hon magyar kézre került, mit azonban Árpád nem soká birhatott, 907. évben, miután még életében megeskettette a magyarokat fia hűségére, tettekkel gazdag pályáját bevégezte!

Koszorus költőnk Vörösmarty Mihály énekli:

A Duna habjainál, ki van itt a kiseded üregben?

Pusztán s omladozó hamvai jeltelenül?

Menj harsogva folyam, mely gyakran vitted emelve

A győző seregét, zengj hadat álmaihoz.

S mellyet szerze, te légy ország! az erősnek örök jel;

Népvezető Árpád hamvai nyugszanak itt.

Podhradczky József „Buda és Pest régi állapotjokról“ (1833. 17. l.): „Vajmi nevezetes e hely (Ó-Buda), mennyire kelljen e helyet magyarnak becsülni? erre a kérdésre csak az felelhet, ki nem csak magyarul beszél, hanem magyarul is érez. Ugy lát-szik, mintha Buda elejétől fogva hazánk fővárosává választatott

¹⁾ Néhány év még az átélte többihez, és lesz!

volna ; legalább érdemes lett nagy Árpádnak hamvait kebelébe rejtetni, hogy a magyart, valahányszor Buda nevét hallja, annyszor elődeink követésére ébreszsze. *Megjegyzésre méltó még az is, hogy a hol Árpád végzé életét, ugyanott hala meg utolsó férfitadéka is, III. András király 1301. esztendőben, kinek szinte Buda lett temetőhelye!*"

Kinek nem dobog a szive, hogy itt az első és utolsó Árpád sirja!

Palma „Notitia rerum Hungaricarum“ 1785. Editio III. P. I. p. 25. : Morti vicinus Zoltanum filium, ex Russa conjuge susceptum regni haerodem et successorem instituit, atque A. C. 907. diem suum obiit.

Katona „Epitome chronologica Rerum Hung. P. I. 25. p. XXIV.“ : Eius obitum Anonymus Belae notarius ad hunc annum 907 collocat. — Ugyanő Hist. Crit. 1778. P. 267. Anonymus sorait hívja föl Árpád temetkezését illetőleg.

Kereszturi „Compendium Historiae Universalis“ 1819. P. II. T. 1. p. 460. Ultima hac ungarorum sub Arpado suscepta prokursio dici potest, eum enim B. Notarius an. 907. ex hac vita migrasse, *et supra caput unius parvi fluminis sepultum fuisse consignavit.*

Thuróczy krónikája, ugy az eredeti mint későbbiek,

Pray, Historia Regum Hungariae. Budae 1801.,

Heltai, Magyar krónika 1-ső kiadás Kolozsvárott 1575.,

Szekeľ Estván, Chronica ez világnak jeles dolgairól Cracoba MDLIX. 4-ed rét, *mitsem említenek Árpád temetkezéséről.*

T A R T A L O M.

	Lap.		Lap.
Aba	1	Agyaglik	28
Abád	3	Agyagos	—
Abauj	5	Agyidocz	—
Abany vagy Abony	5	Agyha	—
Abara	8	Aha	29
Abelova	10	Aj	—
Abloncza	11	Ajak	30
Ábrahám	11	Aka	—
Abroszka	13	Akacs	—
Abriháza	—	Akalacs	31
Abrudbánya	14	Akali	—
Ács	15	Akasztó	—
Acsa	—	Akli	32
Acsád	16	Akor	—
Ada	17	Ákosfa	—
Adács	18	Akarattya	33
Ádám földje	19	Alacska	—
Ádánd	—	Alap	—
Adony	20	Alásony	34
Adorján	22	Albény	—
Advaskő	23	Alberti	—
Agáts	—	Albertfalva	35
Agárd	—	Albis	36
Agarév	24	Albin	37
Ágasegyháza	25	Alcsi	—
Ágerdő	—	Alesuth	38
Ágfalva	—	Algyest	—
Ágo	26	Algyő	—
Ágostyán	—	Alhau	—
Ágota	—	Alibánfa	—
Ágris	27	Alibunár	39
Ágtelek	—	Aligvári	—
Ágtelek	—	Alistál	—
Ágya	—	Abriháza	40

	Lap.
Allyos	40
Almás	—
Álmosd	42
Alpár	44
Alsófalva	45
Alsók	—
Altgebirg	—
Altringen	46
Altvasser	—
Amacz	—
Által-ut	47
Anarcs	—
Ancs	—
Ancsikfalva	—
And	48
Andod	—
Andornak	—
Andrásfa	—
Ángyád	50
Angyalháza	—
Angyalsziget	—
Anyás	51
Antalfa	—
Apa	—
Apácza	52
Apagy	—
Apaj	53
Apar	—
Apátfa	—
Appony	55
Áporka	56
Apostag	57
Ar	58
Arács	59
Arad	60
Aradác	63
Arak	—
Arany, Aranyos	—
Árbotzfölde	68
Árdányháza	—
Ardo	69

	Lap.
Árka	69
Árokszállás	71
Ároktő	71
Arjános	72
Arle	73
Árma	74
Armenis	—
Arnoldut	—
Árpád	75
Árpádhegy	—
Árpád orma	76
Árpád völgye	—
Árpás	78
Ártánd	79
Árva várallya	—
Arx-antiquissima	80
Assau	—
Ásvány	—
Aszalo	81
Aszod	—
Ászár	82
Aszonyfa	—
Aszony pataka	84
Aszony vására	85
Asztély	87
Asztag	—
Áta	—
Atád	—
Attala	88
Átal falud	89
Átka	—
Atkár	—
Átokháza	90
Atrák	—
Atya	—
Azar	—
Avas	—
Avasságh	91
Árpád sirja	92—126

Előforduló rövidítések.

m. h. = magyar helység.

n. h. = német helység.

vb. = vármegyében.

M. V. = mezőváros.

fu = falu.

sz. k. v. = szabad kir. város.

p. = puszta.

fo. = folyó.

hn. = helynév.

hr. = határ.

szn. = személynév.

VR. = Váradi Regestrum.

R. F. = Rész. Fejezet.

U. O. = ugyanott.

f. n. = főnév.

Sajtóhibák.

62. lap. A jegyzet 2-ik sorában, decoravit után kimaradt — atque prestandam per posteros pietatem commendavit.

70. lap. A jegyzet 1-ső sorában „Mysius“ helyett Mysicus.

A

B — betűvel kezdődő helynevekről.

Óskori helységek neveit lásd, honnan erednek,
Nagy lehet az majdan, még a mi most töredék.

Idősb Révész Ensel Sándor.

Báb, több hely viseli e nevet,¹⁾ Báb, jelentésénél fogva bálvány alakot tesz, boszorkány perekben, természetelen „Ex inquisitione anni 1703 említés tételik Bába hengergető hegyről, honnan a boszorkányok letaszitattak.“²⁾ Őseink dombtetőkön, fás helyeken képeket, bábokat imádtak, és ezektől vették nevüket Báb-faluk : Bábí, Báboczká, Bábocncz, Babus helység s Babos patak, mely utóbbit az 1305 és 1454-ik évben kelt Bethlen családi oklevelek is emlitenek. Babanik családnév előző már 1328-ban. Bábai jász-vezért említ Jordanes (goth c. 55) ki VI században Singidunumot (Belgrád) bevette. Báb = bába, ősvilági szó. Kis-kunságban „*Bába-homok*“ helyén, jászképek, vagy kunbábok állottak.³⁾

A Bábéliek is azért neveztettek így, mert bábokat imádtak,⁴⁾ bábjeleik négy és több ölnyiek voltak, így Szemyramis és Ninosok híres volt.

Bába = obstetrix. Játékban egy bába 10 láb mérték (Szabó D). *Babah*, jelentése zsidóban = szemfény, szemgolyó, innen van babarc = babarecz, szemefénye a földnek, vagy is fekete föld, innen Babylon.⁵⁾ Bába = vén asszony, így szláv nyelvben is. Baba, syriaul Babia, arabul Babus = buba = csecsemő.

Bábu m. h. Borsod vb. Hejő folyam mellett, oly hely volt, hol kuruzsoló vén asszony lakott, ki babonát üzött a miveletlen, buta népekkel, kinek család volt apja, butaság az anyja, undok szülőttei valának cselekvényei. Így *Bábu* m. h. Vas vb. Marczal

¹⁾ Nagy s Kis-Báb h. Nyitra vb. Bába m. h. Borsod, ugy Vas vb. Bába falu (Bibici) o. h. Bereg vb. Bábafalva t. h. Sáros vb. Bábászék (Babina) t. M. V. Zölyom vb. Felső- Alsó-Bábi, puszták Nógrád vb. stb.

²⁾ Keresztúri Deser. Epp. M. Várad. T. 2. p. 292.

³⁾ Kállay F. „Pogány magyarok vallása“ 1861. 128 lap.

⁴⁾ Allgemeine Weltgeschichte v. Guthry et Gray. 4 k. 106 lap.

⁵⁾ Bizoni Károly a magyar t. academiához 1853 jun. 11-én 70 sz. a beküldött „Hely néviratokból.“

mentében, ismét bába székhelye volt, honnét babonáikkal kelek vakságát verembe ejtették, miért jutalmuk üldözés lett.

Kálmán királyunk keményen büntette a babona borzasztó példáit, s a romlott lelkű bábákat,—kik ebben, s ebből éltek, kik megfekélyesíték mások szivét, buta hívőket gyűjtének magok körül, kiket elámitának oly beszédekkel, melyeket a természetből, okosságból kimagyarázni nem lehet,—szigorú törvényekkel üldözte.

Bábahomok, Dorosmánál Kis-kunságban, úgy mondják, oly hely, hova vasorrú bábák hipp hopp (repülést jelentő) szóval éjjelre nyargaltak egybe gyülesezni, s talpaik után maradt volna ott a „Talpaskut.“

Őseink rosz szokásai közé tartozott az is, hogy nem csak bálványozásra adták magukat, de varázslókat fogadának, és azoknak oktatásuk szerint cselekedének. ¹⁾

Bábi, mely 1414-ben mint Bába, máskép sz. Erzsébet nevű helység kir. adománykép jutott Barikány Mihálynak, bűvös-bába helye volt.

Bábafalu (Bibici) o. h. Bereg vb. Monda szerint hegyes völgyes határát sokáig szántotta egy boszorkány, ördög kedvesével.

Bábafalva tót h. Sáros vb. s egy m. h. Küküllő vb. bálványos helyek voltak.

Bábaszék (Babina) tót M. V. Zólyom vb. itt volt gyülehelük egykor a romlott lelkűeknek.

Tisza-Bábolna 1646-ik év előtt, midőn a Kappan érpar-ton még csak hat házzal birt, a halászkunyhók egyikében őshitű halász lakott, ennek leányát hívták Bábolna, kihez szép tiszaparti fiúk jártak, ezek a nádkunyhó körül vályog házikókat emeltek, s utódaik 1723-ban már falucskát alakítottak rajta. (1235. V. R. 174 §. Babona).

A babonák az őskorban a bábák kezeiből kerültek ki, kik nagy befolyást és hatalmat gyakoroltak a kedélyekre, hajdan felsőbb erők kifolyásának tekintették, jelenleg figyelembe nem vétetnek.

¹⁾ Heltai Gáspár kronikája 44-ik részében írja, hogy így történt Péter kir. alatt.

A Bábák mindenhez értők voltak. ¹⁾

Babót m. h. Győr vb. erről említettik, hogy egy oly kőbábja volt, mely elöl egész német had kitért, ez volna azon eset, midőn 1043-ban III. Henrik császár Aba király ellen, hogy Pétert ültethesse királyi székbe, hazánkba hozta hadát, — de itt Thuróczi szerint más volt az ok, Babót felé, a Rábán keresztül az álló vizek és igen sűrű berkek, ugy sok mocsár miatt nem mehetett a német had.

Bábony h. Borsod vb. bájoló kies völgyben, nevét Bábony nevű patakjától, mely keresztül futja — nyeri. S a patak? (Bábony a bába szóból származik).

Babád p. Pest vb. Baba törökben = atya, *d* ragaszték s mennyiséget jelent, Babád azonban inkább Bábád, mert úgy tartják, hogy regényes völgye közepén kőbáb állott.

Bábabogyoka, *Bábaaporond*, *Bábalapos*, *Bábazug*, *Bábona*, egyes határookban helynevek.

Ha valaki boszorkányperek után jár, s ily dolgokkal nem restel vesződni, nemcsak városok, falvak, egész népségek balhítét tanulja megismerni, hanem meggyőződik, hogy a szerencsétlen bábákról, leginkább ha elégetést szenvedtek — egész területek nyerték nevüket.

Bábaköve Erdélyben, Fogaras vidékén, Vajderécse határán nőszobor alakú szikla, mit a nép „Piatra Babuluj“ név alatt ismer, erről a rege így szól ²⁾ Brassó mellett a királykövén, az ősidőben tündérek laktak, s az utolsó tündér egy felséges szépségű leány vala, nem messze a fekete halmon, hol a sziklacsúcs maig is várszerű szegletekben végződik, lakott a fekete királyné. A királynénak kifejlett szép fia volt, ki a tündérleányért abrándozott, azonban iránta az mit sem érzett, mire fia bánatában megholt. Az elkeseredett anya ezért üldözőbe vette a szép tündérleányt, s bűvös *bába* tudománya által kőbábványná változtatta.

¹⁾ Ifj. E. S. „Napi tudósító“ 1853. oct. 30. 120 sz. és Budapesti hirlap 191 sz.

²⁾ Kővári „Erdély ritkaságai“ 43 lap egy népmouda után közli. — Ugyanezt s meséjét bőven leírja István bácsi naptára 1858-ra 22—24 lp.

Bab 1211. ad sabulum Bab hn Somogy vb. Bába 1229. fu Somogy vb. most puszta. 1246. hn. és fu. Babu-Humca 1055 hn Babazek = Bábaszék 1254 hn Zólyom vb. Babasceky 1270 fu. Babathova 1245 hrto Zemplén vb. ¹⁾

Babindál tót h. Nyitra vb. Bél M. említ Bábindal nevű népet. Babyndal 1271-ben már előjő u. o.

Babarcz n. h. Baranya vb. Báb s orcza szóból összetéve. Babarcz zsidóban = szemefénye a földnek, vagy is jó föld. — Babarcz szőlős régi értelmével „Zeulos Popri Zeuleuze“ (Koller Quinque Eccl. T. 8).

Babolcsa m. h. M. V. Somogy vb. Babovetz, Babisa, Bobusa 1138-ik évről, hazánk történelmében nevezetes hely, várromokkal. *Babocs* = hab nagyságú bogár neve, mely meleg nyáron a lovakat csípi. (Kresznerics) Babots nevét a honfoglalás idejéből nyeri, egy ily nevű nemzetségtől :

Árpád alatt Keled —

Származatát vette Babolcsnak

Ágábul, ki Csabát követte a mostoha sorsban stb.

(Horváth E).

Babocsa a rómaiak alatt „Pons mansuetinus“ nevet viselt.

Babotya p. Bihar vb. Babota jelentése = vizesés = Wasserfall. (Bloch M. szótára). Kérdés, birt-e vizeséssel? *Babonya* h. Bihar vb. babona = superstitio, mely egyez a Babel, babyloni zavarodás jelentésével. (Lenkey). ²⁾ Kevéssé ismert és homályos származású szó, talán eredetileg Habota, a hab gyöktől. ³⁾

Babsa oláh h. Temes vb. dombos határától, vagy bab-

¹⁾ Jerney „Magyar nyelvkincesek“ I. köt.

²⁾ 1837-ben a magyar helynevek magyarázása pályakérdés tárgya volt hazánkban. A m. academia által kitűzött jutalmat Lenkey Zsigmond pelsőczy ref. predikátor nyerte meg, de munkája nem találtatott kiadásra méltónak. Az eredeti mű Szentpéteri Sámuel mostani pelsőczy ref. lelkész birtokában van, ki azt jegyzetekkel kívánja kiadni.

³⁾ A magyar nyelv szótára 1862. 372 lp.

termékeny földjétől nyeri nevét. Kállay F. szerint itt is bábok állottak. (L. Báb) Bábony, Bábolna = babona.

Bács dalmát M. V. Bács-Bodrogh vb. Szent István idejében már derék várral birt, s nevét ezen 1703-ik évben széthánytatott várától nyeri, s ez ismét egykori ily nevű építőjétől. Horváth István szerint *Bács* oly magyar keresztnév, mint Somogy, Bihar, Tihany, Soprony, Mosony, Farkas, Vendég stb. Bács, Bacso szó jelentése — öregbik, magyar jelentésű, s Szabó D. szerint eredeti értelme = számadó juhász.

Mindszenty Antal szerint: Magyar eleink e hazát elfoglalván, valamely Bács nevezetű fő magyar telepedett itt meg, s itt várat építvén, a hely róla neveztetett el. (Tud. Gyűjt. 1832 V. k. 8 lp).

Bács-Ujfalu, hajdan Érsek-Ujfalu h. Bács vb. nevezték Szelenczénnek is. Érsekek birtoka volt.

Rumi szerint e helyen *Bassiana* római város feküdt, *Bassensis* = *Bacsensis*, azaz Bács. *Bassiana* említetik Justinianus császár uralkodásával egykorú Hierodes Grammaticus Synecde mussában, Pannonia Secundában. ¹⁾

Lazius Bács nevét Bathu Gallus néptől eredezteti, kik a beköltözködés ideje előtt már itt tanyáztak. (Lib. XII. 5. 3.Cp.8)

Bács nevet több hely visel. ²⁾ Székelyföldön a juhászorkodásból élő oláht hívják Bács-nak. Baas, zsidóban = büdös rosz; és Bacz v. Bocz = sár. ³⁾

Bac 1198. Baach 1219. V. R. vár s megye. Bacha 1289 szm. Bachahida 1274. hrhid Győr vb. Bachamezey 1248. 1270. 1278 hn. Sáros vb. Bachhyda 1245 fu Erdélyben. Batsholda 1267. Villam Aranylábú Bach vocatam, quam Batscholda Cumanos contuleramus, et a filiis suis, propter infidelitates ipsorum auferentes, et recipientes.

Bács-Ujfalu nevét onnan kapja, mert Bács vb. Bácshoz egy órányira építkezett ujonan.

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1817. VIII. f. 151 lp.

²⁾ Bács p. Zala vb. Bács-Ujfalu, m. t. h. Bács-Bodrogh vb. Bácsa m. h. Győr vb. Bácsfa m. h. Pozsony vb. stb.

³⁾ Keresztési József „Magyar nyelv eredete“ 1844. 77 lp. — Bács megye régi neve „Bach“ s ezt egyik Bak, másik Baes — mondotta ki,

Bácsfa m. h. Pozsony vb. Báts = számadó juhász, fa = falu. Itt lakott a vajkai székhöz tartozó fő juhász.

Bacska m. h. Zemplén vb. Bácska = Bácsika, vagy nagybátyám birtokrésze, így *Bacskafalva* (Bastyén) tót h. Nyitra vb.

Bács, bask — vask, ily nevű néptől. Vasroe — férfi. (K. H. I. tára 11. k. 111).

Bacsko orosz-tót h. Zemplén vb. Valamikor bátyás hely levén, innét a szlávok „bacsko“ nevezték el. Nagy régi kastélya és Burostyani várának omladéki nem messze a faluhoz, azt hirdetik, hogy régi hely. (Lenkey szerint a Baskoktól vette nevét.)

Bacso p. Szatmár vb. Egy kocsmájában oly bátyám uram (Bacso) mérte a borát, kivel Zeus és Semele fia, Bachusnak (bor-tenyésztés és szőlőtökkeli bánásmód istene) tiszteletére, minden utasnak poharat kelle koczintania. — Bacso = bacsa = öreg juhász.

Baczuch tót h. Zólyom vb. Baczuk v. Batuk (ostor) tót család birtokát képezte. Marhahajtók, ostorosok voltak. — Így *Baczur* tót h. Zólyom vb. — Baczur szn. Állítólag utóbbi helyen egy fürdő volt ily fölirattal „Bade cur“ (fürdővel élés) ezt az arra járók olvasták Baczur-nak.

Badafalva (Weichselbaum) n. h. Vas vb. bennelevő sz. Mária képéhez nagy bucsújárások történnek. Bada = Budá szn. Baád = Bada nemzetség előző egy 1388-iki oklevélben. ¹⁾

Bad, zsidóban = vad, kietlen, magános. *Bad* = bot, emelő rud. *Bada* = vád, költött v. hiábavaló beszéd.

Bád = Bada, kopott alakja lesz Abádnak. (K. P.)

Boda = fogantyú a köszörűkövön. A falu német neve Weichselbaum (meggyfa) Baduspotoka 1243 hr fo. Gömör vb.

Badin tót h. Zólyom vb. Bad-in oly szlávós végzet, mint Vár-in, Szeged-in, Apat-in. Monda szerint midőn megülték a

¹⁾ Annal. M. S. Monumentorum Car. Fejérváry de Keresztes T. III. N. 468. in Coll. Jankovichiana.

szlávok, több család összeveszett a földrészekben, az összeveszedők közül a gyengébbekhez így szóltak a békéltetők „Ba-di“ (oh eredj), s ezek megértvén a szó jelentőségét, Hont vbe húzódtak, hol Alsó és Felső Badint alapítottak. — Badius, jelentése latinban „gesztenye szín.“

Bádonfa m. h. Vas vb. L. Bodon.

Bagh m. h. Pest vb. Kállay F. szerint, Bagh scytha időszaki hely és családnév, így Bagajcz, Herodotnál scytha isten név, s Manuo-bago scytha pénz felirat. — Több nyelvben, így török, bagh, big, bég és bej, a szláv Bog, a sanskrit Buga, Bagavata, zend Bhakta, szintén Isten jelentéssel bir. (Schott). Emлитetik e hely már 1299-ik évben. ¹⁾

Kis-Bag előbbi falu mellett, erdőségek közti csárda. Azt mondják, zsidó volt kocsmárosa, ez nevezte el Bag = Bog-nak; *bog* egyenesen orosz szó, *búg* gyökkel azonos, jelent *határt*.

Bagamér m. h. Bihar vb, Mikor még pusztá volt Baga nevű ember mért itt, egy dombos helyen bort, melyért neki buzát, tengerit, zabot hordottak cserébe. Most hol Baga mért, ref. templom áll, s körülé a föld mind megtermi azt, mit egykor boráért cserébe kapott.

Baglasallya m. h. Nógrád vb. hajdani várnak omladékival. Monda szerint egykori vára, boglyás alakú volt, s ennek aljában épülvén a helység, a már romjaiban heverő vár után viseli nevét.

Baglyád = baglya adó, (cumulus foeni) innen Baglyás p. Somogy vb. (Kresznerics) Boglya = der Schober. stb.

Bagod, több hely viseli e nevet. ²⁾ Bag, bog zsidó nyelvben bogy = étel. A gabona, gyümölcs, mely a régieknek közön-

¹⁾ Fehér Cod. Dipl. T. VI. Vol. II. p. 227. Baghoz volt csatolva Bessenyő.

²⁾ Bagod m. h. Baranya vb. Alsó s Felső-Bagod Zala vb. Bagod 1217. Vár. Reg. 54 §. fu Bihar vb. Bagud 1287. fu Zala vb.

séges eledelük volt, mint bog = bogy, ebből lett buga = buzsa, a g-t zs-nek olvasván, mint most is az arabok. Bagból lett mag, a b m-mel cseréltetvén fel, mint bot, mot, Bagdád, Magdád, Becha, Mecha ¹⁾ Bagod = Magod, vagy magot megtermő jó föld.

Bagudi 1138 szn. Bagh jelentése törökben = kert. ²⁾

Bagola m. h. Somogy vb. Egykori telepések jónak vélték olyan helyre vonulni, a hol bagoly is szeret tanyázni, sokáig kerestek, míg végre egyike a keresőknek e helyen egy bagolyra akadt, s azt társainak örömittasan e szavakkal mutatta be „Bagoly la!“ Ugy is mondják, hogy itt vén cigány sátorozott, s az erre járóktól bagót (pipamocsok) kéregetett. Bagola szó legtermészetesebben megfelel a „baglya“ szónak.

Bagonya m. h. Zala vb. Bagony = pagony, (Das Revier). Van egy tót falu is e néven Hont vb.

Bagos, több hely viseli e nevet. ³⁾ Bagos = Bogus már 1138-ik évben személynévként tűnik fel. 1216 V. R. 300 és 302 §. említi mint falut. — Bagos m. oláh falut maig Bagosy család bírja.

Kutya-Bagos p. Szabolcs vb. Ugy mondják, hogy itt egy bagót (pipamocsok) szerető debreczeni polgár lakott, kinek szája szagától mindenki szaladt, s kutya-Bagosnak hivatott.

Keresztesi József szerint ⁴⁾ Bagos annyi, mint *Bakos*, és e szónak kettős értelme van, nyelvünkön egyikt *döföldő*, másik *bujálkodó*, mindenik a részeg ember tulajdona, így tiszteltetett hajdan a szőlőnek s bornak istene „Bachus“ és azon helyet, hol áldoztak neki, úgy nevezték „*Bakos temploma*“ Így Bagos mindannyi Bakos = kocsmahely lehetett.

Szirmay szerint : Bagos m. oláh falu Szatmár vb. a régi s most is virágzó Bagosiaktól nyeri nevét.

¹⁾ Kis Bálint „Magyar régiségek“ 21 lp.

²⁾ Igen hihető, hogy a hely Bagod személynévtől kölcsönözi nevezetét.

³⁾ Hajdu-Bagos m. h. Bihar vb. Kutya-Bagos p. Szabolcs vb.

⁴⁾ Magyar nyelv eredete 1744 78 lp.

Bagos = Bagocs, egy neme a hosszú fulánkú légynek.
(Stechfliegen).

Bagota, több hely viseli e nevet, ¹⁾ Hajdan a bagoly madár, a félenkebb népek előtt tisztelet tárgya volt, hol huhogását hallották, oda költözének; most ellenkezőleg onnét elköltöznek, mert úgy tartják, hogy ott egyesek vagy egész családok fognak kivészni. Az ily bagó huhogását félo népek neveztettek Bago-táknak. — Hát Bogota Peruban?

Hallottam, mint kiáltá búval a bagoly
Szabadíts meg bennünket a világtól. (Török mondat K. P).

Bágyog m. h. Sopron vb. Állítólag bugyog, mert hol nádas rétje áll, ott sok viz bugyog fel. Baga = Bagya 1217 V. R. 74. 78. 79 §§ fu.

Bágyon m. t. h. Nógrád vb. Bagiun néven 1289. 1290. említetik egy falu, Erdély földén, Aranyos székben. Még midőn a parasztok a rabszolgaság gyalázatos járma alatt nyögtek, jobbágyok voltak. Ura volt a jobbágyinak, ki súlyos karját emelhetette reá, midőn akarta. Itt is lakott egy jobbágy, s ennek szép leánya emberibb bánásmódra kényszeríté a földesurat, a leány a jobbágy nevelése alatt a földesur gyermeke volt s Bágyon hivatatott. ²⁾

Báj h. Szabolcs vb. a Taktaközben, nevét bájoló helyzetétől kapta; báj szóból lett bajadér 10–12 éves táncoló és daloló, szóval bájoló indus leány. (K. H. Ism. tára II. k. 17 lp).

Baj m. n. h. Komárom vb. Baj = fáradság, viadal, szlávban *buoy* = harc. II. Endre király 1231 bizonyítja, hogy a győ-

¹⁾ Bagota m. h. Baranya vb. Bagotta m. t. h. Komárom vb. Alsó s felső Bagota p. Zala vb.

²⁾ Még többet mond a néprege
Mit itt el nem beszélhetek.
Ki tudni vágyik, menjen el,
És a néptől hallgassa meg. (M. L.)

ri káptalan és M — mester, Tamás Comes fia, Zoa földje és halászatért előtte perelvén, ítélő mesterei *boyt* = bajvívás, rendelték. (Fehér Cod. Dipl. T. VII. V. 4. 80).

Baj = hatalommal feltünő híres nemzetség. *Bajk* = fényes, híres. — B. P-vé levén : *pajk*, *pajkos*, a ki bajt csinál. *Baj ékezet*tel *Báj*. ¹⁾

Baj m. h. Bihar vb. A helység határa déli részen Homorod nevű ér partján régi romokkal, küzdelmi — bajtér volt. — *Bajc* oláhul püspök ferdő Bihar vb. (Lipszky rep. 27). Szent Katalin verses legendájában *baj* = viadal.

Baja szab. kir város Bács-Bodrog vb.

Elnevezetése.

Tudós Pavich a Kapisztrán Jánosról nevezett rend történelme kutatója több helyütt említi, miként Baját hajdan Francovillának nevezték, ²⁾ mely elneveztetést némelyek a rómaiak-, mások a galloktól származottnak lenni vélik. A kik a romaiaktól ohajtanák Francovillának neveztetni, véleményük igazolására a petőszőlőkbeni omladékot (Petavium), az ott talált régi pénzeket és Bajától mintegy 13 mértföldre eső — ugynevezett — romai sáncokat hozzák fel.

Ez állítást felületesen érintve mi is hamar sajátunknak valljuk, sőt még örvendünk, hogy e város előkori történelme szálaait a hatalmas Romáéból fejthettük ki; a higgadt megfontolás azonban örömmünket mérsékli.

Nem tagadjuk ugyanis Csevapovichchal, miként léteztek Pannonia határán kívül egyes várak, melyek a nagy test nyugalma, biztosítása végett valának a barbarok ellen felállítva; de ezek közt a Duna balpartján Petavium nem említetik, míg Trans-aquincum — Pest, ³⁾ Onagrimum — Futak, ⁴⁾ nevekkal többször találkozunk. Pusztán hagyomány után vagy a talált régi pénzek nyomán még nem igtathatjuk Baját Schönberger-

¹⁾ Keresztesy „Magyar nyelv eredete“ 1844 9 lap.

²⁾ Cronic. Provinc. Capistranae. Emeric. Pavich. Tom. II. pag. 191 et 306. Budae 1766.

³⁾ Magyarország legújabb leírása if. Palugyay Imre I. k. 286 lap. Pest 1852.

⁴⁾ Recensio Obser. m. Prov. Capistr. pag. 369. Budae 1830.

rel ¹⁾ a romai gyarmatok sorába, mivel a talált pénzek többnyire I. Ferdinand, I. Leopold és Maria Teréziától kibocsátottak valának. Ámde tegyük fel, hogy itt-ott elvétve romai pénzekre is akadtak, ebből még nem következik, hogy e város területe egykor a hatalmas Romát uralta; mert hiszen a pénzhez az itt lakók kereskedelmi uton is juthattak. Továbbá ép e romai sánczok közelségéből ítélve nehezen birták Baját a romaiak. Tacitus romai történetirő mondja: „Minekutána a romaiak nagy hatalomra vergődtek, birodalmukat sánczokkal kerítették.“ Ha tehát bekerítették: akkor a sánczok menetéről következtetve, ezeken Francovilla-Baja kívül esett. Azonban ez még nem minden. Némelyek ingadozni is látszanak e sánczokat ama nagy nemzet műveit elismerni. Így Bél Mátyásnál találjuk „Romanus seu Abaricus Agger“ stb. ²⁾ Marsilius pedig ezeket írja: „Agger altissimus ille longissimusque, qui a Danubio ad Tibiscum ultra sex milliaria integra excurrens, angulum ab utriusque fluminis confluxu factum includit; die Römer-Schanze a militibus Caesaris communi nomine nuncupatur . . . qui tamen nullibi in Historiarum libris se cognoscendum praebet.“ ³⁾ Csepavovich szerint Marsilius írta először történeti alap nélkül Agger Romanusnak, ezt követte Wagner stb. Ily és hasonló elmélkedés folytán alig lehet Bajának az egykori Francovilla elneveztetését, határozottan a romaiaknak tulajdonítani. A kik pedig a galloktól származtatják Francovilla elneveztetést, azok Atheneus e szavaiból indulnak ki: „Ex Gallis, qui Cordisrae adpellantur. Est Gens ex reliquis eorum, qui cum Brennoduce (Olympiad. CXXV. an. idest ante Chr. 279) adversus fanum Delphicum militarunt; Bathanatus quidam deduxit eos ad ripam Istri, unde et ipsa via, qua processerunt, Bathanate dicitur.“ ⁴⁾ E sorokból meríti Bombardi ⁵⁾ Laziusal és Schönlebennel azon véleményt, melynél fogva szerintük a gallok Bataszék és Bába közt jöttek volna át a Dunán és így a mai báthi vagy bácsi tartományt megszállották. De ki merné a Franco-

¹⁾ Denkbuch des gros. Brandes. Schönberger 91 lp. Pest 1841.

²⁾ De Fatis geogr. etc. Tomka Szászky ut. Bél Mátyás pag. 452. Posonii 1748.

³⁾ Praefat. Danub. Pannon. Marsilius Tom. II. pag. 7.

⁴⁾ Athaeneus Lib. VI. Dipnosoph.

⁵⁾ Bombardi Topogr. Hung. pag. 177.

villa elneveztetést ily bizonytalan dolgok mellett 2000 éven tul keresni? Hiszen Polybius, ki e tárgyat inkább tudhatta, mint Atheneus, világosan mondja : „hogy a delphi csatából fenmaradt gallok nem csekély része Commontorius vezérlete alatt Hellesponthoz ment és Byzancz körül megtelepedett.“

Mi a Francovilla elneveztetést Csevapovich után, kit források hiánya miatt leginkább követtünk, a Nagy Károly alatti frankoknak tulajdonítjuk. ¹⁾ Egyébként bár honnét jö az elneveztetés, az kétséget nem szenved, hogy a IV. Béla király által 1235-ben Magyarországon letelepített és Provincia Ungariae nevet nyert szerzetesek közül néhány tag 1260-ban már Baján létezett, kiknek hátramaradt jegyzeteikben városunk mindenütt Francovilla néven jö elő. Igy olvashatjuk az 1400-ban kijött pizai névkönyvben (Schematismus Pisani) Provincia Ungariae habet octo custodias etc. Custodia Griminis habet : Bacsini, Voilach (most Illok) ad S. Demetrium (Mitrovic), de Tadvá (Tordince), Franchae Villae, *) ad S. Iren. Zemlini, Monasterii, Banni in metis Graeciae, Eudi. ²⁾

Mai elneveztetését Schönberger több egyebekkel Decy után az avarok leghiresebb Baján nevű khánjától származtatja, kinek szerinte a Kis-Sumárnál vára is lett volna. ³⁾ Mások akarják tudni, hogy a Dunának egykor a Petőszőlők alatt létezett kikötőjétől „Bai“ kölcsönözte mai nevét. Sőt vannak, kik név- és tájhasználatosság alapján a Nápoly melletti Bajától (Castel di Baja) ⁴⁾ szeretnék származtatni. Ámde mindezeket légből kapottak gyanánt tekinthetjük, mert ugyanis : Baján vezérnek itt történt letelepedéséről a legtöbb hazai író hallgat. A „Bai“ szótól elneveztetés szinte csak gyanúra alapul. A Castel di Bajával pedig nevetséges összehasonlítani; mert hogy Pliniusnál

¹⁾ Recensio Observ. Min. Prov. Capistr. Budae 1830.

*) Ezen Francovilla össze nem zavarandó a pétervári katonakerületben létező Mangyalos helységgel, melyet a diakovári egyházmegye névkönyve szerint egykor szinte Francovillának neveztek. Schem. Diakov. Dioec. p. 75.

²⁾ Brevis memor. Provinc. Capistr. ab erectione sui pag. 8 et 11. Budae 1857.

³⁾ Denkbuch des gros. Brandes 91. Pest 1841.

⁴⁾ Katáncsits orbis antiqui. Tom. I. pag. 567. n. III. Budae 1824.

az említett hely „portus bajanus“ Svetoniusnál „sinus bajanus“ kitételrel jön elő, az még nem ok e város „Baja“ elneveztetésére. — Továbbá igaz, miként Baja, mint a Telecska magaslat végső pontja nem megvetendő tájképet nyújt a szemlélőnek; de ebből kinek jutna eszébe a képzelt hasonlatosságból eredhető elnevezés? Valljon elmondaná-e e vsros tájáról Nartialis: „Baia superbae dona naturae?“ Vagy alkalmazhatók-e más tájra Horatius e szavai: „Nullus in orbe sinus Bajis praelucet amoenis?“

Nézetünk szerint Baja elneveztetését a Vajas folyótól vette, mely éjszokról és részben nyugotról határát képezi. Allítá-sunk igazolásaul felhozhatjuk, miként a XV. század közepén Vaia, Vaja, Bajo felváltva használtatik. Így Greiderernél: „Vaja alias Baja.“¹⁾ Ezen átváltozás pedig ép úgy történhetett, mint más szavaknál, p. Vuda, Voda, Buda.²⁾ Vedrog, Bodrog stb.

Ennyit Czírfusz Ferencz tanárnak, a bajai nagy gymnasium 185^{8/9} évi értesítvényében közölt adatai után, melyek után áttérünk Pesti Frigyesnek ugyan e tárgyban tett értekezésére: ³⁾ —

Pesti szerint Baja városa a bójok nemzetétől nyerte elneveztetését, és hogy ezt hihetővé tegye, a bojusok nevének változásait, és hogy e nép Pannonia ezen vidékét lakta, és e népség neve a város nevével kapcsolatba jutott, következőket sorolja fel: —

Romai iratokban, a mai bajor nép sokfélekép iratik, és pedig a VI. században: Baiobari, Baioarii, Bajoar stb. VII. században: Boii, Bodajarii, Bavocarii. VIII. században: Boii, Bojarii, Boiarii, Bajoarii. IX. században: Boiarii, Bajouvarii, Bagoarii. XI. században: Baioaria, Boioaria. XII. XIII. században Bavaria, Bawaria, Bavaria orientalis. (Austria). A mai Csehországot Tacitus Boihemumnak, Vellejus Boiohemum, Strabo Buiaemum (Bubiemum) J. Caesar regio Boja, Ptolomeus Baeminnak írja. Osztrák XVII. és XVIII. századbéli okiratokban Böhheimb, és Böhamb néven. A frank szójárásban Boiheem módjára

¹⁾ Cronie. Francisc. Tom. I. Lib. 2. N. 31. pag. 47.

²⁾ Magyarország legújabb leir. ifj. Palugyay Imre I. k. 3. lap. Pest 1852.

³⁾ Delejtű 1859 oct. 4, 40. sz. — Baja vidékén Bojár pusztá hasonló Boj néptől kaphatta nevét.

hangzik. Pliniusnál következő sokszor megvitatott hely találta-
tik: Noricis junguntur lacus Peiso et deserta Boiorum. Továbbá:
jam tamen colonia Divi claudii, Sabaria, et oppidum Scaraban-
tia Julia habitantur. A bajorok laktak tehát Sváboországától Cseh-
országig, és Magyarország nagy síkságáig le. A „deserta“ szó
itt nem jelent pusztát, hanem oly vidéket, a hol városok vagy
épen nincsenek, vagy kevesen léteznek, csak tanyák, szállások,
és magán lakások. A Peiso tavát illetőleg, nevét ugyan ma már
csak a Fertőre szoktuk vonni, azonban Muchar (das römische
Noricum I. köt. 3 és 4 lp) kimutatja, hogy más Peiso tóról szolt
Plinius, másról pedig Aurelius Victor, és hogy midőn az előbbi
felső Pannóniában feküdt, a másiknak alsó Pannóniában kellett
lenni, a mely tehát nem lehet más, mint a Balaton. Muchar az-
után metathesis által, kihozza, hogy a tó neve tulajdonképen
Pei-See, Poi-See, latinul Peji-lacus, németül *Bojer-See*, miből
aztán Peiso, vagy Pelsora történt az elferdítés. Ez azonban ön-
kényes eljárás, mert a görög-romai írókban soha sem cseréltetik
fel a Pei kifejezés Boii (Boei) helyett, és a bojerek nevében a
romaiak, különösen Plinius annyira járatosak voltak, hogy itt
tévedést feltenni nem lehet.

Hogy a bojerek, kik Bohemiára hagyták nevüket, a mai
szláv eredetű csehektől szintoly tökéletesen különböznek, mint
a régi Helvetiának lakói az alemannok és burgundok foglalásai
után, a mai svajcziaktól bizonyos, és nem kíván okadatolást. A
bojernép hazánkban egészen a Dunáig terjeszkedett, innét pedig
az Elbáig, a mely tájék különösen az ő kiindulási hazájuk volt.
Ezen utóbbinak neve *Baja* vagy *Bajas*. (Grimm Jakab: Ge-
schichte der deutschen Sprache 350—352 lp). A bojer nép a
kelta törzsokhöz tartozik. Ezzel egybehangzik Tacitus állítása
(Germania 28) midőn a Gallusokról irván azt mondja: inter
Hercyniam sylvam Rhenumque et Moenum amnes Helvetii, ul-
teriora Boji, gallica utraque gens, tenuere. Ezt olvasván, telje-
sen igazoltnak fogjuk találni, hogy ezen hely, mely kezdetben a
bojerek után Bajának neveztetett, később Francovillának is hi-
vatott. Minthogy t. i. a gallusok = bojerek neve utóbb a fran-
kokra átment, azon helynév is, mely a bojer nép névvel volt
rokon, Francovilléra átváltozott, a mi Nagy Károly idejében
történhetett. Hasonló néveredettel bir hihetőleg Sirmióának azon

része is, mely a Duna és Száva közé beékelik, és az 5—10-ik századig Frankochorionnak neveztetett. ¹⁾ Ugyanezen területen az Árpádok korában Rasca, helyesebb : Racsca, és Mitrovic tájkán Francovilla nevű hely található. (L. Sprunner történeti térképét).

Annak felvilágosítására, hogy a bojer nép neve, csakugyan Baja város nevévé lett, előre kell bocsátanunk, hogy a győzelmes romaiak az elfoglalt dunai tartományokban, tulajdon polgári igazgatási rendszerüket behozták ugyan, azonban meghagyták a különböző néptörzsök belkormányzási jogukat, úgy, hogy a Rhétiában, Pannoniában és Noricumban letelepedett népek törzseinek különszerűsége, de még a rangfokozat is fenmaradt a romaiak egész uralkodási ideje alatt. Ők csak a hadi tekintetben fontos pontokat foglalták el, és többire nézve rá nem kényszerítették saját intézményeiket a népekre, a kik is azért erkölcsüket, életmódjukat, vallásukat és ősi eredetiségüket, a romai hatalom fénykorában is épen átörököltették ivadékról ivadékra. A romaiak megengedték, hogy minden néptörzs saját szerkezettel birjon, belügyeit gyűlésekben tárgyalhassa, sőt hogy lakott területét bizonyos határral biró megyeül tekinthesse, mely egy alkalmas központi városból igazgattassék. Az ily városok természetesen az illető néptörzs nevét vették át rendszeren, miként azt oly példával mutathatjuk meg, mely épen e tárgyra felvilágosítással szolgál. Ugyanis 360 év körül a noricusok első cohorsa állt hihetőleg, a Duna melletti határőrség gyanánt felső Pannoniában Lucius Vulcatius határ-praefectus parancsnoksága alatt, ki egyszersmind két népes község t. i. bojer és azalinak praefectura is volt. Kitészik ez következő Olaszországban talált romai köriratból : L. Volcatio Q. 7. Vel. Primo. Praef. Coh. I. Noricor. In Pann. Praef. Ripae. Danuvi. Et. Civitatum. Duarum. Boior. Et. Aralior. Trib. Milit. Leg. V. Macedoniae. In. Moesia. Praef. Alae. I. Pannonior. In Africa. ²⁾ Nem

¹⁾ Bárány Ágoston : „Temes vármegye emléke“ című munkája 7-ik lapján azt mondja, hogy Frankochorion ótt vala, a hol Dacia ripensis, alább pedig Frankochoriont a későbbi Ducatus Horomiensissel egynek állítja.

²⁾ Lásd Muchar. Das Römische Norikum I. k. 64. 148—151. Gratz 1825.

habozunk kimondani, hogy az itt említett Civitas Bojorum alatt *Baját*, a civitas Azaliorum alatt pedig zágrábmegyei *Ozaly* mezővárosát kell érteni. Ezen állítás eléggé van indokolva a fennebbiek által.

Hátra van még, hogy kifürkészszük, mit jelent a Bojer, Bojár, illetőleg Baja szó. Valamint a germánok általában szláv szomszédjaik által nevezettek németeknek (azaz némáknak) minthogy a szlávok nem értették a germánok nyelvét, és így rájuk nézve mintegy némák voltak, úgy a bajorokat is a déli szlávok keresztelték. Ebből lett Boar és Bajer. Moldvában a bojár alatt, mailag nemes földbirtokost értenek. Boér nevű családok vannak Erdélyben és Magyarországon. Baj = Boy alatt bajvivás értetett. Bajad (Boyad) és Bajadi 1138 és 1211 évben szn. Vaja 1237-ben helynév, Vajas (Voyas) folyó Anonymusnál, Voyos 1211 tó a Dunánál, Vajasd 1238. Voyosd 1289 falu Erdélyben, Vajasér 1075. Baja, (Baya) 1134 szn. Baj (Boy) 1228 szn. Árki-Baja, 1234 szn. Kitészik ebből, az *a* és *o* nemkülönböztetésben a *B* és *W* betű közti ingadozás. A példákat végtelenbe lehetne kinyújtani.

E szerint semmi meglepőt nem találunk abban, hogy a bojer és bojár név oly közel érintkezik. Kresznerics a bajár (bojar) szó alatt bajnok (vojník)-ot ért, igen helyesen, mert a baj (boj) annyit jelent, mint pugna, certamen, lucta. Valamint a Boer család Erdélyben, úgy a Bács megyei Vojnits, Vojnovits stb. családnevek közös nyelvforrásból eredtek Baja városa nevével. Nem kételkedünk Bajmak, bácsi és Bajmoc, nyitrai falu nevét is ide vonni.

Ha a posteriori akarnánk okoskodni, a historiai nyelvezetben, minthogy Baja lakosai nagy kereskedők, és ezen város már Ranzan által kitünő helynek mondatik, könnyen állithatnók, hogy a bajai lakosoktól maradt fenn a helynév. Boje, vagy Buje szóval, t. i. a német nyelvben egy kisebbszerű teherhajót értenek, milyennel a tengerpartokon és a folyókon szoktak járni. (L. Heinsius szótára). De valamint mindenkit megintünk, hogy előre megállapított véleménynyel ne ereszkedjék vizsgálatokba, mert különben erőszakot követ el a tényeken, úgy figyelmeztetnünk kell arra, hogy nem valamennyi Baja nevű helységnek a bajorokkal van dolga. Az oláhok szójárásában a banya szóból

t. i. baja lesz. Így Felső-Bánya náluk Baja de sus. A moldovai Baja helység nevében szintén a bánya szó lappang. Bandini Márk, marcianopoli érsek 1647 évben, ezen akkor 6000 némileg eloláhosodott magyar lakossal biró várost látogatván meg, egy 1400 évszámmal ellátott templomot talált. Bonfin (Decad. IV. 1 kv) még Bania-nak írja a helynevet, mely így világosan „bánya“ eredetére visszamutat: tekintélyes püspökség székhelye vala. Mátyás királynak itt éjjeli győzelmes csatája volt 1467 évben, melyet Maniu Basil, a romaiak eredetéről irt munkájában részrehajlólag csatavesztésnek igyekszik feltüntetni. Engel javíthatni vélte Bonfint, állítván, hogy a moldovai püspökség helye nem Baja; hanem Báko lett volna. De Engel, ki különben Bandinit nem ismeré, feledé, hogy Baja és Bania = Bánya közös származású név, a *j* és *ny* betük igen gyakran előforduló cserében előfordulván. (L. Régi magyar nyelvemlékek III. köt.) A moldovai Baját (másként Moldoványa) alkalmasint a Szerémségből, és a magyar haza más déli vidékeiből kivándorlott magyar husziták alapíták. Utóbb magyarok és szászok lakták közösen.

Baja emlékeztet a várkunok Baja nevű fejedelmére (501) ki hosszas élete folytán három romai császárral dacolt, s népének Dunánál szerze hont. (Csengeri. Avarok története).

Boya = Boyar 1251 nádas hely Győr vb. stb. — Latinban Bajae—arum = pálmaágak. Bája Campaniában, hol a pálma virágzott, — Bája Ázsiában, mindkettő kikötő hely. — Baja Campaniában nevét Ulysses utitársa, Bajo-tól kapta, ki itt temtetett el.

Bajánháza, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Pesti Frigyes szerint ²⁾ ezek hihetőleg Baján avar vezérnek köszönhetik nevüket, ki VI. században élt. Különben Baján-nak egy bolgárcsorda is hivatott, mely 670 év körül a kazarok által leigáztatott. Baján nevű család ma is létezik, különösen Komáromban.

Kik a hely nevét Baján avarok chágánjától származtatják, hivatkoznak nevét viselő helyeken tett küzdelmeire. ³⁾

¹⁾ Bajánháza m. h. Vas vb. Bajánháza m. orosz h. Ung vb.

²⁾ Delejtű 1859 oct. 4. 40 sz.

³⁾ Jászay Pál „Magyar nemzet napjai a legrégebb időtől az arany bulláig. 155 lap.

Schaffarik, ¹⁾ említi, hogy e vidéken Constantin idejében is laktak avarok, s a fejük Bán = Baján hivatott „Dies ist der Grund, warum der avarische Titel Ban in Croatien zuerst über ward. stb.

Az avarok megtelepedvén Dáciában, győzedelmeskedvén a hunnus nemzeteken, u. m. Uigurok, Salusok és Sabirusokon, megvervén az Utigurok és Kutigurokat, 557-ik évben erőt vévén a Gepidáxon, khagánná tették Bajánt, kinek népe nevezetett felváltva Hun és Avar népnek. 602-ik évben avar chánná lett II. Baján, 626-ik évben III. Baján, ki bolgárok és gepidákkal Konstantinápolyt szállá meg.

Bajcs, több hely viseli e nevet ²⁾ *Baj* = vesződség, veszedelem, *bajcs* = kisebb veszedelem. Hajdan a nagyobb földbirtokosok *baj*-nak nevezték birtokaikat, ha vesződséggel járt a kezelése.

Bajcs p. Komárom vb. hajdan falu volt s 1626-ban Bajcsi István birta. Kis és Nagy Bajcs Győr vb. úgy tartják, hogy a közel Duna öntései okozták bajait. Előjö 1252 évben, mint falu Boych néven. — Említetik e néven egy monostorhely 1289 Baranya vb.

Bajfalu oláh fu Szatmár vb. Midőn megtelepítetett, a dombokon oly rendetlen építkezések történtek, hogy előre megjósolták, miszerint baj lesz a rendetlen építkezőkkel. — Különben a falu nyári időszakban bájos levén, Bájfalunak is nevezhető. Szerintem Bajfalu = bajhely = csatahely.

Bajka m. h. Bars vb. (L. Bajcs). Boica, Bayka 1225 szn. Bajka = bajjáték = bajvivó hely.

Bajmak dalmát-m. h. Bács vb. Határa homokos levén, miután eleinte a munkálódóknak semmi hasznot nem hajtott, elnevezték a helyet „Bajnak“ így van Pest vb. Némédi h. határá-

¹⁾ Szlav. Altherth. III. Bd. S. 278.

²⁾ Bajcs p. Komárom vb. Kis és Nagy-Bajcs h. h. Győr vb. Bajcsa h. h. Zala vb.

ban egy szöllőrész e néven, ez rosszul fizetvén, a belefektetett érték s munkának hasznát nem adván ki, felfogói csak bajnak tekintették. (17/XI. 1861. F. Gy). Bajnok : Boynuk 1216 V. R. 275 §. szn. Bajm = bajmok, valamivel elbánik.

Bajmocž (Bojnicz — Bodnicze) igen régi tót M. V. Nyitra vb. már I. Károly alatt Selotus nevű bán birta. Említi e helyet IV. Béla 1249-ik évben kelt oklevelében. ¹⁾ Régi váráról azt tartja a rege, hogy midőn vad tatársoport jött Ázsiából át, s bőszen szenvedélylyel dulta e hazát, bujt, futott a nép, s ekkor rablók emelték sziklafőre a várt.

Baj = harc, bojnik = bunyik, harczos. Néphit szerint Bognitz = Woynicz rablóvezér birta e helyet. Bél M. szerint Buognicz = locum pugnae, (viadalhely) volt itt. Szláv nyelvben *Buogu-moc* = sokat küzdeni, Buogu-moc-ból lett Bajmoc. Szláv neve Boynicze = zshivány, rabló, vivó, régi levelekben Boynuc vára = Bajnok vára, (Bojnik vára). ²⁾

Bajmocska tót h. Nyitra vb. Valamely bajnak a mocska itt hozatott párbajjal tisztára. — Bajmocska = bajmolódással járó telep.

Bajna m. h. Esztergom vb. örhegyében tágas barlanggal. Népmonda szerint még 1079 előtt, midőn egy (rég) temploma épült, nagy tűzvész érte a beköltözőket, s e bajnak emlékére emelték s nevezték el szállásukat. (D. A 1861).

Bajna (Bogna) tót M. V. Nyitra vb. Bogimse = félelem, stb. szóból eredeztetik nevét a szlávok.

Bajom, három hely van e néven. Nagy és Kis-Bajom magyar faluk Somogy vb. és N. Bajom m. M. V. Bihar vb. Ez utóbbi régi vár nyomdokaival, Bajomi család birtoka vala. *Bajom* mint fu, Bihar vb. előző már Bojanó néven 1216. (V.R. 291 §).

Bajom h. Pilis vb. előző 1396-ik évben. (Fehér Cod. Dipl.

¹⁾ Fehér Cod. Dipl. T. V. Vol. 1. p. 314.

²⁾ Kállay F. Diariuma XVII. 115 lp.

T. X. Vol. 2. p. 362). Erdélyben Bundsdorf szintén Baj vagy frigy-mező.

Baj = vesződség, bajom = az én vesződségem. Nagy és Kis-Bajomról úgy tartják, hogy egy ember birtokát képezé, ki megunván e birtokrészekkel a vesződséget, két fia közt osztá meg bajját, nagyobbik kapta Nagy bajomot, kisebbik kapta Kis-bajomot.

Bajor tót h. Sáros vb. *Bajor-vágás* orosz h. ugyanott. Árpád halála után többször betörték Bajorhonba a magyarok, mig-nem 913-ik évben Arnulf, Bajorhon kormányzója által véres csatában megverettek és Lajtán tul üzettek. Állítólag az elfogott bajorok ide telepítettek le, s kik itt a fenyveseket vágván, a vágás róluk neveztetett el.

Bajoth m. h. Esztergom vb. hegyek közt. Kézai szerint Nergedszeg = Nyergesujfalu közelében Simon, arragoniai nemes származásu lovag, ki 1234-ik évben győri főispán volt, Imre magyar királytól itt szállást nyervén, mivel nemzetsége Spanyolhonba több várat birt, a többek közt Bajoth néven is, e helyet annak emlékére nevezte el. „Emericus — így ir a történetirő — eos lactanter exceptit, latisque et amplis pheudis in diversis Hungariae partibus noscitur investisse : Quia vero generatio saepedicta in regno Hispaniae plura castra possidet, unum tamen, ex iis exstitit capitale, quod *Bojot* nominatur, unde prae-fati Comites et eorum praecessores *Primum Descensum* circa Nergedszeg, *Bojot* vocaverunt. ¹⁾ 1395-ik évben Zsigmond, király e helyet Kanizsay János esztergami érseknek adományozta. (Fehér Cod. Dipl. X. II. 264 lp) azelőtt a budai kir. kápolna főnöke birta.

Bajtha m. h. Hont vb. Béla király névtelen jegyzője többször említ Boyta nevü vitézt : Boyta járt harcztot Glád ellen, a kinek uradalma Maros vizétől Horomi váráig terjedé, ismét : „Árpád Boytának is nagy földet ada a Sárville mellett számtalan

¹⁾ Horváth „Magyar orsz. gyökeres régi nemzetségeiről“ 1820. 26 lp. Kéza p. 138.

néppel és az mind mostaniglan *Bojtának* neveztetik. ¹⁾ Boyt, Boyta, Bota nemzetségről több okirat szól. ²⁾

Bayta : Vajda = Voyta = Vezér. (Podbradszky).

Zsidó nyelvben Baith = ház, raktár, Bajta = pajta, hajlék, — szalma vagy gabona szín. Bojth és Botha 1240, 1272 nznv. Boytha 1295 fu Hont vb. — II. Endre király 1211-ik évi levelében „ad terminum Abbatis, de Batay“ most Bátaszék, Bajtaszék helyett. Bojta vagy Bajta annyi, mint Pugil, más hanggal Vojta, Vajda.

Baka, több hely viseli e nevet. ³⁾ *Bakabánya* sz. királyi bányaváros Hont vb. Német-Bakának is hivatik. 1569-ik évben még kőfallal volt kerítve, s véd előbástyaúl szolgált a 7 bányavárosnak. Eredetét oklevelek hiányában szóhagyomány után adja Prohászka Mátyás, s mondja, hogy e hely elnevezését 750—900-ik év előtt nyerte. Nevéről a monda így szól: Bizonyos Hans (Jancsika) nevű német vándorló e helyen vándorolván, menetközben egy lehajlólag kinőtt fának árnya alatt megpihent, pihenése közben történt, hogy az erdős földből kiálló számos kő között, szemei egy csillogó nagy kődarabon akadtak fenn, melyet ő tarisznyájába dugván, több helyen előmutatott, és tiszta aranynak ismertetett. Ekkor a föllelt helyen kutatáshoz fogott, s szerencséje akadván, a hely színét gyarmatosítá, társai, emberei, falvat, várost emelvén, azt a lehajtott görbe fától és Hans-ról „Bück-Hans“ (görnyedt János) nevezték, mely nevet később tót ajkú lakosai Pukanczra ferditettek el. ⁴⁾

Bél Mátyás szerint itt az első telep 200 bányászból állott, első száz vezetője Bug = Bag. másiké Gans = Ganz volt, ezek nevei után alakult meg Bug-Gans = Pukancz. Bug a Gans elvetésével Bug és Bak-nak is mondatott — és mivel itt gazdag

¹⁾ Anonymus „De Gestis Hungarorum“ 8. 10. 44. 47.

²⁾ Fehér Cod. Dipl. T. V. Vol. 1. p. 249 — 1356. T. IX. Vol. II. p. 466.

³⁾ Bak p. Tolna vb. Alsó Felső-Baka h. Pozsony vb. Tóth-Baka (Prandorf) Hont vb. Kis és Nagy-Baka két m. h. Szabolcs vb. Bakabánya sz. kir. v. Hont vb. Bakaháza p. Gömör vb. Bakamező oláh h. Krassó vb. Bakháza p. Somogy vb.

⁴⁾ István bácsi naptára 1857-re 153. 154 lp.

arany s ezüst bányára akadtak, támadt Baka-bánya neve. (L. Bánya).

Baka 1229. 1237. szn. Báka 1124 fu Hont vb. Baka zsidó ige = tör, hasít, kettévág. Bakah = mező, síkság, völgy.

Bakabányát azért nevezik Német-bakának is, mert itt hajdan németek és szászok laktak, (most tótok s magyarok).

Alsó és Felső Baka két m. h. Pozsony vb. Ugy tartják, ezek a gátok erősítésére szolgáló faalkotmány (Bak) készítésében ügyesek voltak. E mesterségük végett telepedtek le Csiliz (Csiriz) vizénél.

Bakamező oláh h. Krassó vb. Egykor mezején szép kecskebakok ugráltak.

Bakháza p. Somogy vb. Itt tartattak Babolcsáról a falu bakjai.

Tót-Baka h. Hont vb. Tót lakosai ügyesek voltak azon háromlábú, fából készült székeknek (bak) készítésében, melyeket a kovácsok patkoláskor használnak. — Baka nevet visel a mocsárookban termő nagy fejű kákafaj is.

Bakszeg h. Arad vb. Jelentése Perecsényi Nagy László szerint bakszög = juhnevelő hely.

Baka, sémi nyelven = flevit vir (férfiú sir) és ezek az őskor fiaí bályányozó helyeí voltak. ¹⁾

Török nyelvben bakmak = látni. Bak a parancsoló, Baka az ohajtó módban. Baki = látó v. nézőhely.

Bok 1024. Bac 1239 fu Szala vb. Bukelessy = Bakleső 1265. Bak a kozároknál hivatal cím. Bak 1. hircus, 2. bakkano = menedékhely, bog. v. bukkano, bakkantó s lejtőtartó kéresztfa. Bakszekér László kir. idejében. (Lenkey).

Bakocza m.h.Baranya vb.Állítólag Erdődi Bakáts Tamás nevéről, de a hely régíbb. Ellenben *Bakotz* egy szőlőföld, Erdőd vára körül Szatmár vb. nevét itt született Bakáts Tamás Cardinális és esztergami érsek, kerékgyártó apjától, Bakacs=Bakocz kapta, mert e szőlőföldet ő birta. ²⁾ Bakács, Sándor Istv. szerint = kocsigyártó.

¹⁾ Hunyady : Magyar keresztény Archivarius 539 lp.

²⁾ Társalkodó 1834 35 lp. — Keresztési J. szerint Bakáts = a ki bakokkal bánik. Így *Bakod* p. Dunapataj s Kalocsa közt, melyet 1853-ik ézben Kuntz püspök telepített meg, s hol 1859-ik ézben ásáskor nevezte

Bakofa m. h. Vas vb oly jelentéssel bir, mint „akasztófa“ a megye itt végeztette ki gonosztevőit, és a bako (hóhér)-ról a falu = fa, lett Bakofa. — Bako = verekedő dorong. — Bako = husvágó. (Lenkey).

Bakovár n. h. Temes vb. Egykori földesurát a bakó végezte ki, most kir. alapítvány birja. Váráról nincs emlékezet. Bak-o párzó, valamely titkos helylyel közösülő várral birhatott.

Bakonybél m.h. Veszprém vb. Bakony erdő beljében, kies de keskeny völgyben, még sz. István alapította Benedek apátsággal. Bakony néven van egy erdő Szala és Veszprém vb. 12 mfd hosszú, 2—5 mfd széles, roppant magasságú fákkal borított hegysor, közepén sz. Móricról nevezett sz. Benedek szerzet apátságával.

Bakony jelentése pagony, bakonyálni = levágni, az erdők tisztára való levágása itt már emlékezetet felülhaladó időtől fogva divatban van. Bakony = vágott erdő, mely rejtélyes keblében bűbajos hatalmat rejt, tört lelkek menedéke, madarak menyszága. ¹⁾

Bachon chaldeai nyelven = leshely, vigyázó torony, bátor-ságos fedhely.

Keresztesi József írja : Bak, bárkai szó, innét Bakos, bökös. Bakos, a ki bakokkal bánik. Bakony ugy régen, mint ma is, kecskékkal bővelkedik. Régi deák neve Bacenis, innen lehet, s csak annyit jelent, mint bakkecskékkal bővelkedő. ²⁾ Bak talán a mak szónak változata, makony = makkos fájától.

Bakony-Somlyó : Bukon-Sumlou, 1276. 1270. monostorhely Veszprém vb. Bakony régi oklevelekben Bocon, Bukon, — a pannon-tótoknál ugy tetszik Bukinya vagy Bukovina = bükös jelentéssel bir. ³⁾

Bakony-szeg m. h. Bihar vb. Régi bálványozás időben, sírás volt a főrés. Ezechiel 8 R. 14-ik V. Baka = flere, (sirni) így Bakonyszeg = Locus fletus (sírás szög = síráshely) Bál és tes régiségekre akadtak (L. Budap. hirl. 1859 sept. . .) bakkecske nyájáról neveztetett el.

¹⁾ Hunyady : Magyar ker. archivarius I. k. 539. Bakonyt bálványozó helynek írja.

²⁾ Magyar nyelv eredete 1844 77 lp.

³⁾ Kállay Ferencz Diariuma XVII. 115 lp.

Bélnek isteni tisztelet helyét keresik itt és ott, hol régi időkben még fenállott a kolostor helye, sirás és imádkozások történtek. Baka = flevit vir (férfiú sirt). ¹⁾

Baksa több hely viseli e nevet.²⁾ Baksa néven neveztetett Taksony alatt Bolcsu vezér s több vitéz. Szabó Károly szerint Baks (Bocsu) nevét, ki Bilyával együtt az ország különböző részeiben birt földeket, sok helynév tartja fenn, így Tolna megyei Paks M. V. is ide tart, de hogy ezen helységek közül melyik vette valósággal nevét ezen bolgár telepítőtől, adatok hiányában meg nem határozhatni.

Kállay szerint a Baksa, Baksai nevek a mongol Bakschi-val egyeznek, s jelentésük „Jósok“ alföldön ma is buksi-nak hívják a nagyfejű gyermeket, mert lebukva hordja nagy fejét.

Baksaházát m. h. Zala vb. onnét eredeztetik, hogy itt ily nevű madárfaj tanyázott, mely vizek mellett halak után leskelődve; száját vízbe dugva bika szavat adott. (Dangubinak nevezik a ráczok, napvesztegetőnek, vízi v. bölönbikának a magyarok, igen régi neve Baksa).

Baksafalu = tehénfalu. Székelyek a tehenet nevezik baksának s a sok tehénnel biró falut „Baksafalu“ eredeti szólásmód náluk nyári reggelen : Hallod-e te pongyolo (szolgáló) kelj fel, öcselkedjél (fésülködjél) meg, és fejd meg a Baksát, és hajtsd ki a csordába, s mond meg a rikkancsnak (pásztor) vigyázzon reá, hogy meg ne egye a réti kutyu (farkas).

Baksa = kinzópad, eredetileg buksa a buk-ik gyökből.

Bakszer. A csallóközi egyház-karcsai határban van egy ily nevezetű ősrégi osztály föld vagyis dülő, mely id. Bartal György hozzávetéséhez képest a bakszeri szittyák nevezetét viseli, a deák „bactrianus“ magyarban „bakszer“ s e nép a hunmagyarok törzsfaja. (A parthus és hunmagyar scythákról 1862 18 lap).

¹⁾ Hunyady u. o. 539 lp.

²⁾ Baksa m. h. Baranya vb. Baksa (Kokso) tót h. Abauj vb. Baksa (Sz. István) m. h. u. o. Baksa h. Zala vb. Baksafalu (Poksdorf) n. h. Vas vb. Baksaháza m. h. Zala vb. stb.

Bakta, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Bakta a régi bálványozók nyelvén = *flevit mulier*, (asszony sirt) később a helyre vitetett, hova a bálványt imádó nők sirni jártak, — (Baktán h. Heves vb. következő erdőrészek vannak : Simontelek, Rábcza, Kurucz, Inger, Oroszvár, Lápolna, Csermak, Dobro, Siker, Demes). Bakta = baktatós, buktatós vagy lejtős hely. (Lenkey).

Bála h. Kraszna vb. Bála oláh szó, sárkányt jelent, a hely nevét e mythoszi állattól eredezteti.

Bálán h. Gyergyoi székben, Erdély földén. Nevét a töle délnyugatra fekvő Bálán havasától vette, melynek oldalában rézbányák vannak, s ezeknek első felismerője Bálán nevű ember volt. — (Benkö).

Balameriasza hegy Bánfi-Hunyad mellett Székelyo-pataka mellett. Emlékeztet Balambér hunok első királyára, ki Kr. sz. u. 374 e hazát elfoglalta, s kit Bála, Balamér is neveztek. (Köváry 23 lp).

Balomir-pagus a dák király, Valomirtól.

Balás, több hely viseli e nevet. ²⁾ Balás védszent neve volt egy kappadotziai püspöknek, ki Diokletian császár alatt öletett meg a keresztény hitért, mikor tömlőczben volt, egy szegény asszony gyertyát vitt neki, azért Balás tisztességére maig gyertyát szoktak osztogatni. E szent emberről írják, hogy mikor pusztában remetéskedett, sok barmot gyógyított meg nyavalyájából, azért ily esetekben őt szokás segítségül hívni. ³⁾

Balásárka Kis-Küküllő völgyében, a csöbi bükk alatt nagy

¹⁾ Bakta m. h. Abauj vb. Bakta m. h. Heves vb. Nyir-Bakta m. M. V. Szaboles vb. Bakta erdő p. Bereg vb.

²⁾ Balás t. h. Zólyom vb. Balásfa m. h. Pozsony vb. Balásfalva orosz h. Bereg vb. Balásföldre p. Gömör vb. Balásvágás (Blazow) or. h. Sáros vb.

³⁾ „Petrus de Natalibus Lib. III. c. 76. Bod. Sz. Heortocratos“ 59 p. Braunschweigan egy dom is neveztetik sz. Balásról, itt őriztetik, aranytokba foglalt gyűrűhintette ujjas keze. (Hrabovszky Dávid „Utazási rajzok Némethonban“ 1837 II. r. 71 lp).

árok, mit ördögárkának is neveznek. Rege szerint Balázi és Nyujtodi két csapatvezér, mennybéli jussokra várat akarván itt emelni, az ördöggel léptek alkura, s erre csakhamar elkészült a vár. A két ur beleköltözött, de az ördög eljött éjjel, kivitte őket a határra, nehéz eke elé fogta s szántott velük, ha lankadtak, ostorozta, ha eleget szántottak, kifogta őket, így ment ez minden éjjel, miglen az árok kész nem lett. Szóhagyomány szerint a várat *Etédi Balás* kapitány, keze alatti székelyekkel építteté. Oklevelek szerint 1609 jul. 20-án Balási Ferencz saját és fiai részére adományt nyert reá. ¹⁾

Balásvágás (Blazow) orosz h. Sáros vb. Wagner emliti, ²⁾ hogy Magister János, az ő örökföldjében, mely műveletlen volt, Balás nevű erdészt fogadván fel, ennek egy lánccs földet jutalom fejében „sine aliqua terragii et census solutione“ adómentesen vágatott (e helyen) ki.

Balás nevet némelyek a görög *basileus* (király) s az abból formált latin *blasius*-hoz kötik. Balás hely és személynevek, a keresztény hitre tértünkör jöttek szokásba, mire mutat Mátyás király hires vezére „Magyar Balás“ keresztneve is. Benkő okleveles gyűjteményében Blasi, Balási, Bokosi formákban, mint családnevek jönnek elő, s a Ritus expl. verit. 1217 Pristaldus Bolosi 1235, Blasius = homo ventosus. (Kassai I. 243 I). A szász Blasendorf s Balásfalva egy nevezet. Pherozesnek, kit a hunnok emeltek 457-ben királyságra, fia volt Valons = Balázi, ki 488—499-ig uralkodott. A Balázs felette régi név.

Balassa-Gyarmat Nógrád vgyének fővárosa, Rétság és Szakál között, Ipoly vize mellett. A törökök beütése előtt Nagy-Gyarmatnak neveztetett, várát a törökök ronták földig. XVII. század végén és XVIII. elején ujonan népesitetett gf Koháry István által, így először Uj, később Nagy és végre *Balassa* nevű nemzetségről, mint földesuráról Balassa-Gyarmatnak neveztetett. Ki alapította e helyet, az bizonytalan. — Béla alatt, táárpusztítás után 1385-ig *Nagy-Gyarmat* nevet viselt. Kun László

¹⁾ Erdély régiségei 214 lp. és Kőváry „100 rege.“

²⁾ Kállay F. „Pogány magyarok vallása“ 1861 Toldalék 196 — 200 lap.

előtt Péter nevű egyén mint falut bírta. (L. esztergomi levéltárban Kun László oklevelét) 1385, Bytter Balásról *Balassa-Gyarmat*-nak nevezték, kitetszik ez Balassa család névsorából, hol 1-ső Balás mellett e latin jegyzék van: Nagy Balás, ez többi jószágai között e hires, általa leginkább kedvelt helyet apai s ősi örökség jogán bírta, s magáról nevezte el. ¹⁾

Balaton. Hazánk nevezetes tava, Somogy, Zala és Veszprém megyék közt.

Balaton rege szerint hajdan édenkert volt, s benne szép, ifjú hölgy lakott, kinek hasztalan virágzott minden a zöld palástú vidéken, mert őt szerelmi bű emészté, szívmenyét egy ifjú tépte szét, sirt mindig, könyűit a patak, mely édenkertje ölen hullámozott, nem győzte elfogadni. A patak a leány hitszegőjét megboszulandó, kérte az anyaföldet, adjon emléjéből egyszerre annyi víztömeget, hogy a hitszegőre szállhasson haragjával. A kised csörgeteg tengernyi óriás lett, víz alá jött a határ, a hitszegőt kergeté, de nem érheté be, mert körötte szellem köte örökre határt, haragja most is tajtékot tur :

Miként ha régi dűhvel
Még most is üldené
A hitszegőt, naponként
Kiront a part felé.

Garay J. „Balatoni kagylók.“

Morvaországban van *Blatnák* nép Tobitschau és Rogetein között, ezek elnevezéseiről olvastam „Die Blatniaken werden wegen den marastigen Strassen, welche die Ergiessung der March in dieser Gegend verursacht, Blatniaken geheissen, den *Blato* heisst Koth (sár) oder Marast (süppedékes hely) und daher also auch Blatniak etc. (Bibliothek der Mährschen Staatskunde 1786 I. B. 4 lp).

¹⁾ Bél Mátyás IV. k. 131 lp. Mocsáry „Nógrád ismertetése“ Pesti divatlap 1845 28 lp. Honderü 1845 II félv., 17 szám. Uj magy. Museum 1858 V. füz. 205 lp. A vár rajzát XVI századból adja. Ungr. Magazin II-104 lp. — IV. Béla itt már 1244-ben adott ki Szügyi obich fia részére oklevelet.

Szláv nyelvben *blato* = to, oroszul így mondatik ki *bo-loto*. ¹⁾ Illirben *Blato* = álló viz. Plinius, Strabo s Méla nem említik. Tubero szerint származása vulcanicus. Az irodalom Julius Caesar óta „*Lacus Volcae*“ néven ismeri. Thuróczy (chron. II. R. 42 fej.) *Palatinus* tavának nevezi; *Rex Andreas circa locum Palatini, construxit monasterium etc.* — *Bonfinius* „*Lacus Balaton*“ írja. Romaiak „*Pelso*“ nevezték. ²⁾ *Anonymus* (C. 49) említi *Balaton* folyót, melyet bizonyosan azért nevezett folyónak (*fluvius Balaton*), minthogy vizének e korban valódi lefolyása volt, Bizonyosan a mai Sió patakján keresztül, melyről I. András királynak, a tihanyi apátságot alapító 1055-iki oklevelében olvassuk: *Rivulus qui dicitur Fuk.* (Sió-foknál, *Balatonba szakadó Sió*) *fluens de praefato lacu.*

Keresztesi József szerint ³⁾ *Balaton* régi neve *Batto* volt, mint *Vellejus Patere* is nevezi: *Flumen Bathinum*, *Batoról*, a berencsek híres vezérééről, kinek a romaiakkal viselt dolgát leírja az említett *historicus*, nevezetesen, hogy ezen maga nevű viznél, vagy a mely ezen történet után neveztetett így el, megadta magát.

A jászok *Bala-to*-nak nevezték, melyhez a bőséget jelentő *n* járulván, lett *Bala-ton* azaz *Bala-tóság*. E tó eredetéről azt tartják, hogy midőn sz. Pál e tájon járt, a lakosok kihajtották, s 12 mfdig utazván, nyomában mindenütt viz áradt.

Zsidóul *Baal* = ur; görögül *Belos* = jó; *belteros* = jobb; latinul *belus* = *bellus* = szép; *tótul* *bél* = *biel* = fehér v. fényes; — e szerint *Bela* = *Bola-to* annyi volna, mint szép fehér tó, a minthogy a vizeknek, a színekről való szokott nevezését mutatják nálunk mai napig *Fehér Fekete Körös* stb. Ha pedig *Bala* idegen szó, mint *Tubero* írja: *Aquam perpetuo stagnentem Illyrici Balaton vocant.* *Koller* szerint ⁴⁾ *Hunc lacum a slavici populis appellatum fuisse Boloto, quod vocabulum, lutum* = mocsár, sive *paludem* (tó) *significat, dubitari nequit,* — tehát a régi

¹⁾ Szabó K. szerint *Balaton* neve *Blato* szláv szóból ered. *Blato* = mocsár.

²⁾ *Salagi Istv. De Statu ecclesiae Pannonicae Quinque Ecclesien-sis 1777. L. I. p. 33 Tud. Gyűjt. 1817 III. k. 65 lp.*

³⁾ Magyar nyelv eredete 1844 90 lp.

⁴⁾ *Amoen Hung. Vol. I. p. 92.*

Berennusok, tót és magyar szóból toldották össze, minekutána a tótok kezdettek rajtuk és földjeiken uralkodni : — eképen lett Bala-to, mint más nevek is tetettek össze két nyelvből, p. o. Besz-örmény (Böszörmény) Besz-berén, (Veszprém).

Balaton jelentése vehető e két szóból is *Bál-Adon* = Bált szolgáló, vagy annak nevében igazgató ur. (L. Bál, Bél). Említetik ily nevű babyloniai király (Esau 39. 1) u. m. Merodák Bál-ada.

Balatonnak Peiso neve romai eredetre mutat, ök e tavat Pelso vagy Pelissa is nevezték. Dr Prinzingér Ágoston ¹⁾ úgy vélekedik, hogy mind a két szó, Peiso és Pelso a német „Fitz“ (nemez) szóból származik, mivel ennek rendszeren az olasz Pelso és Peiso megfelel. Az *i* és *l* betűk romai nevekben, de más nyelvjáráásokban is gyakran felcseréltetnek egymással. Lehet, hogy Peiso, Pelso és Pelissa a szláv hegynevekkel Pilo és Bilo, melyek a Balaton környékén találhatók, összefügg. A Balaton a szláv blato, blata, blatye = mocsár, ingovány, víz, moh, nemez, (moor, moos) szóból kicsirázott, E gyökből lett többi közt Blatnica (Sárpatak) falu, vár, pataknev, Sáros, Körös, Turócz, Zágráb vb. Blato h. Zágráb vb. Kresznerics hajlandó a Balatont „Bala-to“-ra magyarázni. ²⁾

A debreczeni legendás könyvben előfordul balatom szó, általános tó értelemben. ³⁾

Balf n. h. Sopron vb. Balf = Walf vagy Wolf = farkas. Hajdan a Fertő mellett mint farkastanya ismertetett, innen német lakói Balf = Walf nevezték, magyarul „Farkasd.“ A *B V* vel gyakran cseréltetik fel s viszont, így Bazil = Vazil, Beszprém = Veszprém stb.

¹⁾ Die älteste Geschichte des bayerisch-österreichischen Volkstammes 1855 I Th. 40—41 lp.

²⁾ Pesti Frigyes „Delejtű“ 1859 oct. 4. 40 sz. — Pray Gy. Hierarch P. I. p. 267. Balato-lacum notat. Arabs nyelven Bullaton = humiditas. Balaton = Bál vagy bálványtava. (K. Arch.) Zsidóban balah = avult, pállott, ebből tót *blato*, latin *palus*, görög *pelos*, magyar pállott. (Lenkey).

³⁾ Kassay József szerint Balaton = barna tó, és Fertő = fehér tó

Balhás-Szilás magyar népesített pusztá Veszprém vb. Kr. sz. után, a Partusokon kívül volt Balhás népágazat is a scytháknál, nevöket mint nagy Arsaces unokái, ki Antiochust megölte, s Balhába ment királyi lakást tartani, e nagy tartománytól nyerik. ¹⁾ Szilás = szilfás = ulmus, campestris.

Helytelen azon adat, hogy itt bolhák, azon alkalmatlan átlatok, melyeket a német „Flöhe“ nevez, tanyáztak, s Szilás szálast jelentene, mely a nép természetére vonatkozik, avagy Ballás néven ismeretes halvány veres (közel testszinü) kőnem hazája itt volna..

Bálint n. h. Pest vb. Nevét Balassa Bálinttól nyerte, ki e részt bírta s rajta várat is emelt. 1659-ben, hogy B. Bálint Csolyosi pusztán, a félegyházi határhoz közel a törököktől megtámadtatott s 900 emberével elesett, mellékneve holta után Török Bálint lett, e név birtokára is átszállott. A törökök Turbál, tőlük a németek Turvál nevezték a falut. ²⁾

Bálintfalva (Valentova) tót h. Turócz vb. szinte egykori földesura nevét viseli. — 1283-ban Comes Muren bírta, és Muren földének neveztetett.

Balikavára Torda hasadékban egy barlang kapufallal. Gf Kemény József írja, hogy Balika, rác Pivoda, labanc kapitány mene embereivel Aranyos székre rablani, prédálni, de levágának belőle néhányat, tizet elfogtak, negyven lovat sok prédával tőle elnyerének. E tájban szorítá Balika a Torda hasadékában levő barlangba, s ekkor kapta a barlang nemcsak kövel kirakott kapufalát, hanem nevezetét is. Balika halála meg van írva „Erdélynek 1690—1715-ig való nevezetesebb dolgainak, s történeteinek rövidebb feljegyzése“ című könyvében, s itt ezeket olvashatni : 1712-ik esztendőben lön ilyen dolog is, hogy ama híres oláh kapitány Balika-Nikita, kit a kuruczok vezérei sok roszra használtak vala, a kolosvári német praesidium által üzőbe vétetvén, Jára felé szalada, de ezt megtudván a tordai nép (kit sok verseny fel-

¹⁾ Tud. Gyűjt. 1825 VI. k. 57 lp.

²⁾ Bél Mátyás T. III. p. 507. És itt megjegyzendő, hogy Anonymusnál cap. 49. említett *Silva Turabag Arpalice* nem ide, hanem az erlapi ausztriai erdős hegyekre vonatkozik.

prédált vala) felkeresé és kegyetlen üzőbe vevé, nem is vala Balikának már más módja a maga megmentésére, mint-hogy néhány fegyveres társával a tordai hasadékban levő speluncáját igyekszik vala elérni, melyet ha elér, bizonynyal megmenthette volna magát és a tulsó oldalon kibujhatott volna, a mint már sokszor practikálta vala azt azelőtt is, mert oda vagy csak közéleteni is félős és veszedelmes vala másnak, de meg is vala ezen spelunka jó móddal, épen a torkánál erősítve. De másképen akará az ur Istennek igazsága, mert midőn Balika már szinte fel akar vala futni, lyukába egy Patkós Dani nevű tordai mézsáros-legény, baltáját utána vetvén, úgy érte fejét, hogy azonnal felfordult, s azután agyba-főbe verték, mint valami dühös eb kutyát, másnap pedig nyársra huzák holt testét, mely varjúknak vala eledele, koponyáját sok idővel még a barlang torkában mutogatták. ¹⁾

Balinka n. h. Székes vb. Szép Balinkáról.

Balkány m. h. Szabolcs vb. Balkán zsidó szónak tünik fel, peculium vagy aquisitio, (szerzemény) így Balis = Bál jószága. Bulkan 1216 V. R. 216 §. Bulcan 1217 u. o. 212 §.

Balk, törökül = nagy, Balkán hegyek = nagy hegyek (Haemus hegyei) Buchariában nagy város Balk.

Balkány p. Békés vb. és egy folyó e néven Szabolcs vb. Balkány = sásas, csátés folyó vagy állóvíz. (Lenkey). Bala = régi, pállott és hany = hany (Horváth Árpádiája).

Balla, több hely viseli e nevet. ²⁾ Balla = Balás, Basa, Bás, Bazél, ősrégi keresztnév. (Páriz pápai).

Balavár Heves vb. Török sz. Miklós mellett a Tiszánál, ettől körülvéve, még 1261-ben falu volt, és Istvánfi szerint nevét azon folyótól, mely most Tinoka, de annakelőtte Balla nevet viselt, — nyeri. ³⁾ A pusztát körüle Török-Balá-nak is nevezik, miután 1572-ben Karácsondi Gergely fanatikus katonáival e he-

¹⁾ Budapesti Viszhang 1856 19 sz. Sz. P.

²⁾ Balla m. h. Heves vb. u. o. pusztá. Balla p. Veszprém vb. Balahida m. h. Zala vb.

³⁾ Uj Magy. Muz. 1858 XII. füz. Török Sz. Miklós alatt.

lyet a törököktől fegyver nélkül akarta megvenni. (Keresztesy).
Balavár 1024 hn.

A sz. irás szerint Bala v. Bilhá-nak neveztetett azon szolgáló, kitől Jákob Dán s Naphtalit nemzé. Zend nyelvben Bala = magas.

Balah zsidóban = vala, valaha, vén, avult. Bat = bal és baly, baj, nem jó, hibás, hiányos, p. o. balszerencse, bajos = hibával vegyes.

Balla = Bál, egybekötött áru. (1404. Art. XV.)

Ballabánja p. Pest vb. Monda szerint Bala nevű uré volt e puszta, drágán szerezte, s midőn látá sivatag homokját, s megtudta haszonvehetlenségét, a szerzést igen megbánta, róla nevezte el a környék „Balla-bánja.“

Bala régi olvasás szerint *Balagh* = vályu, beitta, benyelte, elrejtette, belső részébe vette. Bala 1171 hn Veszprém vb. most is puszta Hajmáskér és Nána közt. 1211. 1217. 1222. 1284 szn. Bola, Bolu 1217. 1221. 1229. 1235 V. R. 174. 212. 355. 372 §§.

Ballagito Szegeden a város s Boszorkánysziget között Nevét Dugonics szerint ¹⁾ így regélik : Árpád a honalapító Lehel vezérrel elindult hattyúkra vadászni, itt hattyúi a tóba estek, s a leejtett hattyúkért szolgáját küldé a tóba. Árpád ijjának egy gyönyörű hattyú is áldozata lett, ezt magasban érte nyila, és a tónak vizébe pottyant, erre nehogy annak mélye elrejtse, Árpád ismét szolgáját küldé a nyugvó vizre. A szolga ballag, a szolga megy, mindig beljebb, csak egy rántás még és czélját éri, de hasztalan, kifárad, rárohan a hattyúk felzudult csapata, s a ballagó szolgát (némelyek szerint Ballag nevet viselt a szolga) elnyelé a tónak mély karja, s Árpád, ki az igyekvőhöz így szokott szólani : „Ballagj, ballagj, megsajnálta hü cselédjét —

S emlékül a tónak
Ballag nevét adja,
Most is ottan áll az
Szomorún elhagyva
Csak a rege az, mely
Emlékét fenntartja. (Dalmady Gy.)

¹⁾ Etelka című művébe szőtt rege alapján.

Jerney szerint egy 1300-ik év körüli (általa olvasott) oklevél említi itt Balak nevű férfi azon földbirtokát, mely Szeged alsó részével volt határos, hol jelesen e tó létezik, melyet a város vett tőle örök áron.

Balmaz-Ujváros m. M. V. Szabolcs vb. Tatárfutáskor állott már Balmaz néven, de ugyanazon időben elpusztult s a fennmaradt nép, mely Kadarcs folyóhoz menekve, újból építkezett Balmaz emlékére, midőn pedig város lett „Ujváros“ nevet kapott. (S. B. 1861. 3/XII. L. bővebben ujváros alatt).

Balmaz = be almoz, beágyaz, megtelepedik. Phenico-galulus *Belsamen* = napisten, a bálványtisztelet idejéből. ¹⁾

Balmaz-ujváros hajdan a debreceni várhoz tartozott, és ennélfogva azzal hasonló viszontagságai voltak. Eleinte csak telek volt s Balmaznak hívták. Ujváros nevezete sokkal korábbi időkre mutat. XV. században Hunyady János birta, holta után nejére, Szilágyi Erzsébetre szállott, megtetszik ez fiának Mátyás királynak 1465 kelt kiváltságleveléből, később Corvin János birta, azután II. Ulászló. ²⁾

Balmaz = *Halmaz* = bőven termő hely, vagy mások szerint *Balmaz* = bálványos hely, s ujonan rakatott városától *Balmaz* ujváros, mint Érsek-ujvár stb.

Bályok, oláhul Ball m. h. Bihar vb. *Bál* jelentése mythoszi értelemben = ur, *Bálok* = urak. *Bál* a tűznek volt Istene, ezért nevezték a zsidók urnak, *Bálim* = urak (dominadores). A magyarok is tisztelték a tűz istenét, *Bált*, ³⁾ a mennyiben azt isten jelenléte symbolumának vették. Dankovszkiban *balyok* balgyök alatt = bolond. *Bailo* longobard szó, annyit tesz, mint kereskedelmi consul.

Balsa m. h. Szabolcs vb. Tisza partján, dombos helyen. Hunyady szerint *Balsa* = *Bal-Samain* szó rövidítése, melynek

¹⁾ Balmaz-ujváros történetét megírta P. J. Tudom. tár. Értekező rész. VI. k. 43—47 lp.

²⁾ Tudománytár V. k. 43—47 lp.

³⁾ Hunyady „Magyar Archivarius“ I. k. 539 lp stb.

jelentése „Egek ura“ mint a romaiaknál is épen ebből lett elrontva „Belisama Minerva“¹⁾ itt a dombon imádtá a nép Istent, az egek urát.

Balog, több hely viseli e nevet.²⁾ Van egy patak e néven Gömör vb. a szlávok „Blch“nek nevezik, melyet a magyarok o-val kettőztetvén, Boloch név eredett. Létezett itt Balogvár, Balog család, s ma Balogvölgye; mindezen nevek Jerney szerint ázsiai törzsökös nemzetségevek. Balognak nevezték Árpád egy vitézét.

Balogvár Gömör vb. Sz. István korában Turingiából, Fridburgi Altmann által beszármazott jövevény birta, melynek neve volt Bolug = Balogh stb.

Balog : Baluc 1214 V. R. 389 § hn. 1214. Baluk 1245 Boloc 1250. Balogh 1291 szn. Bolugd 1251 szn. Bolug 1296 hn Gömör vb. Balog-Semjén = Bolok Symian nemzn. mely többnyire csak Semiennek iratik a XIII. szávadban.³⁾

Balog = balog, zsidó nyelvbeni jelentése : pihent, hevert könnyebben van dolga, mint másnak.

Szabó K. szerint : Balog folyó eredeti szláv neve *Blch*, mit a magyar ajak ki sem képes mondani; úgy hogy abból később Balogot csinált. (Bknj 33 fej.) *Bulhadu* szava = Baloghát, mint Tiszahát, Erdőhát, Cserhát, Gömörvár vidékéről csak a Balogvölgyön, és Balogháton át lehet jutni Felső-Nógrádba, ezért a szláv *Blh* = hát, vagy Bulhát, mely helyett a magyarok „Baloghát“ nevet használtak.⁴⁾

Balomir h. Hunyad vb. Nevét Benkő szerint, Valamir = Balomir dák király nevééről nyeri. Oláh Miklós említ Valamirt, s ezt Attila atyjának mondja; — Callimachus után (cap. 3) Siegler Mihály krónikájában mondatik, hogy Valamir góth király 373-ban megverte Fránkot. Szászváros székben van Valamir falu. Calamus Attilájában, Balamber, Mundzuch atyja, Attila

¹⁾ U. o.

²⁾ Balogh t. h. Zolyom v. — Alsó- Felső-Balogh m. h. Gömör vb. Ipoly-Balogh m. h. Hont vb. Balogfa m. h. Vas vb. Balogfalu h. Gömör vb. Balogd p. Somogy vb.

³⁾ Jerney „Magyar nyelvkinccsek.“

⁴⁾ Béla király névtelen jegyzője 45 lp.

nagyatyja vétetik Balambérnak. Balamus tanítja, hogy Balamír osztrogothok királya volt. Klaprot mint Schmidt, a Balambér s Balimir névformákat hunn névnek tartja. A dák *Balomur* falu-név Erdélyben, s azon tordai köfelírás, melyre Zamozeius akadt, s első közölt a romai idöszakból, melyben „Civitas Valomerii“ olvasható ¹⁾ a régi dák idöszakra utal, mely régibb a göth s hunnus idöszaknál. Balamber, Balimir, Valamir névformák jelentéseit Schaffarik *Chwalimir* név *Chwal* gyökéből szlavizálja. (146. l. c.) Ily főember volt Justinián udvarában. *Mar, Mer, Mir* szláv végzet, ugyanennek finn nyelvbeni jelentése = ember. A hunnus Balamber király neve „Bálember“ vagy Bal-ember. ²⁾ Balember (Bárdosi szerint) Bálván ur.

Balota falu oláh h. Szathmár vb. Valamikor ott, hol halastava áll, palotaszerű épülettel birt, innen palota = balota.

Baltavár m. h. Vas vb. Kastélyában, melyet egykor erdőség vett körül, az örséget fejszések v. baltások képezték. Innen Baltásvár. — Lenkey szerint nevezetét Bojtárol, Bajtavár = arx bojtae. Baj = praelium, Bojta = harcos, innen bajtárs, és hozzáteszi „tán baltával ment végbe a baj = praelium?“

Bálvánd és Bálványos,* ³⁾ több hely viseli e nevet. ³⁾ A pogány magyarok sok istenségéről vannak fenn iratok, Chartuius írja sz. Istvánról „quos autem *alios Deos* colere animadvertit, eos minis, et terroribus subjugavit, omnesque daemonum spurcitas prorsus eliminavit.“ Első András 1048 a hamis istenek bálványozása ellen adott ki parancsot. Inchoffer Hercules és Mars hamis istenek bálványozásáról tesz említést 935 és 955-ik évről, melyeknek templomai gazdag zsákmányokkal töltettek meg, de megveretvén, a magyarok (Heinrich által) bizalmatlanok lettek hozzájuk. ⁴⁾ Cornides tagadja, hogy a magyaroknak bálványaik vol-

¹⁾ Fasching : Vet. Dacia p. 40.

²⁾ Kállay „Pogány magyarok vallása“ 1861 Toldalék 193—196 lp. böven leírja.

³⁾ Bálvánd p. Bars vb. és egy Somogy vb. Bálványos m. h. u. o. Bálvány-Szakálás Komárom vb. stb. Bálván viz Győr vb.

⁴⁾ Annales V. 4. p. 280. és Vol. 3 p. 13' 14, 76. Ugy Schwandtner T. I. p. 417.

*) Közlötte e cikket „Sürgöny“ 1862 febr. 16. 39 sz. alatt.

tak. Kállay Ferencz azonban mutogatja, hogy a pogány világban a bálványozás mindenütt otthonos volt, tehát őseinkre abból semmi szégyen sem hárulhat. Thuróczy szerint még első András királytól is kérték a magyarok, szabad legyen régi pogány valásukat követni, és bálványaikat tisztelni. A kunoknak is voltak bálványaik, és Kun Lászlónak meg kellett ígérni Firmián apostoli követnek esküvel, hogy őket a bálványozástól elszoktatja. ¹⁾

Minők lehettek a magyar bálványok, arról tiszta és körülmenyes tudósítások nincsenek, a téritők bűnnek tarták annak feljegyzésével foglalatoskodni, az ily emlékeknek még nyomát is kiirtani törekedtek, a királyi zsinati parancsok.

Bálvány ó szlávban *blivon*, oroszban *bolvan*, lithvánban *balwonas*; több író származtatja szlávból a bálvány szót.

Oklevéli nyomok szerint a veszprémvölgyi apáczaomonostornak sz. István adta adománylevelében mondatik: a halomnál áll a határkö, mely közönségesen *bálvány*nak nevezetik. (Fejér Cod. Dipl. II. 48). Más oklevélben „három köbálvány“ határkövül felállitva. (U. o. VI, 1. 92). *Bálványföld*, *Bálványpuszta* stb. Őseink Pannóniába érkeztiikkor itt nagyszámú bálványokat találtak. (Kerékgyártó Árpád „Magyarország művelődésének története“ 1860 I. k. 438, 439, 440 lp bőven ír a bálványokról).

Baal Suides szerint Jupiter neve a syrusoknál (Calepini onom. 39) a phoeniciaiaknál és zsidóknál Baal = uralkodni és ur, a régiek értették alatta a napot. Innen a magyar bálvány, vagy állvány. *Idolum*, *statua*. *Baalis quasi sedes baal* = bál és 'un = hun sedes. Róla Bálványos helyek és hegyek. Innen Balás, Boldizsár stb. (Lenkey Sigmond 100 arannyal jutalmazott „Helynevek magyarázója“ czimű kéziratából). A bálványhit pogányhit volt, mely lelketlen bálványokat, illetőleg teremtett lényeket isten gyanánt imád, — pedig már Mózes mondá V. k. XVIII. r. 10 V. „Ne találtassék te közötted se búbajos, se ördögösöktől tudakozó stb. mert utálja az ur, valaki ezeket miveli.“ — Igy Sámuelnél I. k. VII. r. 3 V. „Gyomláljátok ki közületek az idegen isteneket!“

Bálványos m. h. Somogy vb. régi vár érdekes nyomaival. Közmonda szerint Kupa somogyi herczeg (Koppány) tartott itt

¹⁾ Kállay „Pogány magyarok vallása“ 1861 31 lp és 203—210 lp.

bálványokat, miért és egyéb okokból is sz. István vallási háborut indított ellene, melynek mérge oly nagy volt, hogy István, csakhogy szerencsésen meneküljön tőle, fogadást tett, hogy ha Kopányt legyőzendi, a fellázadt Somogy minden tenyészetéből még a nép szaporodásából is tizedet ajándékozik az általa alapított sz. Márton monostorának. Hajdan Baluvana, Baluvan, 1055. Baluan 1109, 1025. Balvan 1124 iratott. Ad monticulum, et ibi stat meta lapidea, quae Baluan vocatur. Bálványos közéletben „Bányos.“*

Bálványoshegy Csikszékben. Ugyanott nevezetes még Bálán h. és Bálánbánya, (nyilván Bálvány) e helyek magyar pogányi lsteni tiszteletek helyei lévén, bálványaiktól vették nevezetüket. A keresztény magyarok a nyomokat ugyan lerombolták, de épen ezen erőszakos tények következtében nevükben emléküik fennmaradt.

Bálványosvár, a székely föld közepén, erdős hegyek között — hegycsúcs. Néphit, hogy tündérek építék, még akkor, midőn a kövek lágyak voltak. Történeti hagyomány úgy tartja, hogy Opor, székely rhabonbán fia építette, és pedig, hogy benne szittya ős isteneinek, távol az emberi társaságtól, nyugodtan áldozhasson. Itt szent berkek, sziklák, források közepett áldozgata a család Hadurnak hosszas időn által, mignem a vár biralma más kezekbe nem ment. ¹⁾ E helyen, úgy Bálványos váralján Kállay szerint kun-bábokra lehetne akadni, itt Dézsen, Csicsovárban, őseinknek bálványaik voltak. Maig :

Magasan áll Bálványos vára

A szent Anna tava felett,

Alatta zug el a vihar,

Tövén járnak a fellegek. (Medgyes L. 1857).

Baluanus 1233 viz, Baluvana, Bálvánkő : Bawankew 1267
Ad statuum lapideam, quae dicitur Balwankew hrkö Abauj vb.

*) Eredetiekép nevét vette pogány bálványozó lakosaitól. (Csorba Jós. Somogy vármegye ismertetése 145 lp).

¹⁾ Synopsis vitae Belae regis 326. Erdély régiségei 188 lp. Kőváry „Száz regé“ 114 lp.

Balvankuwe 1265 hr. Heves vb. Baluanis 1001 hn. Baluanus 1015 u. o. Bolvanus 1211 h. Somogy vb. Bálványos 1229 u. o.

Bálvány-Szakálos h. Komárom vb. okiratilag 1268-ik év óta ismeretes. ¹⁾ 1530 körül népes jobbágy h. volt, elpusztult egyház romjai most is láthatók, mely valaha román izlésű bazilika lehetett. A hely neve régi romai telep különös isteni tisztelet helyére figyelmeztét. Fényes írja: ²⁾ Van e pusztának délkeleti részén egy kerek domb, mely mesterséggel készült, s a rendes földszinnél 4—5 öllel magasabb, melyen a közmonda szerint, a régi romaiak idejében municipium volt, és pedig, miként egy köfelirat mutatja „Szakálos Jupiternek“ szentelve, s hihető, hogy szobra is fennállván, innen neveztetik el Bálványos Szakálosnak. A kőtáblán olvashatók I. O. M. PRO SALVTE COL. azaz Jovi, optimo, maximo pro salute Coloniae (v. Colonorum).

Hogy a régi magyarok valaha Bált tisztelték, az is látszik bizonyítani, hogy egyszer keresztényekké levén, azt a nevet „Bálvány“ arra ruházták, a mi nem tiszteletreméltó. A jelképes istentisztelet így fajult el báványimádásra. — Bálvány Szakálos figyelmünket igényli, mivel hihetőleg a bálványképek szakállósak voltak.

Bán, több hely viseli e nevet. ³⁾ Hazánkban magas rangon állottak, mindig az ország főméltóságai közt a horvát, tót és dalmát bánok, kik tekintélyben mindjárt a nádort és erdélyi vajdát követték. Királyság kormányzása volt rájuk bízva, így a szörényi, macsói, bolgár és bosniai bánok bánságnak nevezett tartomány élén állottak. Voltak tengeremelléki bánok is. A kisebb bánok közül legismertebbek voltak a lugosi és karánsebesi, kiket az erdélyi vajdák neveztek ki. — Emlékeznek az oklevelek szabácsi, belgrádi, jajcai, tituli, kevíi, kruchovi, brunchi,

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. T. IV. Vol. 3 p. 448.

²⁾ Komárom megye. Pest 1848. 116 lp.

³⁾ *Bán* (Banovce) tót M. V. Trencsén vb. *Bán* n. r. h. Baranya vb. Alsó- Felső *Bánfalu* Kraszna vb. *Bánfalu* (Apetlohu) n. h. Mosony vb. *Bánfalva* m. h. Borsod vb. *Bánhalma* p. Török sz. Miklós mellett. *Bánháza* p. Szabolcs vb. *Bánhegyes* p. Csanád vb. *Bánhida* h. Komárom vb. Décsér-*Bánhida* p. Békés vb. *Bánhorvát* m. h. Borsod vb. *Bánkeszi* tót h. Nyitra vb. *Bánkuta* p. Arad vb. *Bánlaka* oláh h. Bihar vb. *Bánlók* oláh h. Torontál vb. *Bánréve* m. h. Gömör vb. *Banszka* orosz h. Zemplén vb. stb.

sóói, uzorai, salai (zalniki) sz. kereszti, zreberniczi, morichidai, galgóczyi stb bánokról. A bánok nagyobb része többé kevésbé kiténtetett várparancsnokok voltak. Bán = Pán (ur) stb. ¹⁾ Bánk és Hunyady János is viseltek bánságot és birtokaik a bánoknak hivatalaik után nevezettek el. Bánfalu = Urfalva, Bánháza = urháza, Bánhida = urhidja.

Wachter szerint *Ban* jelentése a németben = magaslat, átvitt értelemben „uralom“, így a régi okiratokban *Bann* = országhatalom, törvénykezésnél Blutbann = vérhatóság, Burgbann, Dorfbann, Stadtbann stb. *Bann* = kiátkozás, így Kirchenbann = egyházi átok. — Pán szlávban = ur, avarban bajan = chágán, vezér; horvát nyelven *boján* = hatalmas, élelmes, egyez vele a zsidó s chald „*panah*“ német Bann = Fahne, zászló, Panier, ki zászlós.

Bám, Ban 1208 fu Mosony vb. Ban 1216 V. R. 300 § fu Kraszna vb. Baanfalva 1289 fu Baranya vb. Bánhida 1288 fu és rév Esztergom vb. (Kézai S. 1. 4. hn Rákos folyónál) Bánréthe 1211. 1399-iki átirat Banriuteh 1417. Banrithe, Bannerew = Banrev h. Tolna vb.

Bándol h. Vas vb. Bán = ur, dol = völgy, szláv jelentésű szavakból van alkotva, német neve Weiden = füzes.

Bánova-jaruga = Bán árka, h. gradiskai ezredb.

Bánostor Sziszekén alól a Duna mellett „limes Hungarorum & Graecorum esse potuerit, restat ut S. Stephani tempora quibus graeci vicini Hungarorum ibi fuerunt referatur.

Bana régi nevezetes hely Komárom vb. egy □ sánczozattal határában, mely a régi irományokban „Castrum reginale de Bana“ név alatt említetik; — 30—35 □ öl, helye most várdombnak neveztetik. Hogy Banai grófok birtoka volt, számos oklevél igazolja, így egy 1265-ik évről. Bana 1199 szn. 1252 férfinév ²⁾ okiratok szerint a földsánczot is Bana család hányatta, Bana = Barna = Barnabás, keresztnév. Bana nemzetségről ír Fehér. ³⁾

¹⁾ Pesti Frigyes „Delejtű“ 1859. 29 számban a Bánság nevezetéről. E rang hatásköréről szolt az 1681 : 62. 1715 : 121. 1765 : 34 tcz. stb.

²⁾ Fehér Cod. Dipl. T. V. p. 90.

³⁾ U. o. T. VII. Vol. II. p. 40.

Bana zsidóban = bánik valamivel, összerak, épít, sokasít, boldogít. Bahno szlávban jelentése = to. Banavára Trencsén vb. a keletészakra mintegy félóra távolban eső Bánvárostól nyeri nevét. — Az okiratokban *Bana* alatt sokszor Selmezet kell értenünk. ¹⁾

Bánfi-Hunyad kis M. V. Kolosvár-NVáradi országuton. XVI századból a gróf és báró Bánfiak kezén. Monda szerint : A Bánfiak valamelyik ősapja, egyik magyar királylyal vagy fejedelemmel utazott e tájon, hol csaknem minden szebb részt a Bánfiak birtak, s párbeszéd szövődött arról, hogy a más Hunyad mellett, mely Vajda-Hunyad nevet hord, megkülönböztetésül ennek is valami előnevet kellene kitalálni. Amint a völgybe érnek, melyben Hunyad fekszik, megpillantja a fejedelem a szép kis helységet s felkiált : Ime Bánfi Hunyad! — Bánfi-Hunyad, ragadá meg a szót Bánfi, köszönöm felség ez adományt, legyen tehát e naptól e hely neve Bánfi-Hunyad.

A fejedelemnek e szerencsés ötlet annyira megtetszett, hogy Bánfi ohajtására királyi jóváhagyását adta. ²⁾

Bánk p. Bihar vb. *Bánkítélék* földrész Debreczen határán. Budai Esaiás szerint nevét I. András király alatt élt főúrtól „*Bánk*“ -tól, horvátország bánjától nyerte, kire ezen hivataláról ragadt a Bánkbán, vagy mint elrontva írják „Banko-bán“ név. Bihar megyének főispánja és odavaló birtokos is levén, a hely róla így kapta nevét. (Hist. II R. 177 lp).

Bánk m. h. Veszprém vb. Árpád alatt magát harcra feljárnott nemes ifju Bank-tól nyeri nevezetét.

Bánk tót h. Nógrád vb, Bán = pán (ur) k. ragaszték.

Bankháza p. Pest vb. Egy 1255-iki oklevélben nyoma van Bancha nemzetségnek. ⁴⁾ Banka (upupa epops, der Wiedehopf) bóbítás fejű, verhenyeges tarka madár, mely rovarokkal él. Bank, Banka, hogy személynév, kitünik egy okiratból, mely említi, hogy IV. Béla király Ibraim fiának Bankonak földeket

¹⁾ Mocsáry „Nógrád ismertetése 4 k. 42 lp.

²⁾ Kőváry László. Száz történelmi rege 1857 140 lp.

³⁾ Horváth Ist. Magyar orsz. gyökeres nemzetségeiről.

ajándékozott. (Budai Es. Polg. lex). Rege szerint e hely ugy nyerte nevét, mint mellette Kato és Csoka, (Kato csókja) ugyanis kun László egy Banka nevű kun menyecske után ide járogatott, mignem azt egy házhelylyel kielégítette. A Vág balpartján Banka falu meredek sziklafallal, honnét hő források fakadnak ki.

Bánom szőlőhegy Ványi pusztán, Bugyi mellett Pest vb. 20 év előtt, hogy homokos földjét kiosztották, sokan siettek dézmára felfogni és beültették szőlővel, sok munkát és pénzt nyelt el évek során, de hasznót nem adott, mignem sokára Szántó Pál ref. lelkész, ki 30 ftot költött ültetvényére, egy üveg bort tudott szüretelni, erre kérdezte Somogyi nevű öreg ember a szőlősgazdától, „bánják-e tetteket?“ és mivel azok mindegyike így felelt „bánom“ a szőlőskert e nevet vette fel, de most már jól viseli magát. (S. J. 1861 oct. 2). Szabadszállásán N. Körösön és Kis-Ujszálláson is vannak e néven szőlők.

Bánya, sok hely viseli e nevet. ¹⁾ Ha nyomozzuk a bányászati magyar szavakat, zsidó eredeteket veszünk észre. *Bánya* = építmény, alkotmány, ettől *banah* = építeni, alkotni. Az oláhok a pénzt nevezik *bánya* = bája. Hajdan a bányagrófok, Comes *Banica* nevet viseltek. *Bánya* értelmé azon földalatti üreg, honnét az ásványok gyűjtenek. A N. Váradi meleg fürdőket „Püspök-felix és bányák-nak“ is nevezik. *Bánya* = baigne francia szó = üreg.

Ujbánya (Königsberg, Mons-regius) h. Bars vb. hajdan gazdag aranybánya volt, a bányászok nem kivántak más fizetést, hanem csak azt az arany port, a mi dolgozásközben ruháikra szállott. Egy izben e bányában, midőn vendégséget ültek a munkások, földindulás jött s reájuk szakadt a bánya, mely alkalommal 400 ember lelte itt sirját.

¹⁾ *Bánya* oláh h. Szatmár vb. Ó és *Ujbánya* h. Baranya vb. *Kisbányácska* Abauj vb. *Rudabányácska* orosz h. Zemplén vb. *Bányavölgy* p. Székes Fehér vb. *Bánya* hegy Bihar vb. *Bányabükk* h. Torda vb. *Abrudbánya* M. V. Fehér vb. *Béla- és Selmeczbánya* Hont vb. *Bakabánya* Liptób. *Királybánya* Hunyadb. *Kisbányá* Torda vb. *Kő- és Rimabánya* Gömör vb. *Körmöcz és Ujbánya* Bars vb. *Üveg s Vashánya* Veszprém vb. *Libetbánya* Zólyom stb.

Nagy-bánya (Rivulus Dominarum) Lásd Asszonypataka néven.

Felső-bánya (Neustadt, Medius mons) Sz. K. V. Szatmár vb. hegytövében. Elneveztetését a szabadalmi okleveleiben használt „Civitas medii montis“ kitétel után következtetve, a város felső végén fekvő csucsos, magas (pecsétjében is látható) hegytől veszi. N. Lajos király 1376-ban kiadott, e várost illető oklevelében e helyet a városok sorába emeli, s mint ember emlékezetétől fogva fenálló s bányászatot üző község említetik. Bánya maig gazdag arany, ezüst, réz, ón stb. érczetek rejt méhében. ¹⁾

Brezno-bánya (Bries). Első város, szabaddá lett 1380-ban, kőfallal kerített 1588. Sz. K. V. lett 1665. Régen bányahegyekkel birt, maig a bányahelyek közé tartozik.

Offen- Abrug- Zabakno- Körös- Vas- Kis- Bernárd- Toroskobánya Erdélyben, arany, ezüst, réz, kéneső, vas és érc bányák.

Keresbánya Erdélyben, híres bányaváros. Nevét a régi időkből kapja, midőn itten arany és ezüst keresések végett népek hozattak be, és sikerülvén a czél, sőt még régiségek is fedeztetvén fel, egész üreg vájatott, mely a kutatás és keresésre bányává alakult.

Kisbánya Szatmár vb. Nagybánya város határában kis helység, melyet a város különös engedelem mellett épített és fejedelmi adományyal bir. 1579-ben Paczoth János a szepesi kamarának igazgatója tanácsi határozattal engedte meg, hogy sz. János pataka mellett különös falu épülhessen és oda lakosság, másnak sérelme és rövidsége nélkül jöhessen. ²⁾ Ez viseli a Kisbánya nevet.

Laposbánya h. B. Szolnok vb. Marmarosi hegyek laposán, arany s vasbánya hely.

Kőbánya p. Gömör vb. Nevezetes köszörűkövei miatt itt bánya nyittatván, e körülménytől nyeri nevét. *Kőbánya* Pest mellett, jó építő kövekkel.

Rosnyóbánya (Rosabánya, szlávul Rosnava, latinul Rosenvia) M. V. Gömör vb. hegyeit már régóta bányászszák, és előne-

¹⁾ Palugyai „Magyar orsz. leírása“ II. k. 515 lp.

²⁾ U. o. V. I. k.

vét nem rózsás termékű vidékéről, hanem egy ott nagyban kiaknázott ásványmentől, „arosis“ nyerte. Rosno szláv értelme = szőlő. Előjő már 1290-ben. ¹⁾)

Bania h. oláh-illir Ezr. bányahely. *Bányaszelle* h. Zágráb vb. illirbeni jelentése = bányászfalu, Bana 1217 hn = Selmezbánya. Banafeld 1269 szőlőhegy. Bányapatak 1258 fu Nyitra vb.

Bányicza kis Oláhhonban, nagyszerű és labirinthi elágazású márványbányával. (Ipolyi).

Offenbánya 4 órára Verespataktól, szinte a romai bányászat nyomaira utal.

Bár, több hely viseli e nevet. ²⁾) Bar zsidó nyelven = gabona, tiszta buza, így Ha-ba-rach = abrak. (Kis B.) Alsó- felső Bár Pozsony vb. és Bár Baranya vb. sikeres buzát természetnek. Bara = bare jelentése illir nyelven = mocsár, vizenyős hely, innét Bara h. Krassó vb. Bara = bar, valamiből valamit nagy mesterséggel készíteni, kiválasztani, így Bara-casil = barkácsol, szekerczével készít valamit.

Bár német h. Baranya vb. ez Bar régi német szó, jelentése szabad.

Barabás m. h. Zala vb. Barabás = Barna szn. Emlékeztet azon lázadóra, ki Inquisitor Kajafással Krisztust elfogatta, elnyomatta, de csak egy perczre, mert Krisztus feltámadt és győzedelmeskedett.

Barabás m. h. Bereg vb. Barnabás ur birtoka volt.

Baracs, Baracska, több hely nevei. ³⁾) Egy oklevél említi: „Possessio Barts Ecclesíae S. Barbarae Virginis. (Fehér Cod. Dipl. T. 9 Vol 4. p. 624) és vélemény, hogy sz. Borbáláról nevezett apácák birtokai viselték a Baracs = Borcsa = Baracska nevet.

¹⁾) Fejér Cod. Dipl. T. VI. Vol. I. p. 103. 1r felőle Tud. Gyűjt. 1830. III. k. 81 lp.

²⁾) Alsó- Felső- Kis Bár m. h. Pozsony vb. Bár n. h. Baranya vb. Bár p. Somogy vb.

³⁾) Alsó- Felső- Közép- Uj Baracs puszták Sz. Fehér vb. Baracska m. h. Bács vb. Baracska m. t. h. Bars vb. stb.

Alsó- Felső- Közép- Uj-Baracs négy puszta a Duna mentében Székes Fehér vb. említetnek már 1340-ben. ¹⁾ Monda szerint egy magyar fejedelem itt utazott által Borbála nevű kedvesével a romai régiségek megtekintésére és ettől a neve.

Barach zsidó ige = áttör, átszökik, menekül, mint tulajdonnév = szökevény, menekvő.} (Vida). Bara-cs = menedékhely.

Baracs = Barach, ily nevű nemzetséget említ egy 1276-ki oklevél. (Fehér Cod. Dipl. T. V. Vol. II. p. 364). Bara = tó, acska, eszka, kicsinyítő rag, így Baracska = tócsa. (Cz. F). Baracs tatár hangzatú névnek is tartatik. (F. L.)

Baracza m. h. Gömör vb. Arábiai nyelven Barazza = kimenni, Barus, Baros, Bariz = kimenetel. ²⁾ Baracza, ha szűk völgyben fekszik is, nevét arabsból nem származtatja, hanem barátok földé lévén, egykori tót lakosai nevezték el — mint szintén Barátok földét Dobrocs határán Nógrád vb. Baraczka Zemének- E helyek Rákóczy dulas idejéig klastrommal birtak. (Mocsáry).

Baradla földalatti nevezetes üreg Gömör és Torna vb. Raisz és Bartholomeidesz ³⁾ nevét a tót para, paradlo = gőz, gőzölgő szavakból kölcsönzik, azon oknál fogva, hogy szája gőzölgő. Baradla a *P s O* betűk *B* és *A*-vá lett átváltozásából támadott. Ez állításokat, valamint a hegynek, melybe a barlang nyílik, *Baradlatető* s a mellette levő völgynek *Baradlavölgye* nevei, nemkülönben a többi hegyek és völgyek, mint Gályatető, Josvagálya, Középhegy, Ördöglyuk stb. magyar nevezetei kétséggé teszik.

Baradla inkább barátlak, mivel a köznép a részbeni vélekedése is megegyez, hogy ezen a téjékon hajdan remeték, öltözetükre nézve barátok laktak. Szepesházy és Thiele 1825-ben

¹⁾ Fehér Cod. Dipl. T. 8. Vol. 4. p. 466 s 258.

²⁾ Hunyadi Magy. Archiv.

³⁾ Notitia Comitatus Gömöriensis.

megjelent munkájukban a barlang nevét már Paradlo-nak tótosították el. ¹⁾

Brada szláv szó, jelentése áll, ajak nyílás alsó része stb.

Baradna tót h. Gömör vb. Két testvér birtoka volt. Szlávok úgy nevezik : Bradno, a bratnuo = testvér szótól. (Bél).

Barakony, több hely viseli e nevet. ²⁾ Barakhe jelentése németben = katonasátor, így a latin, francia és olasz nyelvben is szükségből épített helyet jelent.

Borokun 1217 V. R. 229 §. Boroskun 1219 u. o. 9 §. szn. Barakony = bárányakol. Baragouin = langage fort corruptu.

Báránd, több hely viseli e nevet. ³⁾ A magyar nyelv szeleme még az állatországot is felhasználta a helynevek képzésében, így agárból lett Agárd, disznóból lett Disznód, farkasból Farkasd stb. — bárányból Báránd. — *D* a helynevek képzésében birtokrag. (Höke L.) *Báránykut* h. Erdélyben, hol a juh fajú állatok tenyésztettek.

Baranya, több hely viseli e nevet. ⁴⁾ Baranya megye hasonnevű várától, melynek ma már csak omladékai láthatók, vette nevezetét. A vár ismét borának sokaságától, minthogy vidéke sok és híres borokat termesztett, miért bor-anya szerepet viselt. Dr Hoebing Miksa e helyről így ír : Nagy Sándor idejében kalandozó vadásznép lakta vidékét. Kr. e. 35 évvel Octavian romai hadai foglalták el. Népvándorlaskor 441. itt laktak a hunnok, ezek után N. Károly frankokat telepített e helyre. 889-ben magyar őseink foglalták el, és saját neveikkel örökítették el a tájakat, mint Szabolcs megye Szabolcs vezértől, Bars Bors-

¹⁾ Vas Imre. Aggteleki barlang leírása. 1831 9 lp.

²⁾ Barakony (Berettyio) oláh. h. Arad vb. Barakony oláh h. Bihar vb. Barakony, kis m. t. helység Pozsony vb. Barakony orosz h. Abauj vb.

³⁾ Báránd m. h. Bihar vb. Alsó- Felső Báránd p. Zala vb. Báránd p. Székes Fehér vb.

⁴⁾ Baranya orosz m. h. Ung vb. Huszt-Baranya orosz h. Máramaros vb. Baranyavár stb.

tól úgy kapta a megye is Baranya vitéztől nevét. ¹⁾ A megye czimere, melyben szőlőhevingét vivő két férfi, Josue és Chaleb látszik, borai bőségét jelzi és a bor-anya szó érdemére vonatkozik.

Lazius szerint romaiak idejében „Castrum Varonii“ neveztetett, innét lett később Varony, utóbb Baron-a vár. Anonymus szerint Árpád alatt már állott vára, s Ette és Boyta küldettek elfoglalására.

Ottrokocsy a brennus néptől kíséri elnevezését.

Kassay a Baranya szóban a tót Borina = fenyőfa értelmet huzza le. Hajdan különös herczegség volt s Baranyaságnak hivatott.

Haas Mihály ¹⁾ Strabo említ Borenga magas hegyet a Libanon hegyén, hol scytha magyarok laktak, ennek emlékét is méltán viselné e hely.

Hogy Baranyavár a romaiak idejében „Castrum Varonii“ neveztetett és a V betűnek B-vel való felcserélésével a magyarok Varonyavár helyett Baronavárnak mondták, ez állításon kételkedhetni, miután Pannóniának régi helyiratában Varoniumnak nyoma sincsen.

Azon állítás, miszerint Baranya legrégebb lakóitól, kiket Ptolomeus „breucusoknak“ és Florus „brenusoknak“ nevez, kölcsönözte nevét, szót sem érdemel.

Hogy e megye a bornak hazája „Bor-anya“ közönségesen tudva van. ²⁾ Baranya = quasi mater vini.

Zsidóban Bar-anah = borona, a gabonát lenyomó. Szlávban barana, brana = kapu, illir nyelven bara = mocsár.

Keresztesi József ³⁾ annak megmutatására, hogy ezen név „Baranya“ magyar, és hogy a baranyások maguk is több magyaroknál régibb magyarok e hazában, és egy eredetűek a jászokkal, ennek kifejtésére következőket hozza fel: . . .

1. A nevet a mi illeti: Otrokotsi e kettős magyar szóból gondolja: Bor-anya; holott Dio Cassius (L. 49) ellenkezőképen ír az előtte esmérletes Pannóniáról, melyben van Baranya, ezt

¹⁾ Társalkodó 1847 36 lp.

²⁾ Baranya vmegye leirata.

³⁾ Papanek Gy. Descriptio Comitatus Baranyensis 1783 Tud. Gy. 1820 XII k. 1822. XII. k. 1823 III. k.

⁴⁾ Magyar nyelv eredete Pozsony 1844. 31 lp.

mondván ; Pannonii habitant ad Istrum, — tolerant vitam durissimam, — neque apud eos oleum, aut *vinum*, nisi paucissimum nascitur. Tréfáság az is, hogy némelyek vélik *Baroniának*, holott még akkor sem Baronia, sem Baro nem volt, hanemha oly értelemben veszed, mint Cícero.

Ennek kifejtésére hát ezen bárkai gyökérszót vegyük fel : *bar*, *ber*, mely hogy oktalan állatot jelent, onnan tetszik meg, hogy —

Zsidóul *bar* valáminek kis fiát, barmot, — *Beri* fiam, *Barija* hizlalt állatot teszen.

Görögül *Bar-bar-os*, a ki tudatlan, barommal bánó. *Barbitos*, báránybélből való hurosszika. *Bar-os*, a mi sokat nyom a fonton.

Deákul *Bar-o*, ostoba ember. *Bar-ba*, mondatott a kecskétől. *Bar-bar-us*, paraszt. *Barr-us*, elefánt. *Bar-dus*, ostoba stb.

A Magóg fiai is ebből hasonló értelemben, mind a két dialectuson ily szókat formáltak :

Bar. Bari, baris, bariska, így hívjuk ma is a kis bárányt. Bari vagy bori, lett - borj, borju. Barom, közönséges neve már ma nálunk minden oktalan állatnak, mely elsőben volt : barom, azaz : enyim bar. Baros, rövidítve Bars, Bors, egy a magyar kapitányok közül, ettől aztán Bars, Borsod városok és vármegyék.

Bar-ót, barmos hely. Barász, a ki barral bánik ; a B változván P-vé : parász, mely ma mondatik : paraszt. Barkász, barkászó ; barát, a ki a baromörzésben hűséges társ volt, vagy a kinek a bar gondviselése alá, általadatott. Barátság, barátságos.

Bartalan vagy Birtalan név, a kinek nincs barma. Bartók, Bertók, Barta, Berta vagy Birta, Barta, Bartzai, Bartzaság, Bartos, Boris, Borka, mind magyar nevek, mint más nemzetek is a szelid kedves állatokról nevezték kivált a leányokat. Barak, Barakócz, Barkóczy, Barkótza, Barakony, Barakonyi.

Baráz, barázda, oly ut, melyen barmok járnak. Pór-áz, pórázon vezetni, oly kötél, melyre barmokat kötnek. Paráz, parázparázna, paráznit, a ki azt cselekszi, a mit a barom. Barol, barlang: barmok buvóhelye. Végre —

Barony, vagy *bárány* (parány, parányi, a mi kicsiny, mint a bárány). *Baranyász*, a ki bárányokkal bánik, vagy juhász. *Bárányas* az accentus elköpással lett idővel *Baranyás* ; a bárány

nyal bővelkedő föld, vagy a sok báránynak együttléte pedig mondatott : *Baranya*.

Ber. Bere; barommal teljes hely. Bertelen. Berke vagy birka, birka, birkás. Ber-bécs, berbetel vagy birbitél. Beret anyni, mint barát, vagy hasznos; innen Beret-tó, hasznos viz. Beretz, barommal bíró. Beretzki, Beretzki, Bertzel, Pertz, Bertzik nevek. Berek, barmok enyhelye; és épen ez Bereg vármegye neve is. Berekeny, berkenye, vad gyümölcs. Berkész, név is, hely is.

A Ber lett accentussal Bér. Béres, bérlel, minthogy a régi jász-magyaroknál s ma is sok helyen a szolgáltnak fizetése barom. Innen van ez a szó is : csere-bere, minthogy a barmokat cserélték-berélték. Az E változván I-vé, lett : Bir, bíró, bírás, birs, birság, mivel a kit megbüntettek, barmát vették el. Birtok, mert barmokból állott leginkább a régiak jószágá. A B is átváltozván P-vé, lett : per, peres, perel, Perényi, Prinyi név : mivel leginkább a barmok miatt eshetett czivódás s törvénykezés a magyarok között. Végre ebből van : *Berény, Berénes*.

Melyből látjuk, hogy igaz ágaztatás szerint mind a két dialectuson megvan a *Bárán, Berén, Bárános, Berénes*, és hogy mind a kettő csak egyet tész, következésképen hogy ezen nevezet igazán magyar eredetű, és a Dunán túl lakott Pannoniusoknak egy része mindenik néven nevezetett.

Hogy *Baranyászok*-nak mondatnak, azt e napig is meglevő Baranya, Baranyás nevezet bizonyítja; hogy *Berénesek*-nek is hívták magukat, megtetszik abból, hogy a romaiak őket Berenusoknak (s ezen nevet elrontván, sokszor Breunus, Breucus) irták, mint Florus L. 4. C. 12. Svetonius L. 3. C. 9. Horatius L. 4. Od. 14 hívja őket : Brennos veloces.

Elég az, hogy ezen deák formába ütött nevekben is a *bárán beren* szóban levő B, R, N gyökérbetűk megmaradtak, és *Brennus* annyi, mint *Beren-US*, vagy *Baran-US*.

II. Hogy a Baranyaiak maguk is magyar eredetűek és egyek a jászokkal, bizonyítja :

1. *A nevek*, mely a dolognak valóságára nézve mindegy, akár Juhász, akár Baranyász, akár Juhos, akár Bárányos, vagy Berényes legyen valaki, az nyelvünkön mind csak *Ihász v. Jász*.

2. Bizonyítja az is, hogy Ptolomeus, Geogr. L. 2. C. 16*

pannoniai Jászokat emleget. Plinius, L. 3. C. 25. leírván a pannoniai vizeket, a Dráváról így szól: „Dravus per Serretes Serripilos *Iasos* defluit. Pannoniának pedig a Dunán innen lévő föld, az, hol a jászok laktak, s egy kis részén ma is laknak, soha sem mondatott, sem a Dráva itten nem folyt. Ismét Strabo, Geogr. L. 7. azt írja, hogy: az Isternek mindenik partján laktak a jászok. Már mivel a régi jászok földje épen addig tartott, az, hol a Tisza a Dunába szakad, vedd elő a Magyarország mappáját, s mindjárt szemedbe ötlük, hol laktak a pannóniai jászok vagy Berenusok: t. i. az átellenben lévő tótország szélén, a Dráva és Duna között levő földön, mely ma Baranya, Somogy, Tolna, Szala, Veszprém és Fejér vármegyéket foglalja magában. Melyekről idővel a Berénes nevezet lekopván, csak az úgy mondatott Baranya vármegyében maradt meg, mint hajdan a szélesen kiterjedett jászoké csak a mai kis Jászságban tartatik fel.

Továbbá hogy a pannoniai Berennusok jászok voltak, ezt bizonyítja még azon köoszlop is, mely a daruvári türdönél nem régen találtatott (ily irással: *Divo. Luc. Aurel. Commodo. Caes. P: P. Has. Thermas. Dicavit. Respublic. Jasoru.*

3. Tudnivaló a historiákból, hogy ezen pannoniai jászok vagy Berenusok, Augusztus császár alatt Krisztus születése táján a romaiakkal hadakozván, egy *Bató* nevű híres vezérük volt, kiről Ovidius, de Ponto L. 2. El. I. Belli — *summa caput-que Bato.* — Vellej. Paterc. pedig L. 2. azt írja, hogy megadta magát: „ad Flumen Bathinum,“ mely nyilván a Balaton volt.

Ezen *Bató*-nak neve is magyart mutat, mint ma is vagnak hazánkban ugyanazon *Bató* és *Batsó*, *Báti*, *Bátsi* néven; és a mint az, úgy a mai *Bató* név is nem egyéb, hanem *Bátyó*: mert csak ilyen volt a régi magyarok között a legfőbb embernek is, kivált köz neve; mint *Aba*, *Opos*, *Matyus*, *Batus* stb.

4. Hogy a *Bárán Berén*-nek is mondatott magyarul, azt már látánk (és a tótok, kik a Berénusokkal társalkodtak, s végre rajtuk uralkodtak is, ha a bárkai szóból nem vették, tőlük vehették a *Berán* nevet). — A Berénusok magyar voltukat bizonyítja tehát ez is, hogy ők sok helyeket, kivált a Balaton körül, *Berén*-nek nevezték, minémü: *Besz-Berén*, mert ez Veszprémnek az igaz neve; s ma is a köznép így hívja, melynél szokott lenni — *jus et norma loquendi.* A *Besz* szó, mely fejéret teszen,

a Bessusoktól vagy Bissenusoktól, kik tót nemzet lehettek, vétethetett, s idővel Veszperén faragtatott belőle, mely a német Weisz, fehér szóból lehet ugyan : de még sem lesz Weiszbrun, Fejér-kut. Hogy *Veszsz* (el) *Perém* vagy Prém volna a névnek eredete, az is csak tréfaság. (Lásd alább is a Balaton alatt.) Hogy igaz neve Besz-Berén, azaz Fejér-Bárán, onnan is kitetszik, hogy csaknem határos vele Veres-Berén; nem messze tőle Fejér vármegyében Lovas-Berény, Csák-Berény; közel hozzá Pere- vagy Bere-Márton; e mellett Ber-hida, mely azelőtt Berén-hidának mondatott. Lásd Olahi Hung. C. 7.

Ezen Berényeseknek a Jászokkal való atyafiságuknak ebből való megmutatására, hogy sok helyet Berén-nek neveztek, már most ne felejtjük el *Jász-Berént*, mely — hogy a többtől megkülönböztessék — mindenkor Jász-Berénnek mondatik; mely annyi, mint Juhász-Bárány.

Hogy pedig az utóbbi *Honnos* és *Hungarus* magyarokkal is egyeredetűeknek s nyelvűeknek hihessük mind a kétféle Jászokat, kössük ide azon helységek nevét is, melyek sem túl a Dunán, sem innen, a jászok földén nincsenek : mégis az utóbbi magyaroktól mind a két dialectuson így neveztettek; mint Békés vármegyében Körös-Berény, Bihar vármegyében Báránd, mely annyit teszen, mint : báránynyal bővelkedő, s mind e mai napig is ezek jahtartó helységek. Végre, ha amott van Bere-Márton, Ber-hida : Szatmár vármegyében is vagon Bere, Ber-vej stb.

5. És utoljára a Berényesek magyar voltuknak világosítására az is tesz valamit, hogy a pogány *Mars*-nak való áldozatokban is egy szokást tartottak a későbbben kijött magyarokkal : mert a Byrenusokról írja Florás L. 4. C. 12. hogy a romaiakkal hadakozván, *ante aciem immolato equo, concepere votum etc.* A Hungarusokról pedig Anonymus C. 16. hogy a Tarczali vagy Tokai hegyen örömben egy kövér lovat vágta le.

Hogy tehát a Baranyászok a Jászokkal, mind a ketten pedig a scythai magyarokkal egy nemzet legyenek, mutatja nyelvük, nevük, helységek, szokásuk, erkölcsük. Tréfaság is volna azt mondani, hogy az utóbb kijött Honosoktól vagy Magyaroktól tanulták meg mai nyelvüket, s maguk régi szólásukat elvesztették; mert lehetetlen ez, együtt lakó nemzetre nézve,

mint ők voltak. Példák erre a hazának vármegyéiben lakó tótok, kik magyarokká nem változtak, s nem is változnak.

Hogy Magyarok, de nem a tudva levő háromszori kijövelbeliek legyenek, mutatja a dialectusok vagy beszéd-ejtésük is, mely sokakban különbözik; mutatja az asszonyaiknak is különös fejük viselete, de épen innen is a tetszik meg, hogy ezek a hazának mind a Duna, mind a Tisza mellett legrégebb magyar lakosai.

Mikor és honnan jöttek pedig a Duna mellé? Akkor, mikor a Jászok és együtt azokkal. L. Diodor Sicul. Bibl. L. 2.

Minthogy pedig az ily nem egészen bizonyos régiségben csak tapogatva lehet járni, ide tehetjük még azt is, a mit Apollonius Rhodius, noha poéta, az Argonautákról ír; t. i. hogy az aranygyapjas báránynak elragadása után a colchisi király Aetes, Jázont kergetvén, ez a Pontusból a Peuce sziget mellett, a Dunán felfelé futott, és egész a Száva vizéig hajókázván, ott kiszállott; a honnan némely társai véle Görögországba visszamentek; a többiek pedig ezen Argonauták közül elunván a hosszas utat ott a Duna mellett megtelepedtek. Így is csak oda megy ki a dolog, hogy a mint a Jázon neve, mely csupa *Jáz* vagy *Ihász*, véle levén a gazdag juh is, melyet őrzött, ugy maga és társai is görögországi magyarok lehetek; és hogy a Jászok Görögországból Ráczország felé jöttek ide, és *Jász* s *Bárán* név alatt itt elszaporodtak.

Bárán (bár-án) k. sz. Nem egyéb, mint a *bár* szónak toldott módosítványa. *Bárány* kicsinyítve *bari*, *bariska*. Gyöke az élénk mozgásra, fürgeségre vonatkozó *bar*, honnan *barju* vagy *borju* is származik. Némelyek a héber *bar* szótól származtatják, mely fiat jelent. Egyébiránt rokon vele a hellen *ἄρην* (arén) perzsa *barah*, arab *berak* (birka) szláv *baran*, *beran* stb. ¹⁾

Barátfa, több hely e néven. ²⁾ Barát = monachus. Nevüket Kresznerics szerint barátszerzetek adták, milyen a csuk-

¹⁾ Magyar nyelv szótára 1862. II. füz. 427 lp.

²⁾ Barátfa p. Zala vb. Barátfalva (Ullersdorf) n. h. Vas vb. Barátföld p. Mosony vb. Barátháza p. Fehér vb. Baráti p. Somogy vb. Barátsziget m. h. Zala vb.

lyás = cuculatus, fatalpú = Franciscanus, fejér = Dominicanus, fekete = Monachi nigri, (Katona Hist. Crit. T. IV. p. 517) 1198-ból Remete = Paulinus. (Heltai Kronika 2. D. p. 333) Tarka, Szürke, Vörösbarát.

Barátfertő Borsod vb. Eger-farmos mellett egy vadrucczás tó. — Nevét a reformatio korából kapja, a reformatusok Csepelényi György nevű térítő szerzetest, ki a faluban most is fenálló rom. kath. templomot a romai kath. hívek számára letartotta, e tóba fulasztották.

Barátkert Aranyos-Medgyesen (Szathmár vb) van a városnak egy pusztá kötemploma, ennek környékét nevezi a nép barátkertnek, melyről azt a hirt terjeszti, hogy a templariusok lakták. Szentiványi és Péterfi szerint a zárda szürke barátoké volt. ¹⁾

Wrisko Turócz vb. jelentése „Barátmező,” itt templomok laktak. (Pesti Fr.) *Barátfalu* (Münnichhof) n. h. Mosony vb. Szentkereszti Cistercita apátság birtoka. *Baráti* (Baratoveze) m. h. Hont vb. földesura az esztergomi káptalan. Kis- és Nagy-*Baráti* m. h. Győr vb. birja sz. mártóni főapát stb. és így maig többnyire szerzetek s papok kezéin.

A kereszties hadak idejében a vitéz kereszties barátok sok helyet birtak. Erdélyben Barátos és Czofalva között a szent földre járó barátoknak már több fegyvereikre akadtak. ²⁾

Barátfalva (Mönnich hof) n. h. Mosony vb. Sz. Kereszti Cistercita apátságé. Erről írja Bél „quasi Monacci vicum dices, quomodo Germani Münchs Dorf adpellant.

Barátföldre Losonez határán egy darab föld, hajdan az apáturságé volt, a barátoknak kolostoruk, mely régen elpusztult, s mely körülménytől nevét nyeri, Kisfalu pusztáján az ugynevezett Királyhegyen állott. (Losonezi Phönix).

Barátmajor (Minich Majerhof) n. h. Vas vb. Egy barát-szerzet gazdasági tanyáját képezi. — *Barátság* m. h. Zala vb. földesura kegyes alapítvány. *Barát-ur* n. h. Baranya vb. birja a pécsi növendék papház.

¹⁾ Szirmay. Szatmár megye leírása II. r. 317 lp.

²⁾ Akadémiai Értesítő 1841 IV. sz. 72 lp. 1844 VI. sz. 165 lp. Uj Muzeum 1853 II. f. 58 lp.

Barathy 1200. Barath 1251. 1260. 1269. fu Győr és Somogy vb. Baráti-berek 1275 erdő Eger s Fölnémeti között.

Barátköve. ¹⁾ A Vág balpartján Bicsével átellenben van Hricso falu sziklahegygyel, mely tetején váromladékot hord. E romok egyike a vár kapuja előtt óriási alakot öltve néz ki úgy, mint egy kővé vált szerzetes. Erről a monda: A vár egykor Lahar nevű rabló lovagot uralta. Az utolsó Lahar özvegyet hagyott hátra, kinek kezét egyebek közt Thurzó Ferencz is kérte. Az özvegy nem levén fiatal, fiául fogadá őt, s az nem akarván várni halálát, félre eső tömlöczbe veté az özvegyet. Ekkor ősz fűrtű barát jelent meg, ez a vár új urának szemére lobbantá tettét, de ez a barátot toronyba záratá, és másnap reggel a szerzetes kővé válva, óriási alakot öltve, épen a vár kapuja előtt állott s még most is ott áll.

Barát h. Moldvában. Hagyomány szerint István Vajda Margit hercegnője eszközlése általi ajándékán alapszik. (Tud. tár 1842 XII. k. 74 lp). A romai Curia missioja itt igen régi levén, úgy támadt Barátfalu.

Barát hasonértelmű a zsidó *Berith* vagy foedus szóval, innen a frater, frere, fratello, Bruder, brother, brat és broeder. *Berith* vagy *brith*-ből lett frigy, és Brittanía, Phrygia.

Barát szlávban *brat*, latin *frater*, német *bruder*, góth *brothar*, szanszkrit *bhratar*, perzsa *burader* stb. — Így Barátos székely h. Erdélyben.

Barbacs m. h. Sopron vb. Keresztesy I. szerint *Bar* = bari = bárány, *bacs* pedig juhász, Barbacs = bárányörző. Földje sok szép juhot nevelt. — Így volna értelmezendő *Barcs* m. n. h. Soprony vb.

Bárcza, több hely viseli e nevet. ²⁾ Erdély határát egy vonal képezi e néven „Bárczaság“ latinul *Burcia*. Ennek nevét a Nürnbergi 1686-iki magyar-török krónika, a német Wurzel = gyökér szóból eredezteti, ebből lenne *Wurcia*, s említ *Wurcianer*

¹⁾ Magyarország s Erdély képekben II. k. 114 lp.

²⁾ Bárcza tót h. Abauj vb. Bárcza m. h. Borsod vb. Barczánfaluláh h. Marmaros vb. Alsó-Felső Barczika h. Borsod vb. stb.

népet is, mely czimerében egy ágat vagy gyököt = Wurzel (koronán állott) hord. Némethonban a fekete erdőt (Schwarzenfeld) nevezik Bárczaságnak (Barcenis). Az erdélyi Bárczaságot 1231-ben IX. Gergely már említi, s inti II. Andrást, hogy Burzenlandot s vidékét a német vitézeknek adja vissza? Ezek állítólag 6 kövással erősítették meg. ¹⁾

Felső-Bárcza tót h. Abauj vb. Bárczay nemzetség 4 kastélyával.

Barczika h. Borsod vb. Barczikay családtól ágazó nemesek birtoka.

Bárcza = Burcza, Borza, 1511. „Quandam terram Borza nomine, ultra sylvas versus Cumanos — Terra vero haec tota sicuti praedicti montes et flumina ipsum circumeunt, vocatur Borza.“ Burcza 1225. Burze 1233. most Bárczaság.

II. András alatt „Terra Borza“ néven fordul elő, András ez országrésznek a kunok elleni megvédésére a német lovagokat hívta be. Eme földnek területe András 1211 adománylevelében így iratik le: „Első határa e földnek kezdődik Almage nevű kastélykerítésétől és megy Noilgiant kastély kerítéséig, innen Miklósnak kerítéséig, hol az Olt vize foly, és így fel az Olton odáig, hol a Tortillou az Oltba szakad, és megint megy ugyanazon Tortilou forrásáig, és azon viznek forrásától, melynek Timis a neve, halad kifolyásáig azon viznek, mely Borzának mondatik, azután mennyire a havasok környezik e földet, egész Almáig terjed. Ez az egész föld pedig mennyire a mondott hegyek és folyók környezik, Borzának mondatik. (Fejér Cod. Dipl. után Gyulafejérvári füzetek 1861 12 lp).

Bárcza m. h. Borsod vb. ott hol Bánvölgye Sajóvölgyével összeszakad, két felől távolról hegyek koszorúzzák, innen Bárcza = bérceze. — Bércz, német Berg, franczia Berger (ki a hegyen legelteti juhait).

Bárd m. h. Somogy vb. előjő már 1229-ben Bárd „Lignis, quae possunt sufficere ad duo dolabra, quod Bard nominatur uno die.“ E szerszám neme maig is ismeretes, hajdan a hőhéroek bárdal végezték ki a bünösöket.

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1820 VI. k. 41 lp.

Bárdospart domb Borsod vb. Hejő vizének Tiszába ömlésétől nem messze. Monda szerint 1241-ben a szomszéd Muhi győzedelem után itt 2000 magyart bárdoltak le a tatárok.

Bárdos Vas vb. Harczok idején népe bárdal állott ki.

Bártfa (Bartfeld — Bardiow) igen régi sz. k. V. Sáros vb. Tapoly mellett. Valódi neve Bárdfa, czimerében maig is keresztbe tett bárdot visel. (Schlachtbeil). Rengeteg erdős vidékén tártpusztítás előtt bárdkészítők laktak, 1320-ban I. Károly parancsára bizonyos romai katonának Lőrincz nevű fia, ki szinte bárdos volt, építette fel. — Emlitetik 1247 Bárdfa, 1277 Barodfa, 1320 Bárdfa néven. (Topogr. 464. 231 lp).

Midőn a hon ügye úgy kívánta, a bárdosok is harczoltak, — ezekről maradt fenn a bárdolatlan szó. Bárd = költeményt, Bárdus = költőt is jelent. (Virág B.)

Bárdfalu oláh h. Marmaros vb. *Bártfalva* (Szátul barb) oláh h. Bihar vb. stb. hason magyarázatot nyernek.

Bárd svéd *bard*, német *Barte*, szláv *bard*, *barta* stb. Bontond vezérünk „Bárdos“ előnevet viselt, róla éneklék, hogy szörnyű bárdjával nyitott réseken járt elő, sokat kellene szólani, leírván, mint tudott ő bárdjával sujtani. (Sz. L.)

Barka m. h. Abauj-Torna vb. Magyar szójárás „tarka-barka“ Barcae : Buricum 1288. „Arboribus buricum, que vulgo nyirfa, és egerfa vocantur.“ Rengeteg erdeje volt gazdag a barkás fákbán. ¹⁾

Mások szerint Barka = Bárka, mert egy szűk völgyben bárka alakban fekszik. Bárka régi szó, 1198 „de quolibet vivario parvorum piscium, vel majorum, qui in vivaria, vulgariter *Barka* vocatis, soliti sunt portarii forum, duos meliores piscis vivarii solvuntur.“ 1288 hasonlókép; —

Barcza 1235 V. R. 174 h. Heves vb. 1251 hajóneme.

Midőn a zsidók megszorultak — írja a sz. irás (Cselek, 13. 20) — s szorongásaik közt istenhez kiáltottak, akkor adott az ur nekik hős vezéreket, s ezek között volt Barka = Barák.

¹⁾ Bar zsidóban = puszta föld. Van Barka építette város Spanyolhonban. Boch Geogr. S. 692.

Bárkány (Nagy és Kis) két m. h. Nógrád vb. előjönnek már 1265. 1272-ik évről. Bárkány = Balkány, e szó jelentése tatár nyelven „hegy“ átvitt értelme lehet, mert a hely Mátra vidékén fekszik. — Párkány is ide tartozik, de a magyarázat róna vidékeit nem illeti. (L. Balkány).

Barkaszó m. h. Bereg vb. Erdeje szinte gazdag barka (nyír és egerfa) nemű fákból; — szó ragaszték, így Jászó, Szikszó, Berekszó, Nyárszó, Karaszó. — Néphit, hogy itt valamikor „farkas szó“ volt, f, b-vel cserélve = barkas szó (farkas tanya). A fáról mondatik, midőn tavaszkor szőrös bimbókat hajt, hogy barkázik,

Barko tót h. Zemplén vb. A magyar néptörzsből egy a szólásmódjára a főtörzstől különböző ág neveztetik *Barko* néven, ezek leginkább Sajóvölgyön s Bükk között laknak.

Kis- és Nagy Barkocza vindus faluk Vas vb. ide vágnak. — Barkocza = furkósból (göcsei szójárás). Hajdan Fehérmegyében virágzott Barko család, mely magát Spanyolországból származtatva, állítólag III. Károly király korában vándorlott ki, és azóta Magyarhonban székelt, jelesül mint állitatik Zemplén vb. hol Barka vára romjai maig is láthatók. ¹⁾ Barchi = parthus király név. (B.)

Barnag (Magyar és Német) két h. Veszprém vb. Messze sötétlő erdeje neveztetett Barnának, mint Nógrád vb. is így neveznek „Barna“ egy derék erdős helyet.

Bárod (Kis és Nagy) oláh h. Bihar vb. Főhelye Bárod-ság nemes kerületének. Nagy-Bárod hajdan Magyar-Bárod nevet viselt, nemességét 1532 János király állitá katonai lábra. A bárod-sági kerület a váradi járás körösvölgyi részében esik, hajdan Solyomkői vidéknek neveztetett. ²⁾ *Bárod*, a magyar nemesség kiváló osztályának czime, hihetőleg a német *bar* szóból, mely annyit tesz, *szabad*.

¹⁾ Nagy Iván. „Magyarország családai“ I. k. 195 lp.

²⁾ Társalkodó 1834-ik évről 86 szám.

A báróság hajdan teherrel volt kapcsolatban, fegyveres erő tartás volt a kötelezettség. Du Fresne írja Glossáriumában: Barones in Regno Arragoniae, ut Auctor est Vitalis Episcopus oscensis, iisdem sunt qui *Rici-homines* (vagyonosbak) qui scilicet pluralitate Vasallorum decorantur, cum quibus in exercitum pergunt, cum a rege evocantur stb. Így voltak Magyarhonban is vazallusai a báróknak, s zászlójuk alatt nemzetségük tagjai is szolgáltak. ¹⁾

Bárod 1208 sznv. *Báro* czim, *d* helynévképzésben birtokrag. A nemesi vagyonnak nagy és fényes jogai után az örkségek mint néhol külföldön „Baronia“ Báro-d-ság neveztetek el. — *Báron* pusztára 1696-ban Dicskei Kovács család kapott adományt.

Barok (Ó és Uj) n. h. Székes-Fehér vb. Régi okleveleink emlékeznek „de genere Baroch“ ²⁾ előfordul a Baroch nemzetség neve már 1276-ban *Baruch* jelentése zsidó nyelvben = áldott hely. Sz. írásban fordul elő e néven egy magyar hely. ³⁾

A csákvári vértésekben azon szőlő felett, mely *Guba* nevet visel, a mezővárostól délnyugotra egy kis barlangot is *Barok* vagy *Baroc*-házának neveznek. Egy felirata teszi nevezetessé. (Tud. Gyűjt. 1829. IV, k. 123. lap).

Barom, több hely viseli e nevet. Hol hazánkban nagyobb-szerű baromtenyésztés üzetett, ott ezek számára házak, lakok emeltettek, így *Baromház* p. Mosony vb. *Baromlak* oláh tót h. Bihar vb. *Baromlak* tót h. Komárom vb.

Barom = állat, lak = telep, így Nagy-lak, Szép-lak, Uj-lak stb. Törvényeink még arról is gondoskodtak, hol engedtesék a barmok részére legeltetés, (Appr. P. III. T. 76. Art 2) de voltak helyek, melyek baromból adtak dézmát is.

Barom (Klein u. Gross Warisdorf) horvát falvak Soprony vb. említetnek Baran néven 1225. Barmoth 1275 fu Esztergom

¹⁾ Horváth István „Magyarország gyökeres nemzetségeiről 1820. 39-dik §.

²⁾ Fehér Cod. Dipl. T. V. Vol. II. p. 364.

³⁾ Horváth Istv. Rajzolatok 41 §.

vb. — Oseinknél a baromtenyésztés adott a föld mi módoni használatának irányt.

Bars (Ó és uj) latinul Uscenum, a Garan jobb és balpartján két M. V. Hajdan erősséghegyek. A történészek írják felöle : Zólyomi utjában mikor Bors vezér Garan mellett lovagolna, egy szarvas akadt elébe, azt üzőbe veszi, egy hegytetőre felkergeti, s ott nyíllal meglövi. Azon hegytetőn csinált ő azután várat, melyet Barsnak nevezett, és attól vette a vármegye maga is nevét.¹⁾

Anonymus így írja le : Tunc communi consilio hac de causa missus est, Borsu, filius Bunger, cum suis militibus, et cum equitarent juxta fluvium Gran, cervus fuga lapsus eos cacumina montium ascendit, quem Borsu celerrimo cursu persecutus, ictibus sagittarum in vertice montium interfecit, et tunc Borsu, cum montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, ut ibi castram construeret.²⁾

Ez történt 894-ik évben Árpád korában, ki Borsot szép tetteiért, s mert az ország határait gátokkal erősíté meg egész Tátra hegyéig. az általa épített várban ispánná tette, és azon rész minden gondját reá bízta.

Ipolyi Arnold írja : Borsu vezért Bars feltalálására isteni gondviselés vitte, a honfoglaló hősöket midőn szarvas vezette kivánt helyre — az isteni gondviselésre mutat. (Magy. Mythologia 167 lap).

Bors a magasbik helyen emelte várát :

S a várost és várat a Vezér nevéből

Barsnak hívták, mely név az elhunyt hősöktől

Ránk is maradt. (L. Borsod).

Bársonyos m. h. Veszprém vb. hol a Vértes hegy Győr felé nyulik ki. Kéza szerint itt a magyarok a németeket verték meg annyira, hogy azok Bécs felé iramodván, még bársony öltözeteiket is elhányták. Ez történt, midőn III. Henrik császár András királyunkkal háborut viselt, serege majd minden vizpartnál megszabdaltatott, sokan elhullottak, megsebesültek, a főbbek

¹⁾ Budai Ezaiás. Polg. Lexicon I. k. 433 lp.

²⁾ De Gestis Hungarorum Cap. 34 és 31.

pedig, kik bársony takarókba helyezkedve vitetének Némethon felé, e helyen úgy megriasztattak, hogy mind fegyvereiket, mind bársony takaróikat és öltözékeiket elhányni kényszerültek, s itt maradván a sok bársony ruha, a hely *Bársonos* nevet kapott, mely nevét maig is viseli. Kéza Simon idejében még sok kard és másféle vaseszköz is találtatott Bársonyos hegynek oldala mellett. ¹⁾

Barsonus 1221. 1224. 1238. Barsonuch 1300 hn. Barsonus K. S. II. 3. Mons vero Barsonus propter lectisternia hic relicta, quae fuere purpurea de Terricolis extitit nominatus.

Bársonos-patak a Hernád egyik ágának neve, és tán a partján diszlő veres színű, bársony fogású virágnemtől.

Bart m. h. Esztergom vb. Valamikor dombos földön építkezett. B, P-vel csere útján part-ból lett bart, mint Partosfalvából Bartosfalva. (Bartosovcze).

Bártfa, Bártfalu stb. (L. Bárd).

Bartova hegy Gömör vb. Szlávul Bartova-hola „Mons a possessione Bartholomeo ita dictus. (Bél M.) igy Bart = Bartholomeus v. Bertalan név.

Basahalom p. Szabolcs vb. Debreczen alatt nagy dombon. Nevét Szejdi basa adta, ki Szoboszlóról 1660 april 30-án érkezett Debreczen alá, s e helyen ütötte fel sátorát. (T. F.)

Basaharcz híres bort termesztő szőlőhegy Esztergom vb. Maróth m. h. határán. Néveredete a török világból jő, midőn itt a magyarok s törökök között 1500 vége felé véres harc folyt, mely egy nap reggelétől a nap lementéig tartott. A basa, ki a törököket vezérlé, elesett, s harczáról Basa-harcz = Bas-arc neveztetett el a hely s hegy, ugy később a hegy tövében a csárda.

Basa-hid rácz h. Torontál vb. *Basa-rága* p. Arad vb. török világbóli történet adatokhoz vannak kötve.

¹⁾ De Gestis Hungarorum 94 lp. Edit. Horany f. 113.

Basakutja forrás Hanván, Gömör vb. Hajdan mikor a török ur volt fenn Egerben, a törökség vezére a hegyköz vizére lett szomjas, s raboltatott leányt, ki vizet hordjon számára. A leány szépsége két agát hódított meg egyszerre, ezek vetélkedtek felette, s hogy kié legyen, koczkát vetettek, melynek dula-kodás és kardrántás lett vége, melynek színhelyéről a leányt jó sorsa megmenté.

Kedvese, anyja kit vára :
Visszajut a lány Hanvára,
Hol maig is még szól, élvén
A rege a kut mellékén. (Tompa).

Baska kis tót h. Abauj vb. Emlékeztet a Baskok néptörzsre. Öseink 647—884-ig sok viszontagság között Kaspium és Pontus tengerek közt Bascardiában lakván, Bask = Baska neveztetek. ¹⁾ *Baskardia* = Vaskardosok földének neveztetett, mivel mindenkor vaskarddal v. baltával, bárdal jártak, feküdtek Jaik és Volga zize között, hol még most is Baskirok = Vaskarósok találhatók. ²⁾

Ide tartoznak *Baski* p. Somogy vb. *Basko* orosz h. Abauj vb. *Baskócz* tót h. Zemplén vb. stb. Voltak e néven családok is, így Baska Péter 1443 Szepes vár kapitánya. — Baskiak = Baskusok régi Bolgárhon egy részének lakói, kik mahomedánok voltak s kiket II. István király hódított meg.

Bást (Ó és Egyházas) m. h. Gömör vb. Medves hegynél. Bást = bástya. Ugy mondják, harcok idején fáradságos s szörnyű munkával emeltettek itt bástyák, melyeknek ma nyomai keresendők.

Bástyánka tót h. Nyitra vb. Valaszka vize mellett, harcok idején kisebb sánczczal volt körülvéve. — Régi frank nyelven *bastir* annyit tett, mint mai francia *batir* (építeni) innen lett a francia *bastion*, olasz *bastia* s ebből a magyar bástya.

Báth (Frauen marcht — Batowce) tót M. V. Hont vb. Bát

¹⁾ Thuróczy Chron. P. 1. C. 5.

²⁾ Frähn „Excerpt ex Script. Arab de Baschiris p. 6.

= Abát v. Apát szónak felel meg, hol régi időben apátok székeltek, Apáti vagy az első A. és utolsó i. betűi elhagyásával s p. betűnek b veli felcserélésével *Báth* neveztetek, így Báth-Monostor m. h. Bács vb. hajdan híres „Szentlélek Bátmonostori apátsággal.”¹⁾

Báth szláv Bathovce, hajdan Biotovce, e néven volt egy régi fejedelem. Biát után Biatec a pénzekén (Kállay Diáriuma XVII. 115 lp). Kanaán földén volt Bátist parancsnok. (Curtii R. Hist. Lib. IV. C. 6). Báth jelentése zsidóban = leány, így lett Báth német neve is Frauenmarkt.

Báta, több hely viseli e nevet.²⁾ Báta-Abát, Abbatia = Apátúrság, Apát szóból lett Bát, Báta stb. Latin neve Autianae.

Báta m. M. V. Tolna vb. Baranya vármegye szélén, Duna és egy meredek hegy közé szoritva, hajdan hegyén egy várformára épült kolostor állott, mely sz. László király által alapított apátságé volt a sz. Benedek szerzetesek számára. Heltai írja felöle :³⁾ Volt Magyarhonban Bátai megye, mely egy kellemes mezővárosról, Bátáról neveztetik, melyet a magyarok Scythiaknak fiai Bátáról, mely Kumerus és Bosporusnál vagyon nem messze Sindához, — eképen nevezték.

Bátaszék u. o. n. m. M. V. Sárville mellett, régi földalatti romokkal. Pannoniában két Bato nevű fejedelem volt, kik Balaton tó mellett laktak, s itt tettek károkat. (Rumy). E hely régi neve Chichador-Cycador (Koller).

Bátfa m. h. Ung vb. Apátfalva. — Bata 1138 fu. 1219 V. R. 135 §. Bota 1235 u. o. 159 §. Bata tó, Bathatwo 1015 fu.

Batta oláh h. Krassó vb. Batah jelentése zsidóban = biztosság, egy Syr városnak is neve magyar „bátor” szavunkkal

¹⁾ Toldy Ferencz ur szerint *Bát* törzsszó, de most nem értett törzsszó, melyből *Bát*-or is származhatott. Czirfusz F. szerint e hely Bathának esvén szemközt, s romban heverő görög kolostorral birván, melyből egy szent faragvány a mostani r. kath. templom déli oldalába falaztatott, innen a neve Báth-monostor.

²⁾ Báta m. M. V. Tolna vb. Kis-Báta (Banicsa) oláh h. Arad vb. Bátaszék német-magyar-rác M. V. Tolna vb. Bátfa m. h. Ung vb.

³⁾ Kronika 1789 I. D. 15 lp.

megegyez. Battah = pusztulás. Igy Béta, Betfalva Udvarhelyszéki székely faluk. Beth, zsidó főnév = lak. Petak = biztosság, igr Bitá v. Bitta háromszéki székely falu. Bithan, zsidó főnév = palota. A nevek kölcsönöztek.

Batiz m. h. Szatmár vb. Hajdanában Bathuz v. Batyz nemzetségé volt, melytől Batizházának is neveztetett. Benkő *Batuza* nevű családot jegyzett ki a B.-Szolnoki nemesek összeírásából 1702. Hunyadban is említ hason kutfőből Losád faluban Batiz családot. Igy maig fenn van e név.

Botyz v. Batyz nevet két uton is értelmezik, Plinius Parthisusa után, mely a Tisza folyó neve, s melyet Schaffarik szláv összetételnek vett, másik ut az indo-germán nyelvtörzs, góthul bat-iza a német besser-t jelenti. Hammer szerint ki a Diplo-Batzaer felett ír, a Batazerek, batizokat, Vatazes görög királyok sarjadékinak és nemes törzsből valóknak vallja. ¹⁾ Kállay Ferencz úgy véli, hogy e család 1061 körül jött be honunkba. (Glossar).

Batizfalva (Botsdorf) tót h. Szepes vb. Kárpátok alatt. Van egy Chetene nevű erdeje, melyet már IV. Béla 1264-ben Botyz grófnak (Galla gróf unokájának) ajándékozott. Batizfalvának alapját Botyz vetette meg, első lakosai németek voltak. ²⁾ Gf Botys midőn Chetene erdőt s Veresviz-et (Poprád) kapta, szász gazdákkal (Villicus) szerződött, hogy falvaikba gyarmatokat toborzanak, igr támadtak Batizfalvai telepítő gazdákról Georgenberg, Michel, Matz, Gert, Durlsdorf, mind szepességi helyek. (H. L).

Bati 1138. szn. Baty, Bathy 1272 fu Bathiz 1294 szn.

Bátöny m. h. Heves vb. Dr Érdy János szerint *Bato* név a köziratokon gyakran előfordul igr azon sirkövön is, mely 1841-ik évben Fehér vb. Sz. Iván pusztán találtatott, és most a magyar nemzeti Muzeumban őriztetik, ez áll : Bato Trantonis F. Araviscus. Egy 1124-ik évben kelt oklevél szerint e megyében (Heves) Wos-erawy = Scythia arabs nevű nép lakott. Bato név

¹⁾ Geschichte des osm Reichs 2. B. p. 543.

²⁾ Tudom. Gyűjt. 1829 VII. k. 5 lp.

gyakori, Dio Cassius szerint volt e néven egy főnök Pannoniában Augustus alatt, volt Bato főnöke Dalmatiának. Batho történetirőről Strabo tesz említést. Batho = Bato család maig is létezik honunkban. ¹⁾

Keresztiesy József szerint ²⁾ a pannoniai jászok vagy Berennusok Augustus császár alatt Kr. sz. táján a romaiakkal hadakozván *Bato* nevű híres vezérük volt, kiről Ovidius de Ponto L. 2. El. 1. „Belli — summa caputque Bato. Vellej. Patere pedig L. 2 azt írja, hogy megadta magát „ad flumen Bathinum,“ mely nyilván a Balaton volt. Ezen Batónak neve magyar, és nem egyéb a jelentése, mint batyo, mert csak ilyen volt a régi magyarok közt a legfőbb embernek is kivált közneve. P. o. Aba. Opos, Matyus, Batus stb.

Erős vélemény, hogy Batony = Patony, Pata stb. helyek, pogány sirhalmok, így Batonya határa is (Csanád vb) hasasabb, mint a Marosmelléki egyéb helységeké. Bata = Pata Székes Fehér vb. több halommal (Százhalom is a neve) régi tábor nyomait mutatják. Batan syr és arab szó, jelentése = üres hely. Pata az Árpádokkal bejött kun nagyok egyike, kiről Gyöngyös-Pata.

Báthor és **Bátor**, több hely viseli e nevet. ³⁾ Első királyaink idejében nagy tekintet vittek ki az erősek és rettenthetlenek, kik szál kardra tudtak küzdeni a honért, becsületért, érdemért stb. Így kapták nevüket a Báthoriak, kik hősen tudták meghordozni és megvédeni a hon zászlóját a nemzet nehéz harczaiban. *A bátor vitézekről és Bátori családról több helyek veszik nevüket.* (Turóczy chron. p. II. 46. Lenkey S).

Nyir-Báthor magyar M. V. Szabolcs vb. híres Báthory nemzetség emlékköveivel a Nyírség vidékén.

Toldy Ferencz szerint Bát most már nem értett törzsszó, és ebből támadt Bátor.

Bahatur 1138. Batur 1217. V. R. 225 §. 1252. Baatur

¹⁾ Erdélyben talált viaszos lapok 1856 29 §.

²⁾ Magyar nyelv eredete. Pozsony 1844 34 lp.

³⁾ Gagy-Báthor m. h. Abauj vb. Nyir-Báthor m. M. V. Szabolcs vb. Bátor m. h. Heves vb. Bátorfalva (Batorova) m. t. h. Hont vb. Bátorkeszi m. M. V. Esztergom vb.

1230 fu Csanád vb. Batur 1277 hn Nyitra vb. Bathor 1260 Bator 1283 szn. Batur 1285 hn. Heves vb. Bator-Opus. (Thurocz II. 48) szn.

Somlyó és Ecsedi Bátoriakról ír: Budai Esaiás Polgári Lexicona.

Bátya elmagyarosodott Schokatz h. Pest vb. Bátya oly családi köznévi, mint Apa, Atya, Bátya, Néne, Őcs, Fiad, Család, Ip stb. (Höke L.) Kresznerics szerint Bátya = öregebbik fivér. Gyarmathy összehasonlító nagy szótár után fölemlíti, hogy syrjánul *bát* — *bátja* = apa. Klaproth szerint szamojedi dialektusban is annyit tesz. Borrov spanyol-czigány szótárában épen azt jegyzi meg, hogy batu — *batiko* = atya. Kárpátunk alatt „batcha“ nevezik apjukat a szlávok, ellenben magyarul, mint csehül *bátya* = *batjk*, a német *brudert* fejezi ki. Szászban *Batschu*, idősbek tisztelet neve, melyen Karaján és Schuller nem jöhettek tisztába ¹⁾ holott e szó csak a magyar bátsi, *bátya* elkölszönzése. ²⁾ *Bátya* = idősbik testvérre háramlott jószág. —

Bátyok (Backovik) tót h. Abauj vb. szinte ide tart.

Battyán, több hely viseli e nevet. Mig más esetekben családok helyektől, itt megfordítva a helyek többnyire Battyán családtól veszik nevüket.

Iván-Battyán német szerb h. Baranya vb. gr. Batthányi Iván birtoka.

Szabad-Battyán m. h. Székes-Fehér vb. 1631-ben, mint pecsétje igazolja, város volt, birtokosa gr. Batthyányi nemzetség. U. o. Falu Battyán.

Bathian 1198. Bothyan 1273 hn. Vas vb. Battyány családról ír Budai E. Polg. Lexicona. — Bottyan kis tót h. Pest vb. Bottyan m. h. Bodroglközben. Bottyán p. Komárom vb. Bottyán oláh h. Bihar vb. stb. mind a hirneves Botyán család birtokait képezték.

Batuza h. Arad vb. határos Kaprucza és Szlatinával, haj-

¹⁾ Sitzungsberichte der kais. Akademie 1849 I. 234.

²⁾ Kállay „Glosariuma a Bática szóról.“

dan Bot-utcának és Pálczavégnek nevezték. S ebből Bot-utca származett Batuza. ¹⁾

Bazing (Pösing, Bazinium, Bezinek) K. V. Pozsony vb. Eredetét sűrű homály fedi, 1237-ben már Ottokár cseh király ostromlotta és bevette. XIV században Bazini grófok kezén. Dr Érdy szerint Bazin = Bessenyő, mert ily nevű nép lakta. Bél M. szerint (II. k. 114 lp) nevét a romaiak Bazingo nevű praefectusától vette, ki itt székelt. Van *Basin* szent is, napja július 14, s állítólag annak itt temploma állott. Jerney szerint *Bazin* kir. helyet is jelenthet, per analogiam, ha figyelembe jő, hogy *Bazileus* (Vazul) keresztnév régi imádságainkban királyt jelent. ²⁾ Rummy szerint Bazin mellett volt Peiso néven egy fekete tó, ez Pösing és Peising-nek is iratott, és ez kölcsönözte nevét e helynek. Bombardi a *Paisone lacu* (Fertő tava) eredezteti, de hol van Bazingtól e tó! Bazini család régi eredete ki volna mutatva ³⁾ de nem biztos, ha vajjon ettől nyerte-e nevét.

Bazin zsidóban bachan = örkény, specula exploratoria. (Lenkey).

Bázs Nógrád vb. osztroszkai magas hegyek egyik ága, Kékkő vára felett napkelet felé. Hajdan a várbelieknek ellenség elől vigyázó helyül szolgált, mert a teteje természete szerint mindenkor terméketlen, s ennél fogva szabad kilátást engedvén, vigyázó helynek legmagasabb volt. Már régibb időben is bástya-helynek nevezték a magyarok, de idővel Kékkőnek tót lakosai bástya szóból „Bázs“ faragtak. ⁴⁾

Bazi p. Zemplén vb. Bazsi m. h. Zala vb. hasonlóképp értelmezendők.

Becse, több hely viseli e nevet. ⁵⁾ Horváth István szerint

¹⁾ Percsényi Nagy László „Aradmegye“ kéziratban a m. Muzéumban.

²⁾ Magyar nyelvkinccsek II. k. 34 lp

³⁾ Horváth István Magyarország gyökeres nemzetségeiről 1820. Wagner Károly „Collect geneal. hist. Hung. famil Dec. II. p. 48.

⁴⁾ Mocsáry Nógrádmegye ismertetése 3 k. 131 lp.

⁵⁾ Ó-Becse M. V. Bács vb. Török v. Uj-Becse M. V. Torontál vb.

bizonyos, hogy Becse nevű helyeket hajdan a Betse Gregor franczia eredetű nemzetség, melynek a dicső Bethlen grófi ág tagadhatlan maradéka, birta a régiebb századokban. ¹⁾ E nemzetség maradékait fel is sorolja, s hivatkozik Kéza kronikája 126 és 137 lapon tett állításaira, mely szerint a Beche család Gvillermus nevű francziától eredett, s már III. Béla alatt nevezetesek valának honunkban. ²⁾ A bécsi XIV. századi képes kronika *Merse* (van ily nevű falu Vas vb) és a budai kronika *Gerse* (hason néven egy helység Vas vb) nevezik.

Beche vármegyét emlit Zsigmond magy. király 1399. ik. jul. 10-iki oklevelében. ³⁾

Becse néven volt Árpád alatt egy magát harczra felajánlott nemes ifju. Betse nemzetségről bőven ír Kerékgyártó „Magyar életrajzok című művében. (I Sz, VII F. 1 lp).

Ó-Becsével szemközt Uj-Becse Bács vb. Török-Becsének is iratik, s mert XVII században a pusztító török nép Bánátot is birván, e helyre alkalmasnak vélt egy várat építeni, melynek romjai most is szemlélhetők. A vár Ó-Becsével szemközt emeltvén, Uj vagy Török-Becsének neveztetett el. 1779-ben még csak 250 házzal birt, 1824-ben 660 házzal. ⁴⁾

Kállay F, szerint a bessus nép, mely Betse nevet is viselt, kölcsönzötte a Becse nevű telepnek nevét.

Beckey 1211 és 1399 átirat hn Csanád most Torontál vb. Beche 1216 V. R. 289 §. szn. Bacs 1287 szn.

Beckerek (Kis és Nagy) Előbbi Temes vb. német-oláh fu, utóbbi Torontál megye fővárosa. Spies Fülöp Ernestnél előző : Praeterea kwlpwn Zawazenthdemeter, Zalankemen et Zemlen in Syrmiensie *Beche* et *Bechekerek* in de Toronthál stb. ⁵⁾ Horváth István szerint Beckerek is a Beche család birtoka volt. (L.Becse).

Biusquereg 1193 hn. Bechke pataka 1243 fo. Beckereken

Becse p. Veszprém vb. Becsehely m. h. Zala vb. Becse n. h. Pest vb. (L. Ferenczy Pest Pilis és Solt megye leírása 1844).

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1833 X. kötet 121 lp.

²⁾ Magyarország gyökeres nemzetségeiről 1820 67 lp.

³⁾ Tudom. Gyűjt. 1834 XII. 101—103 lp.

⁴⁾ Kunics Mih. Topogr. Beschreib. Ungarn.

⁵⁾ Archivische Nebenarbeiten. Halle 1783 in 4-o 1 Th. S. 174, 175.

már 1331-ben nagy vásárok tartattak, ide csődült adni venni, csereberélni, s törvényes idézések s végrehajtásait hallani a bá-mész népcsoport, innét mint becses forgalmi hely kapta Becskerék nevét.

Bécz, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Becz phrigiai nyelven = kenyér, Becza zsidóban = becs, nyereség, haszon. Bitz = betze magyarbani jelentése kis borju. Béczalja (Janowce) tót h. Sáros vb. (nem bérczalja-e?) Bécze = együgyű, békességszerető. (Göcseji szóejtés).

Beczko igen régi, s hajdan kőfallal, sánczokkal körülvett tót M. V. Trencsén vb. Vágh balpartján. Hajdan Bolondocz várának is neveztetett. A sziklacsúcson fészkelő vár hajdan Stibort uralta, s a monda következőleg adja elő keletkezését. Egykor Stibor (1413 körül) vadászat után hűbéreseivel, hajtóival, s ebeivel a sziklaszállal szemben leheveredvén, udvari bolondja Beczko elbeszéléseinek és tréfáinak gyönyörködött. Jó kedvben volt, s jó kedvében kinekkinek megengedte, hogy magának valami kegyelmet kikérjen. Egyik ezt, másik mást kére. A bolondra kerülvén a sor, ezt mondá: „Építess a nagy szikla tetején, mely amott előttünk magaslik, egy várat s add nekem!” — „Valóban bolondhoz illő kívánat, csak bolond kívánhatja, a mi lehetetlen!” gúnyolódának a hűbéresek. „Ki mondja, hogy lehetetlen? kiálta az ur; „egy év se teljék el, s annak a várnak ott kell állania, s *Beczko* legyen a neve. Az ur parancsára legott minden oldalról munkások sereglének össze, hozzálátának a nehéz munkához, s nemsokára kőfalak s tornyok emelkedének a szikla ormain. Az utasok, kik arra jártak, megállítottak s lovaik és szolgálk egy heti munkára szoritattak. Még el sem telt vala az csztendő, s az ország egyik legbüszkébb vára ott álla a szikla tetején. A vár *Beczko* nevét viselte, és Stibor vajda kedves mulatóhelyévé lett; a bolond más ajándékkal érte be. ²⁾

Történeti adatok szerint már Stibor előtt fenn állott a vár, s Stibor azt Zsigmond királytól adománynyal nyerte. Anonymus

¹⁾ Bécz m. h. Somogy vb. Kis-Bécz p. u. o. Bécz m. h. Zala vb. Béczalja tót h. Sáros vb. Beczefa m. h. Baranya vb.

²⁾ Magyarország s Erdély képekben, írta Hanfalvy János II. köt. 1860. 96 lp.

emliti Blundus várát azok között, melyeket a magyarok a szlávoktól elvették, melytől Bolondocz név származott. 1228-ban már a nyitrai püspök, Jakab, a Benedek apátságot itt alapította s Beczko bortized negyedét ennek engedte át. IV. Bélának egy levele 1266 Betzko várában kelt. Bánffy Miklós 1379 adománnyal nyerte stb.

Bolondvár Kanizsához 5 mfdre hol Nádasy s Kolonics 1603-ban megverték a törököket s 13 zászlójukat elvették — külön magyarázatot igényel.

Beczko eredetileg királyi vár volt, —

Most is áll még a vár —

A régi fénynek egy nyoma sem maradván,

Mint emléke egy más, de tetteben dus kornak

Mutatja jellegét a mul andóságnak. (T. P.)

Béd m. h. Nyitra vb. A XIII. században hazánkat pusztító Beduin mongol népfaj neve volt Béd.

Bede székely h. Marosszékbén, Bede nevü családtól magyaráztatik. Bede 1294 szn. Így Bedekovchina h. Varasd vb. Bedekovich családtól, mely család Horvátországban a hadi pályán jeles érdemeket szerzett stb.

Bedö m. h. Bihar vb. Bed, Boda, Bedei, Bedi, Bedö igen elterjedt férfi és családnevek. Bedö, Bedus 1137 szn.

Bedö orosz h. Máramaros vb. Itt döl Taraczk vize a Tiszába.

Bedelö h. Toroczkoii völgyben, Erdélyben. Zsidó nyelvben *Beth-deli* = ivóház, hajdan e helyet zsidók kezelték és ivótanját tartottak rajta. ¹⁾

1380-ban Erzsébet királyné testamentomában sz. Imre herceg oltárának Székes-Fehérvárott hagyott egy Beed nevü falut (Virág).

Beicz m. h. Vas vb. Beicz nevü család régen ismeretes honunkban. Van egy okmány 1427 sept. 14-ről, mely e községet említi. ²⁾ Hiedelem, hogy hajdan német vargák lakták, kik

¹⁾ Unitaria vallás története 1840.

²⁾ Fehér Dod. Dipl. T. X. p. 909.

itt etető szint (csáva) melyet nyelvükön „Beitza“ neveznek, készítettek.

Béka, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Békás-Megyér (Krotten-dorf) Pest vb. O-Budától éjszakra, Duna jobb partján n. h. a vélemény azt tartja felőle, hogy előnevét, iszapos, zsombékos térein tanyázó tekenős békáktól kapta.

Paur Iván szerint e hely törökök utáni telepítés, s nevét nem a közönséges zöld békáktól, melyek másutt is találatnak, hanem a tekenős békáktól, melyek tavaszi estéken a bozótokban most is hallatják sípoló hangjukat — kölcsönözötte. Régi térképek itt nagy mocsárookra mutatnak, s hogy ingoványait századok előtt tunya tekenősök lakták, hihető stb. ²⁾ Említetik e hely már 1326-ik és 1394-ik évben. ³⁾ Megyer = magyar. Anonymus szerint Moger. (Cap. 46).

Podhraczy J. a Békás nevet Bikás, később Bikáts-nak mondott nemzetség nevéhez köti, mely Bikáts néven vannak falvak Tolna, Bihar és Torontál vb. Ez utóbbi 1450-ben Bikatz-nak iratott. ⁴⁾

Békató vízmedenceze Kárpát hegy körében. Rege tartja, hogy e tóban békák uszkálnak, melyek belében aranyszem lelhető. Ezen állatok mesés nemeiről sok van írva a chron. Budens 11 majd tündéri, majd átkozási, s halálontuli képletben. Népies hitben a béka = időjós. ⁵⁾ E tó fekvéséről ir a család-könyve (1857 I. füz. Kirándulás Tátrába).

Békató néven van h. Vas vb. Békás 1169 hn és hto.

Béke m. h. Pozsony vb. (Tirnauedl) Béke = békesség, arab nyelvben is = vidámság, mely a megelégedés, békesség fogalmát magában rejti. Igy *Bekeháza* m. h. Zala vb. = Békeháza, oly hely, mely volt az urali népeknél, hol vig dana, s orosz kau szörp ivással töltötték el az emberek unalmas idejüket.

Beke = Béke férfi nevet is tesz. Bekék Borsa nemzetség-

¹⁾ Béka p. Csanádb. Békafalva h. h. Vasb. Békás m. h. Veszprémb.

²⁾ Uj magyar Muzeum 185½ VIII füz 189 lp.

³⁾ Fehér Cod. Dipl. T. X. Vol. II. p. 220. T. IX. Vol. 3 p. 318.

⁴⁾ Torontáli összehívó rendelet Jankovich M. gyűjteményében.

⁵⁾ Ipolyi Arnold Mythol. 244 lp.

géből. (Fehér Cod. Dipl. T. VIII. p. 220). Egy 1307-ik évben kelt oklevél említ Beke nevű férfit, ki Ottó király híve volt. — Száz meg száz család van Beke néven.

Békés m. M. V. Békés vb. Hasonnevű hajdan erősségül szolgált várától veszi nevezetét, melyet Békés nevű vitéz épített Fekete és Fehér Körös vizek összefolyásánál, a város éjszaki részén. Békés = pacificus, olyan keresztnév, mely mostan nálunk keletben nincsen, régenten azonban használtott. Békési család e megyében még Zápolya korában is nevezetes volt. (Budai Polg. Lex.) Békés név a N. Váradi Regestrumban is gyakran előfordul. Bekes : Bekues 1217 V. R. 42 §. Bekes 1223. 1261 vár s megye.

Bizoni Károly szerint Békés = bikkes t. i. isteni tisztelet hely, hol élvezet a nyugalom. Bikkes = békés, chaldeai nyelven „szívesen kereste vagy kérte.“

Ptolomeus említ *Békéstó*-t, erre Neumann megjegyzi, „so kann er unter der Limne Bykes nur die Faule-See verstehen.

Fényes írja : E hely nevét első birtokosától, Békéstől vette. ¹⁾

Bombardi Bekes sive Bighes nevezi. — Dugonics „Etelka“ című művében írja : Árpád Szalma nevű kályhafűtőjének egy darab földet ajándékozván, az egy szalma kunyhót építvén, benne békés (pacificus), életet élt. (Ezt átvette Lenkey is munkájába.)

Beketfa m. h. Pozsony vb. oly hely, hol az utasok bekötnek, meg pihennek. Beket = beköt, fa = falu.

Bél, több hely viseli e nevet ²⁾ Bél a hegyek belső részeit jelzi legnagyobb mérvben, így Magyar. Monos. Németbél, Bélzerénd, Bél-örvényes, Bélvárd. ³⁾ Chaldeai nyelvben is valamely dolognak belső éltető részét, minemű a szív és lélek, jelenti. Így nevezték a pogányok Bél és Bál, azon istent, kit faragott alakban

¹⁾ Geographiai szótár I. k. 108 lp.

²⁾ Bél oláh M. V. Bihar vb. Bél v. Biel (Bielovec) m. h. Hont vb. Magyar és Német Bél h. Pozsony vb. Bél p. u. o.

³⁾ Tudom. Gyűjt. 1835 VII. k. 35 lp d) jegyzet.

imádtak, s mely néven később a bálványok neveztetek el, így támadt Bél-Arad, Bél-Megyer, Bál-Adon, Bál-Chán. ¹⁾

Bél-Zerind h. Belényesen alól. A *Bél* s *Zerah* szóból, ez utóbbi jelentése exoriri = feltámadni, mely vonatkozik a napra, mely itt az öt imádóknak felkelt. Zerind nevet viselt sz. István nagybátyja, ki mint testvére László, szintén Tar-nak (kopasz) czimeztetett.

Bél-kő h. Borsod vb. szép természeti és gazdag forrásai miatt egyik főbb áldozó helyük volt őseinknek, kik rendszerint folyók és köveknél áldoztak Bál-nak. Bélkő = Bál vagy bálványkő. — Bikk helység erdős bércei közt Eger vize mellett, a hazát hódító magyaroknak ott állott bálványkövük, hol a leg szebb hegyorom fehérlik, melynek körében most az Apátfalvi egyház, mint nemzeti ereklye díszel. E helyet a kun eredetű Beel nemzetség is birta. ²⁾ (L. Monosbél).

Bél nemzetségről emlékeznek Kovachich és Horváth István. ³⁾

Bél : Beel 1037. Bel 1226. Beel 1246 stb. Bakonybéli apátság. Beel 1239. hn. Calóközben. Bel 1216. V. R. 331 §. szn. 1246. 1271. nemzn. Bélce : Belche 1254 monostor Bolhád hegyénél Nógrád széliben. — Béd : Belud 1217. V. R. 39 §. h. Erdélyben. Béles : Beliz 1015 hn. ⁴⁾

Béla, több hely viseli e nevet. ⁵⁾ Királyaink közül a Béla nevének sok helyet alapítottak, többeknek pedig jogot vagy szabadságot engedvén, fenséges nevüket a megszállók telepeiknek adták.

Bélabánya (Dilln) kir. V. Hont vb. IV-ik Béla királyról nevezte el magát.

¹⁾ Kis Bálint Magyar régiségek 151 §. Hunyadi Magyar archivarius I. k. 539 lp.

²⁾ Pesti Hirnök 1861. 188 sz. Tárcazacikk Apátfalvi egyházzól.

³⁾ Magyarország. gyökeres nemzetségeiről 1820 47 lp.

⁴⁾ Jerney „Magyar nyelvkincsek.”

⁵⁾ *Béla* szepesi város. Béla t. h. Abauj vb. Béla m. h. Esztergom vb. Béla t. h. Turóc vb. Béla t. h. Nyitra vb. Béla t. h. Trencsén vb. Ciroka-Béla t. h. Zemplén vb. Izbugya-Béla orosz h. Zemplén vb. Uj-Béla tót M. V. Szepes vb. Bélabánya kir. V. Hont vb. stb.

Bélapalotája egy tér Görgő helységben Torna vb. szerencsétlen IV. Béla király itt tartózkodását bizonyítja azon oklevél, mely „in villa nostra Geurgeu vocata, anno Domini 1263“ költ.

Bélaútja ódon utnyom Vatta körül Borsod vb. a Sajói út-közet helyétől mintegy órányira, éjszaknyugoti irányban Bükség alatt, melyben a nép Tarkó és Peskő között mutatja az ódon utnyomot, hol IV. Béla király járt.

Béla legnagyobb szépeességi XVI városok egyike, egy odavaló egyházi könyvben levő jegyzés szerint 1072. vagy más adatok alapján I. Béla király uralkodása idejében, ennek érdemeire keletkezett. ¹⁾ E város eredetét IV. Béláig viszi, kitől több szabadalmát is nyeri.

Béla Erdélyben Pokolán tul, egy előre nyuló szirtfokon, állítólag tatárpusztítás után keletkezett az ország második alapítója, IV. Béla tiszteletére. ²⁾

Béla egy elpusztult vár Bihar vb. Fenes h. délnyugati részén csucsos hegyen. (Ménmarót vára) hajdan öt szegletre volt építve. Ugy tartják, hogy valamelyik Béla nevű király emeltette. Szlávok a *bielo* szláv szóból eredeztetik nevét, mert várfalai igen fehérek voltak, azért hivatott volna Biele = fehérvárnak.

Béla barlangja Torna bérczes tájain nem messze Csengő barlanghoz. Rege szerint Béla király idejében e barlang környékén, hangos ajka hő dalával járt könnyűden itt egy leány, és egy izben midőn bogyókat szede, mögötte kérdeve szóla egy hang : „Érett-e a som?“ — „Igen“ mondá a leány, s megkínálta a nyájas arczú felhívót, ki gyürüt nyomott a leány ujjára, völegényt szerze számára, nemessé tevé őt s kedvesét. E boldogító Béla király volt, s a nő —

— — — kí Bélát elvezette
Érett somra a tetőn,
Egy mind e napig virágzó
Nemzetség ősanja lőn.

(Tomba „Népregék.“)

Bélahegy Erdélyben Deés körül és ennek határában, hol

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1819. VI. köt. 32 lp.

²⁾ Vasárnapi ujság 1861. 13 sz. rajzával.

Rózsa és Csiz hegyek is szerepelnek. Erről Lisznyai így ír : ¹⁾ Mikor sz. István magyarok királya uralkodnék Erdélyben és Magyarorazágban, ugy mint 998 – 1038, negyvenkilenc év alatt, akkor az Erdélyben levő Deési soaknáknak praefectusai valának *Béla*, Rózsa és Csiz, mindezek neveire szállőhegyek vannak. Kövári szerint ²⁾ itt három ily nevű tündér lakott *Béla*, Rózsa és csiz, ezektől kapták itt a hegyek nevüket. ³⁾

Bélakutja. A pannonhalmi szerzetes atyák uradalmában győri uton Ravazdi helységben. Nevét IV. Béla királytól kapta, ki erre vadászván, hajtásközben szomját a forrás vizével oltotta, mely kellemetes, tiszta vízforrás a Bakony erdőből ered. A kut fölé az idő emlékére négyszögű kő van emelve, háttal az ut felé fordítva, márványtábláján ily felirattal :

Fons hic Pannonus
 Belae quondam quarto Hungariae Regi degustatus,
 et Probatus,
 sed vetustate probe corruptus
 Bene VoLa SaCrI MontIs Pannonlae pro VIDentIa
 pVrIore ScatVrIt. —
 aqua.

Kresznerics szerint ez pannoniai kut vagy forrás, mert ebből ittak a szittyá magyarok. A víz, mely innen ered *Pansa* nevet visel, mert Pannonia város, állítólag vize mellékén feküdt.

A budai sváb (Széchenyi) hegyen, Koics majorságában is van *Bélakutja*. — Vannak helyek, melyek I. Béláról, (5-dik magyar király) Vazul fiáról, ki 1061-ben lépett trónra, és az adókiivetés, vásárok rendezése, keresztény hit terjesztése körül érdemeket szerzett, ugy II. vagy vak Béla királyról, és III. Béláról, ki 23 esztendeig uralkodott dicsérettel, veszik nevezetüket.

Bello-brezka h. oláh-illiriában. Bielo = fehér, brezka = barack, fehér baracktermő hely. Bielo szláv szó, jelentése

¹⁾ Magyarok chronikája Debreczen 1692 p. 216.

²⁾ Erdély régiségei 149 lp.

³⁾ Pataky Ferencz szerint : A hegyen volt egy vár, mely romjainban ma is kivehető, e vár uránál tartózkodott mint menekvő a tatároktól kergetett IV. Béla király sokáig. Innen a hely neve. (Pesti divatlap 1847. 35 sz. 1105 lp).

fehér, arabul *szerencsétlen*, görögül *βέλος* = nyíl, kelevéz, hajító-dárda,, villám s napsugár.

Béla e névnek a latin vagy közhiedelem szerint a német Adalbert = nemes születésű, név felel meg. A palócok *Bera* nevezik. A szláv *bél*, *bjél* = fehér, a latin *bellus*, francia *bel*, olasz *bello*, rokon a magyar *vil* elvont gyökkel, melyből világ (lux) régiesen *velág* stb. Ezek szerint Béla = szép v. fehér, csillogó (villo, vila). Egy 1228-iki oklevélben csakugyan fordul elő *Wela* = Béla (Jerney).

Bélád h. Bars vb. Bélád = nyomorult, vakoskodó (Kreszn.)

Bélusáncza (L. Gombostü 1862 42 sz.)

Bélapatak 1272 fo Erdélyben. Bélavára fu Baranya vb. stb. Csallóközben *Bélaháza*, Béla-Karcsa mind IV. Béla király uralma alatt támadt helyek. ¹⁾ *Bellovár* v. *Bélavár* a Dráva mellett Somogy vb. Itt volt Béla herczegnek lakhelye, midőn apjával megosztzott ²⁾

Beled m. h. Soprony vb. Rábaközben. A XIII. század VI. tizedéből fennlevő Ostffy család oklevele említi az osztozkodó rokonok között *Beled* hires rábaközi dynasta család sarjat. ³⁾ Ostffy család osztálylevelében eként jő elő a neve: „Belywd, filius Belywd, de genere Ost stb. Belud élt 1220-ban, Bheled 1247 szn. Beledi 1138 szn.

Beleháza p. Pozsony vb. Alsó Csallóközben. Bele = beléd, valamely vidék, hegy, viz közötti térség beljében levő hely, így Alsó- Felső-Beled h. Vas vb. Pinkavölgyében stb.

Belény, Belényes, több hely viseli e nevet. ⁴⁾ Hazánkban még a mult század végén is ismeretes volt a Belény állatfaj. Erdélyben 1775-ben lötték ki az utolsó bölényt, eredeti vad ál-

¹⁾ Georgii Bartal de Beleháza „Commentariorum ad Historiam Status jurisque publici Hungariae T. I. 1847 56 lp.

²⁾ Csorba Jos. „Somogy V. ismertetése 1857 146 lp.

³⁾ Uj magy. Muzem 1855 VII. füz. 398 lp. — A Pesti naptó 185^{1/2} jan. 26 közlőtte az osztálylevelet.

⁴⁾ Belény m. h. Gömör vb. Belényes m. oláh V. Bihar vb. Kis-Belényes u. o. (Beinsell) oláh h. Belényes — Latur-Örvényes- Szilistye-Ujlak stb.

lapotban. 1815-ben a bécsi schönbruni menageriában élt bölény még Erdély rengetegeiből származott. ¹⁾ Honunkban a Kárpátok alatti rengetegben tartózkodott, alkatára nagyobbnak és szőrösebbnek rajzoltatik le egy közönséges ökörnél.

Kállay szerint (Diárium XVII) Belényes nevű helyeken sok belény (vadbika tartózkodott, s ezekre nagy vadászatok tartattak, a miért ily helyeken előbb vadász- s örkunyhók emelkedtek, mely körül a bátrabbak telepedtek le, — így volt Belényes festői hegy medenczéje is a belények hazája, s tán mint a hatalmas kavicstorlatok ítéltetik, valaha tengermeder.

Belény — belényes a bölénytől, mint Gém — Gémes, Medve — Medvés, Oroszlány — Oroszlányos, Lud — Ludas. — (Höke L.)

Hunyadi szerint Belényes közel vet Apollo *Bellenus* nevéhez, mely név alatt *Bál* és *Bél* a nap tiszteltetett, nemcsak a régi romaiaktól, de régi Frankhonban is. (Magyar archiv. I. köt. 539 lap).

Belényes helyek némelyek szerint a kelta Belenus isten-névtől vették nevüket, a kelta népfaj kiveszett, de a név fenmaradt. Skócia magasságain maig gyujtanak tüzet első májusban, Belén tiszteletére. Belenus istenségről ír Daru Bretagnei historiája, hogy ott is volt Belenus hegy Abelio (Apollo) tiszteletére. Belenus aquileában napisten volt.

Belénd fű székelyföldön, de e fű is Belenus isten tiszteletére lön elnevezve a druidák által, kik azt Belinuntjának nevezték. A noricum Belenus az érckohok és huták védistene, mit Hammer rég állított. (Kállay Pogány magyarok vallása 1861. 214—215 lp).

Belényes M. V. Bihar vb. igen régi hely. kerek alakú pecsétjét, melyen sziklák felett emelkedő sz. László, jobb kezében országot almáját, baljában háromélű bárdot tartva — tűnik fel már 1451-ik év Simon és Judás apostolok napján János váradi püspöktől kapta. (B. F. 22/III 1862). Ős lakosai többnyire kihalván, az újabbak most többnyire oláhok.

¹⁾ Kubinyi Fer. A Tisza, mint ősemlősök sirkertje. Magyar akad. Értesítő 1855. III. füz. 175 lp.

Belezna m. h. Somogy vb. A szláv Veles, Velus, Volos és Voles, Schaffarik magyarázata szerint „erdő isten“ Meneszláv mythológiájában, nagyobb házi állatok védistene, ellenben a finn-esthnus népfajok mythológiájában *Veles* az ördög neve, tehát *rosz* értelemmel zárosult. Belezna — Velezna szláv szóból kölcsönzött szónak mutatkozik, de Kállay szerint Veles mint Belényes névszó is a *Belus* ösvilági istennévvel köthető össze, így Belus, Beles, Belesz helynevek is. ¹⁾

Belezna jelentése = gáncs, így a vászonban a belfonál rendetlen esete. (Szabó D.) Szótári értelme „hibás dobás“ = Fehlwurf. ²⁾

Bélfenyér m. h. Bihar vb. Bél = belső rész, s e hely az Erdőháton lapályos helyen belül fekszik. Fenyér = fenyves-ér, tölgyes és fenyves erdeje közötti (dombrovczai havasokról ömlő) erek.

Belincz tót h. Nyitra vb. Béla királyt (1061) Thuróczy (II. 45) *Benim*, Budai kronika (116 lp) *Benyn* írják, s Cornides szerint (Reg. Hung. 349) ez az *Adalbert* név kicsinyítője. Béla név már IV. században Attila vezértársai közt szerepelt, s a szlávok Belincz, csehek Bila nevezték. stb.

Belincz h. Temes vb. — hasonlóan értelmezendő.

Bellus tót M. V. Trencsén vb. Régi hely. Volt ily nevű vár Nyitra vb. is „Primus autem inter Hungaros nomine Vatha, de castro Belus, dedicavit se Demoniiis“ (Tur. II. 39). Belus 1050. és 1358-iki kronikában „Castrum Belus“ azaz Bélös vára.

Belus régi ázsiai név, a magyar *Belus*, scythia *Palos*, görög *Pallesz*, medo-perzsa *Balas*, *Belus*, *Beles*, jó vagy rosz istent jelentettek. Sándor István szerint Belus vár Trencsén vb. Bél-ös-vár. ³⁾ Apafi s Bethlen családi oklevelekben 1297. említetik „Paulus filius *Belus*,” s ezt magyar névnek kell venni. A babyloniaiak

¹⁾ Kállay F. „Pogány magyarok vallása“ 1861 200 lp.

²⁾ A szláv nyelvészek szerint Bielizna = fehérmű, de ennek a magyar Beleznával semmi rokonsága.

³⁾ Sokféle IX p. 174.

Belus néven a napot imádták (Schütz allg. Weltgesch. 1805. I. B. 50 lp).

Béltek, M. V. Szatmár vb. Monda szerint 1086-ik évben Salamon király a kunokat segítségre híván, ellenük ezen részekben sz. László harczolt s egy izben nagyon megszemjázván, katonái siettek üdítő bort hozni, s az itálnak edény hiányában tökököt vájtak ki, s ebbe töltötték az italt, s László édes-jóízűt iván, tréfásan mondá : „Be édes bélü tök ez“ s e nap emlékére a sz. király emlékezetére a megtelepített helyet Bél-tök-nek nevezték el. Említi e helyet a váradi tüzes próbakönyv 243 czikk 1216 évről Béltuk néven. ¹⁾

Bél nevet viselt az enyedi vezér leánya, Ugek neje, Emese 819-ben.

Nyir-Béltek m. h. Szabolcs vb. Béltek = belső rész, bent van, az ur sajátja, szent hely, innen Bél = isten, hasonlatosságból, miszerint mint a belső rész éltet, úgy az isten láthatlanul tartja fenn a világot, innen *bábvány* = sok isten, *Bél-a* = ur az. A kaldeusok szerint *Bél* teremtette a világot, s mit a keleti népek Bél alatt értenek, az egyenlő volt a latánok Jupiter és görögök Zeusával. Voltak Baalisták, kik Bál istennek áldoztak. (Bizoni K.)

Belvárd m. h. Baranya vb. Béla-vára, várda, állítólag itt volt Béla hercegnek lakhelye, midőn apjával megosztozott, s udvarnépe ott tanyázott, hol most közel hozzá Udvarhely (hajdan auraniai perjel birtoka) fekszik.

Bély m. orosz. h. Zemplén vb. és Bélye m. német h. Baranya vb. Anonymus említi *Billa* vagy *Bélye* vitézt, mondván : Toksun vezérhez sok jövevény tódult, ugyanis a Bulár földről jövének némely főnemes urak, ismaeliták sokaságával, kiknek nevei valának : Bila és Bocsu, kiknek a vezér Magyarországon több helyen adott örökséget. (Cap. 57) Pest vb. Bile pusztja is róla kapta nevét, így Bélye = örvény : Beyle, Eoryn, Ewrin 1214. sziget a Tiszán.

Bém a régen ugynevezett Ferdinand hegy Krassó vb.

¹⁾ Szirmay „Szatmármegye.“

1849-ik évben, magyar miniszteriumi rendelettel neveztetett el Bém hegyének, Bém lengyel vezér s Magyarhonban tábornokoskodó hős emlékére. Ha e nagy bércz dicsszoborrá válnék is, még sem volna elégséges ama nagy szabadsághősnek hazánkban érdemeit, vitézi tetteit dicsőíteni. ¹⁾

Bene, több hely viseli e nevet. Nevezete nagyon hihetőleg első adományi birtokosától van kölcsönözve.

Bene Pestmegye kebelében Jászföldön helyezett sivány pusztaság, Bene hóstól, ki még X. század elején Solt fejedelemmel I. Berengár császárnak diadalmas védelmében, Olaszországban jelen volt, veszi nevét. 1834-ik évben junius és julius hónapjaiban uralkodó szárazság, Benei pusztának sivány homokját folyóvá tevén, a szeleknek földbeható szárazító ereje, Bene hős itt összerogyott csontvázát is lovával együtt feltakará. Ruhája és köntöse magyar szokás szerint Berengár király és császár fényes ezüst pénzeivel volt ékesítve. E csendesen elnyugodott rokon csontokat megismertette Wadasi Jankovich Miklós. ²⁾

Benefalva h. Turócz vb. (Benicz). A turóczy regestrum XXVII. §. szerint Bene családtól nyeri nevét. Előző már 1269 évben. (Engel Monumenta 77 lap).

Bena h. Gömör vb. Gf Batthyányi I. szerint Bena szó jelentése = szántható föld, új telep stb. ³⁾

Bene = Benedek igen divatos keresztnév, így viseli Bene m. h. Bereg vb. Bene p. Heves vb. egykori urának nevét. *Bene* Dálnokban ezen nevezetet viselő katonák vannak. Ázsiai származású szó. Kezdi székben divatos. (Tájszótár).

Benedekfalva (Benedikova) tót h. Liptó vb. Emlékezik a történelem egy ily nevű szent emberről, ki Apollo templomát Casinó hegyén lerontván, első volt monostort építeni, s szerzetes rendet alkotni. A szerzet nevéből neveztetett; számukra hazánkban első monostort Gejza hg építetett Pannonhalmán, így *Sz. Benedek* Pataj s Kalocsa közt, Duna partján, mint egyháza is sz.

¹⁾ Pesti napló 1861 ²⁷/₄ 97 sz.

²⁾ Magyar tudós társaság évkönyve. II. köt.

³⁾ Leges Eccles. T. II. p. 366. 1827.

Benedek tiszteletére emeltetett. Benedek = Benedico = áldott, napja július 17.

Sz. Benedek M. V. Barsban. Nevét szinte Umbriának Nursia nevű városában 470. született sz. Benedek, illetőleg ennek rendjétől, kik maig birják — nyeri.

A regényes Vág völgyén Skalka mellett van egy ily nevű barlang, melyben a keresztény vallás behozatalakor egy Benedek nevű remete lakott, ezt a pogányok itt egy szikláról lökték a Vágba, a nép kifogta holttestét, s a nyitrai székes egyházba helyezték, később ez a szentek közé soroztatott. 1222-ben itt tiszteletére kolostort emelt Jakab nyitrai püspök. 1520-ban a kérdéses sziklára Thurzó György templomot építtetett. Így szerepel Benedek felvidéki helynevekben. ¹⁾

Benedek h. Erdély földén Dés mellett. Monda szerint nevét egy koldusnak (tót deák lehetett bizonyosan) alamizsnaérti „deus benedic“ latin hálálkodásától nyeri. ²⁾

Benedek jelentése (arabban = folt, toldás) latán benedico = dicsérni. Benedictio = megszentelés, áldás stb.

Benicz tót h. Turócz vb. }
Benicze tót h. Liptó vb. } L. Bene.

Bény, Bénye, több hely e néven. Bény = benső, bénye = benseje, így *Erdő-Bénye* m. M. V. Zemplén vb. köröskörül hegyekkel körített szép rónaságon. *Benyesd* oláh h. Bihar vb. hegyek közt. Kis és Nagy-Bény m. h. Esztergom vb. hajdan háromszoros sánczczal volt körülvéve, melyet még Marcus Aurelius romai császár 174 Kr. sz. u. Quadok elleni táborozásakor hányatott. Bény : Byn 1135 hn. Hont vb. Benye 1255 fu Zemplén vb. — *Bénye* Esztergom vb. ásványos gyógykuttal. A szó gyöke be = belső, bénye mély hangon = bánya. (Magy. nyelv szótára II. füz. 416 lap).

Benyov vagy **Urbanov** tót h. Trencsén vb. Vág jobb

²⁾ Vasárnapi ujság 1859. 31 szám. Sz. Benedek testét Csák Máté égettette meg 1312-ben (Budai polg. Lex.)

³⁾ Bodor Pogány magyarok hitregéi 42 lp.

partján. Micz bántól, ki Aba Sámuel király korában szerepelt, több utód Vághi név alatt virágzott Róbert király idejéig, a midőn mint Zách Feliczián merényeinek részesei, száműzve, lengyel földre menekvének, onnan Zsigmond király idejében tért vissza — mint mondják — Benjamin és Urbán két testvér, és az 1396-iki nikápolyi ütközetben részt vettek. Érdemeikért Zsigmond király újra a haza nemesei közé fogadá a két testvért 1423-ban, és őket adományyal jutalmazá a Vágh mentén Benjamin lakhelye Benyo-nak, az Urbáné Urbano-nak neveztetvén, e két testvértől eredett Benyovszky és Urbanovszky család is. ¹⁾

Benyus tót h. Zólyom vb. Benyo = Benyus = Benjamin.

Benyusháza t. h. Liptó vb. Benjaminháza. Azon Benjamin remete emlékére, kit isten olyan ajándékkal áldott meg, hogy a betegeket orvosság nélkül, csak tapasztalásával gyógyítá. (Bod. sz. Heortokrates).

Bér, több hely viseli e nevet. ²⁾ Bér = salarium, jutalom = praemium stb. oly emberek lakhelyei neveztettek így, kik bért, fizetést huztak szolgálataikért, vagy ellenkezőleg ök fizettek élő-, föld-, fuvar-, csata-, hajó-, ház-, napi-, munka- vagy egyéb bért. Így *Egyház-bér* fu Baranya vb. Pécsi seminarium jövedelme. Ecclesiae solvendus. *Urbér* fu Szala vb. jobbágyhely uri hatalom alatt. (1715 tvcz. 101 §.) Urbar régi német szó, jelentése most „Ertrag“ (Adelung) és urbarium = adózó föld. ³⁾ Ber, bárkai gyökszó, ékezzettel bér stb. (L. Bere) Révbér p. Pest vb. azaz hajóbér.

Bércz p. Zemplén vb. Bércz szó alatt magas sziklákat és ezek ormait értjük. Berch 1135. Berch 1228. „super summitatem montis, qui dicitur Berch.“ Beerch 1248, 1252 stb. Beerch 1297. Erdélyben Bercs Zeuleus 1265 hn. Heves vb. Beerchut 1295 Gömör vb. stb. ⁴⁾

¹⁾ Nagy Iván : Magyarország családai 1857. IV füz. 304 lap.

²⁾ Bér t. h. Nyitra vb. Nagy és Kis-Bér h. Komárom vb. Kis-Bér m. h. Vas vb. stb.

³⁾ Pauli Constitutio rei urbarialis. Viennae 1817. 8. Vol. 2.

⁴⁾ Jerney : Magyar nyelvkincsek.

Berczel, több hely e néven ¹⁾ s többnyire hegyes völgyes vidéken. Berczel e szavakból összetett *Bércz s él*, Elő-bércz, hol a Cserháti hegyek kezdetüket veszik, s itt van Berczel. Bercz, Berczi = Bertalan szn.

Berdárka tót h. Gömör vb. Radzim hegy oldalán, Berdo hegyet jelent a horvát s bosnyákoknál, árka = árok. (Hadi törvények 1790 II. sz. 153 lap).

Bere m. h. Szatmár vb. Volt a scytháknak egy nagy nemzetségi férfia, Berickhos (*Βέριχος*) ennek neve, a görögbeni osvégzet elvetésével, x-et végleheletnek, és i-t utánhangzónak véve, Ber vagy Bere. ²⁾

Bere oly cserélő hely, hol szőrt szőrért adnak. (P. Thewrewk J.)

Bar és Baar zsidóban = mező, hol gabona terem, baar = legel, honnan lehet a barom szó is, de hihetőbben ber = kutak, források szóból erednek. Őseink mielőtt megtértek, mint tudva van, berkekben, forrásoknál áldoztak isteneiknek. Bere = barommal teljes hely. Berke = birka stb. *Ber* lett ékezettel bér, béres, bérel, minthogy a régi jász magyaroknál s ma is sok helyen a szolgáltnak fizetése barom. Innen van a szó csere-bere, minthogy a barmokat cserélték-berélték. ³⁾ Beri, Bere, parthus királyi név. (Bartal Gy.)

Beretzki (Alsó, Felső) m. h. Zemplén vb. Bere = barommal teljes hely. (L. Bere) Berecz = barommal bánó. Innen Berencze, Berczel, Berczik.

Bereczk a Briccius-ból vett keresztnévnek megfelel, s hihetőleg Beretzki család birtokát képezték említett helyek, mert több család maig is viseli e nevet. Berecz, Győr tájékán = ripacs, himlőhely. Azon *ber* gyökű szók osztályába tartozik, melyek metszésre, hasításra vonatkoznak. (Magyar nyelv szótára 586 lap).

¹⁾ Berczel n. m. h. Pest vb. Berczel m. h. Szabolcs vb. Berczel m. h. Nógrád vb.

²⁾ Szabó Károly : Uj magyar Muzeum 1851. XI. füzet.

³⁾ Keresztesy József : Magyar nyelv eredete. 1844. 33 lap.

Bereg, Berec, több hely e néven. ¹⁾ Bereg = Berec, vizes lapályokat, folyók mellékét ellepő, sűrű bokrokból álló erdőcske vagy liget, fás hely. Őseink berkekben tartották isteni tiszteleteiket, innen berek = áldáshely. ²⁾ Cicero is emlékezik mezőkön szentelt berkekről. (De legibus L. 2. Cap. 7). Ábrahám is berkekben hívá segítségül az ur nevét. (1! Mózs. 21. 33). Berec = Berec, chaldeai nyelven maig : térdhajlás, tisztelet, hálaadás stb.

Beregszász m. M. V. Bereg vb. Lakosai hajdan szászok voltak, s a helység Lampert házának is neveztetett, most lakosai magyarok, innen a szászkörszólás a berekről : Szász-berek vagy Bereg-szász. A monda másképp adja elő. Volt — ugymond — szép berekje, és ebben Szász nevű szép pásztorlegény szokta legeltetni nyáját, míg a nyáj legelt, ő furt, faragott, kutatta a földet, s e közben történt, hogy kincses kádra bukkant, mely körül még hat csupor volt szinaranynyal töltve. Szász a kincset hogy jól felhasználhassa, a berekben mindennek előtt isten dicsőítésére emelt házat, és a körül kezdett telepedni a nép, mely Szászról és a berekről elnevezte a helyet Beregszásznak. Ezt a vének beszélik, és beszédük marad firól fira — miként épült a város Borsa partjaira —

Mely, minthogy szász a kincset

Berekben lelte fel :

Emlék gyanánt Berekszász

Nevet kapott s visel. ³⁾

Berekallja p. Tolna vb. Baranyai szótár pótlék szerint berek = posvány.

Rizologia szerint *Berek* = leborult, térdre esett, megáldotta vagyis tisztelte, hálaadás, térdhajlás. Régi magyar eleink berkeknél tartván isteni tiszteleteiket, avagy kutnál, kösziklénél, követvén a patriarchák ősi szokását, mint irva van Birák 13 : 19 innen van a tisztelethely jelentéséből (meton) ezen neve-

¹⁾ Bereg M. V. Beregh vb. Bereg p. Heves vb. Beregszeg tót h. Nyitra vb. Beregszó oláh h. Temes vb. Kis-, Kap-. Tisza-. Száraz-Berek. Berekallja m. h. Soprony vb. stb.

²⁾ Kis B. Magyar régiségek 1839. 61 lp.

³⁾ Tompa : Népregék.

zet : berek, mely tulajdonképen teszi, tetemes, azaz az Isten, avagy felség hatalma, magasztalására egybegyülés. Ismét *berek* = jövet, köszönt, menet, bucsúzott. 1 Mos. 24. 1. 4. Mos. 23 : 11. 24. 11. ismét *berek* = térdet hajt, Dan. 6 : 11. Innen Berek s Bereg helynevek, mint a szer vagy hálaadás helyei. ¹⁾

Beregszó oláh h. Temes vb. Bereg = berek (nemus, lucus) Szó = hang, echo ; Berekszó = viszhang, mivel a szó a berekben viszhangzik. Így Alsó, Felső-Berekszó K. Szolnok vb. Szikszó, Szár-szó stb.

Kr.u. 448-ban volt Berek nevű hunnus vezér is, kit Attila követül a görög császárhoz küldött. (Priscus Attila Cap. II. § 22) ennek nevét Tisza és Száraz-Berek régi helyek viselhetik.

Tüzberek p. Pest vb. Berek, hol tüzet szoktak rakni.

Bereg : Beregu 1216. V. R. 314 §. Bereg 1233 erdő, 1261 megye. Bereg-heg 1138 h. Bereg-telke 1261 hn. Heves vb. Berech 1145. Beruk 1252. 1265. 1298. Abauj vb. Berek-fark 1270 hn. a Tiszánál Heves vb. Berukság 1203 hn. Somogy vb. Beregh szegh 1268 hrh. Nyitra vb. Berug-veg 1214 hrh. stb. (Jerney Magy. nyelvkincsek).

Ide tart Pereg szigetecske Pest vb. Ráczkévének szemközt, hajdan kir. mulató berek, régi iratokban floridus = virágos berek, a később ide telepedett idegen ajkú németek s tótok ferdítették a *b* betűt *p*-re, s lett Pereg. ²⁾

Berencs, több hely viseli e nevet. ³⁾ Berencs = bérencz, oly nép, mely bérért tesz szolgálatot, Berencz = Biri női név, jelentése „győzelmet hozó“ igen régi név, így neveztetett már Agrippa Judeai király leánya s Herodes neje. A pogány világban Berencs, Berencze v. Berenicze néven azon népek értetnek, kik az égen a nagyobbik medvefarka mellett, bizonyos két csillagot imádtak.

Berench 1244. 1287. hn. Nyitrában. *Bér* és *ench* szavakból.

¹⁾ Bizoni Károly : A magyar t. Academiához 1853 jun. 11. 70 sz. a. küldött helynév magyarázataiból.

²⁾ Tudománytár 1843 aug. hó. Csepel czikkben.

³⁾ Berencs m. h. Abauj vb. Berencs M. V. Nyitra vb. Berencs m. h. Szabolcs vb. Berencze oláh h. Szatmár vb. stb.

mint Szer-encs, Kar-ancs, stb. — Berend, mint Kadika, Bulcsu stb. hun vezér volt. (Turóczy J. Chr. H. p. 130).

Berény, több hely viseli e nevet. ³⁾ A vélemények többsége az, hogy mint a vásáros helyek, p. o. Hód-Mező-Vásárhely, Márton Vásár stb. a benne tartott adásvételi napoktól nyerték nevüket, ugy Bere. Berény, a beréről, cserélésről; mert bere oly időszak volt, melyre a miveltebb vidék lakosai számtalan fontos teendőit halasztá el. Bere = permutatio, feltételes egyezkedési hely, hol egy dolog a másikért természeti alakban adott és vétetett.

Jászberény főhelye a jászok s kunoknak a Zagyva partján, Igen régi hely. Oklevelekben *Bellén* szállásának iratik. Sigmond király 1407. s 1412-ik évi privilegiumaiban *Jász-Bewolen* szállásának, Korvinus Mátyás király 1469-ben, ugy Ulászló 1492-ben *Berénszállása széknék* (Sedes Berényszállása). II. Ferdinand király 1625-ben már *Jászberény* M. V.-nak (oppidum Jászberény) nevezik. — A régi kronika (II. R. 21 lp 45 sz.) már szent István korában említi, mint Berén megyét. Magyarország törvénykönyvében szinte mint Comitatus Bereniensis jó elő. *Nevét Berény régi magyar vitéztől nyeri.* ²⁾

Veres-Berény kir. kamarai birtok Veszprém vb. Földe veres és felváltva fekete vulkánhamu, maga a helység is ilyen veres földön épült, honnét előneve. Régenten Zár-berény volt, mint ezt a reformátusok tornyában levő egyik harang betűi bizonyítják. ³⁾

Lovas-Berény, Balaton partján legszebb völgyben, mellette közvetlen kis réttel, melynek mocsáraiból maig is megkövesült tölgy gerendákat szednek ki, a miről az ottani lakosok azon mondát birják, hogy azok az ugyanazon rét mocsárai közt levő,

¹⁾ Berény m. h. Soprony vb. Balaton-Berény m. h. Somogy vb. Jász-berény, Csák-berény, Diós-berény n. m. h. Tolna vb. Iharos-Berény m. M. V. Somogy vb. Karancs-berény m. h. Nógrád vb. Kis-berény Somogy vb. Lovas-berény m. M. V. Székes Fehér vb. Mező-berény Békés vb. stb.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1827. IV. k. Fekete Lajos : Jászkunok története 1861 110 lap.

³⁾ U. o. 1834 III. füz. 63 lp.

a füredihez tökéletesen hasonló savanyúviz forrás melletti sétánynak talapzatai voltak, s a török időkből valók, a mikor azon vidéket birt török főurnak egyszersmind lótenyészítő helye lévén, ettől kapta a már akkor berelő hely Lovas előnevét, lótenyészítésre alkalmas hely lévén. ¹⁾ — Déli Uralban a Volgánál, midőn föllépett a rettentő lovag hunnus nép, ennek ázsiai történetében írva van, (Schématsien híres chinai annalista által) hogy hadi csapataik, fehér, barna, szürke, s fakó lovak szerint voltak osztályozva. Lovas-Berény vagy lótenyészítő hely volt, avagy itt lóvásárok, cserék tartattak.

Keresztesi József szerint ²⁾ Berén = Bárán, Berénes = Bárános, a Dunán túl lakott Pannoniusok egy része viselte e nevet. A rómaiak őket Brennusoknak, sokszor Breunus, Breucus írták; ³⁾ Berén = bárán szóban levő B, R, N gyökerbetük megmaradtak, és brenus annyi, mint Berén-us v. Baranus.

Hogy a Pannoniai berenusok jászok voltak, ezt bizonyítja azon kőoszlop is, mely a daruvári fördőnél találtatott ily írással: Divo. Suc. Aurel Commodo. Caes. P. P. Has. Thermas. Dicavit. Respublic. Jasoru. *A berenusokról, kivált Balaton környékén sok hely neveztetett el, így Besz-Berén, (Veszprém) Veres-, Lovas-, Csákberény, közel hozzá Pere vagy Bere-Márton, e mellett Berhida, mely azelőtt Berénhidának mondatott. (L. Olahi Hung. C. 7) Békés vb. Körös-Berény.*

Bél M. Nógrádmegye leírásánál közli Berény család ágazatát 1231-ik évtől, s hiszi, hogy több ily nevű hely Berényi családtól veszi nevezetét. Pray György (Libro 5 Annalium T. II. p. 290) írja, hogy Balkovitz (Vukovics) György Rácországnak uralkodója, és Albániának fejedelme 1425 évben Zsigmond királylyal birtokot berélt, így Belgrádot kerületével, oly feltét mellett adta által Magyarországnak, hogy néki e helyett több vár, mezőváros és falu — főképen a Tisza partján adatnék által. Ez megtörtént s a fejedelem az eként nyert helyekből sokat Brini

¹⁾ Nagy Sándor ur közleménye 1861 febr. 21.

²⁾ Magyar nyelv eredete 1844. 33 lp.

³⁾ Florus L. 4. Cap. 12. Svetonius L. 3. Cap. 9. Horatius L. 4 Od

(Berényi) Pálnak, a veroi vezér fiának ajándékozott, ¹⁾ melyek nevét viselik.

Ottrokocsy Foris írja : ²⁾ Thudun rex avarorum ultra Danubium, in ea regione, quam Ptolomeus Jazygos habitare tradit, supra Tibiscinám amnem occidentem versus regnavit, ejus regionis caput *Bormonon* Praetorium Thuduni, qui et ibidem sepultus est, haud ita procul ab Agria. Kállay Bormonon szóból Berényt farag.

Berényt Esztergom vb. említ egy 1354-iki oklevél ³⁾ Beren 1009 hn. Berin 1222 fu Veszprém vb. Beren 1237 hn. Berin 1246 fu Nógrád vb. Beren 1258. 1276 fu Fejér vb. 1269 hn. Esztergom vb.

Berettyó, több hely viseli e nevet. ⁴⁾ Berettyó vize mely eredetét Kraszna vb. veszi, nevét Bar, ber gyökből veszi. Bar = baris, Bere = barommal teljes hely, Bere-to = viz körüli bar mos hely, a *t* meglágyulván, lett *ty*, Bere-to = Berettyo, annyi mint jó, hasznos víz. Így a szomszéd Berczece patakja, mely könnyebb kimondás kedvéért meg van fordítva, nem egyéb pedig mint kicsinyítve Beret-tze, vagyis Beret. (K. J.)

Berg vagy **Perk** n. h. Bars vb. (Perkowce) Berg német szó, jelentése = hegy, bányákat mivel. Perg = perkelés. Babonás hit volt, hogy ha sz. Iván napján a férfiaktól rakott tüzet a leány átugorja, a reá jövő farsangon férjhez megy. Ez volt a perg, így támadt a közmonda „elugrotta, mint a perki leány a férjhezmenést. ⁵⁾ 1025-ben már a tüzugrás divatos volt hegyeken, verselések és dana közt. (Inchoffer ad annum 1025. Vol. IV. p. 100).

Berke, Berkenye, több hely viseli e nevet. ⁶⁾ Mindazon

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1830 I k. 67 lap.

²⁾ Origines Hungaricae 1693.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. T. 9. Vol. 3 p. 670.

⁴⁾ Berettyo sz. Márton, s Berettyo-Ujfalu Bihar vb.

⁵⁾ Kállay : Pogány magyarok vallása.

⁶⁾ Kis és Nagy-Berke puszták Pest Solt vb. Berkeháza vindus h. Vas vb. Berkenye n. h. Nógrád vb. Berkesd m. h. Baranya vb. stb.

erdő körüli hegyek, melyek berkenye (*Sorbus domestica*) fával bővelkedtek, mint hasznos fás helyek, az esztergályozó emberektől kijelöltettek. Már 1252-ben említetik Berekenye fa, s Berékuna 1280. 1304 hrfa. Berkenie 1243. Berékuna 1259. Berkeny 1283. Ad unam arborem Berkeny vocatam hrfa. (Jerney M. Nyk) Berka = mocsár, így Beregfertő. (Lenkey).

Berkesz m. h. Szabolcs vb. A fák ha hajtanak, úgy mondjuk felőlük „berkéznek,” midőn e hely megtelepítetett, itt fák fakadoztak — berkéztek. Berkesz = berkes, hol a berke = julus virgultum tenyészik. Berkez 1239 fu. Így Berkesd m. h. Baranya vb. berkes hely volt. — Berki p. Nógrád vb. Alsó-, Felső-Berki, falu Vas vb.

Berzencze, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Berz (beraz) = szurt, beszurt, átszurt, átyukasztott. (1 Sám. 26 : 8. 19 : 10) ismét berz = villany, felfejtett tűz, innen van perzsel, perzseg, perzsenés ; perg-ál, perg-el, párg-ol, innen berz-gép = elektrom, innen Berzete = áttörés. Berzék = mezei tűz. (Bizoni K. i. m.)

Berzék m. h. Zemplén vb. jelentése „mezei tűz.” Garan-Berzencze, Garan folyó mellett. Vas-Berzencze, vashámorral.

Berzova oláh h. Arad vb. erdélyi utban, hegyes határral és mert éjszakra eső bérzei havasok szoktak lenni, e körülménytől „Bérczhava” nevét adták a magyarok, melyet az oláhok Berzovának mondanak ki. (Perecsényi Nagy László).

Besenyő, igen sok hely e néven. Nevüket egy saját polgári szerkezettel bíró népségtől nyerik. A besenyők (Picenaci) neve alatt azon velünk faj, és nyelvokon harczos nép értendő, mely az úzoktól nyomtatva, őseinket 884-ben a Volga mellékén megtámadta, s kiköltözésre kényszerítette. 888-ban pedig új településkből Etelközéből, a Szereth, Pruth, Dnieszter, Bug és Dnieper mellékéről, a bolgárokkal kezét fogva kiszorította, s e vidé-

¹⁾ Berzencze m. horv. M. V. Somogy vb. Berzencze (Breznicka) tót h. Nógrád vb. Garan-Berzencze Bars vb. Vas-Berzencze Zólyom vb. stb.

ket, valamint a mai Oláhországot elfoglalván, Erdély szomszédságában lakott. (Szabó K. I. 37). Jerney János így ír felőlük : ¹⁾

Tömerdek gyülelésez népeket s vendég lakosokat keblébe fogadó édes magyar honunk határai közt már alapítása első századaiban egy, a többi nemzetekétől különböző névvel jelelt, saját polgári belső szerkezettel bíró népség tűnik fel, melyről ámbár kronikáinkban, okleveleinkben és törvénykönyvünkben fontos tanutételre akadhatni : íróink mindazáltal a tárgy fontosságához képest kielégítő nyomozást nem tevén, eddigelé a tudós világgal kellően meg nem ismertették. Ezen népség neve nyelvünkön Besenyő, latin nyelvű honi íróinknál Besseni, Bessi, Bisseni, Picenati néven említetik. — Ugyanis : Hartvik, szent István király életirójánál „Bessi“ a mölki kézirat szerint „Bisseni“ — Béla király névtelen irójánál „Bisseni et Picenati.“ — A temetkezési két magyar beszédet magában foglaló misekönyvben feljegyzett kronika szerint : „Besseni“ Kézai Simonnal „Bessi“ nevet olvasunk. — A XIV. századi bécsi képes kronikában Turóczinál majd „Bessi“ majd „Bisseni,“ a II. rész L. fejezetében fölváltva amaz háromszor, emez hatszor jő elő. A budai kronika írója mindig „Besseni“ nevet használ. — Bonfinál végre, hogy többeket elhallgassunk „Besseni“ áll. Ez írja az ő idejében még külön felekezetben virágozott besenyőkről : *Besseni — quos olim Bessos appellabant.* (Dec. II. Lib. IV). — Okleveleinkben : „Biceni, Bisseni, Ebes, Pincinatici, Vösciani, Woseravii“ néven ismeretes. Egy 1260-iki külföldi oklevélben „Bezzenni“ foglaltatik. Törvénykönyvünk Zsigmond király II. Decr. 1405. a bevezetés 4 §-b. „Bisseni néven jelöli. — Ily kevés különbségű nevezettel ugyanazon egy népségnek bélyegzését minden kétségen kívül teszik a róla ugyan egy dolgot s tetet előterjesztő iratok.

E népség honunkba több ízben s különböző korszakként költözött be, mire nyomós bizonytságot nyújtanak a történetkönyvek.

Első, és a honfoglaló magyarokkal bevándorlásokról, vagy is Pannoniának azoktói meghódításakor már az aldunai vidékeken, a mai Oláhországban tartózkodásukról, mást mondva

¹⁾ Jerney : Tudós társasági évkönyv 1842 V. kötetében 144–184. Csorba József : Somogy vármegye ismertetése 1857. 148 lp.

elég tanúságot tesz Béla király névtelen jegyzője, (Cap. XV.) Mint frigyesek a magyarokkal egyesülve, csak e felekezetbeliek lehettek azon besenyők, kiket a mondott névtelen jegyző Zoltán fejedelem által Fertő taván túl a német határszélekre végörök gyanánt telepítetteknek ír, minthogy külön beköltözésükről, öszszeszővetkezésükről mélyen hallgat. Imigy adja elő a hiteles író a besenyők első letelepítését : „Zoltán vezér pedig az ő katonáinak visszatérte után megállapítá Magyarország határait, és a németek felé, Moson (Fertő)-tón túl, nem kevés besenyőket is helyze lakóul országá védelmére, hogy a dühöngő németek a vett méltatlanságokért a magyarok határszéleit valaha meg ne támadhassák.” (Cap. LVII). — Mi számos családokból, s tömérédek fegyveres csoportból állott a félelmes szomszéd ellen végörül telepített besenyő népség, könnyen elgondolhatni. Ujjal mutat arra egyszersmind névtelen írónk, hogy nem [minden besenyők szállitattak a véghelyekre. — Engel Kerestély ezeket Zoltán vezér által Bitzena vizétől, a Vaskapu környékéről behozott gyarmatnak állítja, de kellő bizonyítás nélkül.

Második beköltözés nyomára akadni ugyan Béla király névtelen jegyzőjénél, ki Taksony vezér alatt a besenyők földéről Thonuzoba vezérnek bejöttét így említi : „Hallván Takson vezérnek kegyességét, sok idegenek, (vendégek) gyülekezének hozzá sokféle nemzetek közül.” — És azon időben a besenyők földéről jött egy fejedelmi vérből való katona, kinek neve Thonuzoba ¹⁾ vala, az Urkund atyja, kitől a Thomoy nemzetség származik le, kinek Takson a Kemey részeken levő földet a Tiszáig, hol most az abádi rév van, adá lakóul.” (Cap. LVII). — Hogy nem magánosan vonultak egy tartományból másikba az ily szerencsekereső fejedelmi kalandorok, hanem családostól, hiv alattvalóiktól s fegyveres néptől környezve, bizonyítja a középkor története, így számos besenyő követeinek megszállítása végett nyerheté csak e lovag a Tisza melletti nagy kiterjedésű földet. Szokott modora különben is névtelen írónknak vezéreket rajzolni nemzet és nép helyett.

Harmadik bevándorlásukat hirdeti Kéza Simon s vele egy

¹⁾ E szó megszakítás, törökben *Thonuz* = disznó, *oba* = hajlék, ól jelentéssel bírván, nem tudjuk mit akart J. Tomizoba helyett Thonuz-obával.

szájjal a bécsi képes kronika írója Turóczynál, Geisa vezér és későbbi uralkodók idejére tűzve. Az első írja : „Ugy Geisa vezér, mint más királyok idejében is jöttek be csehek, lengyelek, görögök, besenyők, örmények és az ég alatti majd minden idegen nemzetbeliek, kik a királyoknak, vagy egyéb országurainak szolgálván, tőlük hűbéri jószágokat szerezvén, idő haladtával nemességet nyerének.“ (Append. §. 1). A másíknál olvassuk : „Azonfölül jöttek be Magyarországba úgy Geysa király és szent István király idejében csehek, lengyelek, görögök, spanyolok, izmaeliták, vagyis szerescsenek, besenyők, örmények, szászok, turingok, misniaiak és rénusiak, kúnok és olaszok, kik a honban több ideig tartózkodván, ámbár az ő nemeik nem tudatnék, többféle házassági kötések által magyarok közé elegyedve, nemességet, úgy szinte szállást nyertek.“ (Part. II. cap. XXII). —

Negyedik különös beköltözés emlékét fentartotta Hartvik püspök sz. István király életírásában, hol imez olvasható : „Hattvan besenyők — minden készületekkel, arany és ezüst bőséggel, sokféle ékességekkel szekereket terhelten a bolgár részekről kikelvén, a királyhoz jöni akarának. Midőn azonban Pannonia szélére értek, sokan a szolgák közül — eleikbe mentek és néhányat kardra hányván, minden javaikat elvevék, s őket pusztán és félholtan hagyák. — De ők utjokat folytatók, szenvedéseiket a király eleibe terjesztendő, s midőn annak színe eleibe jöttek, lábaihoz borulának.“ (Ed. Podhradczky, p. 78).

Itt is a fölkerelkedett hatvan besenyő férfiak összes készülete alatt a családjukhoz tartozó szolgákat s fegyveres népeket kell érteni. Annyi kincscsel költöző fő személyek bizonyára nem kis számú népet vőnek követőül honhereső vándor utjokban.

Nem önkényes beköltözésnek ugyan, de mégis a honi besenyők tetemes gyarapultának tarthatni azon történetet, minél fogva Salamon király alatt 1072. Nándor-Fehérvárnál Kazar nevű vezérükkel az ellenséges görög tábornak segédkezet nyújtó több ezernyi fegyveres besenyők, Jan sopronyi főispán által legyőzve, fogságra vitettek, mint a bécsi képes kronika körülményesen előadja (Tur. P. II. c. L.) kiknek a Sopron táji besenyők közé jutásukat vagy csak győzöjükről méltán vélhetni. Vajjon nem ezek harczoltak-e szabadság reménye fejében két évvel később a Fertő tavánál Salamon ellen ?

Kéttelenné válván az előhordottakból több időszakonként feles számú besenyőknek honunkba letelepedése : az lesz már főcél, mely vidéken, minő helyeken laktak ?

E részben krónikáinkkal összehangzó okleveleink, s azokból merített régi geographiánk ismereténél, ugy mostani helyeink névlajstromának utmutatásánál fogva két rendbeli besenyőket ismertetnek meg ; olyakat t. i. kik nagyobb felekezettel számos helyekben egy vagy más vidéken elterjedve laktak ; ismét olyakat, kik szétszórva honunk különböző megyéiben némi egyes helyeknek voltak lakosai és tulajdonosai ; amazok közé tartoznak a Moson, Sopron, Vas, Győr, ugy a fehér vármegyéik ; kisebb csapatban élőknek fészke volt Arad, Bács-Bodrog, Baranya, Bars, Bihar, Borsod, Heves, Komárom, Liptó, Nyitra, Pest-Pilis és Solt, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Szala, Szerem, Temes, Torontál és Verőcze vármegyék.

A nagyobb felekezetű besenyőkről elég világosan szól Bála király névtelen jegyzője már föntebb idézett soraiban, midőn Zoltán vezér által a Fertő taván túli részekre nem kevés besenyőket telepítetteknek állit : „*Ex parte Teutonicorum* ugymond, *ultra lutum Musum, collocavit etiam Bissenos non paucos.*“ (Cap. LVII). Ezen, Árpáddal együtt vivó besenyők valának ősei a Moson, Sopron, Szala, Vas és egyéb végszéli vármegyékben későbbi időkben is nyomozható, sok hadi tettekben részt vevő s a hon határszéleit hiven őrző maradékoknak. Ezek unokáiról, mint ügyes nyilazókról beszél a XIV. századi bécsi képes kronika Thuróczinál, Péter király halála után 1052-dik évben III. Henrik német császár magyarok ellen hozott táborának vérteshegy-i pusztítását leirtában. (Pars II. cap. XLIII). — Ugyancsak I. Geyza király alatt a görög császár ellen mint a dalmatak segédtársai a kalésokkal (Chalisi) együtt viaskodtak a honi besenyők, Cinnamus az idei görög író tanutétele szerint, (Hist. Lib. III) Patzinaca névvel illetván őket görög szokás szerint. II. István király a csehekkel viselt 1123-dik év táji háborújában is nem kis részt vőnek a besenyők, mint nyilakkal vivó előseregek ugyanazon bécsi képes kronika tanutétele szerint Turóczynál (P. II. c. LXIII) mindenkor kitüntető „Bissenus“ névvel illettetván e harczos népfaj. — Ottokár cseh király II. Bélávali háborujáról s reá következőt békekötésről a romai pá-

pát tudósítván, Béla hadában számos besenyőket harczoltaknak írja. 1260-ban „Bezzenni“ néven (Dobner Tom. III. pagina 228).

A besenyő nagyobb felekezet némi egyes lak- és birtokhelyeiről több rendbeli, jelesen XIII. századi oklevelek nyujtanak tanubizonyosságot, melyekben Besenyő, Besenyőföld, Legintő, Árpás, Besenyőhegy, Besenyősziget, Tét, Rábamellék stb. fordul elő.

Sopron vgyében kebelezett Rába melléki Árpás helységnek — mely már sz. István király a bakonybéli apátság részére kiadott adománylevelében így említetik : „Villa Arpas“ és „Tributum de portu Arpas in Raba“ — besenyők általi lakásáról és birásáról fontos emlék marada fen Gyula nádor azon 1222-diki oklevelében, minél fogva az ottani besenyők megsértett szabadságát visszaállítja.

Moson vmegyey Dunánk jobb partján, a mai farkasvölgyi váromladék körül egykoron besenyők tartózkodásáról elég bizonyosságot tesz II. András király a Bors biró által alapított hegyi, vagyis borsmonostori apátság részére 1225 költ, a kir. kamarai levéltárban őriztetett megerősítő levele, melyben besenyőktől lakott hegyek és besenyőszigetek fordulnak elő. E megyében kebelező Bezenye falu, valamint Sopron vmegyében Ausztria szélén fekvő Pecsened, egykor Besenyőd nevű helység, — mely némi 1223. 1232. és 1265. oklevelekben „Villa Beseneu, Beseneu, Besenev“ néven előforduló faluval hihetőleg ugyanegy, mutathat-e másra, mint hajdan besenyők lakára? A Vas vmegyében létezett hodászi besenyők (Bisseni de Huduotz) és ugyan ottani Besenye helység e határszéli felekezetről tesz tanuságot.

Győr vármegyében, Tétén s általában a Rába körül nagy sokasággal tenyészett besenyőkről szólnak oklevelek.

A Fehér megyében létezett besenyőket egy külön nagyobb csapatnak tartani elegendő okunk van hiteles emlékek nyomán. Számosb, mint Alsó és Felső Besenyő, Egres, Hatvan, Ladány, Töbörzsök, Fancs, Fecse, Ság, Tulge, Örs. általuk birt és lakott helyekről, sőt köztük élt saját birájukról értesitenek a XIII. és XIV. századi oklevelek.

Minden helység-elnevezések valamely történeti indító okból eredete, vagy természeti tulajdöntóli származása bizonyos. Ezen okfőnél fogvást : „a minő helyek Bese, Besen, Be-

sencze Besenye, Beseneő, Besenyőd, Besenyőfalu, Besenszög, Besenyőhegy. Besenyörév, Besenyősziget, Besnye, Besnyő stb. efféle rokonhangú s értelmű nevet viselnek mai nap honunkban azok alapítói és egykori lakosai, habár rövid ideig is, de minden bizonynyal besenyők valának, elnevezésük merő ethnographiai.

Ha e rövid nyomozás szűk határa a besenyő nemzet régi történetének bővebb fejtegetését megengedné, hiteles emlékek nyomós összevetéséből azt is meg lehetne mutatni, hogy a Bosány és Varsány nevű (régi oklevelekben Bassan, Bosian, Vosian, Vuosian) számos helyeink besenyőktől kölcsönözték elnevezésüket. Nem mást, mint besenyőket ért I. Geyza király „Vosciani“ név alatt a sz. Benedeki apátság részére 1075-ben kiadott alapító levelében, némi határ leírásánál.

Arad vármegyében nem létezik ugyan most Besenyő nevű helység, de hajdanta olyannak főnvoltáról, következésképp besenyők ottani lakásáról elég bizonyosságot tesz a váradi regstrom, 1235-re tartozó 58-dik cikkelye.

Bács-Bodrog vármegyében kiirtotta a besenyők emlékét fentartó helységet a viszályos idő vas foga, minek mindazáltal hajdankorban léteztét oklevelek támogatják. Így Geyza király a Garam melléki sz. Benedeki apátságot alapító 1075. levele.

Baranya vármegyében Bese, ugy Bezencze nevű Okur vize melletti falu nem másra, mint egykor besenyők által lakott helyre mutat. Besen és Vosian nevű faluknak Pécs körtől hajdanta virágzását tanúsítja III. Béla király a zelesi birtok örök eladását 1181-ben megerősítő levele. Szinte okleveli hitelesség tartja e megye 1329 évben volt főispánjáról, Benedekről, hogy az besenyő vérből származék; már pedig nem lehet vagy csak ennél fogva föltenni megyéjében birtokának, lakhelyének, ugy rokon felekezeti népnek is nem létét. Különben ide tartoznak azon besenyők, kiket a pécsváradi convent némi tanúvallásról 1294—1296. költ oklevele ekkép említ: „*Ioanca filius Opsa, Oliverius frater suus, Beke filius Lochk, Item filius Itimer et Isaak, Bisseni.*“

Bars vármegyében fentartotta az ott honos besenyők emlékét Besenyő nevű falu, mely III. Incze romai pápa a sz. Benedeki apátság részére 1209-ben kiadott védlevelében így fordul elő: „*Villa Beschene.*“ Határos ezzel Udvard Komárom várme-

gyei helység, hol oklevelek tanutétele szerint, mint alább látni fogjuk, szinte besenyők laktak. Erre mutat a Bese nevű helység is, amattól nem nagyon távol.

Bihar vármegyében hajdan besenyők kebelzését kéttelen-né teszi a most pusztá, de mult időben népes hely Besenyő név alatt, hova egy régenten virágzó apátság (Abbatia de Beseneu) némelyek szerint legalkalmasban illeszthető. A váradi registromban említetik e helyre illőleg „*Ecclesia de Beseneu*“ (§. 341) ismét „*Villa Beseneud*“ (§. 298). A Beznye nevet viselő falu is állításunkat támogatja.

Borsod vármegyében nem csekély emlékére találni a besenyőknek két, t. i. Lád és Szirma vagy Kelecseny-Besenyő nevű falukban, habár a róluk tanúságot tehető okleveleket szemünk elől örökre elzárta is a mostoha sors.

Heves vármegyében Besenyő és Besenszög nevű falu hajdani besenyő lakosait árulja el. A Tomoy nembeli besenyő nemzetség elterjedt ága e megyének tiszamelletti vidékein még a XIV. században számos jószágokat birt. — Horton, Hatvan mellett besenyők laktáról elég bizonyoságot tesz I. Mária királynő, 1386-iki azon kiváltságlevele, miszerint István horti besenyőt az ő udvarnokát a körösszegi szőlő-kilenczed alól menti föl.

Komárom vármegyében Udvard nevű, a megye éjszaki szélén eső helységben már alkotmányunk első századában besenyők laktak I. Geyza király oklevele szerint, a Garam melléki sz. Benedeki apátságot alapító 1075-iki adományában. — Ezen faluval határos a Bars vmegyében kebelezett Besenyő nevű helység, mint fenebb láttuk.

Liptó vármegyében Besenyőfalva, tótok nyelvén Besenova, Vág vize mellett Rozenberghez közel fekvő falu tagadhatatlan bizonyosága az egykor ott székelt besenyőknek. Talán eljő az idő, midőn oklevelek is támogatandják ezen állítás valóságát.

Nyitra vármegyében Teszér faluban a XI. században a besenyők laktát csalhatatlanná teszi I. Geyza királynak a sz. Benedeki apátságot alapító, már emített levele 1075 évről. — Ide tartozik II. András király Sebus bíró részére Zeuleus föld iránt 1217-ben kiadott adományában Nyitra vize körül határkép érdeklött „*Villa Besseneu*.“ Különben most is fen van e megyében Pecsened nevű falu Kosztolántól és Vág folyamtól nem

messze, ugy Besenyő, népes puszta Recsény filiája Nyitra és Galgóc között, ismét : Besznyákkalva.

Pest, Pilis és Solt vármegyében hogy hajdan besenyők tartózkodtak, hirdeti a Hatvantól nem nagy távolsági Besenyő vagy Besnyő népesített puszta, ugy szinte más két hasonló nevű puszta, melynek egyike Sári falu, másik Nagy-Körös mezőváros filiája. Buda körül is volt Besenyő, II. András királynak a leleszi prépostság alapítását megerősítő 1214-dik levele szerint. — I. Leopold király Szelepcsényi György kalocsai érsek részére 1665-ben kiadott védlevelében „Bessenyo“ mint Solt vármegyei népes falu jö elő. — E megyéhez tartozottnak látszik azon Besenyő falu is, melyben Ottó király Henrik bán levelénél fogva Valterfi Endre budai polgárt mint ősi birtokában megerősíti.

Pozsony vármegyében Nagy és Kis-Padány nevű két falu. Reájuk emlékeztet, IV. Béla király néhány padányiaknak, mint tárnokainak, kik besenyők fiainak neveztettek, nemességet adó 1265. levele.

Somogy vármegyében két hely van mai nap, mint ellenmondhatlan tanúságra vezető emlék a besenyők ott honolásáról, egyik Besen, vagy Bezen puszta, másik Besenye vagy Besenyő falu. Ez utóbbikról ír III. Béla királynak a fehérvári keresztetek alapítását megerősítő 1193. levele. — Ezen fölül II. András király a pannonhalmi apátság némi szerzemény-birtokait megerősítő 1221. levelében nagyhalmi besenyőket emleget, kiknek széjjel e megyében, mint kivenni lehet, szőlőbirtokaik valának. E megyében létezett egykor Besenyő sz. György nevű hely is, melyről VI. László király gordowai Fanchy Imrefi Frank részére 1455-ben költ adománylevele emlékezik.

Szabolcs vármegyében Besenyöd nevű falu eléggé bizonyítja lakosainak eredetikép Besenyő vérből való származásukat, mit remélhetően még majd oklevelekkel is bizonyíthatunk, miután I. Károly király némi 1326. oklevelében előfordul e hely. Valószínűkép ide tartozik a váradi registrom ime sora 1216-dik évről : „*Kelian, de villa Beseneud, impetiit Budam Petrum, Vendec, Borozlou, Poucam, et Buntam, de villa Vosian, praedio Simonis.*“ §. 298. Bezdéd falu neve is hihetőkép e népségtől származék.

Szala vármegyében szinte Besenyő nevű falu nem hagy

kételkedni eredeti lakosainak Besenyő voltukról, hihetőleg ezen falu az, mely sz. István király a szalavári apátságot alapító 1010-dik levelében mint ajándék „Bessynew“ néven fordul elő.

Szerém vármegyében Besenyő, a totoknál Bessenovo, ráczoknál Beshenevo, falu, hogy nem más, mint a Dráva Száva közt több helyen, ugy itt is tanyázó besenyőktől vette nevezetét, kiki elhiheti. Ezen helyre tartozik IV. Béla király 1253. azon levele is, miszerint Lőrincz besenyői bírónak hamis pénz készítéséért elkobzott, és Iván mesternek adott javait örökképen megerősíti.

Temes vármegyében Uj-Besenyő vagy Besenova nevű falu örök emléke marad az egykor ott megszállt, hihetőképén a török időkben kiirtott besenyőknek.

Tolna vármegyében hogy voltak besenyők, kétségen kívül teszi II. András király a fehérvári keresztcesek részére Földvár és Fadd nevű birtokuk iránt 1211-ben kiadott privilegiuma melyben az elsőbbik határa leírásánál „Besenerev“ és „Besene tö“ fordul elő. Továbbá a már fentebb Fehérvár megyénél olvasható, Miklós nádor által Tolna vmegye közgyűlésén 1352-b. hozott ítélet rendiben Gergely mr. besenyők bírája által elfoglalt Görbö nevű falunak (most puszta) az ábrahámi apát részére lett visszaadása és a besenyők mondott bírájának e megye közgyűlésén jelenvolta nem másra, mint besenyők ott kebelezésére mutat.

Torontál vármegyében a most uj szállitványú bolgár lakosokat magában foglaló Ó-Besenyő vagy Besenova mezőváros hajdankorban hogy Besenyő eredetű lakosoktól vette nevezetét, kételkedni senki sem fog.

Verőcze vármegyében Eszék környékén már a XII. században számos besenyő népség laktát eléggé bizonyítja Imre király 1196-ban a székudvari (czikadori) apátság részére kiadott oklevele, miszerint az eszéki vásár helyén és azon apátság minden révein vámfizetésre szoritattak a környékbeli besenyők.

Honunk határain tul a testvér magyar hazában, Erdélyben is laktak nem csekély számú besenyők, kiknek emlékezetüket mai napig fentartotta a Besenyő (Heidendorf, villa Pagania) néven ismeretes négy helység Alsó-Fehér és Küküllő vmegyében, — Besztercze meg Háromszékben, ugy Besenyőpatak, a Szepsi

és Kézdi széken általfolyó, meg Bese falu Fehér vgyében. — Nyomós bizónyságot tesznek róluk azonfölül az oklevelek saját szavai. II. András király az erdélyi szászoknak (Hospites Teutonici Ultrasilvani) különös szabadságokat ajándékozó 1224-iki levele szerint némely besenyők erdejükkal együtt azokhoz csatoltván, a nyert szabadságokban egyenlően részesitetnek.

Ha történetkönyveinket az oklevelekkel gondos figyelmű olvasás után egybevetjük, meggyőződünk arról, hogy a besenyők „*Euri*“ vagy „*Confiniorum custodes*“ — „*Speculatores*“ és „*Spiculatores*“ — „*Siculi*“ végre „*Sagittarii*“ néven is emlitetnek. Mind ezen neveknek egyenként reájuk tartozásáról elég bizonyóságot nyújtanak a következő hiteles adatok. (L. u. o. 166—184).

Sz. László törvénye határszéli öröknek nevezi őket. (Lib. II. Cap. 17) Speculator névvel is hivatnak. Spicula = lándzsa szótól, melylyel örködtek. Siculus = székely nevezettel is birtak, mely egy jelentésű a végörrel; majd Sagittarii azaz jászoknak a nyilazásról. Bécsi képes kronika szerint 1048 Vértes hegy körül mérges nyilakkal harczóltak a német császár tábora ellen, s a száguldó osztályt képezték, zászlós lándzsát hordtak, nagy szakált és bajuszt, taréjos forgókkal ékesített csákót, bő vászon vagy selyem öltözetet, szilajak voltak, mint lovaik. E népnek nemcsak az egytetemes, de részletes történetben is nagy szerepe van.

Besenyő 1203. 1217. 1222. 1223. 1225. 1230. 1232. 1465. Beseneymal 1229. hn. Somogy vb. Besenethu (Besenyőtő) 1211. 1309-iki átirat: Besenytuch hn. Tolna vb. Bessensziget 1225. Mosony vb. stb.

Besenyő, neve volt egy tartománynak, a Jordán, galileai tenger, Hermo és Liban bércei közt, melyet még Mozes foglalt el, lakosait pedig kiűzte. Zsidó irmódja *Bsn*, mely közönségesen *Basan*-nak ejtetik ki, mely ha eredeti, igazi kimondás lett volna is, könnyen alakulhatott volna át később *besenné*, latinul *bessenus*, *bissenus*, stb. zsidóban nincs e szónak jelentése, arabul homokos vidéket jelent, miszerint a besenyők = biseniek, homokos vidék lakói lettek volna. (Vida).

Beszter (Bisztár) m. t. h. Abauj vb. A magyarok úgy tartják, hogy nevét Árpád alatt szerencséjét nyíllal kísérő

ifjoneztól, hirre kapott Besztertől nyeri. (H. E.) Emliti e nevet Thuróczy. ¹⁾

Monda szerint Beszter nevű püspököt 1046-dik évben a pogány magyarok itt ölték meg. A szlávok bisztri = tiszta, most Bisztár nevezik.

Bestera Rakovác mellett Szerém vb. kivájt hegyüreg. (Kápolna).

A mythologia emlit *Beszter* őranyalt, kit a pogányok láng és tűz képében, világszerte különféle nevezet alatt tiszteltek. Ennek képe Thuringiában Rothenburg várban találtatott. Bóven ír róla Podhradszky. ²⁾

Besztercze, több hely viseli e nevet. ³⁾ Besztercze Erdélyben grófság volt régen naptámadatra, most város havasok közt. Nevét mellette folyó Besztercze vizétől nyeri, ⁴⁾ melynek nevét Erdélyi Beszter nevű vértanútól eredezteti. (L. Beszter).

Besztercebánya. (Neosolium, Neusohl, Banszka Bistrica) Zólyom vb. Garam és Bisztra összefolyásánál, IV. Béla alatt 1255 kir. város. Hajdan „Nova villa“ és „Nova Wes“ iratott okirat alakban, a németek „Neuer Saal“ = Uj palota = novum palatium nevezték, midőn az oda bányászatra behívott szászok újból kiépítették. Bél szerint ez nevét Bisztric nevű folyótól nyeri, mely vigan (bisztri) sebesen foly alatta. (A fluvii natura, celere &).

Beszterecz m. h. Szabolcs vb. búzös, pádas rétségei büzt eresztvén, Büzt-ereszt neveztetett el.

Betekincs, egy csárda diószegi határban (Bihar vb.) a létaiak s diószegi építették, hogy azoktól, kik oda betekintenek, közvetve hasznot szedjenek. Ritka utas az, ki be nem tekint e csárdába.

¹⁾ Chronic. apud Schwandt. P. 1. Cap. 1,

²⁾ Béla király névtelen jegyzője idejekora és hitelessége 1861, 358 lap.

³⁾ Besztercze (Bisztrica, Viszternic) tót h. Pozsony vb. Ó- Uj-Besztercze tót h. Trenesén vb. Vág-Besztercze tót M. V. u. o. stb.

⁴⁾ Heltai : Kronika 1789 I. D. 31 lap.

Bethlen m. h. Sopron vb. Egy XIII. század VI. tizedéből fennlevő Ostffy családi oklevél ¹⁾ említi az osztozkodó rokonok közt Bethlent, kinek e hely birtokát képezte. Sz. István huga, Sarolta második férje, Merhárd nevű fiának ötödik fia volt oly kicsiny étű, hogy étlenségéről *Be-étlen*-nek neveztetett, így a Bethlen név régi, s több családok, talvak vették fel e nevet, főképp Erdélyben.

Igy van ott *Bethlen* (Bethlyánu) *Bethlenfalva*, *Bethlen sz. Miklós* (Klosdorf) stb. és nevüket a Bethlen régi családtól nyelik, mint Engel írja: Certum enim est, antiquitus oppida ab iis, qui dignitate, aut autoritate caeteris antecellebant, denominationem suam esse sortita. Ea propter et Alba Julia a Julia Capitaneo, Buda a Buda fratre Athilae, Szabolcs a Szabolcsó Capitaneo etc. nomina sua invenerunt. Bethlenosium nostrum a prisco aliquo et inclytis virtutum ornamentis conspicuo Bethleno cognominatum est etc. (Engel „Monumenta 240 lap).

Bethlenfalva (Bethelsdorf) tót h. Szepes vb. Merhárd ötödik fia, Bethlentől alapított hely. ²⁾

(*Bethlehem*, zsidóban = kenyérlaka, Juda törzsi város, Krisztus születéshelye). — Nagy Iván szerint *Bethlen* név, származzék bármi gyökből — keresztnév, mint sok annyi más a pogánykorból. (Magy. orsz. családai II. k. 74 lap).

Bezenye h. h. Mosony vb.	} Ezen helyek mind eredetüket, mind nevüket, Zoltán vezér idejében beköltözött besenyőknek (Biszeni) köszönik.
Bezi m. h. Győr vben.	
Beznye oláh h. Bihar vb.	

Bézs m. h. Ung vb. E név megfelel Bazaz — bezez zsidó igének, jelentése: szétkerget, s megfoszt, Bez — baz, és bizzal = zsákmány. ³⁾ (Vida K.)

¹⁾ Uj magyar Muzeum 1855 VII füz. 398 lap.

²⁾ L. bővebben budai polg. lex. I. k. Benkő: Transilv. T. II. p. 366. Katona: Hist. Chrit. T. XI. p. 137. és Monumenta Pietatis et Literaria etc. 1701. P. II. p. 227—238 etc.

³⁾ Czech János: Győrmegeye főispánjairól 1827. 20 lap. — Jerney írja. Bezi nevű falu e megyében, besenyők lakának tartathatik.

Bia m. h. Pest-Bilis vb. Budához 2 mfd. Szabó Károly szerint e hely Bila vagy lágyabb kiejtéssel Bilya v. Bija nevét tartja fenn, kiről Bknj 57 §. emlékezik. Hőke Lajos úgy véli, hogy sz. István, midőn Gyula erdélyi fejedelemnek fiait, Bue = Bia és Bukne = Bökönyt foglyul ejté, e hely nevét az itt őrzött Biá-tól vette. Vida Károly zsidóból magyarázza értelmét, Bia = bejárás. Bia = via, via = ut; azaz bejárás Budára. (Görögben Bia = erő).

Monda szerint azon időben, hogy őseink Ó-Budát építék, e helyről németekkel hordatták a terméskövet, kik bivalyokat fogtak szekereik elé, s erről bivalosoknak, a hely pedig a hol szőlőhegyek alján maig mutogatják a kivágó helyet, úgy neveztetett el a sváb odatelepedőktől „Bial“ — (S. K. 1861).

Bia = Abia szn. (Sz. irás Királyok I. k. 8 : 2 2—5).

Biberludl Pozsony városa környékén, Mühlau és Farkastorok szigeteknél levő fővenytorlások mellett folyó Duna-ér, — mult század végén, itt a fővenytorlásán találtak egy bibor vagy hód (kasztor) családot, mely ottan csendességben élt, és a Duna ere körül földbarlangokat készített magának. Azóta a fővenytorlás németektől „Biberhaufen“ és mellette folyó Duna ere „Eiber Runtzen“ v. Biberludl neveztetik. ¹⁾

Vöröskövára XV. században irt német levelekben szinte Bibersburgnak iratik, a bibortól, mely hajdan várallyában folydogáló Gidra nevű patakban tartózkodott. Freher (Ausztriát illető historiás könyv I. T, 465 lp) 1271-ik évről Biberspurch. — (L. Hod. Hodos stb).

Bicse (Bittsa) tót M. V. Trencsén vb. Vágh vize jobb partján, hajdan hires várral. Bits szláv szó, jelentése „oster.“ — Volt ily nevű tót kalandor e vidéken, ki az utasokat páni félelemben tudta tartani. Bicsi = pocsajos, paludosus. (Lenkey). Bicsérd régi neve Bulchev, Bulchir. (Koller).

Bicske népes m. M. V. Székes Fehér vb. Az ide való

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 1823 II. k. 63 lap. — Bobrovník tót h. Trencsén vb. Vágh vize mellett „Bober quasi Biber, Castor, quod ad ejus ripas frequenter capiatur.“

pórnép magát tatáriveredéknak tartja, és pedig bicskásnak, úgy hogy midőn megtelepedtek is, csizmájuk szárában hordták a bicskát.

Monda szerint még pusztán állott e hely, egy vig kocsmája volt a „bicskához“ czimezve, s e bicska adta bicske nevét. Bicske = csizmadiák bőrmetélő kése. (B—y D.)

Tapio-Bicske m. h. Pest vb. Tápio (tápláló) vize mellett.

Bielipotok tót h. Árva vb. Papirosmalma alatt szép kristályfehér vizü patakja (bieli = fehér, potok = patak) lévén, ettől nyeri nevezetét.

Bihar m. M. V. Bihar vb. Nevét hajdan erősségül szolgált — most is épségben látható roppant földvárától, melyet Bihar emelt — nyeri.

Régi földvár volt a hőskorban Bihar
Nem fogott ki sem idő rajt, sem vihar.
Állt mikép harezban edzett ősz király,
A ki ifju, ép erővel sikra száll.

(Sz. László V. ének).

Szabó Károly írja : Biharvára (Castrum Byhor) koránsem Nagy-Várad közelében, a mai Bihar M. V. körül, hanem az Erdélyt s Biharmegyét választó hegyláncz maig is Bihor (fehér-hegy) nevű havasának közelében, Biharmegye déli részében fekküdt (lp. 39). Bihar, Bihor vár neve szlávul „Fehérvár,“ ez az, mit Bknj 51 fej. Bellarad = Bel-hrad említ. Bel-hrad = fehérvár, romjait ma Bélaváranak nevezik, mely név épen nem valamely Béla királyunktól ered, hanem csak a Bihar — Bellarad — Bel-hrad (= fehérvár, fehérhegy) szláv nevek magyarosítása, (lp 75) Liptóban is létez Biharfalva.

A Bihar név személynévnek tűnik fel II. Endre király 1211-iki oklevelében említ Bihar nevűt. ¹⁾ A zaszti apátságának 1067 körül keletkezett alapító levelében is előjő Bihor. Jerney szerint e szó ázsiai eredetű és pd. martyrologiai, az első kereszt-

¹⁾ Monumenta Hungariae Hist. Okmánytár VI. Pest 1860 in 8 : 117.

tény korból. A romai martyrológiumban apr. 22-re esik, ¹⁾ mire megjegyeztetik, hogy ebben előforduló Attila és Bihar név honunk e vidékén már a hajdankorban feltűnik. ²⁾

Kállay F. szerint Bihar a bolgárok alatt Bugor = Bukor volt, mely szó oroszul és szerbül „domb“ és e nevet a Biharihágó kaphatta. ³⁾ (Bihar, chaldeai nyelven = nagy elnyuló hegy. (Bizoni K.) annyit is jelent, kedves vagy kiválasztott, ebből lett Büchar = Bihar, azaz gondosan kiválasztatott). Neve a régiségekben Bicolor, Bichor, Bihor. Váradi Regestrum kolosvári nyomtatványának 4-ik old. „Myca comite *Bicoriensi*“ 3-ik old. Hegud. de villa *Bichor* (Tud. Gyűjt. 1821. III. f. 50 lap). Gyarmathy szerint Bihar havasa = Alpes Bihar, dalmatice *Vihar* = Turbo, Nimbus etc.

Bikács, több hely viseli e nevet. ⁴⁾ Nevüket Bikach nemzetségtől eredeztetik. Gejza alatt volt egy várgróf e néven, ki Gejza ellen Vid pártos fővel s seregével Salamon oldala mellett harczolt. ⁵⁾

Blkách népmzetség emlékezetét fenntartotta egy 1145-diki oklevél. ⁶⁾

Bikoch 1145. Beykas 1291 nemzn. Bikachi 1211 hn stb.
Bikács = Bik-ács vagyis tölgyes (bikk) erdőben lakó ács.

Bikafalva h. N.-Küküllő völgyében Erdélyben. Básta György idejében, midőn a portyázók több évi rablásai kiforgatták a birtokosokat pénzükből, élelemszereikből, marháikból, földjeik évekig vetetlen heverték, nem volt barom, mely föl szántsa, nem ember, ki megmivelje azokat. Az éhségtől, titkos és nyilvános gyilkolástól, hadjáratoktól s dögvészeketől még életben hagyott nép, mint gyér magva a jövődönnek, elerőtlenülve,

¹⁾ Martirologium Romanum Gregorii XIII. usu editum Urbani VIII et Clementis X. auctoritate recognitum. Venetiis 1802. in 4-o p. 72. 73.

²⁾ Magyar nyelvkincesk II. k. 85. lp.

³⁾ Diarium XVII. 115 lp.

⁴⁾ Bikács tót-oláh h. Bihar vb. Kís- és Nagy-Bikács h. Torontál vb. Bikács h. Tolna vb.

⁵⁾ Thuróczy II. 52. Fehér Cod. Dipl. T. II. p. 124.

⁶⁾ Horváth „Magyarorsz. gyökeres nemzetségeiről. 1820. 47 lp.

visszavonult tüzhelyéhez, járomba fogta magát nejével. s gyermekeivel, s úgy szántott fel akkora darab földet, melyből havak mulva learathatta kenyerét. Egész vidéken nem lehetett egy marhát látni, a nép vonta mindenfelé a targonzákat, melyeket a nyomor és inség alkotójának nevérol „Básta szekereinek“ neveztek. Azt mondja a rege, egész Erdélyben csak egy bika maradt meg e helyen, hol ma Bikafalva fekszik, s a hely a bikáról öröklé nevét. ¹⁾

Bikal n. m. h. Baranya vb. Bikal = Bik-allya. Szatmár vb. van egy egész hegysor e néven. mely Erdő-Szadától, Huta, Szénfalú, Hirip, Szatmár, Erdőd, Bélték mellett Gercsig és Gyongyig terjeszkedik, (L. Bikk).

Bikk, több hely viseli e nevet. ²⁾ Nemes- és Paraszt-Bikk h. Borsod vb. nevüket megettük sötétlő tölgyes (bikk) erdeiktől nyerik, elsőt nemesek, utóbbit parasztok lakták. ³⁾

Bikszög m. h. Gömör vb. Nevét éjszakra emelkedő nagy bikkes erdeitől nyeri, melynek szögét a falu képezi.

Bikszád oláh h. Szatmár vb. az Avassághon, hegyek oldalában. Nevét bércezeit fedő bikkes, és azon nyílás, mely itt mutatkozik — adják. Bik-szája, mint Szád-elő, Erdő-Szada stb. (Höke L.)

Bikszád tót h. Pozsony vb. Kárpát hegy nyugati tövében, erről így szól a monda : Itt hegyoldalban ősz remete lakott, ki isteni tiszteletet végezni Naháts falu felé fekvő kápolnába járt, itt akkor még a vidék tót-morva ajkú lakosai Peron pogány istenüknek áldoztak — és Biksza ezeket téríté meg a keresztény vallásra és lön kegyencze a népnek, ezek felkeresték, kunyhójához kunyhókat emeltek, s telepüket róla nevezték el Bikszádnak. (L. L. 1861).

Bikfw 1297. erdő Kolos vb. Bich 1216, erdő Pozsony vb.

Buchberg n. h. Temes vb. (oláh : Szintár) Buch = bikk,

¹⁾ Dózsa Dániel „Boronkay Margit“ czimü regénye 1860 II. köt. 87 lap.

²⁾ Bikk m. h. Zala vb. Bikszád oláh h. Szatmár vb. Nemes- és Paraszt-Bikk Borsod vb.

³⁾ Vasárnapi ujság 1856 apr. 13. 15 sz.

berg = hegy, bikfa erdős hegy, — *Bükki* arabul siránkozó, *bükkfafa* = szomorúság jelképe több népeknél. (Recherches Paris 1817). Bikity = Bükkegy h. Bács vb. (Cz. F.)

Bilke orosz M. V. Bereg vb. Szlávul Bilok, s ez a szó emlékeztet bennünket a hajdankori Bilochusokra, kik főispányi segédek voltak, városok és falvakba jártak polgári dolgokban törvénykedni. Bilok = latrokat itélő tiszt. ¹⁾

Billak = Bielach h. Pozsega vármegyében.

Bille, Billeg, több hely e néven. ²⁾ Már hajdankorban a rendesebb gazdasági helyeken minden gazdasági tárgynak bélyegzése szokásos levén, hol az ily bélyegzések vághez vitettek, Béleg helyeknek hivattak. Billegy 1075. Bilegy 1124. Byleg 1299. hn. most pusztá Komárom vb.

Billét (Billiet) n. M. V. Torontál vb. ide tart.

Birincsek p. Pest vb. Abony, Czegléd és Tápió-Szele közt. Árpád, midőn seregével e helyen járt, s tápláló vízre talált, annak szélén heveredést tartva, (hol most Tápió-Szele) serege egy részét (hol most Söreg p. fekszik) Pest felé állítja s közbe fogta a bérenczeket, kik zsoldért küzdöttek; e bérenczek nevét viseli Birincsek.

Birincsek = Berénycsöke, Berény = cserehely, csöke = mony és kontármü. ³⁾

Biróhalom, különféle dombok Mohora, Romhány s más helységek mellett Nógrád vb. Hajdan a palatinalis iudiciumok, azaz a rablók és tolvajok elleni kiszolgáltatása a fenytő igazságnak, Mátyás király idejéig, a mezőknek felemelkedett halmain tartattak, s alkalmatosságot nyújtottak azoknak felemeltetésükre vagy újabb igazításukra — ezek törvény vagy Biróhalmoknak nevezettek. ⁴⁾

¹⁾ II. András király arany bulla 5. czikk. Battyán „Leges Eccles. 1827. T. II. p. 320.

²⁾ Bille p. Pest vb. Bille p. Zala vb. Billeg p. Komárom vb. stb.

³⁾ Sörgöny 1861 dec. 21 293 sz.

⁴⁾ Tudom. Gyűjt. 1819. II. k. 83 lp. P. N. L.

Nagy és Kis-Birocz tót h. Trencsén vb. *Biród* p. Tolna vb. *Birórétye* p. Komárom vb. ily törvényhelyek voltak. — *Biró* értelmé 1. törvénytevő, 2. legyöző, diadalmaskodó.

Bisse (L. Besenyő) m. h. Baranya vb.

Biszterecz	}	több helyek e néven. ¹⁾
Bisztra		
Bisztricza		

L. Beszter, Besztercze.

Blasocz tót h. Turócz vb. Lásd Balásfalva.

Bla tnicza tót h. Turócz vb. L. Blato = Balaton.

Blindenburg. A híres ysegrádi várat, hol „*ad Herculem*“ nevű romai tábor állott, melyet I. Károly s I. Lajos okleveleiben „*altum castrum*“ vagy „*altus lapis*“ nevez, a németek *Blinden* vagy *Plintenburg*-nak, azaz vakítóvárnak neveztek, nagy azért mivel II. Bélát e várban foszták meg szeme világától vagy mivel a vár vakító szépségű volt. (Magyarország s Erdély képekben I. k. 213 lp).

Bocsa p. Pest-Solt vb. Taksony vezér idejében, Bulgáriából izmaelitákat vezető Botsu vezérről emlékezik Bknj. Cap. 57. mondván : Taksonyhoz bolgárföldről, Billa és Botsu, nagy nemes urak számtalan izmaelitákkal jöttek, a kiknek sok földeket ajándékozott, s azonfölül azon várat, mely Pestnek hivatik.

Szabó Károly szerint ²⁾ *Bocsa* = mocsár „*Stagnum Botua*“ a pusztaszeri Tiszától nyugotra eső Bocsa puszta homokos buczkáin levő pocsolyái, mocsárai adták nevét.

Vereby Soma szerint ³⁾ *Bocsa* nem egyéb Bocheiá-nál =

¹⁾ Kis és Nagy-Bisztercz t. h. Árva vb. Bisztra t. h. Zemplén vb. Bisztra o. h. Marmoros vb. Kis és Nagy-Bisztra o. h. Bereg vb. Krajna-Bisztra h. Sáros vb. Bisztricza oláh t. h. Zala vb. stb.

²⁾ Béla király névtelen jegyzője 40 fej. 55 lp.

³⁾ Magyar néplap 1857 25. szám.

baromlakás, ma is pusztaságot képez Halas mellett. — Bocha 1253 szn.

Bocsár curialis m. h. Nógrád vb. Bocsár = mocsár, így Bocsári = Mocsári nemzetség. B az M betűvel cseréltetik fel.

(*Bocs* zsidóban = sár, *Bocs-ár* = sárfészek. biczah, boczah = mocsár). ¹⁾

Bocsárd iratott Wochard 1248 fu Nyitrában. Bocsárd = Burchard. Bochar 1211. Wulchar 1238. Praedium Wulchar a Castro Csanadiensis exemptam fu régen Csanád vb. most rácz német h. Torontál vb. — (Jerney).

Ide tartoznak Bocska, Bozskád, Bocsko. Buzás-Bocsárd Erdélyben. Bocs jelentése „medvekölyök.“ (Szabó D.) oly helyek is lehettek hol medvék tartózkodtak. (Lenkey szerint Bocharé és Choraba 2 Sam. 26. 5. Bocsár = mocsár). Okmányok igazolják, hogy volt Boksa (Boxa) nemzetség, ezekről Bocska falu, s Bockskay nemzetség.

Bocza (Király és Szentivány) tót M. V. Liptó vb. Nevüket a bodzafák sokaságától nyerték. Erdeik maig felette szépek, s hajdan itt a szlávok a bodzafát, mint szerelem istennőjét tisztelték. — Így magyarázandó Bodzás orosz h. Zemplén vb. Bodzás p. Arad vb.

Bod m. h. Heves vb. Bod jelentése = ide, oda, rendületlenül, innen van bodázó szél, bodázó ember. Első építkezése rendetlen levén, Bod falvának nevezték. Bod = Both, németbeni jelentése „futár.“

Bodvár Sáros vb. = romlott, rendetlen vár.

Boda m. h. Baranya vb. = rendetlen, hegyes vidék. U. o. Fazekas-Boda, egykori fazékkészítő népségétől.

Bodajk. ²⁾ Nevét ritka szépségű kalváriája alatt előbuzgó ásványforrásától, mely mielőtt az ajknál kiömlik, rendetlen te-

¹⁾ Vida K. Elmékedések a magyar nemzet viszontagságainak története felett. Pest 1852.

²⁾ Bodajkot régenten Bodakt-nak nevezték, kitetszik a XIII. századi Kézai kronikájából, ki (II. k. 3. fej. 5 §) e hely nevét Bodoct-nak írja. Bodajk hegyet emlit Bknj. 50 §.

kergést tesz — kapja, így Bodak m. h. Pozsony vb. Szigetközben öreg Duna mellett. (Kresznerics).

Mások szerint a város közepén létező nagy ásványtótól vehette nevezetét, miután igen valószínű, hogy a régi német telepítők Badeteich (fürdőtő) nevezték, s innen a magyarok Bodajk. (Vas. Ujs. 1862 apr, 28. 17 sz.)

Bodi-tó. Felső-bánya városában Fekete hegy tövében. Jelentése nem Bodító = narkotisch, de hegyei kisebb patakjaiból rendetlenül összefutó víztömegtől — zavaros tó, mely zuzok és malmok mozgásba hozására használtatik.

Bodmér m. h. Sz. Fehér vb. = rendetlen méretű telep. Monda szerint azonban így keletkezett neve: Midőn Vértesalján Zsán-bég (Zsámbék nevű hely róla van fenn) parancsnokolt, népével a magyarok által itt veretett tönkre, midőn reájuk a csapások mérettek, ezt kiáltották itt emberei „Bogemi, Bogemi!“ mire a magyar kard felelt, sujtva és elcsapva a siralmas hangot, s az itt rekedt Bogemi felkiáltások emlékére lett megtelepítve Bogmér v. Bodmér. ¹⁾

Bad vagy Bod zsidó főnév, jelentése elválás, különlét. Így — Bodok, magyar és székely falvak. Bodak = repedés, hasadás, mint völgy a hegyek közt.

Bodo és Bodok, több helyek e néven ²⁾ Bodo személynév. Hazánkban többféle család neve, többnyire vitézek voltak, azért czimerükben is veres ruhás vitézek gyanánt jelöltetnek. Több helynek megalapítói voltak, még időfordultával a helyektől ismét előneveiket nyerék.

Bodolo, több hely viseli e nevet. ³⁾ Bodolo (bodal) elválasztotta, megkülönböztette, ismét elosztotta a dolgokat vagy

¹⁾ Magyarország s Erdély képekben. 1846.

²⁾ Bodofalva (Bodovice) tót h. Turóc vb. Bodoháza p. Bihar vb. Bodo-kő Váralja M. V. Abauj vb. Bodok m. h. Nyitra vb. Bodok p. Somogy vb. stb.

³⁾ Bodolo m. h. Bereg vb. Bodolo m. h. Abauj vb. Bodolo puszta Gömör vb.

személyeket. (Bizoni K.) Bodolo = tekergő, többnyire rakoncátlan vizek mellett.

Bodonc vindus h. Vas vb. Bodonc egy említést érdemlő festő anyag, (porphyrophora polonica) mely nem egyéb telelő gombolyafűnél, növények gyökein tenyészik, tavaszkor szedetik, és szép bibor színt ad. Hajdan itt s másutt is nagy gonddal gyűjtetett, de mióta a pirék festő anyaggal ki nem állja a versenyt, tekintélye elveszett. — Boden német szó, jelentése „ally.“

Bodony, több hely e néven. ¹⁾ Bodeny = Bodo honja, mint Tihany = Tiho honja. Lenkey szerint Botond magyar hősről, ki bárdjával Kosztavár (Konstantinápoly) kapuját betörte.

Bodonkutja t. h. Sáros vb. Balaton mellékin a kiveszett széküfa, melyet kövek vagy deszkák helyett kutakba eresztettek, nevezik Bodon-nak. ²⁾ Mint Kadarkut = agyagkut.

Bodon 1197. hn Küküllőben. Bodun 1214. V. R. 374. §. szn.

Bodonospatak m. t. h. Bihar vb. kiveszett székü fás hegyek tövében patakokkal. — Szlávban Woda, Wuda, Windin, Budin = fürdő, víz stb. *Widdin* régi magyar iratokban *Budun*, Bodon, az Árpádok alatt besenyő kunok fészke volt. ³⁾

Bodor, több hely e néven. ⁴⁾ Bodor jelentése Crispus. Bodor = göndör. Eleinte családok vették fel e nevet.

Bodorhegy Galsa helység határán Arad vb. szőlős föld, hűs forrásokkal. Nevét egykori urától Bodortól veszi.

Bodorfalva (Bodowa) tót h. Turóc vb. Már IV. Béla 1266 kelt levelében említi, s Vida földének nevezi. (Kállay Diariuma XXIV. k.) Bodor 1055. 1138. Budur 1287. 1299. sznv. ..

Bodorkutja Maros-Vásárhely piacznán, mely hajdanta napjában kétszer zenélt, ma pedig miután belőle mestere egy szögget kivett, négy csőn vizet önt ki. Ezt Bodor Péter vásárhelyi

¹⁾ Bodony m. h. Baranya vb. Alsó Felső-Bodony Nógrád vb. Bodony m. h. Heves vb.

²⁾ Tudom. Gyűjt. 1839. XII. k.

³⁾ Jerney J. „Keleti utazás“ 1844—45. I. k. Pest 1851 4-o.

⁴⁾ Bodorfa m. h. Zala vb. Bodorfa p. Zala vb. Bodorofalva h. Turóc vb.

fi, egy roppant tehetséges és példátlan genialitás, magyar nád-rágú és széles karimás kalapú tisztos öreg készíté, kiről beszél-lik, hogy ajtajának küszöbe alatt oly gépet alkalmazott, mely-nek segedelmével, ki hozzá betért, mindenki egy bankót kapott, mely tehetségével törvényeket szegvén, 3-szor volt fogságban, hol fogoly társai közt zenetársulatot alakított stb. ¹⁾

Bodrog, több hely e néven. ²⁾ Bodrog megyéről írja Sza-bó K. miszerint Bknj 41 fejezetében előjövő „bodrogi részek“ alatt a régi Bodrog vármegye értendő, mely nevét (Anonym. C. 45). Bodrog várától vette, s mint önálló törvényhatóság 1802-ig fenállott, a mikor azon sok határ villongások megszüntetése vé-gett, mely közte s Bács megye közt fenforgott, ez utóbbival tör-vényesen egyesített. (55 lp).

Bodrogh. Megye. Régi fekvése felett Bombardi zavarosan ír, oda teszi, hol most Német Bánátusi s az oláh Illiriai határ ezredek kerületei fekszenek. Vályi Bél után a Duna és Tisza közé fekteti, s leírás után az Bácsmegye alsó része volna. Dóczy hallgat helyzetetéséről. Katona Parte I. pag. 82 helyesen jegyzi meg, hogy Bács felett feküdt, s Soltmegyével volt határos. Ne-vét a *Wode* és *Roch* tót szavaktól akarják származtatni, melyek annyit tesznek, mint : vizeknek szarva. Vályi Bél után irván, hogy a Duna és Tisza e megyénél foly össze (T. Gyüjt. 1831. IX. k. 9 lp). — Jászay Pál szerint Bodrog = Bodorog s jő a bodorgástól, épen úgy Bolga a bolygástól (Uj Muzeum 1852) így Czuczor szerint is Bodros = tekervényes folyásától.

Bodrog = bodorog, tekervényesen vagy csipkésen megy, így Bodorog folyó neve, melyről több hely nyerte elnevezését. Turóczy évkönyve említi Bodrogeköt (Bodorogo viz közét) hol Árpád tartózkodott, midőn követsége a bolgár fejedelelemnél járt. (P. II. C. 3).

Budrug 1172, Budricz 1199. Budrug Bknj. Bodrogh 1211. tó a Dunánál, Budurog 1223 szn. Budrugh 1255 fo Zemplén vb.

Bodrog a bolgárok alatt Brodok, Brod, szlávul = gázló, Brodok = révhely. Vindusul maig ez a jelentése. (Kállay).

¹⁾ István bácsi naptára 1858-ik évre 147 lap.

²⁾ Bodrog megye, vár és város e néven. Bodrog m. h. Somogy vb. Ó-, vagy Hodos-Bodrog szerb oláh h. Arad vb. stb.

Podhradszky szerint Bod és Bud gyök, viz-vár jelentésre mutat.

Bodva m. h, Borsod vb. Nevét Bodva vizétől nyeri, mely mellett fekszik, és ez egykori Abod = Abád nevű helységtől, mely ott feküdt, hol most Abod puszta rész van, s melyről több oklevél tanúsítja, hogy I. Ferdinand alatt pusztult el, de a templom romja maig kivehető, mely körüli helye „puszta templom“ nevet visel.

Bodua = Vodua szláv értelmé vizet jelent, a helységet most is Abod nevű patak futja keresztül és hiedelem, hogy innét is szlávokat nyomtak ki őseink.

Bodzás (L. Bocza).

Bogád, Bogáth, több hely e néven. ¹⁾ Emlékeztetnek Árpád had duló vezérére, Bogátra, ki Lombardiában Bérengár ellen küzde. Róla mondatik, hogy a merre járt, utána minden ország imára térdepelt, s imáját így végzé: Karjától ments meg istenünk! ²⁾

Bogád, Sogad, Bugar, Bunger stb. iratott. Szabó K. szerint Bogát kétségtelenül egy volt azon Bugatussal, kiről Luitprand X. századi cremonai püspök úgy emlékezik, mint egyik vezéréről azon magyar hadseregnek, mely 921-ben felső Olaszországban diadalmaskodott. (53 lp).

Bogat. Bknj. 39. 41. 53 sznv. Bogath 1229 fu most p. Somogy vb. Bogács, Bogád, Bogát, több magyar falu Magyar és Erdélyhonban.

Somogy megyei Bogád ugy viseli első birtokosa nevét, mint ott Árpád, Szabolcs, Hetény. Budafa, Abaliget, Gyula, Bélavára, Baksa, Ocsárd s több falvak.

Bogad, zsidó ige = elnyom, csal. Ide tart Bogdány is. (Vida).

¹⁾ Bagád m. h. Baranya vb. Bogát m. h. Vas vb. Bogáth m. h. Szabolcs vb. Alsó-, Felső-, Konyi-, Segesdi-Bogát puszták Somogy vb. stb.

²⁾ Kereselich „De regnis Dalmatiae“ etc. 98 lap. Pécs melletti Bogátot Árpád ily nevű vezérértől eredezteti.

Bogárd, van több ily nevű hely. ¹⁾ Bogár = das Insect, *d* sokaságot jelentő betű. Bogárd = rovaros hely, úgy keletkezett, mint Szunyog-d, Tinó-d stb. és itt azon vélemény, hogy a helyek Bogár bolgár fejedelemre, ki 893-ik évben magyarok ellen küzdött — emlékeztetnek — hamis.

Bog = der Knotten, ár = der Preiss szavakból összetett, mert kötésértékét nem fejezi ki.

Bugar 1199. sznv. 1252 hn. Bogar 1211. fu Csanád vb. 1224 sznv. Bogard 1214. Bugard 1217 Vár. Reg. 74 §. sznv. (Jerney).

Bogdány, több hely e néven. ²⁾ Bogdány = Bogdenus, személynév, mely gyakori a magyaroknál. (Párizspapai). Első fejedelmünk alatt Bogdánynak nevezettek az oroszok s oláhok vezérei. A XIV. század elején is Bogdán volt, ki Marmarosból felkerekedvén, számos családdal Moldvába ment, — s Moldvából saját államot alakított, és eleinte a lengyel és ozmán főuraságot ismerte el, míg végre a magyar koronának hódolt meg, s hódolata jeléül egy felnyergelt paripát küldött.

Bogdán szláv szó, mintha mondatnék, Bog-dan = Isten adta. Mongol értelme Bogda = isteni természet.

Possessio Bogdán 1373 in Comitatu Szabolcsiensi. ³⁾ Bogdán 1339. Bars vb. ⁴⁾ Bogdán legtöbbször keresztnév, — nemes családi vezetéknév aligha a Papdántól nem jő. Ázsiai származás. Sibiériában a Jajki pusztában neveztetik egy hasonló kiejtésű hegy, a *Bogda* hegye. Kezdi-széki szó. (Tájszótár).

Boglár, több hely e néven. ⁵⁾ Boglár = kövekből kirakott magyar öltöny-ékesség. Somogy vármegyében van egy

¹⁾ Sár-Bogárd p. Sz. Fehér vb. Bogárdi p. Zala vb. Bogáros n. h. Torontál vb. stb.

²⁾ Bogdány m. h. Pest vb. Bogdány m. M. V. Szabolcs vb. Bogdány tót h. Abauj vb. Kis- és Nagy-Bogdány o. h. Marmaros vb. Bogdán-Szovárhegy.

³⁾ Fehér Cod. Dipl. T. IX. Vol. 4. p. 455—483.

⁴⁾ U. o. T. VIII. Vol. 4. p. 393.

⁵⁾ Boglár n. h. Székes Fehér vb. Boglár m. h. Somogy vb. Boglárka orosz h.

hármás kopasz köves domb, melyet ily boglár ékességért cserélt el ura, — de akkor még erőd volt rajta, mit kőfal romjai tanusítanak. Somogyi József szerint nevét azon hármás igen köves és kopasz dombtól kapja, mely kőfalak romjait is mutatja. ¹⁾

A mondák emlékeznek Boglár vitézről is. Boglar, Boglard 1193 fu Fehér vb. Boglar 1211 hn.

Bogy oláh h. Bihar vb. Valamint hajdan, úgy most is bokrok és tövisekkel teljes hely, s ezeken termett bogyói adták nevét.

Bogya m. h. Komárom vb. szintén bogyós hely volt.

Bogyesti h. Arad vb. hegyes-völgyes, barlangos, erdős hely, hol a bogyó zsák számra terem. (P. Nagy L.)

Bogy : Bogy 1235. V. R. 206 §. szn. Bogha 1268. Bogyá hn. Komárom vb.

Bogyiszló m. h. Pest Solt vb. Bogyiszló, Bogizló, Bolezló, Boleslau, Bogizlaus sznevek. Ily neveken több előkelő fiakat birtunk, így neveztetett Béla, Imre s Endre királyok alatt a váczai püspök, ki a maga nevéen terjedelmes jószágokat birt. Boleslausról ír Katona. ²⁾

Bogyoszló m. h. Sopron vb. Egy XIII. század VI. tizedből Ostffy családot illető oklevél említ Bogyoszló nevű, rábaközi dynasta ivadékot, és e hely osztályrészeül jelöltetik. ³⁾

Bogyoszló m. h. Bihar vb. az Érmelléken, és egy pusztá Geszt mellett stb. Belesso tót h. Trencsén vb. egykori birtokosuk Boleslaus nevéől nevezve.

Bohus, néhány hely van e néven. Bohus jelentése szláv nyelvben Istenke, így *Bohusova* hegy Turócz vb. Tót-Próna mellett, nevét onnan kapta, mert itt június hóban, János nap előtti estén tüzeket szokott a nép isten tiszteletére gyújtani, s azt

¹⁾ Somogyvmegye ismertetése 1857. 149 lap.

²⁾ Hist. Chrit. T. V. p. 194. Bogystaus u. o. p. 173.

³⁾ Új Muzem VII. füz. 398 lap.

égő üszkökkel körülzaladgálni vagy átugrálni. Bohus = istenke, Ova = Jova, Wajanov = Vah-juno játéktól. ¹⁾

Bohuslavicz tót h. Trencsén vb. Beczkóval szemben. A szó jelentése „dicsértessék isten,“ midőn Stibor kegyetlenkedett a vidéken, ide járt népe istent dicsérni. Bohuslavetz = die Lobe Gottes, vagy istendicséret, mert a tótok a hársfát, mint istent itt dicsérték; így *Bohunitz* = Deo nihil = istennek semmit a pogánykorból. — (Okroczy Rudolf, puchoi ev. lelkész).

Bohusdombja hegy Arad vb. Világosvár határában, mely az oláhoktól, az udvarházi szőlő miatt Kurtyilicsnak, a magyaroaktól a világosvári Bohus János földesurról „Bohusdomb“jának hivatik. ²⁾

Bojár p. Pest-Solt vb. Bojár népet említ Jornandes VI. század felé. Moldvában a főhivatalban levők, kik közvetlen állanak a despota alatt, neveztetnek bojároknak. E honban a soltész népektől bojárok hajtották be az adót. Bojer oláh szó, jelentése „nemes,“ Boi = ifju.

Bojár = bavarus vagy bajor. (L. Baja). ³⁾

Bojár = bajnok. (Kresznerics s Oláh M. Hung. p. 58).

Bojárabisz h. Erdélyben, régi dák király Beorbistáról, kit Bonfin Byrebysta, mások Berobistanak mondanak. Strabonál Baerebista. Mosony vb. parndorfi legelő, hajdan „deserta bojorum“ hol egykor bojok, bojoták, másképp czelták laktak. (Dr Érdy Arch. közl. II. 45 lp).

Bojt m. h. Bihar vb. Nevét Bojt v. Boyta kun vezértől eredeztetik, ki Brusca nemzetségből való volt. (Bknj. 47 §). Podhradszky szerint Bojta = Vojta vagy Vajda. — Árpád e vezérnek a Tisza körül adott földeket. Nagy sz. Miklóson Nákó jószágán találtatott a föld gyomrában egy arany edény, ily felirattal „Bojta.“ — Bojta néven Sárvice mellett is kell keresni

¹⁾ Csaplovics „Gemälde von Ungarn“ 1829. Pest II. R. 225 lp.

²⁾ Percsényi Nagy László: Aradmegye leírása. Kézirat a muzeumi könyvtárban.

³⁾ A bajor — bojár népről megolvasandó Julius Caesar (I. k. Cap. 5). *Velserus Rerum Bojorum s Annales Bojorum stb.*

földet, mert Anonymus írja (Cap. 47). Arpád Boytának is hasonló kép adott a Sárville mellett nagy földet, s az Boytának nevezte-
tik. — Ez Vojta lesz!

Bajtha h. Hont vb. (L. Bajtha cikket).

Bojth 1279 h. Soprony vb. Bichturianus (Bojtorjános) 1281 szőlőhegy Marócz mellett.

Bokaháza m. h. Zala vb. Boka = lábcson. Egykor mulatóhely, hol a magyar emberek kis kunyhóban, összeütötték bokájukat. Zalamegyében van ily nevű család. Boka 1211 szn.

Boka rácz-horvát-magyar helység Torontál vb. Nevét Temes vize kanyarodása adja, melynek itt van a boká-ja.

Bokod m. h. Komárom vb. Előző gf Csák nemzetségéből eredett Miklósnak 1231 évről kelt végrendeletében. Bok = bak, mint Ab-od, Ad-od, Bárod, Mogyorod, Ondod, Tinod, Uszod, stb. *od* végzetet kapott.

Boklenso. Hajdan város volt Zaránd vb. a mai Seprős helység határában ezuttal csak helye van meg. Eredetéről így irnak : ¹⁾ A helynév Betlenös volna, és Zsigmond király alatt élő, igen híres nyilazó, Bethlen Jánostól, ki azon falut építette, — kapta. Betlenös idővel várossá nevedett. Ma a helyét a seprősi oláhok Boklenso-nak hívják. Mikor pusztult el? bizonytalan. 1566-ban még meg volt, mert Bethlen Farkas, János unokája, a török elleni harczban 17 sebet kapván, Betlenösbe hozatta magát.

Bokor, Bukor, több hely e néven. ²⁾ Bokor = *apró élőfa*, annyit is jelent, mint *egy pár*, vették *szállás* értelemben is.

Bukor és Bokor mint személynevek is szerepeltek, így volt Bogor nevű király, ki több helyeket telepített, s fejedelme volt a bolgároknak. 814-ben élt Bogor, s egy részét Pannoniának ő tette bolgár gyarmattá, később átlépett Jézus igaz vallására.

Bukorvány oláh h. Bihar vb. Bukor = Bokor régi értelme

¹⁾ Bőjthy Gáspár Bethlen Gábor történetirója után.

²⁾ Bokor p. Gömör vb. Bokor h. Nógrád vb. Bukorvány oláh h. Bihar vb stb.

„kettő,” Erdélyben most is mondják egy bukor = egy pár. *Vány* elferdített szó, és egykori jelentősége „lány” (leány = puella) e hely egykor két leány (= bukorlány) birtoka volt. Régi pecsétjén látható kimetszve a két leány, innen elnevezése, Bukor-leány, most Bukor-vány. ¹⁾

Bukura = örvendeni. Bukuria = öröm. Bukarest = örömváros. (Kállay F.) Ennek neve azonban Bogor-est, mert Bogor király alapíthatta. (Hőke L.) Monda szerint azonban Bukor néven egy örmény kereskedő élt, kinek szép leányát, Guzlát, Severin rablá el, hat nap utaztak, míg e helyre értek, egy kunyhó állott itt csupán, s ezt is a szerelmes pár foglalta el. Az őket üldöző Bukor itt adott bocsánatot számukra, s egy várost alapított, melyre minden vagyonát beruházá, s az róla Bukor-ask városának neveztetett. ²⁾ Bukor orosz s szerb nyelven „domb.”

Bocur 1075, Buchur 1214 fo. Bukury 1298 fu.

Boksa orosz h. Sáros vb. (L. Baksa).

Boldog, több hely e néven. ³⁾ A rom. kath. egyházak többnyire boldogságos sz. Mária nevére levén szentelve, az ily egyházak körül emelkedett helyek fogadták el a Boldog, Boldogasszony, Boldogfalva nevezetet. (L. Asszonyfa).

1221 ik évben volt ily nevű magyar sz. Domonkos, ki 1221-ben több szerzetbelit hozott be, és a kunok apostola nevével jeleskedett. ⁴⁾

Boldogasszonyhalma. Nagy-Kőrösön a város keleti végétől 300 ölnyre alig észrevehető emelkedés; hajdan, míg e város lakói a rom. kath. egyház hívei voltak, e helyen Boldogasszonynak (sz. Mária) kápolnácskája állott, mit az ott látható épület-törmelékek is gyanítatnak. ⁵⁾

¹⁾ Pónori Thewrewk József, 1861 ¹¹/₃.

²⁾ Pesti napló 1854 jan. 29. 24—1167 sz.

³⁾ Boldog m. h. Pest Pilis vb. Boldogasszony (Frauenkirchen) n. M. V. Mosony vb. Boldogasszonyfa n. h. Somogy, Vas, Zala vb. Boldogasszonyháza p. Zala vb. Boldogfalva m. h. Pozsony vb. stb.

⁴⁾ Svastics : Magyarok története 131 lap. Vajjon Jászberény területén Boldogháza p. nem e nevet viseli?

⁵⁾ Kőrösi naptár 1861-dik évre.

Boldogasszony kápolna, domb Jászságban, Dózsa határán, egykor itt sz. Mária kápolnája állott.

Boleráz tót M. V. Pozsony vb. II. Béla király szép szabadságokkal ajándékozá meg, honnan a helység pecsétje Béla nevét hordozza, és Kállay F. szerint a Boleráz név is nem egyéb, mint Béla-rex = Béla király. Így tartja s írja Budai Esaiás is. ¹⁾

Bolesso tót h. Trencsén vb. (L. Bogyiszló).

Bolgárom m. h. Nógrád vb. Bolgárom = Bolgárhon. (Bulgarorum sedes, quasi terra bulgari. Bél M.) Már az avarok közt voltak bolgár telepek, kik 480-dik évben jöttek Etellakjáról a Tisza mellé. ²⁾

Bolgár régi helynév, Jan Jafet fiáról iratik, hogy Bolgár vizéig szaladt. Bolgárországból e nép Magyar- és Erdélyhonba költözködvén, kereskedést üzött, s magyarrá korcsosodott, ³⁾ így támadt Bolgárszeg, mely most Brassónak bolgárlakta része, Bolgárváros, Dévának Maros felőli bolgároktól lakott városnegyede.

Mikor 814-ben az avar nevezet eltemettetett, keletről a Volga partjáról ismét bolgárok jöttek, Krum, Krean fejedelmükkel.

Bulgár 1138 szn. Bolgár = Volgár.

Bolhás m. h. Somogy vb. (L. Balhás). Bulhadu = Bolhahegy.

Boly, több hely viseli e nevet. ⁴⁾ Boly = bojus. Pannoniát valamikor ily nevű nép lakta. Livius és Justinus szerint a Boly nép egy része volt azon 300 ezer keltának, kik Kr. e. 589-

¹⁾ Polgári Lexicon II. k. 359 lap.

²⁾ Kállay F. kéziratái. Diar. XXIV. 80 lap. Dankovszky: De initiis ac Majoribus Hung. p. 40.

³⁾ E körülményt Schaffarik sem tagadja. (Slav. Altherth II. B.)

⁴⁾ Boly m. h. Zemplén vb. Magyar-Boly n. r. h. Baranya vb. Német-Boly M. V. u. o. Bolya p. Heves vb. Kis és Nagy-Bolyok Borsod vb. stb.

dik évben Tarquinius Priscus római császár alatt, Ambigatus Calticum országának királyától új lakóhelynek keresésére küldettek.

Plinius említi Bolyok pusztát, mely Száva vizéig terjedt, és Schönvizner szerint bojok, régi német nyelvű nép lakta.

Bolyár t. h. Sáros vb. „Bolgarow“ néven is előfordul — kétes, nem volt-e bolgár telep?

Bolyok m. h. Borsod vb. Állítólag itt verettek meg a bojusok. — (L. Baja).

Bolmán rác-magyar-német h. Baranya vb. közel Berementhez, azért mondják, hogy egyik helyen a dolmány, másikon a prém = berement készítőik laktak. — Bolmány régi neve obolma (Koller „Quinque Eccl. T. 8).

Bologd t. m. h. Abauj vb. (L. Balog).

Bolondvár. Egy 1500 □ öl területű kúp, Adony M. V. felett, Duna mellett, halomdus Sz. Mihály pusztán. Monda szerint ¹⁾ a legelső kolostor a dombon épült, és hajdan erős falak nyughattak rajta, mert a telep környezete azt mutatja, miután 1840—7 a hegy beszakadt, csak pinczéje nevezetes, mely a hegy kongásáról ítélve, tetemes kiterjedésű lehet, a tetőszin fácskákkal ültetett be, és ezek gödreiből számos régiségek, hamvedrek, vízkorsó, s vastag kőedény töredékek hányatnak ki. A bejárása szűk, mégis sokan megkeresik elásott kincsek találása végett, a szegényebb osztály felejtve a drága időt, itt akar gazdagodni. *Nevét onnan kapta, mert sok kincskeresőt elbolondított, de a lég is, mely üregéből kicsap, sokakat elbódított.* Némelyek a régi kolostornak itten tartott borait keresték benne, s beszéd szerint II. József uralma alatt, itt a sz. mihályi dunapartra törökök is szállottak ki, kik papirtekercsre vett rajz utmutatása szerint kutattak, és rég elásott kincsekre bukkanván, hajóra rakták és elvitték.

Bondvár Erdélyben. Székely kronika szerint a székely-

¹⁾ Kovács Elek : Társalkodó 1847. 45 sz.

ség egyik főnepe volt Attilának, kinek idejében megszállotta Erdélyt, s annak elfoglalt részeit a törzsökök és nemzedékek közt — (per tribus et generationes) *Hálon, Eulie, Megyes, Adorján, Abran* nemekben felosztotta. A magyarok kijöveteléig maguk igazgatták közügyeiket, rendesen választott tisztii hatóságok által, melyeknek élén a fővezér vagy rabon-bán állott, ki Bondvárában lakott, melyet *Bond* nevű fővezér még a hunn birodalom enyészete előtt építtetett, hol a székely nemzet fontosabb dolgokban rendes közgyűléseket is tartott és vallásos ünnepélyét is végezte. (Kállay M. akad. értesítő 1847. 28 lp).

Bontz, több hely e néven. ¹⁾ Bontz és Bontzhida két h. Doboka vb. Benkő szerint nevüket Boncz névű régi magyartól kapják, erről szóhangyomány beszéli, hogy Tuhuttal Esk-üllő-nél jelen volt, onnan Válaszuti patak mentében jöve ide, s építte maga nevére falvat, Szamoson pedig hidat, mely szinte nevét kölcsönzé el. ²⁾

Bonczesd oláh h. Arad vb. hajdan szinte Bonczida, Bonczhidja nevet viselt, és pedig az ő vizes patakkal, forrással teljes és lapályos helyein sokfelé épített apró hidjai miatt, melyeket a földesur, Boncz állíttatott. 1548-dik év táján kápolnás részétől, hol a rom. kath templom helye van, kápolnásnak neveztetett. ³⁾

Bonczodfölde h. Zala vb. Bonczod = összekuszált, elbonczolt, elosztott, részjóság.

Bongárd h. 1 órányira Szebentől, a német „Baumgarten“ elnevezés után.

Bonya, több hely e néven. ⁴⁾ Latán nevezet volt a bona = gazdaság, javadalom, így bona avita = őstől maradt jóság.

¹⁾ Boncz h. Doboka vb. Boncesty oláh h. Arad vb. Bonczhida h. Doboka vb. stb.

²⁾ Kállay F. Diariuma VI. 361 lp.

³⁾ Perecsényi Nagy László : Aradmegye leírása. Kézirat a muzeumi könyvtárban.

⁴⁾ Bonya p. Somogy vb. Bonya (n. Piringsdorf) n. h. Soprony vb. Bonya h. Somogy vb.

Bonyhád n. m. M. V. Tolna vb. igen régi hely, itt találtott egy kő ily felirattal :

Imp. Caesar L. Septimo
Severo Pio. Aug. Ara =
Bic. Parthico Maximo
Breg. Public.

D. D. ¹⁾

Eredetileg *Bonya* = bona (gazdaság) *ád, éd* végzet, mint Aba = Abá-d, Ata = Atá-d stb. Vélemény, hogy Bony nevű ember birtokát képezé, ki az itt most is romokban szemlélhető kolostort a cistercitáknak emelte, s lakosokat hitt földjére, kiknek ingyen adott földet.

Borbála p. Sz. Fehér vb. 1599-ben már állott, akkor Károlyi Mihály báróságot nyervén, felesége Senyei *Borbála* nevére szerezte meg. Most gr. Károlyi György birtoka.

Borbásszállás p. Pest vb. Borbás = Barabás, így nevezték azon kecskeméti embert, ki itt szállást első készített.

Borbács = Borbacz 1251 h. Győr vb.

Borberek városka a Maros jobb partján, épen szemben a balparton eső Alvinczcel. — Nevét hihetően a német elnevezéstől Burg (vár) Berg (hegy) kölcsönözte, bár tekintettel, hogy van Som- Dinnye- stb. berek, miért ne lehetne Bor-berek ?

Borbolya (Walhersdorf) n. h. Soprony vb. Vulka mellett. A borbolya (berberis) sóska (Sauerdorn) oly növény, mely honunkban vadon terem, 4—6 láb magasságú bokorra nő, ágait tüskék fedik, gyümölcse hosszúdad vörös bogró, melyből gyógyszerárban szörpöt főznek. A hely nevét e növénytől nyeri.

Bor, Boros, több hely e néven. ¹⁾ Borfű t. h. Hont vb. bortermesztő hely Borfű = Borfő, azaz bor-a-fő !

¹⁾ Lazius. Apud chorogr. p. 35.

¹⁾ Borfű (Kálna és Tegzes) két h. Hont vb. Borhid oláh h. Hont vb. Borhid oláh h. Szatmár Borkut orosz h. Marmaros vb. Borosgödör n. h. Vas vb. stb.

Borgátha m. h. Vas vb. Somlóhegy tövében jó bortermesztéssel. Eleinte gátak vették körül szőlőhegyeit, innen bor-gátja.

Borhid oláh h. Szatmár vb. Nevét a falvát végig folyó Bor-patak és az ezen levő hidjától nyeri. (Szirmay).

Borkut egy vízforrás Eperjes határán, honnét borizü nedv csergedez. (L. Eperjes). *Borkut* orosz h. Marmaros vb. hason magyarázatú. Burkuth 1247. hrh. Sáros vb.

Boroshegy. Egy óriási magasságú egyenesen délnek fekvő kősziklás hegyoldal — M. Radna és Ménes között Arad vb. Paulis határában. E hegyoldal, melyen szirtjei s meredeksége miatt, mióta isten a földet megteremtette, ember nem járt, annyival inkább nem munkálkodhatott, nevét Boros József lippai volt kir. kamarai ügyésztől nyeri, ki e részt 1840-iki öszön közárverés útján megvette, s itt 4—5 holdnyi hegyoldalban minden nemű s fajú lombos gyümölcsfákkal diszlő, örökösen zöldelő fenyőfákkal s rózsabokrokkal s mulató helyekkel ellátott kertet alakított.

E hely, a melyen jársz ezredévekiglen,
Daczolt az idővel, kopár s terméketlen,
Miglen Boros József isten példájára
Életet teremtett kopár oldalára. ¹⁾

Boros-Jenő M. V. Arad vb. (L. Jenő).

Borostelek oláhuul Borse, h. Bihar vb. dombos telkein egykor a bortermesztés üzetett.

Indusoknál Porsch = Borosch, a bor fia. Szerelemvagyó.

Borszék Erdélyben az őserdők fenyvesei közt fekszik, néhány órányira Maroslapályitól. Bánffy gróf 1773 találta fel e helyet vadászsétájában, itteni bolyongásaiban egy juhász vezetvén oda. A savanyu vizet, mely itt felbuzog, hazájával és külfölddel egy bécsi tanácsos ismertette meg. (K. L.) a forráskut mellett mészkőből faragott 4 csucsos kő áll emlékirattal, mindegyik oldalán deák, franczia, német és magyar felirattal, ez utóbbi így hangzik :

Két magyar hazának
Vég vadon határa

¹⁾ Turi Samu 1856-iki Vasárnapi ujság.

Uj életet forr ki
Fiai számára.

Boros-Sebes M. V. Arad vb. Nevezetét vette részszerint az itt tenyészteni szokott szőlőskerti bort hozó helyektől és lugasaitól, rész szerint Sebesnevű, zuhogással iramodó patakjától, melyen hasznos malmok vannak.

Borostyánkő (Ballenstein, Paistun) tót h. Pozsony vb. egy régi omladékban heverő várral, mely „Borostyánkő“ nevet viselt, s pedig a vár falait egykor befutó télizöld repkény, vagy is borostyántól. Szikláját most borfenyő (boroty = fenyves) koszoruzza. Német Ballenstein neve Ballen = teke alakjától nyeri. Paistun pedig a Pálffyak nevéből. (Bél). Nagy Lajos király egy 1378-iki okiratban Porusthian nevezi. ¹⁾

Borostyánkő (Bernstein) n. M. V. Vas vb. magas kösziklán épült, borostyántól diszitett kővárától nyerte nevét.

Purustyán vár 1297. Burustyán 1297. Burustyán 1289. Barastian 1290.

Boroszló (Bresztnew) tót h. Sáros vb. Boroszló, Szoboszló, Bogyiszló stb. mint minden *szló* végű helynév, szláv eredetű. A sziléziai Boroszló = Breslau szláv neve Brestislaw, mely egyszersmind Pozsonynak is szláv neve, a mi Boroszlónk is valamely Brestislávtól nyeri nevét. (Höke L.)

Boroszló p. Borsod vb. Boroszlán = Daphne mezereum (Seidelbast) kised gyógyszertári fűnemtől.

Borosznok (Brusznik) tót h. Nógrád vb. Brusznik tót szó, jelentése „köszörülni;“ — a szlávok két okból nevezték így el, mert alkalmas köszörülő köveket szolgáltatott, másodszer mert lakosai egyes köszörűsök voltak. Fényes szerint itt szőlők voltak ültetve, ennek az éghajlat nem kedvezvén, innen vehette magyar nevét.

Borosznok tót h. Gömör vb. hasonló magyarázatot nyer.

¹⁾ Vas. ujs. 1850. Sept. 25. 39 sz. Magyarország s Erdély képekben 1860 II. k. 75 lap.

Borova, több hely e néven. ¹⁾ Fenyőfát nevezi a szláv *Borova*, ezt tenyésztí a magja kedvéért, melyből borovicskát (pálinka) készít. Voltak népek, melyek a borókát mint istenséget imádták.

Bors m. h. Bihar vb. láppal körülvevett lapos helyen.

Borsa o. h. Marmaros vb. Kis és Nagy-Borsa m. h. Pozsony vb. Borsa-Bánya m. h. Marmaros vb. Borsa h. Doboka vgyében. ²⁾

Borsod, vár, megye és falu van e néven.

Borsova m. h. Beregh vb.

Mindezen helyek *nevüket Borsu kun vezértől nyerik*, kiről Bknj írja: „Borsu engedelmet nyervén, szerencsésen megindula és sok parasztságot összegyűjtván, a Bodva vize mellett várat épít, melyet azon nép Borsodnak nevezte, minthogy kicsiny vala. (Cap. 18). Borsu köztanácsból haddal küldetett a lengyelek földje felé, hogy az ország határszéleit tekintse meg és gátakkal erősítse meg a Táttra hegyéig, s alkalmas helyen az ország őrizete végett várat építsen. Árpád fővezér Borsot jó tetteért itt tette várispánná, és azon rész minden gondját rábizta. (Caput 31. 34).

Még most is áll épen a régi vár helyén

Borsod magyar falu.

Szabó Károly szerint a Boldva vize mellett épült Borsod várnak, mely egy vármegyének adott nevet, ma nyoma is alig látszik Borsod falu közelében. Jegyzőnk, midőn Borsod nevét kicsiny voltától mondja származottnak, hihetőleg a bors v. borsó szavainkkal játszott, holott Borsod úgy alakult Bors személynévből, mint Mihálból Miháld, Istvánból Istvánd, Péterből Péterd, Kálból Káld stb. (29 lp).

Podhradszky József szerint Borsod az oklevelekben azért hivatott Kis-Borsodnak, hogy megkülönböztessék a nagyobb Bors = Bars vártól. II. Endre király egy 1229-iki adományle-

¹⁾ Borova tót helység Pozsony vb. Borova p. Turócz vb. Nagy és Kis-Borova Liptó vb.

²⁾ Borsa nemzetség nevét viseli. Szirmay Antal: *Hungariae in paraboli*, p. 9. §. 25.

velében „Castrum de Borsod“ nevezi. Katona (Hist. Chrit. Reg. Hung. T. X. p. 155) egy 1356-iki oklevélben „Kis-Borsod“ stb. Bors vezér nevéhez ragasztott *od* végtag kicsinyítő s birtok jelentésű.

Borsova m. h. Bereg vb. Van egy viz is e néven. Régenten Borsua Bereg megyét jelentette, ¹⁾ az egyházi írásmód 1400-ig fentartotta. Volt Borsvai vár is (Bknj. 14 §), ez Beregben feküdt, Fessler szerint Marmaros vb. ennek emlékét maig fentartja Borsova falu, s ennek közelében fekvő *Vári* helység, mely nevét bizonyosan ezen vár szomszédságától nyeri.

Borsua egy erdőrész Zólyom vb. Szalatnya vizén tul fekvő Pusztihrad (puszta-vár) hegyen, mely helynévben is Bors vezér emléke és Borsod-Zólyom vár nevének némi nyoma maradt fenn. (Szabó K.)

Borsa, Mátra ormán országos erősség vala népvándorlások idején.

Bors : Borsu 1075. 1124. és Bknj. 34. Barsu 1208. Burs 1216. V. R. 281 §. fu. Bursa 1216 V. R. 241. §. fu Bihar vb. nzn. u. o. 247 §. Borsa 1194. 1235 nemzn. Van e néven egy folyó is a Kárpátok hűs tövében. Borsod : Boroud 1278 fu. Borsodpataka 1265 fo Nógrád vb. Borsoha 1216 V. R. 271 §. Borsod 1279 fu e néven Valko vb.

Beros, Bars, Bors hn = fenyőfa stb. (Bizoni K.)

Borz oláh h. Bihar vb. közel Belényeshez, ez a bölény, Borz a hasonnevű állattól neveztetett el.

Borzavár n. m. h. Veszprém vb. a borzak ellen épített erősség, mert tágas erdejében borzak laktak.

Borzashegy p. Pest vb. Bugyi h. határán 2200 □ hold, hajdan turjános hely levén, borzak laktak benne. (S. J. 1861 2. X).

Borzasztó 1283. „Ad quandam terram paludosam Borzasztó vocatam“ hrh. Kołos vb.

Borzaturó ; Pázmány Kal. p. 836. Barz 1103 hn. Veszprém vb. Burzi Borz 1217. V. R. 66. 230 §. szn. Worz. 1239 u. o.

Borzik oláh h. Bihar vb. = Borz-lik.

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. T. III. Vol. I. p. 163. Borsova vármegye létezett a XIII. század első felében.

Borzova h. Doboka vármegye szélén, hajdan lakhelye volt Borzovai nemzetségnek s nemeseknek, nevét ezektől nyeri. (Hodor). Igy Borzova m. h. Szatmár vb. Borzova Abauj-Torna vb. — Borza = bodza székely szó (Tájszótár), bodzás hely lehetett.

Bosod p. Bihar vb. Bosod = bozót, nádas, szikes hely.

Bot, Bota, Botfa, több helyek e nevezeten. ¹⁾ Bot alatt a hatalom értetődik, a falvakban, hol a bíró lakott „bot-szög” neveztetett. Erdély törvényei a béreseket nevezik botosóznak. (Appr. P. V. ad 47). Bknj. ir a főbotosokról, a magyarok már Lebediában, mig közfejedelmet nem választának, Beobadosok = főbotosok által igazgattattak.

1199. 1201. 1202. Mosony megye főispánja viselte a Both nevet a híres Hédervári nemzetségből. (Történelmi s régészeti füzetek 1861 II. k. 107 lap).

Bot 1197 hn Erdélyben, But 1198 szn. Both 1214. Bot 1216. 1217. 1219. V. Reg. 42. 44. 94. 133. 135. 211. 316 §. hasonlókép személynév. Botfalva 1300 fu Sáros vb. Botos: Buthus 1291 szn. Botond szlavoniai vezér, ki Verőcze mellett tétetett sirba. (Kercselics p. 84). Turóczy emliti Poth nemzetséget, melynek előde András király és Konrád császár között hirnök (Both) volt.

Bottyán (L. Battyán).

Boszorkány. Vannak e néven dombok, szigetek stb. A boszorkánysági hit hazánkban is uralgott, és ez a természetfölötti erővel bíró lények befolyása és hatalmáróli nézet volt. Kinek egyszer természetfeletti erőt tulajdonítottak, boszorkánynak keresztelték, és ráfogták, hogy sütőlapáton vagy söprőn járnak éjjelenként; kürtőn, kéményen, kulcslyukon mennek be az emberekhez boszút és kárt tenni, innét van a nevük is *bosz orkán*.

¹⁾ Bota m. h. Borsod vb. Botfa m. h. Zala vb. Alsó- Felső-Botfalu Nyitra vgyében. Botfalva m. h. Ung vgyében. Botfej oláh h. Bihar vgyében stb.

Földtermés károsítása, esőkötés, fellegekulcs, harmatszedés, jég-eső és szélvész gerjesztése, marha megrontása, légbenjárás, alakváltoztatás, gyermekragadás, és mindennemű roszbani eljárással csak ezek terheltek, ezen babona hiedelemben sok ártatlan bepöröltetett. Előjönnek a boszorkányperekben, hogy a boszorkánysággal vádlottakból azon vallomás facsartatott ki, miszerint vízben könnyebben vallattathatnak, mert a víz megmutatja, ki a bűnös, ki az ártatlan, magába nem fogadván a tisztátalant, így volt szokás a boszorkányokat vízbe vetni, vagy később már csak főrösztetni, ily alkalommal ha a vízbe meritett a hóhér ügyessége vagy saját ruhája, testalkata stb. által a vizen uszott, boszorkány volt; ha elmerült, az ördög meritette alá. ¹⁾

Boszorkánysziget Csongrád vb. Szeged körül, a Tisza egyik szigete. Nevét az itt történt boszorkányfürösztektől kapta, de Palugyai szerint itt még a XVIII. század elejétől majd közepéig számtalan boszorkányságáról vádolt egyén ártatlanul megégettetett. A Szeged környéki ítélőszék a nép ábrándjainak mindig eleget tett.

Boszorkánydomb Alsó-Pribelen Hont vb. három ut összefolyásánál egy emelkedett hely. Hagyomány, hogy a nép itt egyházat akarván építeni, reájuk jött egy fejetlen boszorkány és elverte őket. Évenként sz. János napkor itt megy véghez ének-szó mellett a szokásos tüzugrás. (Szabóky Ferencz).

— — eddig rajt egyéb

Rosz bogáncsnál s árvahajnál

Nem termett : azért leve

„A boszorkánydomb“ neve.

A hajdankor emlékezik már Circe nevű nagy boszorkány, vagy ördögös asszonyról, ki maga szerelmére tudta hódítani az embereket, és azokat oktalan állatokká változtatta. — Boszorkány = buzur-chán, mi a perzsában „magvezér.“

Boszorkánymártó, egy tó a hegykői határban Sopron vb.

¹⁾ Ipolyi Arnold : Mythologia 394—446. Palugyai : Magyarország-leírása 1853 II. k. 222 lap, ugyan ő közöl számos itéleteket 196—210 lp. Tót és Horvátország statutumai is szólnak felőle. Dugonics ír a borzas fejű és böjti boszorkányokról.

hol hihetőleg a nép a mult századokban a boszorkányoknak vélteteket belemártással ítélgette. ¹⁾

Boz (németül *Holling*) n. h. Soprony vb. Fertő mellett. Boz = Booz, boza, bodza, régi nyelvemlékekben *Sambucus*. Német neve is így van (*Holling*), ha a boz alak vétetik gyöknek. Bécsi Codex 102 lap Bozfa a m. *Sambuca*, benne a *d* nyilván kifejlett betűnek mutatkozik. ²⁾

Bozok (Bzowik) tót M. V. Hont vb. régi vára bodzás fákkal volt környezve.

Bozos t. o. h. Ung vb. Bozos = bozótos.

Boza, több hely viseli e nevet. ³⁾ Oláh Miklós első tesz említést Boza nevű kun italról. ⁴⁾ Több szótáríró röviden említi, s cserfából kiszivárgó lének, vagy kölesből készített italnak tartják. ⁵⁾ Ha Erdélyben a savanyuvizeket „borvizeknek“ nevezik, lehetek Boza ízű vizei is, ⁶⁾ és ily víz melletti helyek kaphatták a Boza nevet. Van emlékezet Bozai keresztes vitézekről is, II. András király alatt Oláhhon szélén Bárczaságban. Boza föld határait említi II. Andr. kir. adománylevele. ⁷⁾ Bozza = Booza, ma egy hegyvidék, mely Háromszéket Oláhországtól választja el, és Baza, mint zsidó ige jelentése = elválaszt, megoszt. (Vida).

Boza Jerney szerint buza, Boza 1219 V. R. 119 §. most Bozsaj h. Bihar vb. Boza : buza 1220—1300 fo a Szávánál Valókóban és szn. 1228 fu Krassóban.

Bő vagy **Beő**, néhány hely e néven. Neveiket róna termékeny határaiktól nyerik. Bő = bőség, így Tisza- és Szárazbő m. h. Heves vb. általában gazdag termékenységgű földek. Így a Dráva s Okor vize mellékét termékenységeért nevezik Bőköz-

¹⁾ Magyar academiái értesítő 1851 V. füz. 299 lap.

²⁾ Fábíán : Szóelemzés, Soprony 1853. 8. 67 lp.

³⁾ Boza Felső-Fehér vb. Bozai átjárás (passus) Háromszékben. Boza folyóvíz stb. Erdélyben.

⁴⁾ Hungaria et Attila 1536 Brüssel, kiadta Kollár Ádám 1763 Bécsben — p. 81.

⁵⁾ Molnár Albert, Párizpapai, Szabó Dávid, Sándor István s mások.

⁶⁾ Tudom. Gyűjt. 1829. XI. k. 117 lap.

⁷⁾ U. o. 1824. VI k. 5 lap.

nek. Bö M. V. Soprony vb. szinte természetnybőségéről hires.

Kállay szerint a bö = bü (magiu) viz melletti lak, hol büvölök büvös énekeiket zengték. Így a mongol boh = varázslat. Bö vagy Böghe = varázslat.

Bö = beu 1082 erdő, 1216 V. R. 246 §. fu. Bew 1229 fu Somogy vb. Behu 1239 u. o. Bew 1259 fu Heves vb. 1294. 1300 nzn. Böhely : Beuhel 1295 hn. Gömör vb. (Jerney).

Böcs (Belső és Külső) két m. h. Borsod és Zemplén vb. Böcs = beös, bös, sik téren elvonuló fekete porhanyó, jótermő, föld — így Böcsöd (Buchud 1237) hn. Fejérmegye vidékén; böcsös föld volt.

Böd, több hely e néven.¹⁾ Böd p. Pest Solt vb. igen termékeny fekete földdel, innen a nevezete is bö = bőség, d. ragszték mely sokaságot jelent. Így Böd m. h. Vas vb. nevét gazdag róna határától nyeri, mely mindent bőven terem.

Bödöge m. h. Győr vb. Tóközben; nevét lapályos, mocsáros határán esett *dög-bőségétől* kapta. Így Egyházás és Homokbödöge, m. h. Veszprém vb.

Böd = Beuldi 1075. Beuldu Bknj. révhely a Tiszán Csongrád vb. Beud 1214 szn. Bewd 1287 fu Veszprém vb.

Bög, több hely e néven.²⁾ Bög = görcs, bök = taszit, lök. Bögellő m. h. Pozsony vb. Bögő = szarvasmarha, ellő = tenyésztő. Bögöte m. h. Vas vb. = bögető. U. o. Bögöthe.

Bögös = Bugus 1211. szn. Bögöd : Bugud 1211. 1295 szn. Bogad 1207. fu Zala vb. Bugud 1294 fu Fehér vb.

Bökény m. h. Bereg-Ugocsa vb. Bökény = Buken személynév, így nevezték Gyulának sz. István által foglyul esett fiát (Bukne) így Árpád alatt egy szerencséjét nyíllal kíséző ifjonzot, ezekről több hely neveztetett el. (Höke L.) Buken 1245 1273. 1290. Bukem Tur. II. 1. Buken 1284 fu Borsod vidékén.

¹⁾ Böd p. Pest-Solt vb. Böd m. h. Vas vb. Bööd (Bidowce) m. h. Abauj vb stb.

²⁾ Ó. Uj-Bög p. Pest Solt vb. Bögellő m. h. Pozsony vb. stb.

Bökényföld : Bukenföld 1297. hn. Czinkota (Sinkote) mellett, Pest vb. — Nem bükkönyföld-e?

Bököny m. h. Szabolcs vb. Bököny (Buttyin) oláh M. V. Arad vb. hasonlóan Bökény (Bukon = Bukne) emlékét viseli, — 1606-ban Boros Sebesiek még Bökönnek nevezték, mert Bök és Kény patakok közt egy délszaki dombon feküdt.

Böny m. h. Győr vb. Neve *Bö* milyenség szóból s *ny* járulékból összetett. Böny = bővült. *Bö* az *ny* ragasztékkal lágyabb kiejtést ad, mint *vült*-tel. *Bö* = bőv (copiosus, amplus, prolixus) Böny = bő hon, azaz bőve valaminek. (Kresznerics szótára). Berzsenyi szerint a Bakony folyó bőséges folyása adta nevét. (L. Bü). ¹⁾

Böös m. M. V. Pozsony vb. Csallóközben. Bessenyők régi székhelyének tartatik. Okiratilag 1262—1274 közt ismételve említetik. Jelentékeny levéltára Omodék idejéből adhatna a helynévre felvilágosítást. ²⁾

Bö = bőves, *böös* = bőséges, ide is magyarázható. (Höke Lajos).

Bölcske m. h. Tolna vb. Bölcs, kicsinyítőben Bölcske. Így neveztek Árpád alatt egy magyar vitézt, ki a görögök ellen harczolt, s ezeket, úgy a bolgárokat is megverte. Méltán viseli e hely Bulsu nevét.

Bulchu Tur. II. 25. Bulcho 1055. Belch 1270. 1272. 1290 fu most Bölcske, ³⁾ Van Bölcsháza, volt hajdan Bölcsföldre. Kánya-, Kápolna-, Sándor és Sziget-Bölcese orosz tót falvak ide tartanak. Bölcske régi neve Bulke, Burska. (Koller).

Börcs m. h. Győr vb. Valamikor őrhely levén, sánezok-

¹⁾ Berzsenyi művei. Buda 1842. I. k. 199 lap' 1437-ben kir. vámhely (Cod. Dipl. T. X. V. 7. p. 874—876).

²⁾ Ipolyi : Archeol. közlemények I. k. 53 lp. 1859. Vasárnapi ujság 1858. 7-ik szám.

³⁾ Const. Porphy. de adm. imp. C. 40. Bknj. 39. 41. 43. Jerney : Magyar nyelvkincsek.

kal volt körülvéve, innen kapta német nevét is „Runden-Thurm“ (kerek torony). Alapítója Börcs. Van két puszta is e néven, Börcsháza. Győr s Veszprém vb. Bércsháza.

Börhegy nevezetes hegy Veszprém vb. Bör = Corium, pellio, cutis, tergus, byrsa. (Kr.) hajdan a nagyobb hegyek, melyek bőrfüvet (conférva) termettek, neveztettek börhegynek. Itt valamikor ellenség szorult két tűz közé, és bőrével áldozott. Börvely m. h. Szatmár vb. bör-vel kereskedő hely.

Börkös p. Borsod vb. Szakácsi és Lak között, hegyes erdőséggel, valódi neve Berkes = fás, lombos hely.

Börzsöny, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Jerney szerint börzsöny a bársommal ugyanazonosnak mondatik, de ez gally-csomó, a börzsön pedig Braziliából eredt, a név már Amerika feltalálása előtt divatozott őseinknél, csemetét, fahasábot, gally-csomót, s nem most festésre használt veres faszeletkéket értettek alatta. — Börzsön nevű helyek többnyire ily fás helyek.

Böszénfa n. h. Somogy vb. erdős hely levén, bőven adta a szénnek való fát, innen kapta Bö-szén-fa nevezetét.

Böszörmény Bereg előnévvel m. M. V. Bihar vb. Hajdu előnévével város Szabolcs vb. Plancarpini János minorita, a romai sz. széknek 1246-dik évben a tatárokhoz, mongolokhoz és más napkeleti népekhez küldetett követe, említ Bisserman = Böszörmény népet, mely a kumanusokkal egy nyelvvel él, s Ázsiában ott lakott, hol még 1329-ben a magyarok tartózkodtak. ²⁾

Bazarmen = Böszörmény, chaldeai nyelven „szét szórt rész“ ³⁾ a törökök a tatárokat hívták Bessermanoknak. (Kulifay L.) Bulgáruul Muzulman = Bussurman, s Kállay szerint itt muzulman Bolgárok laktak.

¹⁾ Börzsöny (Leich-Pilsen) n. t. M. V. Hont vb. Kis-Börzsön m. h. Veszprém vb. Börzsön (Deucs-Pilsen) p. Tolna vb.

²⁾ Hakloujes Collection of the English Nation. London 1809. 4-o Vol. 1 p. 54 Cp. 24.

³⁾ Nesztor orosz író szerint az izmaelitákviselték *böszörmény* nevet is.

Bazar, chaldeai nyelven = nagy gyűlés, vásár, a 7-dik napot jelelő ünnepnek neve, a mikor ünnepre összegyűlven, egyszersmind vásárt ütöttek, mint ma is történik bucsúk helyén, és ekkor összevissza adtak, vettek, s ettől lett *Bazar-mén* (Böszörmény) = széllyelszórt rész. (Bizoni K.) Nesztor orosz író szerint a bolgárok *Böszörmény* nevet is viseltek, mely nevezet fenmaradt fentebbi hajduváros nevében.

Branyiczko hegyszoros Szepes és Sáros vmegye közt, az 1849-iki hadjáratból emlékezetes. Szlávban *Branit-sa* magát óvni, oly hegyes és erdős vidék, hol vigyázat s oltalom kívánatik. Igy Branyitska oláh h. Hunyad vb. és Branyitska utszoros Jablunkai utban szilézia felé, mely Borona = Brana szláv szótól (kapu, átjárás) is eredeztetik.

Brassó (Kronstadt) Erdély földén. Nevét a város mellett fekvő Brassoba sziklás hegytől nyeri, hajdan várral. Emliti egy, 1388-iki oklevél. ¹⁾ Német neve Krone, — Kruhen, — Krühne, latán neve Corona, Stephanopolis görög Stephanos, mind korona és koszorút jelent, és Nagy Lajos király oklevele szerint a magyar koronáról viseli nevét. Czimerében is magyar koronát visel, melyen keresztül fagyök van huzva, mert hagyomány szerint a város építésekor egy koronás gyökér találtatott a föld gyomrában. Vidéke német lakosait II. Endre király alatt, a német vitézi rend telepítette ide.

Brátka o, h. Bihar vb. Brádka = Bárodka, a bárodtsági kerülethez tartozó rész, vagy Brátka = Pratula, azaz mező.

Brezo, Brezno, több hely viseli e nevet. Brezo a német Briez, melynek jelentése „nyirfa.“ Bél szerint „quam a betulis hac ora, ante urbem conditam, frequentibus originem accepisse perhibent. Igy Cseh és Száraz-Brezó Nógrád vb. Rima-Brezó Gömör vb. stb.

Brod orosz h. Bereg vb. Brod = vizen keresztül gázoló, Brodno = rév, parthely stb. (L. Bodrog).

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. T. IX. Vol. II. p. 688.

Bruch (Pruch) h. Pozsony vb. közel az érsekújvári duna-ághoz. Bruch német szó, jelentése 1. hid, 2. törés, 3. mocsár.

Bruchenau Temes vb. = hid melletti liget.

Brokinarea = Brochina (Berkenye) rév 1055. hn.

Bruszno tót h. Zólyom s Nyitra vb. (L. Borosznok).

Brusztureszk h. Arad vb. (L. Borosznok). Perecsényi Nagy László szerint 1552-ben Bruszto volt neve (Borz-tó) Brusz-tures (Borz-törés) *borz* vad járása miatt, melynek nyomait mint más vadakét *törés*-nek nevezik.

Bucs, több hely viseli e nevet. ¹⁾ Bucs = bucsu (indulgentia) oly hely, hová áhítatosság végett jár a nép. Bucs m. h. Esztergom vb. már 1244-ben, midőn Lodomér érsek a tungurdi nemesektől a Margit szigettel cserélte fel (Fehér Cod. Dipl. T. V. Vol. III. p. 288. T. VI. Vol. I. p. 297) ájtatossági hely volt.

Bucsuháza m. h. Pozsony vb. hol hajdan bucsubeszédék = oratio valedictoria, tartattak. (Kresznerics).

Bucsa h. Szala vb. Szala vize mellett. Kolinovich ir gf Sol *Bucho* praediumról. (Chronicon Templariorum) több helyek Bucs vagy Bulcs-nak, Kál vezér fiának nevére nevezvék. (Lásd Bölske).

Bucs : Buc 1235 V. R. 188 §. most Bucsa fu és p. Bihar vb. Bouch 1258 szn. és nemzn. Buchfalua 1275 fu Trencsén vb. Buchmala 1257. hn. Torda falu határán. Bucho 1298 szn. (Jerney Magyar nyelvkincsek).

Bucsava oláh h. Arad vb. bércecs vidéken szép csergedező patak mellett két heggy közti völgyben. (L. Bucs). P. Nagy László szerint *Bu* és *csáva* szóból van összetéve a név. *Bu* = aggodalom, *csáva* = oszlató, itt *bu-csáva* = buoszlató csárda volt.

¹⁾ *Bucs* m. h. Esztergom vb. *Bucsa* tót h. Zólyom vb. *Bucsá* m. h. Zala vb. Nagy és Kis-*Bucsán* Nyitra vb. *Bucsava* oláh h. Arad vb. *Bucsu* m. h. Vas vb. *Bucsu* m. t. h. Bereg vb. *Bucsuháza* m. h. Pozsony vb.

Bucsecs 1860 öl magasságú hegye Erdélynek, mely szé-
kely földre messze ragyog kopasz, fehér szikláival. Bucsecs =
ragyogó, így neveztek egy sziklát Kanaánban. (Vida).

Buda (németül Ofen) 1244-től fogva királyi város Pest-
tel átellenben, s vele Magyarország fővárosa. Jankovich Miklós
írja : ¹⁾ Eleinknek Magyarországra bejövetelük előtt Pannoniá-
ban helyheztesített város volt Ó-Buda, és már Hadrianus császár
alatt, Legionis II-ae Adjutricis örálló helye volt a barbar népek
ellen, több XV. századbéli író Sicambriának nevezé a hajdani
Sicambri népről, e helynek azonban romaiak alatti *Aquincum*
nevét igazolják Antonius itinerariuma, Ptolomeus (Notitia Impe-
rii orient et occident) Schönvitzner J. (de Ruderibus Laconici
Caldariiique Romani. Budae 1778. Fol.) E hely gyógyhévízétől
„Ad aquas,“ de többnyire *Aquincum* neveztetett. Régi könyvek
s pergamenok szerint *Acincum*, köirások szerint *Aquincum*. Mi-
dön a tótok (Jazigések) éjszokról e földre rohantak, a már régen
fenállott város nevét *Aquincum* (Aqua quinquae = öt forrás)
maguk értelmükre fordítván, Wod — Wodina, vagy is Woda-nak
(viz) nevezték, s ezen tótoktól kölcsönözték öseink V betűnek
B re való cserélése által a Buda nevezetet. Bél Mátyás ²⁾ Buda
nevezetnek tót eredetét tanubizonyságokkal erősíti.

Kéza Simon (I. k. 3 c.) írja : Ethele hazajöven, Buda test-
vérét önnön kezével azért ölte meg, mivel közöttük a rendelt
határokat áthágta, és Sicambriát maga nevére nevezette, mely
cselekedete után a németek a várost Eteléről Echul vagy Etzel-
burg-nak (Attila városa) de a magyarok Budának nevezték.
Thuróczy hasonló véleményben van, — Oláh Miklós szinte ugy
véli. ³⁾

A hagyomány így szól : A hunnok vezérei midön Bléda
(Buda) s Attila fivérek, Mundzsuk fiai valának, ezek Pannoniá-
nak közös uralkodóiként tekintettek. Bléda szelíd, Attila heves
természetű volt, ez szerte járt győzelmes hadával, országot vilá-

¹⁾ Magyar szóelemzés 1812. 54 lp.

²⁾ In notitia Hung. nov III. R. 166 lp.

³⁾ In vita Attilae Cap. 12. Thuróczy Joh, Chron. Hung. p. 113. Bél
kiadása 1765.

got hódítani, Buda honn maradt kormányzóul. Ez alkalmat a pártosok felhasználva, ráveszik, tegye magát önuralkodóvá, Buda hajlott a kívánatra, s neve kikiáltatott. A hirre azonban testvére visszajött harczenéjével, s ott, hol most Buda áll, megütközött öcsésével. Buda csatatéren maradt, követői pedig megadták magukat, kiket büntetlenül hagyott, csupán szabadságukat hátrázta szorosabbra. Attilát vádolják, hogy azon okból ölette meg testvérét, hogy a viszony szétválásával önnevével nevezze el a várost. (Turóczy J. Cap. 17).

Buda nevét a németek a Baad, Bada, Bäden szóból magyarázzák, mivel itt fürdő helyek voltak, a német *Ofen* nevezetét pedig úgy vélik, azon körülménytől kapta, hogy nyílt helyen fekszik, magaslatairól ha a föld gömbölyüése engedné, még világosvárra is el lehetne látni. (Zeiler. Dugonics). *Ofen-Pest* nevééről ír Horváth István ¹⁾

Buda Thomas Ferdinand szerint szérecsen szó, *Buj* = indul. *Duj* = beteg, *Bujdui* = egészségindító, oly hely, hol a beteg az ásványos vizek használatától meggyógyul. (P. II. p. 44).

Ens és Heltai, mind Ó-, mint Uj-Budáról írják, hogy itt Budinusok lakhelye volt, ezek scythiai nép, Attilával jöttek [be, s ezek adták nevét. Így szól Bonfin is. ²⁾

Podhradszky József így fejtegeti *Buda* nevét. ³⁾ Ez a név *Buda*, buzát jelent magyarul, mely onnan tetszik meg, hogy a tatárok a buzát ma is budának hívják, a *buda* nevét pedig a francziák Blédának irták, kiknél a bléd buzát teszen. Bknj. Budunak írja, ha itt a végső *u* kihagyatik, *Bud* lesz a gyök, s a város neve Budvár, mint Bknj-vel körülbelül egykorú Albericus Monachus „trium fontium“ nevezi. Találtatik a *bud* gyök viz jelentéssel, nem csak a német *Bad*, phrigius *Bedu*, poenus *Bicsi*, tót *Woda* nevekben, de a magyar *Petze* (Pots) stb. szavakban is.

Bizoni Károly így ír : *Buda*, Bléda, az elsőbb Bud (od) — a = nagy emelet, vagy állam, *buda* = buv-ó vagy menhely, avagy vár, mintegy csoport, tüzhely. Bléda = nagy területű, tekergő, tekervényes — az, délről Gellért hegye, régente *Láto*

¹⁾ Pest régi *Ofen* nevééről 1810. mely szerint itt mészégető kemenczék = *Ofen* lettek volna.

²⁾ *Rer. Ung. Decad. I. Lib. 1. 1606. p. 24.*

³⁾ Béla király névtelen jegyzőjének idejekora 1861. 82–84 lp.

nevü, melynek barlangjában remetéskedett Jelek, Zoltán testvér bátyja. ¹⁾

Ó-Buda latán Aquincum nevét öt meleg forrásától (aqua quinquae) eredezteti, s ezek voltak a most is fenálló. 1. Békás-Megyer helységi, mely Péterhegy nevü szőlők alatt csergedez. 2. Ennek irányában egynehány lépésnyire a sikon napkelet felé néző. 3. Duna közepén a pesti és Margitsziget közti, mely csak dunaapadáskor látszik. 4. A mőstani császárfürdőbeli. 5. Szent Gellért hegy alatti Rudasfürdői forrás. Ezek a források maig „romai fürdőknek“ neveztetnek.

Hunfalvy János írja : A mai Ó-Buda eredeti magyar neve Etelvár, azaz vizvár, miből a németek Eczelburgot csináltak. Ez csak a hajdani Aquincum fordított neve, valamint a tótos Voda vagy Vuda is. Ezt a magyarok Budának ejtették ki, s Etelvár helyett utóbb Bndavárt is mondtak. A latin kronikában és oklevelekben a Sicambria név is előfordul, mely azonban a magyar nép között alig volt közkeletű. (Lásd bővebben Magyarország és Erdély képekben I. k. 1. füz. 8 lap).

Egy régi vers szerint :

— — — Buda vala,
Ki ez országot megvette vala,
Hogy az Árpád megholt vala,
Árpád után ő kapitány vala.

Lakhelye lön a Duna mentiben,
Pest ellenében, fenn egy hegyben ;
Arról nevezték ott a várost,
Duna mentében, kincses Budának. ²⁾

Nép szája szerint Attila távollétében Buda itt a kökapuk belsejére Attila nevét arannyal, külsejére a maga nevét „Buda“ ezüsttel vésette, Attila külharczaiból megjövé, hogy a külkapukon Buda nevét olvasta, öt mérgében leszurta, tettét akkor bán-ta meg, midőn belől saját nevét arannyal vésve lelta fel. — (Zveibär).

Budafa m. h. Baranya vb. nevét hajdan hires Buda főma-

¹⁾ Hagyományos adat, melyet több kutfők vallanak.

²⁾ Népdalok s Mondák I. k. 325—326 lp.

gyartól kölcsönzi. Igy Buda-fa, Zala és Pozsony vb. = Budafalva (1275).

Budaörs, Buda főváros mellett Örs vezér tiszteletére emelt hely. Heufler szerint : Der Name *Buda-Eörs* scheint so viel, als *Buda-örzés* zu bedeuten, da nachdem Mongollen Einfalle, ein kumanischer Wachposten hierher angesiedelt wurde. ¹⁾

Budvár meredek sziklás kerekhegy Udvarhely M. Vb. N.-Küküllő jobb partján. Az udvarhelyiek büszkeséggel említik, hogy Attila sokáig tartózkodott e helyen, s eme romok az „isten ostora“ testvérének, Budának nevét hordják. (Jókai közl. A székely nemzet Constitutiói stb. című gyűjtemény 276 lp. V. ö. Benkő Imago 19 p.)

Budakeszi n. h. Pest Pilis vb. Nevét „kéz“ szóból nyeri. kéz = felső végtag, kéz, mi oldalt van, keszi = valaminek mellette. Igy Buda-, Duna-, Ipoly-(mellett) Keszi. (L. Keszi). Häuf-ler igy magyarázza : ²⁾ Die ältere Form Buda-kézi und Buda-kéz, dürfte auf den Ursprung dieses Ortes weisen, indem nachdem Mongolen Einfalle gefangene Tataren, die sich sehr gut auf die Armbrust (kézij) verstanden, hier angesiedelt wurden. ³⁾

Budamér (Budimir) tót h. Sáros vb. állítólag Voda-mer, igy Kéza Simonban Blachus = Valachus, Beszprém = Veszprém, Bod = Vod stb.

Buda 1237 szn. Budafalva 1275 fu Pozsony vb. Budapatak 1284 fo Sáros vb. Buduvar Bknj. 1. Budawar Tur. 1. 17. Budatelke 1283 fu Kolos vb. — Buda = karó a mezei játétkban. (Tájszótár).

Bugatz tágas puszta Pest-Solt vb. A kirgisek földjén, honnét a magyarokhoz csatlakozott kabarok jöttek, van Bugatz folyóvíz, mely kun szállásra emlékeztet vissza. ⁴⁾ Bugatz folyóvíz melletti népről Bugatz-szállás, mint Szombatszallás = Szabatszallás. (Zsigmond 1423-iki oklevelében).

¹⁾ Budapest. 1854. Függlék 22 lap.

²⁾ U. o. 10 lp.

³⁾ Budakezi = Budaköze, mint Dunakeszi = Dunaköz, Sajókeszi = Sajóköze. (Stokay B. 1862 nov. 21).

⁴⁾ Ritter Erdkunde I. 780.

Buga 1216 V. R. 280 §. szn. cz. kicsinyítő rag. Buga = szarvatlan marha. (Göcseji szójárás).

Bugyi m. h. Pest Pilis vb. Bugy = forrásviz hangja (sonus aquae ferventis, scaturientis) bugyan = ebullit. Bugy-i = vizjárta hely. (Biró M. Miscae p. 346). Bugyit sokszor éri földárja. —

Bugy szláv szó, jelentése — leendő, még 1638-ban pusztá volt. 1726—1729 kezdtek megülni. Bugya = agg tölgyfának kerekas gyümölcse, melyből pipát csinálnak a gyerekek. (Göcseji szójárás).

Buják m. h. Nógrád vb. hegyektől környezett völgyben. Nevezetét a „bujok“ igétől nyeri, azon alapon, mert vára magasabb hegyek közt mintegy rejtek, buvóhelynek építetett legyen.¹⁾

Bél írja : Si vocis significationem sequaris, Slavonum opus, credas oportet, quibus Buják taurum (bika) significat. Aliis tamen hungaricum etymon placet, ut „bujók“, obsoleto vocabulo latebram ipsis notet (oly hely, hova elrejtőzni lehetett).

Egy népmese versbe foglalva így szól felőle : ²⁾

Buják vára fekszik Nógrád vármegyében,
 Hegyektől környezett gyönyörű szép völgyben,
 Hajdan ama híres *Mike* nádor birta,
 Ki a törvényeket csak kardjával irta.
 S ha valaki nem tette, mit akart,
 Annak Mike nádor önkezevel csavart
 Gúzszt s úgy megkötötte szegényt udvarában,
 Hogy a szó megakadt nyelvével torkában.
 Ellent mondani nem mert neki senki sem,
 Mert megharagudott oly rettenetesen,
 Hogy - . . stb.
 Ekkor minden élő lény eltakarodott
 Előle. Mikének udvari bolondja

¹⁾ Mocsáry : Nógrádmegye ismertetése. Vas. Ujs. 1861. dec. 15. 50 sz. közli rajzát is.

²⁾ Tatár Péter kunyhója 1857. 3. füz. 47 lp. Mike Comes Palatinus R. H. ex Comite Bicheriensi floruit sub Reg. Emerico 1201. (Corp. Juris. II. 221 lp).

Merte azt egyedül, hogy szemébe mondja
 Urának a valót, a jó kedvű Huba,
 Ki eszére nézve nem volt ám ostoba.
 Ez, ha Mike nádor haragtól kékülten
 Járt kelt
 Mivel felesége, gyermeki s eselédi
 Elbujtak ilyenkor, csak bátran lépe ki,
 S azt kérdezte tőle : Mike, hova bujjak ?
 Honnan a vár neve maradt szinte Buják.
 Ott áll most is stb.

Bujánháza oláh h. Szatmár vb. (L. Baján).

Bukócz, több hely e néven ¹⁾ majd mindegyik nagy bükkös, fenyveserdővel. (L. Bikk). Bukovetz oláh h. Temes vb. magyarul Bükkfalva. Sok nemzet a bikket képzelte istenük trónjául.

Bukorvány oláh h. Bihar vb. (L. Bokor).

Bulcs oláh h. Krassó vb. Bules (Bulsuu) ugyanazon személy, kit későbbi kronikáink, minthogy hagyomány szerint igen vérengző volt, *Verbulch* (Vér-bulcs) neveznek. Bknj. „Vir sanguinis“ (Cap. 53) Katona *Bulch*, Turóczy *Bulchu*, Aventinus *Bulcku*, Porphirogenita *Bultzu*, Cedrenus *Bulosudes*, Hepidanus *Putzsi*, Zonaras *Dologudes*. Bulcs, kitől több hely neveztetett el, származott Balogtól, Balog Zombortól stb. ²⁾

Verbules szó jelentéséről ír Podhradszky (Bknj. idejekora 1861. 90 lap). Bulcsu v. Bulusiedes = bucsu, bölcs, vallás stb. (Lenkey).

Buly m. h. Szabolcs vb. Tatárjáráskor buvó hely.

Bungerpatakja kis vízmeder Kentelke mellett Doboka

¹⁾ Bukócz néven orosz falvak Bereg, Sáros, Ung, Zemplén és Máramaros vb. tót falvak Abauj s Nyitra vb.

²⁾ Bonfin „Rer. Ung. 1606. Decad. I. Lib. IX. p. 133.

vb. 1070-dik évben Bunger nevű főkun itt megöletvén, feje e patakba dobott és a patak, úgy körüle egy ut és völgy, azóta nevét viselik.

Bunger = Buger = bulgár, oly szn. mint Hungaricus ke resztnév az ős régiségben. — (Podr.)

Bunya oláh h. Krassó vb. Eörs vezér utódául említetik 1046-ik évről Buchna.

Bur, Bura, több hely e néven. ³⁾ Bura szláv szó, jelentése fenyő és tágasabb értelemben erdő. Bura 1238 szn. Burianas = Burjanos 1255 hrvölgy Zemplén vb.

Busocz (Bauschendorf) n. h. Szepes vb. Poprád balpartján, több apró dombokkal, melyek hunhalmoknak neveztetnek. Német neve Bauschen = feldomborodni, Dorf = falu, Pauschen = küzdeni, viaskodni. Bauschendorf = feldomborosodott temetkezési hely, Pauchendorf = harczhely, hol a romaiak a hunnokkal küzdöttek meg. Sirhalmaik maig Hunnengräber = hunhalmoknak neveztetnek. — Tótok Busoveze, magyarok Busócz-nak nevezik.

Busiklicza h. Baranya vb. (E helynévről magyarázatot ad Hammer T. III. p. 636, ez felveendő lesz).

Bussa m. h. Nógrád vb. 1552-ben erős bástyás hely volt, de mint menedékhely „bus-a“ volt neve. Busa, Basa, Bás, Balás (Párizspapai). Előjö már 1248. 1249. Bus, Buus 1138. Busu 1216. V. R. 338 §. Buus 1229 u. o. 347 §. szn. Igy Bustelek fu Pozsony vb. Busa, mint baranyai szó, csiga jelentéssel bir. (Táj-szótár).

Bustyaháza o. n. h. Mármaros vb. = Pusztaháza, a mennyiben eleinte pusztán sószállítási épületek állottak rajta.

Buttyin M. V. Arad vb. (L. Bökkény).

³⁾ *Bur* erdő Nyitra vb. *Bur* erdő Pozsony vb. Tisza-Bura m. h. Heves vb.

Buza, Buzásd, több hely e nevezettel. ¹⁾ Buza gazdasági szó, mely már Ázsiában divatozott őseinknél, így Buza Buzaföld, Buzásd, mind buza termesztésre alkalmas földek. Castellum, Buza sziget (Hungar C. F. Oláh M.) Pouca de villa Buza 1219 (in ritu explor verit p. 219). Castrum Buza II. Ulászló oklevelében. (Catal. Bibl. Széchen T. II. p. 58). Buza h. Dobokában (Regest. Transilv. de a. 1702. M. S.) Haller György és Zsigmond testvéreknek szóló 1607-iki adománylevélben Buzamező. (Collect Benkőiana M. S.) Buziás M. V. Temes vb. már a romaiak „Centum putei“ nevezték. (Minerva 1830. 135 lap).

Buza h. Doboka vb. hajdanta százszok lakták, és neveztek Busendorfnak, város volt, honnét a falu felső végében egy kutat az oláh lakosok ma is „város kutjának“ neveznek. Buzendorf — mert mintegy két csucsos dombon emelkedett. Jelenlegi neve tehát a falunak nem a buza termékenységétől, ámbár azt is termi, — hanem a német Buzen nevezetből eredett s rövidült. ²⁾

Verőcze megyében a köznép Buzsa (szeglet) nevezi, hol a buza nem teremhet meg.

Buvópatak csörgő viz folyam Toroczko és Torda hegyek között Erdélyben. Nevét onnan kapta, hogy a folyam Toroczkonál szikla utjában el-, s 1 és fél óranyi ut után ismét feltűnik, — ez okból buvó patak, de a partjain diszlő természetes fák is fölötte oly ivboltozattá alakulnak, hogy alatta bujkálni látszik vad morajjal járó vize.— (Honderü 1846 II. félév 131 l.)

Bú (Alsó és Felső) p. Somogy vb. Hajdan Beó, Bew néven. Alapítása korát bizonytalanság fátyola fedi. Csorba János szerint ³⁾ e helyen a Bő nemzetségből „de genere Beu“ származott valamelyik ág a XIII. században alapító volt. (L. Bő).

¹⁾ Buza h. Doboka vb. Buzafalva tót h. Afbau vb. Buzafölde p. Veszprém vb. Buzásd p. Bihar vb. stb. Bombardi Kassához közel fekvő s maiglan *Buzafalu* nevet viselő helységet, buzatermelésétől hiszi elnevezettnek. (Topogr. Magni Regn. Hung. 487 lap).

²⁾ Hodor: Doboka megye leírása.“

³⁾ Somogy vármegye ismertetése, s Magy. tört. tár II. k. 88 lap.

Büd, Büdös, több hely e néven. ¹⁾ Búd = Büz, бүдös = бүзös. Büdös, székely föld közepén egy gyönyörű várrom, s még gyönyörűbb hegyi tó között egy hegy, 1 és fél öl magas s néhány öl mélységű üreggel. Nevét onnan kapta, mert teli van kénkövel, mely belőle mint reszkető délibáb párolog ki, halálal fenyegetve még a felette repülő madarat is. Valamikor tűzhegy volt, mint keblében kénkövet forraló hegyről ír Fichtel. ²⁾

Büdöskut horvát h. Soprony vb. mint német neve is „Stinkenbrun“ igazolja, itt oly kut létezett, melynek vize бүзös volt.

Büdösfá m. h. Baranya vb. бүзös, mocsáros vidéken.

Büd : Bud 1216. V. R. 292 §. fu Szabolcs vb.

Bükk, több hely viseli e nevet. ³⁾ Bük : Buk 1279 hn. Byk 1202 fu Borsod vb. Büki : Biqui 1019 hn. Byky 1203 fu Somogy vb. — Biky 1287 fu Soprony vb. Byky 1298 fu Zalában. (L. Bikk).

Büngösd. Ér, mely a Körösből szakad ki, s mintegy 3 mfdnyi folyása után Tarcsával szemben abba szakad vissza, közelében a megyeri s fási puszták határiban több helyt erdők és cserjék vannak. Neve eredetileg Bükkösd lehetett, a közelében levő bükkösöktől, mit igazol a hozzá közel eső Bikk-ere nevezetű ér is. (Szabó).

Bür h: Szabolcs vb. Bür = бүрү, Vas megyei, kemenesalljai járásbeli magyar szótárpótlék szerint „gyaloghid“ ⁴⁾ más tájékokon Bűrү = árkon keresztül nyujtott fá, melyen átjárni lehet. Bür = padló, der Steg. Bűrüs m. h. Somogy vb. Bűrüs h. Zalában, oly helyek lehettek, melyek árkolatokkal s hidakkal bírtak.

Bzincze h. Trencsén vb. Szlávbiani jelentése „Botfalva“ itt vágtak botokat a tótok s hordták széjjel.

¹⁾ Búd m. h. Szabolcs vb. Hernád-Büd m. h. Abauj vb. Büdösfá m. h. Baranya vb. Büdöskut h. h. Sopron vb.

²⁾ Von den Versteinerungen Siebenb. S. 122 stb.

³⁾ *Bükk* m. h. Zala vb. Alsó, Felső, Közép-Bükk 3 összeolvadt m. h. Sopron vb. *Bárdi-Bükk* p. Somogy vb. *Rükalja* m. h. Vas vb. *Bükösd* m. M. V. Somogy vb. *Bükösöd* m. n. M. V. Baranya vb.

⁴⁾ Tudom. Gyűjt. 1831. VII. k. 16 lap.

TARTALOM.

	Lap.		Lap.
Báb, Bába	129	Bajmocska	147
Bábahomok. Bábi. Bábafalú	130	Bajna	—
Bábafalva. Bábaszek. T.		Bajom	—
Bábolna	—	Bajor	148
Babot, Babony. Babád . . .	131	Bajoth	—
Bábaköve. Bábindal. Ba-		Bajtha	—
barc	132	Baka	149
Babolcsa	—	Bakabánya. Bakamező . . .	150
Babotya	—	Bakháza. Bakszeg	—
Babsa	—	Bakocza	—
Bács, Bács-ujfalva	133	Bakofa, Bakovár	151
Bácsfa, Bacska	134	Bakonybél. Bnkonyszeg . . .	—
Bacsko	—	Baksa. Baksaháza	152
Bacsó	—	Bakszer	—
Baczúch	—	Bakta	153
Badafalva	—	Bála	—
Badin	—	Bálán	—
Bádonfa	135	Balameriasza	—
Bagh	—	Balás, Balásvágás	—
Kis bagh	135	Balassa-Gyarmat	154
Bagamér	—	Balaton	155
Baglasallya	—	Balf	157
Baglyas	—	Balhás-Szilás	158
Bagód	—	Bálint	—
Bagola	136	Balikavára	—
Bagonya	—	Balkány	159
Bagos, Kutya-Bagos	—	Balla, Balavár	—
Bagota	137	Ballagito	160
Bágyog, Bágyon	—	Balmaz-Ujváros	161
Báj	—	Bályok	—
Baj, Baj, Baje	138	Balsa	—
Baja	138—145	Balog, Balogvár	162
Baján háza	145	Balomir	—
Bajcs	146	Balotafalu	163
Bajfalu	—	Baltavár	—
Bajka	—	Bálvánd, Bálványos	—
Bajmak	—	Bálványoshegy-vár	165
Bajmocz	147	Bálván szakálos	166

	Lap.
Bán. Bánostor	166
Bana	167
Bánfi-Hunyad	168
Bánk	—
Bankháza	—
Bánom	169
Bánya. Új-Bélabánya	—
Bár	171
Barabás	—
Baracs. Baracska	—
Baracza	172
Baradla	—
Baradna	173
Barakony	—
Báránd	—
Baranya	173—179
Barátfa	179
Barátfertő. Barátfalva	180
Barátköve	181
Barbacs	—
Bárcza. Barczika	—
Bárd	182
Bárdospart, Bártfalva és Barka	183
Bárkány	184
Barkaszo	—
Barko	—
Barnag	—
Bárod	—
Barok	185
Barom	—
Bars	186
Bársonyos	—
Bart. Bartova	187
Basahalom. Basaharcz	—
Basakutja	188
Baska. Baski. Basko	—
Bást, Bástyánka	—
Báth	—
Báta. Bátaszék. Bátfa	189
Batta	—
Batiz. Batizfalva	190
Bátony	—
Báthor. Nyir-Bátor	191

	Lap.
Bátya. Bátyok	192
Battyán. Bottyán	—
Batuza	—
Bazing	193
Bázs. Bazsi	—
Becse. Beche	—
Becskerek	194
Bécz. Béczalja	195
Beczko	—
Béd. Bedő. Bedelő	196
Beicz	—
Béka. Békás. Békató	197
Béke. Békés. Beketfa	198
Bél-Bél-Zerind stb.	199
Béla-bánya-palota-ut stb.	200
Beled	202
Belény. Belényes stb.	203
Belezna	204
Bélfenyér	—
Belincz. Bellus	—
Béltek	205
Belvárd	—
Bély	—
Bénhegye	—
Bene. Benedekfalva	206
Benicz. Benicze	207
Bény. Bénye	—
Benyov v. Urbanov	—
Benyus. Benyusháza	208
Bér. Bércz. Berczel	—
Berdárka	209
Bere. Bereczk. Beretzki	—
Bereg. Berek. Beregszász	210
Berencs	211
Berény. Jász-Veres-Lovas- berény	212
Berettyo	213
Berg v. Perk	214
Berke. Berkenye. Berkesz	—
Berzencze. Berzova	—
Besenyő telepek	215—225
Beszter. Besztercze	—
Betekincs	226
Bethlen	227

	Lap.
Bezenye, Bezi, Beznye	227
Bézs	—
Bia	228
Biberludl, Bibersburg	—
Bicse, Bicske	—
Bielipetok	229
Bihar	—
Bikács	230
Bikafalva	—
Bikal	231
Bikk, Bikszád	—
Bilke, Bille, Billeg	232
Birincsek	—
Birohalom	—
Bisse, Biszterecz, Bisztra	233
Blindenburg	—
Bocsa, Bocsár, Bocza	234
Bod, Bodvár, Bodajk	—
Bodmér	235
Bodo, Bodok, Bodolo	—
Bodonez, Bodony	236
Bodor, Bodrog	237
Bodva	238
Bogád, Bogáth	—
Bogárd	239
Bogdány	—
Boglár	—
Bogy, Bogyiszló	240
Bohus, Bohusdombja	—
Bojár, Bojársbiz	241
Bojt	—
Bokaháza, Bokod	242
Boklenso	—
Bokor, Bukor	—
Boldog-aszonyhalma	243
Boleráz, Bolesso	244
Bolgárom	—
Bolhát	—
Bolmán	245
Bolondvár	—
Bondvár	—
Boncz, Bonczesd	246
Bongárd	—
Bonya, Bonyhád	—

	Lap.
Borbála, Borbásszállás	247
Borberek, Borbolya	—
Bor, Boros, Borkut stb.	248
Borostyánkő	249
Bóroszló, Borosznok	—
Borova	—
Bors, Borsod, Borsova	—
Borz, Borzova, Borzavár	251
Bot, Botfa	252
Boszorkány	252
Boz, Boza, Bozok	254
Bö, Beő, Böcs, Bőd	255
Bög	255
Bökény	—
Böny, Bőös	256
Bölske	—
Börcs, Börhegy, Börkös	257
Börzsöny	—
Böszénfa	—
Böszörmény	—
Branyiczko	258
Brasso	—
Brátka	—
Brezo, Brezno	—
Brod	—
Bruch, Brusznó	259
Brusztüreszk	—
Bucs, Bucsuháza, Bucsava	—
Bucsecs	—
Buda, Budakeszi stb. 260—263	263
Bugacz	263
Bugyi	264
Buják, Bujánháza	—
Bukocz, Bukorvány	265
Bules	—
Bungerpatakja	—
Bur, Bura	265
Busocz, Bussa Bustyaház	266
Buza Buzásd	267
Buvopatak	—
Bü, Búd, Büdös	—
Bük, Büngösd	268
Bűr	—
Bzincze	—

A

C betűvel kezdődő helynevekről.

Jelige: Óskori helységek neveit lásd, honnan erednek,
Nagy lehet az majdan, még a mi most töredék.
néh. *Idősb Réső Ensel Sándor.*

ELŐSZÓ.

1861. évben adtam ki „Helynevek magyarázója“ című 32 füzetre terjedő anyaggyűjteményemből az **A** betűvel kezdődő helyneveket és azok magyarázatát; utána 1862. évben a 2-ik füzetet, a **B** betűvel kezdődőket.

Habár előfizetőim száma a 300-at meghaladta, beszüntettem a további füzetek kiadását, mert előfizetőim csakis 2 füzetre irtak alá. Megszűnván további kötelezettségük, az úttörésnek ezen két füzet kiadásával eleget véltem tenni s a magyar tudományos akadémiára hagytam a munkálódást, mely már 1833. évben pályadíj kitűzésével kezdte meg e téren a gyűjtést, minek eredménye 57 év lefolyása után nagyszerrű gyűjteménnyé nőhetette ki magát.

A magyar tudományos akadémia történelmi bizottsága 1888. évben Pesty Frigyes által ki is adatta a külföldi tudósok által szorgalmazott régen várt gyűjteményt „Magyarország Helynevei“ cím alatt, mely **A** betűtől **Z**-ig vezetve, 447 lapra terjed. Terjedelmére impozáns, de beltartalmára csakis az orsz. statiszt. hivatal által időközönként kiadni szokott helynévtár számba mehet.

Átlapozván azt, úgy találtam, hogy igen csekély a helynév-magyarázat, melyre annyi év után a szakember a fősúlyt fektette. Így az **A** betűből 5, a **B** betűből szoros számítással 21, a **C** betűből nem több mint 16 helynév van megmagyarázva. Parturiunt montes, nascitur ridiculus mus. Erre a bírálatot megírta Réti László, ki az „Erdélyi Híradó“ mult évi 52—53. számaiban körülbelül így szól: „a mű nem felel meg a választott Grimm-féle devisenek, mert alig van benne magyarázat és a mű nem csak silány, de értéktelen, fele része egyszerű lajstrom és ha művéből a magyarázatokot kellene csak megtartani, a 30 ívre menő nagy kötet 2—3 ívre apadna le, az is másokéból összeszedve stb.“

E téren 57 év után is látva az ingadozást, a határozat-

lanságot, a melyből még a m. tud. akadémia sem tudott kibontakozni, elhatároztam tisztán a névmagyarozatnál maradni, azt folytatni s 27 év óta heverő anyag-gyűjteményemből a 3. füzetet, a C betűvel kezdődő helynevek magyarozatát kiadni s az olvasó közönségre bizni, hogy ezen újabb füzet helyt foghat-e Pesty munkája mellett és érdemes-e arra, hogy a további füzetek megjelenjenek vagy megsemmisíttessék az anyaggyűjtemény.

Zürichben Egli J. J. tanár, ki felső megbizást kapott összegyűjteni Európaszerte a helynév-magyarozatokkal foglalkozó írók neveit és azok műveit; nálunk pár év előtt a „Pester Lloyd“ szerkesztőségéhez fordult nyomozni a Magyarországon e téren működő írókat, a szerkesztőség készséggel közölte a lapjában 1859. évben „Erklärung ungarischer Ortsnamen“ című közleményemet, a mely bővítve 1877. évben külön füzetben jelent meg, mire a német tudós hozzám írt levelében e szavakkal válaszolt: „Der kleine Aufsatz ist für mich ein Goldkorn, wegen der neuen Einblicke, die er gewährt“ stb. Ezen külföldi elismerés a sebet, melyet úttörő munkámért hazámban kaptam, enyhítette és e füzet kiadására szintén buzdításul szolgált.

Öndicséret nélkül, de őszintén szólva, ha a füzetek kiadásától elállottam is annyi idő óta, mégis 27 év alatt tettem annyit e téren, hogy vidéki lapokban abc-rendben folytonosan közöltem helynév-magyarozatokat, úgy a mint a vidéket és környékét az érdekelhette. Megyeszerte úttörést szándékoztam eszközölni, de a közöny miatt, kivéve Nyitra megyét, nem nagy eredménnyel.

Ebből láthatja a tisztelt közönség, hogy engem a további munkálódásra tisztán azon ambitio ösztönzött, hogy megmutassuk a külföld előtt, hogy mi e téren sem vagyunk hátra.

Fogadja az olvasó oly szívesen e művecskét, mint a mily örömmel én azt nyujtom s a melynek fogadtatásától teszem függővé a további füzetek megjelenését, melyeket néhai édes atyám, mint e téren első buzdítóm, feledhetetlen emlékének szentelek.

B u d a p e s t, 1890 május 25-én.

R. E. S.

ELSŐ RÉSZ.

Népszerű helynévmagyarázatok.

Csáki-barlangja. Zsibó mellett a Szamos bal partján, Klicz falu határán, erdős hegyek közt üreg. Nevét gróf Csáki Istvántól vette, ki a XVII. század legelső éveiben Bátori Zsigmond fejedelem mellett Basta ellen harczola, mint az ellenzék vezére, s miután pártja legyőzetett s várait bevevék, ide a barlangba vonta be magát. (Köváry: Erdély földje ritkaságai, 111. l.)

Csalatornya, Erdélyországban a Nagy-Mál oldalában, a Hargita havasai között. Óriás, toronyalakú kőszál. Van ott több is, de ez kiválik közülök; nevét régi időből a tatárokkal való harczból kapta egy székely vitéztől Csalától, így éneklí ezt egy 1812-iki vers:

Régen e kőszálnak tornyos tetejére
Hágni szokott Csala vitézi szemlére
S vigyázott itt tatár Khán intézetére,
Míg élt, veszély nem is jött székely seregére.

Csala vitéz történetileg nevezetes fi volt, a tatárokat ő verte ki Erdélyből s midőn azok sietve vonultak vissza, a kőszálról nézte őket, innét kiáltozta le a jó hirt társainak; — de —

Akkor lába alól a kő omladoza,
Nyakra-főre esvén halállal áldoza.

(Vahot I. Nagy képes naptára 1855.)

Csallóköz. Sziget a Duna ágyában, Komáromtól fel Pozsonyig. Hajdan Aranykertnek hívták. (L. Helynevek magyarázója, I. füz. 66. l.) Hagyomány, hogy tündéri lakvidék volt, mielőtt magyar telephely lett, s az avarringek színhelyétül választatott, aranyhajú tündérek laktak, jártak s keltek itt; tája oly gyönyörű volt, hogy aranykertnek neveztetett, tündér Ilona mint hattyú uszkálta körül, s bent palotáik arany- s gyémánttól ragyogtak. Mai neve Csallóköz újabb s egyenesen a Sellő név magyarzatából jön, mely mythoszi értelemben „vízszellem“. A régi magyar vers szerint:

Oltalmát ha kéred a menynek Urának,
Sellők sem tündérek ám neked nem árthatnak.

Sellő = gyorsan, tündérlen vonuló vízi tündér. (L. Ipolyi A.: Magyar mythologia, 98. l.)

Csallóközről egy más tündérregét közöl Csapó Kálmán; e szerint a sziget Mogyorósi birtoka volt, ki tündér Ilonára leleskedett, s midőn kéjben úszó szemekkel nézett reá, az őt megátkozta:

Átok reád és a földre,
Melyen eddig laktál
Nem érdemlett boldogságban,
Örömben osztottál!
Csaljon meg legszebb reményed stb.

Az átok megfogamzott, Mogyorósi nem nyert feleséget, terményeit elvitte a Duna árja, reményeiben mindig csalatkozott

S az átokról Csallóköznek
Hívják a vidéket.

(L. Napkelet 1858. évi 29. sz.)

Csanád. Megye és város e néven Schwastics leirván Szent István idejében Achtum lázadását, ki ellen Kalocsán kellett összegyűjteni a sereget, emliti Sunád vitézt, ki legjobb vezére volt Achtumnak, s ki vetélytársai irigykedése miatt Szent Istvánhoz pártolt át és megkeresztelkedett. Ez győzte le Achtumot és neki jutalmul Maros városát adá vidékével együtt, megparancsolván, hogy az róla neveztessek Sunádnak.

Hasonlóan írja le Vasvári Pál Csanád elnevezését. (Tört. tár 1848. I. f. 104. l.)

Egy vers így tartja fönn nevét a régi várnak, mely a megyének is nevet adott:

Fönn magas hegy lombos ormozatján,
Hol villámos fellegek nyugodnak,
Állt egy vár dicsően ősi fényben,
Mint egy emlék ezredév sorából
És a várat ős Csanád uralta,
Ős Csanád, a hírneves magyar fi stb.

Ezen történelmi helyről beszély alakban ír a „Szegedi Híradó“ 1861. márczius 22—24. számában.

Csárda-gát, Földesen Szaboles m.-ben; gát, mely mellett hajdan csárda állott. (M. Ny.)

Csarnóháza. Falu Biharban. IV. Béla idejéből nyeri nevét Csarnó nevű Bántól s házától.

A mongol Khán, kinek nevét a rege is elfeledte, Sajónál pusztított, katonái ezreivel felkerestette a barlangokba mene-

külteket és véres halált osztott vasa mindenfelé. Ujongó vad csordája már a Bánlaki barlangot ostromlá, midőn onnét egy szép hölgy, Lenke, Csarnó leánya, tört elé 150 elszánt vitézzel. A vitézek elhulltak, Lenke előtt leereszkedett minden fegyver; a khán indulatainak szánta őt, ám de maga kereste a halált, kardjával véget vetett életének. Mondják: a khán megmosatta és sátorába vitette, három nap és éjjen éhen-szomjan siratta e szép hölgyet, aztán elvonult felégetvén mindent, csak a csarnói magánlakot hagyta meg Lenke iránti kegyeletből. A kis házat rég elporlasztotta az idő, de a falu, mely körötte épült, Csarnóházának nevezetik. (L. Bonyhai J. Vas. ujs. 1856. 21; 51. sz.)

Császáremlék Arad m.-ben, Radna M. v. határában egy hegyesúcson kőoszlop. A legszebb helyen emelve beláthatni az egész vidéket s alatta mint ezüst szalag a Maros folyó csillog. Az emlék II. József császár tiszteletére áll, ki e helyen a Ferencziek kolostorát s gazdaságukat látogatván, a szép vidék s a jó rend látására így kiálta fel: Mint császár még nem látam ily szép tájat.

Császártöltés. Falu Pest m.-ben kalocsai járásban; a néphagyomány szerint II. József császár alatt Dél-Németországból hozattak ide telepések, kiknek vezetőik Schweibert nevűek voltak, ezek a robotolástól mentességet nyervén „szabados“ nevet kaptak és főérdemük volt, hogy az Őrjegi tó mentén a vízár ellen magas töltést emeltek, mely 20 ölnyi mélységbe nézett alá, ezt ők II. József császár tiszteletére és emlékére nevezték el, úgy a községet is, melyet ott alapítottak. (Községi tudósítás.)

Csata, falu Bars m.-ben. Krisztus után 174 évvel volt itt Marcus Aureliusnak a szövethkezett ellenséggel végesatája, hol monda szerint nem a római fegyverek, hanem a keresztény „legio fulminatrix“ imája következtében támadt sűrű villámok és záporok nyerek meg Róma részére a diadalt. Ezen csatától nyerte emlékezetét. (Höke Lajos közleménye.)

Csatalja = Csataalja, f. Rigicza környékén. Itt nagy csaták voltak, tanusítják ezt a Gara és Vaskút között levő dombok, melyek egykor sánczok voltak. (Rigicza és környékének leírása.)

Csatárvár, Zala m.-ben, erdőség között régi várrom. A néprege mondja róla, hogy nevét egy dúsgazdag Csatár nevű fiútól kapta, ki szerelmes volt egy Váliczka nevű pórleányba, s mivel ezt hűtlenül elhagyván egy úrhölgygyel kötött frigyét, a nemezis azzal boszulta meg, hogy házassága magtalan és kietlen lett. (L. „Regélő“ 1843. 15. sz.)

Sok század elviharzott
Édes hazánk fölött,
Most romokban áll Csatárvár
Erdő s hegyek között.

Cseh kút, Tura községben, Pest m.-ben. Hagyomány szerint csehek építették a templom közelében, melynek falai most is lőrésekkel vannak ellátva. (M. Ny. III. k.)

Cseh, Csehi stb. néven előforduló helyekre vonatkozólag Hőke L. írja, hogy 1268-ban II. Ottokár cseh király a morva síkon megöletvén, a győző magyarok Csehországból foglyokat hoztak s e foglyoktól származott egy-két csehvár.

Csehvár, ős várrom Heves m.-ben. Hajdan Tószegnek hívták. Nevét Mátyás király idejéből nyeri, midőn ide az országból kiutasított cseh rabló Uderszky vont a vissza magát és szerelmi kalandot űzni az ősz Bertholdy szomszédhoz járt át, kinek Etelka nevű leányát akarta magáévá tenni. Az ellene tett panasznál a király meggyőződést akarván szerezni, Pál diák néven látogatta meg Uderszkyt, ki éppen vártornyába vonszolta fel Etelkát, de ebben meglepetvén köztük küzdés támadt és már-már kétes volt a kimenetel, midőn Héderváry vitézeivel behatolt a várba s Uderszky torkába verve a sipját; őt foglyává tette, a jó király pedig a megmentett Etelkát maga vitte ősz apjához vissza. (L. bővebben „Visszhang“ cz. lapban, 1855. 20—21. sz.)

Csekészné bokra. Keő és Hercegszőlős közt, bokros hely, monda szerint Csekészné nevű asszony a legényekkel mulatgatott itt. (Gozon L.)

Csele patak, Mohácsnál ömlik a Dunába. II. Lajos király ebben lelte halálát. Bozótok közt csörgedezvén, tévelygős folyása miatt Csaló vagy Csele pataknak hívják.

Csengő barlang, Torna megyében, bérezüreg. Erről érdekes mondát közöl Toupa s a barlang nevét onnan magya-

rázza, hogy miután a hang csengve-bongva tér vissza a kiáltó-fülébe :

Jámbor éltű népnek ajkán
Csengő barlang a neve.

Csepel sziget Budapest alatt. Kilencz falu s egy város van benne, nevét Anonymus szerint onnan vette, hogy a honfoglaláskor Árpád egy Sepel nevű vitéznek, kit főlovász mes-terévé tett, adta ezt a szigetet, hogy itt a harczi lovakat legel-tesse, ki is itt elhalálozván nevét a sziget mai napig megtar-totta. (L. Anonymus XLIV. f.)

Csepel, falu Somogy m.-ben. Szászy István szerint a nép-rege mondja róla, hogy Kupa felkelő vezért és népét e helyen csépelték el. Kupa futásáról szintén ő egy regét közöl, mely ezen három falu Köttse, Szólád és Szárszó keletkezését és ma-gyarázatát mulatságosan adja.

Cserepes, Halas városa alatt levő tó, mely nyáron ki szo-kott száradni és feneke feleserepesedik, mert székes. (M. Ny. IX. k.)

Cserhalom, történeti emlékü hely Kerlés falu határában Doboka megyében. Hajdan esererdőkkel volt borítva, a mely-től a széphalom kapta nevét. Ma is van csererdője.

Mezeje 1070-ik évben Gejza és László hercegek diadal-mának büszke tanuja. (L. Vörösmarty Cserhalom című költe-ményét.)

Cserhát-dombsor, Pest m. alsó részében. Nevét a rajta diszlett eserfáktól kapta, mely az ősnémet népnek kedvencz és nemzeti fája volt.

A cser levele pedig, mely szivalakú, földművelőknek jel-vénye. (Lonkay olv. könyv II. köt. 1855. 742 l.)

Csittfalva. Székelyföldön. Hagyomány szerint, midőn őseink elfoglalták e helyet, itt egyik csapatvezetőnek a lova elfáradván megállott; hiába nógatta csitt, csutt szavakkal, a ló nem mozdult. Népe ezt jó előjelnek tartván letelepedett. (L. Orbán. Székely.)

Csimbalás. Bethlenfalván, Udvarhelyszéken. Régente a falu ifjúsága ide járt ki játszani, ilyenkor két egymáshoz kö-zel álló sudarra hintát kötöttek; történt, hogy egy alkalommal a lehajtott sudar visszapattant s bizonyos Balás nevű ifjút a

kezében levő kötélnél fogva felcsaptatott, tehát csüngött Balás, innen: Csímbalás. (M. Ny.)

Cset, népes hely Bereg vármegyében, Száldobos máramarosmegyei és Szaniszló, szatmármegyei helységek mellett. Árpád idejéből nyerik nevöket; Árpád Borzsa várát hangversenynyel vette be a rege alapján, hol dontói művészek zengének halotti dalokat. Lehel kürtjével, Szaniszló és Cset hárfával, Kadas czimbalommal, Kádán s Béla fuvolával, Száldobos óriási dobbal működtek. A zené andalító volt, a vár hódolt. Milota átadta Borzsa kulcsait. Árpád a hat művésznek terjedelmes pusztákat adott, melyek most nevükről elnevezett helységek. (Községi közlemény.)

Csikvár, máskép Szabad-Battyán Fejér vm.-ben. Midőn a török uralta a hazát, állítólag itt Csik nevű török barát lakott. Horvát J. szerint, midőn a törökök Fehérvárból kiűzetek, itt akartak állást foglalni, de Csik nevű magyar megátolta szándékukban. (Tud. gyűjt.)

Csittar, helység Nógrád vm.-ben. A monda szerint a török-tatár világban itt erősség állott és a kirendelt őrségnek jel-szava volt „Csit — tar“, a mi a tatár jövetelére való figyelemzetést jelentette. Van e néven puszta Hont és két falu Nyitra megyében. (Gyura László közlése.)

Czibles, 6000 láb magas hegy Marmaros vm.-ben Remete falu mellett. Kőváry szerint nevét a rómaiak idejéből tartja fenn. A rege róla azt mondja, hogy Cibele a mythologia szép istenasszonyának egyik papnője itt élte magányát. Vele szemben van Junohegy, mely Juno tiszteletére van elnevezve. (Erdély ritkaságai, 54. 86. l.)

Cziczikai dülő, puszta Locsod mellett Pestmegyében. Nevét vette hajdan a csárda czimeretil festett macskától. (L. Pesty F. helynevek 77. l.)

Csipkés tető. Kővágó Eörsön. Fölötte sok csipkebokor. (M. Ny. X.)

Czigánd, falu Zemplén m.-ben. Történeti adatok szerint Zsigmond király alatt jött be ezen ázsiai népfaj Hindostánból, a honnan a mongol Timur kergette ki őket. Ezen kóborló czigánynépségnek több helyen jelöltetett ki szállás és hol meg birtak állapodni, a szállásnak nevet adtak. Ugy lett Czigányesd,

Czigányfalva, Czigányócz stb. A Báthoriak Erdélyben oltalmuk alá is vették őket. (L. Grellmann: Histor. Versuch über die Zigeuner.)

Czigányasszony. Zayugrócz mellett kőszikla, nevét a fekete asszonyhoz és gyerekekhez hasonlító szikla, rege szerint egy cigányasszonytól kapta, ki piszkos, fekete fiát könyöradományból nyert kenyérrel tisztítva akarta megfehéříteni, a jótékonyság istene Baron kővé változtatta. (Br. Mednyánszky L. adataiból.)

Czigány havasa, erdős hegy Erdélyben, Sebesvár mellett közel ördög völgyéhez (Gregyina drakuluj). Monda szerint Dárius oroszlánoktól őrzött kincseit itt fedezték fel a cigányok.

Czigányok siralma, sziklaszoros Marmaros m.-ben, nem messze Szurdoktól az Iza partján. Itt a mult században tömredék cigány lelte sirját, kik Moldvából rablás, pusztítás végett csapván be Marmaros megyébe, az itt lakó oláhok itt őket leverték és számosan itt lelték sirjukat.

Czinege völgy, dűlő neve Szuhafő határában Gömör m.-ben, nevét egykori birtokosa Czinege Miklóstól kapta a XIV. század elején.

Czira korcsma, Makó határán; a régi gazdáját Czírának hívták. (M. Ny. IX. k.)

Csókakó, falu Fehér m.-ben. Nevét a Zsigmond alatt élt Hédervári Kont híres nemesnek szolgájától nyeri, ezt Csókának hívták. A király büntül róván föl neki, hogy az általa lenyazott pártos urát siratta és őt, a királyt, szidalmazta, e helyen lefejeztette. A néphit szerint a legördült főt barátai elvitték Tolnába és azon helyen, a hol most Csókafő pusztája van, temették el.

Más monda róla az, hogy Hunyadi János kormánya alatt itt egy remete lakott, a ki e helyen nevelt fel egy talált gyermeket, ki már ifjú korában Nándorfehérvár alatt harczolt, a honnan visszajöve nevelő atyját haldokolva találta. Egy sziklaodú felett, melyben őt el is temette, látott repdesni egy csókat, melyet nyilával lelőtt s mikor az odúba nézett, a madár mellett egy fényes követ és arany lánczot pillantott meg, hasonlót ahhoz, melyet nevelő atyjától nyert és nyakán viselt.

Ennek árából, melyet a kincstár váltott magához, emelte a „csóka“ és „kő“ emlékére Csókakő várát.

Igy eredt Csókakő Fehér vármegyében
S híres lett arról későbbi időben.

Csóktábla. Gömör vm.-ben Olaszin túl földrész, melyet a hatalmas és különös szeszélyű Bátori Zsófia egy paulinus barát-csókért ajándékozott el, innnen az elnevezés s a monda, mely most is él a nép ajkán. (Életképek 1846. I. 335.)

Csókakató, pusztá Kiskún m.-ben Laczháza mellett. Monda szerint Kún László király, ki nagy barátja volt a kúnoknak és elszerette azoknak feleségeit és leányait, ezt a pusztát egy Kató nevű szép asszony csókjáért adományozta e törzsnek és innen maradt fönn e név.

Csontház, az aggteleki barlang egy része, a hol most is felhalmozva embercsontok hevernek, a tatárjáráskor menhelye volt a környékbelieknek.

Csoronföldre, h. Zala vm.-ben. A törökök midőn hadjáratot tesznek, időt szoktak kitűzni valamely hely megvétele s mondják, legyen csorok, azaz vak, ha e helyet be nem vesszük. Konstantinápoly felé van Csorkon görög pusztavár. (Komáromi János diáriuma.)

Csöcskút ; azt mondják, egy anya fedezte fel, kinek teje elapadt s a forrás vizével oltotta siró csecsemője szomját, s innen van a neve. (M. Ny.)

Csorda-uccza, Veszprém városban. Ezen hajtják ki-be a csordát. (M. Ny.)

Czokihegy Nógrád vm.-ben Told mellett. Nevét a monda szerint Mátyás király idejéből nyeri, ki szép nejével erre utazván, e hegy előtt lovai megállani voltak kénytelenek és már visszatérni akart, mikor az erejéről híres Toldi odaugrott és fejszéjével utat tört e szavakkal: „Czoki te púpos hegy!“ és esinált a nép örömeire toldott-foldott utat, melyen a király átvergődhetett, a miért jutalmul „Told“ falut kapta. Lisznyai versbe írta ezt a mondát, záradéka ez :

Most is láthadt a Czoki hegyet,
Nevét innen vette,
Maga keresztelte.

Csődör homoka, dülő Kecskemét határában jászajajosi pusztá felé. Nevét azon körülménytől kapta, hogy hajdan a

most homokos talajon legelő volt és azon a város ménese legelt. (L. Hornyik: Kecskemét város története 1860. I. 204. l.)

Csősz, h. Veszprém vm.-ben, devecseri járásban; szép csősz lakta, kihez a leánykák eljártak, innen mellette Jánka-falu, ezekkel bejárt az erdőbe beszélgetni, üldögeálni. Nem messze tőle maig Üllő-fa helység hirdeti e mondát. Csősz h. v. o. Cseszneki járásban. (Községi közlemény.)

Csőrsz-árka. Azon árok, mely „Csőrsz“ néven neveztetik, Pesten felül a Dunánál kezdődik és megy Hatvan felé, azon alól pedig Arokszállásának, onnan Egeren s Tokajon alól Ároktőnek, onnét kanyarodik a Tiszának, azon innen pedig Fehértón alól, a debreczeni nagy erdőn jövén keresztül, a n.-létai határnál, részint Arad, részint N.-Várad s Temesvár felé folytatatik és Szemendrián alól mintegy 3 mfddel a Dunánál végződik.

Szalay írja: 889-ben görög hajókon kelt át a Dunán Árpád, és Csőrsz vezért maga mellé vevén, három izben támadá és győzé meg a bolgárságot. Bknj szerint: Csőrszszel túl a dunai oldalon működött Árpád s az általa emelt Csőrsz vár neve Szabó K. szerint feledésbe ment, annak hol voltát meg nem határozhatni.

Sokféle népmonda kering ezen árokról, de legérdekesebb Tompa Mihályé, mely költeményben van leírva. Ő így adja: Az agg rege szerint, sok tenger év előtt, előbb mint magyar nép e szép hazába jött, a kósza Longobárdok királya Rád vala, történt, hogy ez kemény csatába szállt, s frigyeknek hívta Csőrszöt, a szép avar királyt; — Rád s Csőrsz halálcsapást adtak elleneiknek, osztozásra kerülván a sor, Csőrsz jutalmul egyet kért, Rád úr leányát, a szép Délibábot, mely beszéden Rád meghökkent, gondolkodott, végül így felelt: Nem bánom, legyen leányom menyasszonyod; de birni csak úgy fogod, ha vizen viszed haza. Csőrsz ekkor talpra állítá hadát, égett a munka, s mély árok hasadt a dolgos sereg nyomán, s Tiszától a Dunának vett mezőn futást; a munkánál Csőrsz mindenütt jelen volt, így munka közt történt azonban, hogy vészes éjszakán lováról az ég tüzese villáma üté le hirtelen, mire meglankadott a nép s legott pihenni tért, megátkozván az árkot sok fáradalmiért.

Csörsz-árkáról egy kis füzetet irtam, mely megjelent 1875-ben és abban minden addig ismert és reá vonatkozó adatot közöltem, azért itt bővebb magyarázatot nem adok.

Csösz-árka Erdélyben, Székelyföldön, Oláhország felé eső árok. Eredetét a Hunnok idejéből veszi, itt midőn a Havasalföldről bejöttek és e hazát elfoglalták, barmaikat és értéke-sebb vagyonukat nem vihetvén a harezba, itt rakták le és hagyták őrizet alatt. Ezt vigyázó = csösz-ároknak nevezték.

Csudakő Erdélyben, a már leirt Csalatornya mellett barlang, mely nevét azon körülménytől kapta, hogy a bejárattól labirinthyszerű mélyedései és boltzatai vannak és roppant kiterjedésű ürege a tatárjáráskor a menekülőket fogadta be és csodásan mentette meg. Most Almási nagy barlangnak nevezik. (L. Magy. Encyclopaedia.)

Csura, falu Aradban. Pernovának is hívják. Hajdan a pálosok birtoka volt és ezeknek magtára és csürje állott rajta, melyet a nép elferdítve Csura-, Surának nevezett. (Fábiány közleménye.)

Czigánydomb; Veszprém város határában egy domb, melyen cigányok laktak. (M. Ny.)

Czimerfok, Szeremle helységben Pest m.-ben, vízfok. A rege róla az, hogy lakossága a ráczoktól sokat szenvedvén, egy izben, mikor azok reá törtek, legjobban megijedtek a fehér népek, kik, vasárnap lévén, akkori szokás szerint hajadoni czímerül homlokukon fekete bársony szalag ékességet hordot-tak és futás közben e helyütt a hidon nagyon összegyűlvén, a hid alattuk leszakadt és a vízfokban lelték halálukat. A sok czímeres hajadon nevéől vette fel nevét: Czimerfok. (Jakut János szeremlei bíró közleménye 1863-ból.)

Charleville, falu Torontál m.-ben. III. Károly és Mária Terézia alatt bolgár, olasz, spanyol, sőt francia gyarmat is hozatott e megyébe s ez utóbbiaktól öt helység népesült meg. Hihető, hogy e hely Károly király nevet viselő falu, azaz francziául „Charleville“. (Bárány Ágoston: Torontál megye hajdana.)

Chernelháza, magyar helység Sopron m.-ben. Chernel család birta, mely az Árpád korszakból ered s valószínű, hogy nevét Chernel Miklós idejében vehette fel. (Nagy Iván: Magyarország Családai III. 25. l.)

MÁSODIK RÉSZ.

Ethimologia, történelem, földrajz stb. alapokra
fektetett helynévmagyarázatok.

Csaba. Több hely viseli a nevet. Így Pest m.-ben, Rákos-Csaba, Pilis-Csaba, Békés m.-ben Békés-Csaba stb. Atila hun fejedelemnek volt Csaba nevű fia, kit Irnáchnak is neveztek. Ennek nevét hozzák kapcsolatba a Csaba nevet viselő telepekkel, de arra döntő adatok nincsenek.

Dugonics szerint csa = sereg, ab = apa, csapat apja, innen csapat.

Zsidó nyelvben is Tzaba = sereg. Saba nevet visel az araboknál egy nép is. (Jahrb. der Lit. XXIV. Anz. bl. L. 2.)

Csabacsúd, h. Békés m. Csaba személynév. Haan Lajos szerint csüd, csöd = csődület, oly órhely lehetett, hova veszély idején a derékhad szokott összecsődülni. Származhatott ezen szóból: cső, minthogy az előőrs kúrtszóval hívta össze társait.

Csapdi, m. h. Fehér m. Régenté oly hely volt, hova a marhák legelőre jártak. Csapdi = csapd ki, a mi a marhák kihajtására vonatkozik. (Sörös Károly után.)

Csábor, p. Pest-Pilis-Solt m. Állítólag ily nevű vitéz nevét hordja. Csábor = Csabar v. Kabar nevezetre utal. Kabar hajdani Chazár nép. Nyitrában van **Csápor.**

Csábrág, régi omladozott vár Hont m. délkeleti részén, Ipolyságtól nem messze.

Perecsényi Nagy László szerint Csábrág, mint Csaba, Abony stb. őseink által Palestinából behozott név. (Tud. Gyűjt. 1821 III. f. 81. l.)

Csács, m. h. Zala m. Csacs = tere-feré hely. — Csacs Lenkey szerint csövecske, vizes helyeken.

Csáfurd, m. h. Sopron m. Nevét, a Chafurd családtól veheti, mely I. Lajos király alatt egy rokonuk érdemeiért nemességgel ajándékozott meg. (Fehér: Cod. dipl. Tom. IX. vol. III. pag. 684.) **Chafurd** (Dionysius de), homo regius 1270-ben (Cod. Dipl. IX. 7. 683). Joannes Ompoth de **Chafurd** 1385.

(Cod. Dipl. X. 8. 189. l.) Paulus de **Chaford** homo regius 1435-ben
(Cod. D. X. 7. 714. lap.)

Csádé, folyó Pozsony m.-ben latiniratok locus palustris =
mocsáros helynek nevezik, a mi megfelel a csádé termelő vizenyős
helyeknek.

Csaholcz, m. h. Szatmár m.-ben Régenten itt tölgyes erdők
állottak, melyben a vadászok ebei csaholtak, innen jó neve.
Lenkey szerint esa = eső, holj = alj, vízlevezető hely.

Csajág, m. h. Veszprém m.-ben Csaj 1224. „In rivulo qui
dicitur Csaj“ víz, innen csajhos = vizes, ág = ágozat. —
Csa = szivárgó, nedves. Csajág = vízvezető, canalis paludis.
— A hely sajátságára vonatkozhatik. Még egy másik, Csaj
patak is van a Garam folyó mellett.

Csajkás, kerületet képezett a Duna és Tisza között. Az
itteni népség háborus időben hajóval = csajkával tartozott
szolgálatot tenni. Choyka = Csajka h. Bihar m.-ben.

Csákány több hely van e néven. Az avarok Kr. u. 550-ben
Ázsiából Daciába jöven, vezéreiket Csa-kan nevezték, mely a
törökök nyelvén maig sultáni hatalmat jelent. Voltak csákányt
hordó vitézeink is.

Décsi osmanografiájában Chagan = Csákány = csapat-
vezető. Ily főemberektől kaphatták a helyek neveiket. Így
vélekedik Büsching is: Erdbeschreibung, II. Th. d. Osm.
Reiche, p. 634.

Kállay Ferencz szerint Csákány a Csák gyökből magya-
rázható, kő- v. faanyagból való baltaforma fegyvert képez.

I. Károly okleveleiben említették 1323. Andreas Filius
Chakan (Horváth de init. Jazigum. 92. lp.). Fehér ós magyar
pogánynévnek tartja. (Cod. Dipl. V. vol. 2. 409. lp.)

Csákány, h. a Rába mellett, lakossága őrséget képezett
besenyőkből, kik csákánynyal állottak őrt. (Jerney.)

1255-ben említették **Chakanus** (Csákány) nevű nemes
ember (Cod. Dipl. IV. 2. 324) s 1264-ben (u. o. IV. 3. 100. l.)

Csákberény (Fejér), Csák nemzetségnév, Berény vitéz-
név. (Lásd Berény.)

Csákfalva, tót h. Zemplén m.-ben. Nevét Csák nemzetségtől,
mely a falut alapította kapta. Lenkey szerint csák szó jelen-

tése a zsidóban védelemért esdeklés. Anonymus említ Csák vitézt, kinek nevét több hely vette fel.

Csákova v. Csákovár, m. v. vegyes ajkú lakossággal Temes megyében. E helyen a Csák nemzetség építvén várat, annak ódon falai után csák—ó—vár = Csákovár neveztetett. Előjön már az 1220. évben.

Csákó, p. Békés m.-ben. Egykor marhalegeltető hely, melyen a csákoszarvúak tűntek fel. Csákova Bizoni Károly szerint oly hely, hol szarúból készítettek kürtöt.

Csákvár, m. v. Fejér m.-ben. A Vértes hegyek alatt. Ez Kézai S. tanúsága szerint (II. k. I. 7. 6. §.) már az ő korában a XIII. század második felében romokban hevert. E helyet és környékét Előd és fia Szaboles úgy szintén unokája Csák birták, tanúsítják azt a közeli helyek Előszállás, Szaboles (puszta), Csákberény stb.

Csákvár Szaboles m.-ben régi vár és város. 1251-ben IV. Béla király a Csáki családuak adván e földdarabot, ezektől emeltetett az erősség nagy tornyokkal díszítve, miért Csák-tornyának is hivatott.

Csáktornya, m. v. Zala m.-ben. Nevét Csák Péter s családjától vette, kik itt építkeztek s e helyet alapították.

Csala. Több hely viseli e nevet. 1211-iki okmányok szerint ez személynév. Lenkey szerint csal = esel e szó jelentése zsidóban = sötétséggel borít. Volt egy vitézünk is e néven, kiről más helyen regés adatot közlünk.

Család. Több hely viseli e nevet. Egy több tagból álló házi kört értünk alatta, mely e helyet is létesítette, így Vámos-Család, Vas m. oly családtól, melynek őse Vámos volt. A Család helynév előjön már 1221., 1254., 1257. évben Sopron m.

Család gyakran egy jelentésű a eseléd szóval.

Csalár, m. h. Nógrád m.-ben az Ipoly folyó mellett. Nevét a csal és ár szóból veszi, mert az Ipoly vize gyakran kiöntvén, a gazdák reményeit annak árja semmivé teszi. Más adat szerint Beke Gábor pinczejéből egy alagut vezetett ki a szőlőbe s háborus időben ez hallgatódzó hely volt; ide esalták az ellenség árját s itt a hegy mögött dőngették el. (Jankovics V. után.)

Mocsáry szerint régi hely. 1300-ban Farkas nevű főispán a Marcellus-féle pert itt intézte el. Említetik már 1249-ben „Chalar“ néven. (Cod. Dipl. IV. 3. 559. l.)

Csali, p. Somogy m.-ben, a rajta keresztülutazók egy csárdát neveztek így el, mely őket becsalogatta. Hasonló Csali csárda (Sopron m.) Petőháza mellett.

Csalla, p. Tolna m.-ben. Nagy-Mányók mellett, mely birtokosát reményeiben sokszor megesalta, csal-la. Vagy pedig víz jelentésű. Baranyában Cselle patak.

Csalhó, Erdélyben a tölgyesi szorosban; neve a Cselhóból eredhet, mivel hófehér szirtei távolból úgy néznek ki, mintha hófedettek lennének. (L. Székelyföld Orbán II. k. 132. l.)

Csalóköz, sziget a Duna ágyában Komáromtól fel Pozsonyig, falvakkal megrakva. Lugosy a sziget sarló alakjától származtatja nevét, úgy mint Farkas András XVI. századbeli költeményében említi, „kik a Sarlóközből a bő Mátyusföldéből — — — sok népet elhajtának“ stb. (Magy. nyelv s irod. kézikönyve I. k. 7. l.)

Jászai Pál biztos abban, hogy Csalóköz név a Sarlóköznek átváltozása és hangjátéka. (Új Magy. Muzem, tárcza 1851. VI. f. 355. l.)

Az ottani lakosság oly köznek tartja, mely a Duna árjai miatt sokszor megesalja reményeit.

Latin neve: Schutia, német neve Schütt, miből azt is következtetik, hogy nevét a Seytha = szittyá néptől veszi, kik Pozsonyig hatolva a földfoglalás örömeire e zárt helyen lakomáztak. A németek ellenben Schütt = vízöntést értenek, mert a sziget hajdan víz alatt állott, miként annak felső rétegei nyilván mutatják.

Fényes szerint az öreg Dunából kiszakadó vízfolyástól, mely Csalóvizének neveztetett, kapta nevét e sziget. (Stat. I. k. 62. l.)

Csönkey szerint a Csalóvize, mely a szigetet körülkanyargá, kiapadt, de medre és völgye mindenütt megvan. (Akad. Értesítő 1855. 10. f. 624. l.)

E helyet gyümölcsös kertnek is nevezték gyümölcsfáiról. (Tud. gyűjt. 1821. II. k. 48. l.)

Lázius (De Republ. Rom. lib. XII. 1131) csallóköz ös-népét Scytháknak tartja. Igy Ptolomeus, Aventinus stb.

Bél Mátyás a német Schütt nevet a védgátaknak tulajdonítja. (Notitia Hung. II. k. 318.)

Neve már 1165-ben fordul elő okmányokban.

A róla szóló tündérregét más helyütt adjuk.

Challo folyó Csallóközben említetik 1409-ben. (Cod. Dipl. X. 4. 785. l.)

Csámpa, p. Tolna m.-ben. Csámpa = kifelé görbedés, a mi a puszta alakjára vihető vissza.

Csanád. Több hely viseli e nevet és úgy tartják, hogy nagyobb része Szt. István király idejében bejött Sunád pogányvezértől, ki később kikeresztelkedett és a király embere lett és jutalmul várat és megyét kapott, veszik nevüket.

Ő- és Új-Csanád Mándi szerint személynevet viselt, illetőleg Sunád, Csanád = Jegyző.

Jerney Magyar nyelvkincsek című munkájában a legrégibb kortól felsorolja a Csanád nevet viselő helyeket. Szerinte is Csanád = Sunád.

Egy ethymológiában gyönyörködő tudós a Csanád nevet viselő helyek e nevét onnan származtatja, hogy mocsáros vizenyős talajukon csak nád termett. Innen Csak—Nád = Csanád. (Tud. gyűjt. 1831. IX. k. 22. l.) Csanad Comes Bofa fia 1238-ban. (Cod. Dipl. VII. 4. 86. l.) Chanad Comes 1289-ben. (Cod. Dipl. VII. 2. 122)

Csanak. Több hely viseli e nevet, többnyire vizek mellett. Valószínű a vélemény, hogy lakosai csónak (vízi jármű) készítőik voltak. Csanak régiéknél csónak (L. Magy. nyelv szótára 895. l.)

Van Csanak nevű hegy is, melynek jelentősége szerb és török nyelvben tányér és ezt gömbölyű alakjától nyerhette.

Chanac, Chanak gyakori név a jobbágyok között. 1415. (Cod. Dipl. X. 5. 610. l.)

Csanálos, falvak e néven Zemplén, Szatmár és Bihar vármegyében. A csalán fűnemttől, mely csip és éget; csalános = locus urtica, Csanálos = Csalános.

Csank, tót h. Hont m.-ben. Egykor a nép magyarázata szerint puszta volt, melyben a zsidó arendás bormérést = Schank tartott, innen a nép Csank-nak nevezte el e helyet.

Ez azonban mesés, mert e helynév már 1398-ban jó elő Chank néven (Cod. Dipl. X. 2. 540. 1.), 1395-ben (X. 3. 175.) A **csank** szó magyar s annyit jelent, mint a latin *vola*, *planta*.

Csantavér, m. és dalmát helység Bács m.-ben. E helyen 7 halom van, melyben csontok porladoznak és a nép úgy tartja, hogy itt csata volt és az csont és véraldozatot kívánván, a csonthalmokról és az itt elfolyt vérről kapja nevét. (Községi értesítés 1863. január 20-áról.)

Más változás szerint Chonta nevű jobbágy nevét tartja fenn.

Csány, híres dinnyetermesztőhely Heves m.-ben és több hely e néven. Tudós Kállay Ferencz csány szó alatt a pogányhitű csángókat érti, melyről említést tesz a Székely krónika 1049 körül. Ezek telephelyei lehettek.

Csap, h. Ung m.-ben. Csap jelentése cseh nyelvben gölya, szerb nyelvben csep = dugó. Itt csapszék lehetett.

Vannak, kik a „csapás“ szótól magyarázzák a hasonnevűeket.

Csapód, h. Sopron m.-ben. Árpád alatt 100-nál több jeles ifjú ajánlotta fel magát a hadi szolgálatra; ezek között volt Horka és Csapód is. Ez utóbbinak nevét tarthatja fenn. Van Zalában is ilyenű puszta és más megyékben oly helyek, hol posztókészítők = csapók laktak. Csapó jelentősége Zala m. = nem pontos ember.

Csárda, p. Somogy m.-ben. Kózor-hegy mellett, borivó hely. Így Csárdaháza p. Tolna m.-ben. (L. bővebben Csarodát.)

Csári, tót falu Fehérhegységben. A szó jelentése szlávban mázolni és mivel itt a tót lakosság tarka-barkára meszeli házeit, vette fel a csári nevet. (Vasárnapi Ujság 1860. 14. sz.)

Csári Nyitra m. h. Közmondás szerint csiri-csári = összevissza. Rendetlenül épített hely.

Csarnagura, h. Szepesben. A szó jelentése szlávban Fekete hegy, magyarul is így hívják.

Csarnató, h. Ugoosa m. hasonló magyarázást nyer. Így Csarnó is h. Sáros m. cserna = fekete.

Csaroda, h. Bereg m.-ben. A hely első megszállói ruthenek voltak, kik a falu határában levő mocsáros vizet a magok nyelvén Cserna-voda = fekete víz nevezték el és erről a községet az ide beköltöző magyarok röviden Csarodának hívták.

Régi magyar és török szó Csarda oly helyet jelentett, hol a katonaőrök az idő viszontagságai ellen tanyáztak. Most a pusztai korcsmák viselik e nevet.

Csárda = lármás hely, Csár = lárma, a da pedig ragaszték. (L. Vasárnapi Ujság 1863. 35. sz.)

Csász, p. Hevesmegyében, Csaszgócz, h. Nyitramegyében, Császló Szatmár m., Császlócz Ung m. Tót nyelvben csász = idő. Telepítői tótok lehettek.

Császár, h. Komárom m., hajdan római colonia volt s caesaria pannoniának neveztetett. A caesaria szó jelentősége császár. Maig van erdőségében egy „kőkoporsó“ nevű hely, hol egy régi kőkoporsót találtak.

Császár helynév több van hazánkban s állítólag a Chazar = Kazár nép telepei voltak.

Történet szerint Csaba vezérnek Edemen fiától származó népek, többnyire a görög császárok hívei lévén, ezen hűségükért Chazari = Császári nevet kaptak. (Községi értesítés 1863. évből.)

Császárszállás, p. Szabolcs m. Állítólag első birtokosa Császár nevű volt.

Császat, h. Baranya m. Hajdan bozótos, nádas **sástóval** birván ez a szó elferdítésével lett Császtó. Van Komárom megyében ilyen nevű tó, melyet a hozzátartozó földekkel 1260-ban Divek Miklós fiai eladtak az esztergomi érseknek. (Cod. Dipl. T. IV. V. 11.)

Csatár, m. h. Bihar m. Csatár név alatt értettek a régi időben a bírák rendeleteit végrehajtó pálczával vagy korbáccsal ellátott emberek, kik mostanában a községekben kisbíráknak neveztetnek. Az oldalt czirkáló vitézek is viselték e nevet. E község eféle hivataloskodónak székhelye volt. (Bizonyi Károly után.)

Van e néven pusztá és szőlőhegy Veszprémben, melyről a nép azt tartja, hogy ott csata volt, a szó végén az „ár“ ragaszték, mely összetéve a csata szóval képezi a hely nevét.

Csatárhegy és Táborállás nevű városrészek vannak Veszprémben, melyek a Kupával itt vívott csata után nyerék nevéket. (Magyar ember könyvtára 3 k. 276. lp.)

Csata gyöke a hangutánzó **csat, csatt,** finnül sota.

Pázmány szerint Csatár = Csatatér.

Csatamező (Streitfeld), Szepes m. Hundsorf határában egy szép tájék; a rómaiak és hunoknak ezen a tájon vívott ütközeteikre emlékeztetnek.

Rajta látszik egy halom, mely hunok halmának nevezetik. Itt a földművelők gyakran olyan fegyvereket szántanak ki a földből, milyenekkel a hunok csatáztak. (Tud. gyűjt. 1819. VII. k. 28. lap.)

Csáth, m. v. Borsod m. Szabó Károly szerint a Seytháknak volt egy Szkottász nevű előkelő emberük. A Szkottász név hellen szó, melyből elvetvén az „asz“ ragot, megmarad a *Σουτ* és minthogy a hellen nyelvben Σ a es hangot fejezi ki, lett e szóból Csoth vagy Csát (mutatvány Pryszkosz töredékéből); Csát Onegesius hun vezér testvére volt s nagy tekintélyű hún főnök.

Lenkey szerint Csáth = Gát, e hely a Tiszához közel esvén, arra szükség is volt.

Csatóháza, hajdan falu, most pusztá, Ugoesa m. Nevét Cható szótól kapta, mely régi eredetű ázsiai szó. K. u. 633-ik év táján a törökök egy néptörzsének ágát jelelte (L. Pray ad Annual. Hung. P. 3. pag. 301), mely nép ide költözvén magáról nevezte el a helyet s e szóból lett a Csató név. Van ily nevű székely család is. Chato Thus fia királyi udvarnok 1429. (Cod. D. X. 7. 151.) — 1271. (V. I. 174.) Csatószeg (Csik.)

Csáva, h. Sopron m. Németül Staab. Az oly helyeket, hol esererdők állottak és hol eszerzeni szoktak, a vargák és timárok szerettek telephelyül választani, eserhéből csinálják a bőr kikészítésére szolgáló páczot, melynek a neve csáva. Ily foglalkozású emberek létezését e környéken már 1015, 1026 és 1055-ben lehetett észlelni. (Katona: Hist. erit. T. I. p. 195. és Fehér: Cod. Dipl. T. I. p. 195., 312. stb.)

A XV. században Franciaországból küldtek iparosokat a magyar csávázás megtanulása végett.

Csávoly, Bács vmben. A XVII. században betelepített dalmát nép a Bara tó körül növénygyökerekre találván, azt „Stávoly“ nevezte el, innen lett elferdített neve Csávoly. (Községi közlemény.)

Czagányi hegyek. Mongol nyelvben a mongol földön levő fehér hegyek neveztetnek „Schaganalin“-nak, nevét valószínűleg a mongol hadjárat után e szótól nyerte. (Kállay Ferencz.)

Czakó-háza, f. Győr megyében. Sándor István szerint czakó = gólya = cikonja; Czakó-háza = gólyaháza. Különb. Czakó családnév is.

Czach, német falu, Nyitra megyében. Neve szláv fordítása a máig is használatos „die Zache“ névnek, a melynek jelentése robot. E helyet a bajmóczy grófok adták Henrich nevű ügyvédjöknek, a ki robot munkával irtatta ki az erdőséget és telepítette meg e helyet.

Cseb. Több hely viseli e nevet. Cseb rövidítése a cseber szónak, ez már II. András idejében ürmérték volt. E helyek lakói cseber készítőik lehettek.

Keresztesy szerint a hely nevét az 1241-ben pusztító tatárok **Cheb** nevű vezérértől kapja. (Magy. nyelv eredete 100 l.)

Van Cséb nevű falu Bács m. Petrovácz mellett.

Csebánya, p. Veszprém m. Városlőd mellett, cseh bányászok telephelye volt.

Csebény, h. Baranya m. bénye = bánya, mint főlebb Csehbánya. Oláhul binye = jószág. Így Csebinye h. Zemplén-megyében.

Csécs, h. Zemplén m., e szó Kemenesalján és más helyeken a himlőt, kanyarót jelenti, közmondás a nép ajkán „a csécs verjen ki“. (Tud. gyűjt. 1831. VII. k. 17. l.)

Cseh Brezó, tót f. Nógrád vmben, cseh nyelvben brezo = nyirfa, itt ily erdőség és cseh telep volt.

Csehi, h. Komárom vmben. Állítólag 1268-ban Kun László II. Ottokár cseh fejedelem embereit megvervén, a szijra kötött cseh rabokból több községet alapított, így ezen helyet is.

Csehid, több nagy hidat neveznek így a Vágtájékán, hiedelem, hogy csehek emelték ezeket.

Csehanka, néhány házból álló hely felső Nógrádban Bradló hegy mellett. Cseh nemzetisége, hanka asszony jelentéssel bir. (Jankovich.) V. közleménye.

Chlebincze, tót helység, Árva megyében. A helynév szláv értelme „Kenyérsütő hely“.

Czege, terjedelmes tó Erdélyben. Némelyek szerint nevét Tuhutummal bejött Czege nemzetségtől kapta.

Czezléd, m. v. Pest m. Nevét különbözőkép magyarázzák; vannak, kik topographiai fekvése után a szegletnek nevezik, így Simonfy Kálmán írja: régi okmányok alapján indulva itt 7 falu volt szerte-szórva, melyek közt szegleten állott azon hely, mely most Czezléd nevet visel. Annyi bizonyos, hogy a r. k. templomig folytonos domborodásokban hullámzik a föld.

1368-ban mint helység említették és 1676-ban mint város.

Más adatok szerint Detrik hatalmától ide tűzött székelyek = Syculok telephelye volt. (L. Magyarország és Erdély képekben I. k. 186. l.)

Csege, m. h. Szaboles m. Csege elavult szó, IV. Béla király egy oklevelében értelme = vízrekeszték.

A halászkok most is Segének nevezik haltartó bárkáikat. 1261-ben egy tiszai halastó „Zegé“-nek neveztetett.

Van Balmaz-Ujváros alatt Csegehalom, s ott Zelemér délnyugati szögleténél eshetett Csegekútja. (Révész: Etellaka 54. l.) Így személynévet is kell alatta érteni.

Csegely nyilak, kaszálók Kutya falva faluban Alsó-Fehérm. A név megfelel a csekély szónak és Pesty F. szerint a rendetlen állású földeket szokták „csegélyes“-nek nevezni, úgy a toldalék, darab és földvégek.

Csegze, dűlő Pava faluban Háromszék m.-ben, ősz székely családnévtől ered. (P. F.)

Csejkő, tót falu, Bars m. Némelyek szerint a cseh és kő szóból összetéve cseh telepesei után vette fel nevét, mások szerint a csejkő = csó- vagy árokkő.

Van hazánkban nagyon sok község cseh, csehi stb. hasonló nevezettel, mely cseh telepre mutat.

Cseke. Több hely van e néven Bars, Vas, Szatmár stb. megyében. Cseke jelentése gázló, így hozza fel a XVI. századbeli képes krónika Magyarország bevételéről verselve.

Árpád juta magyar néppel

Kelem földén a Dunán elkelének

Az Cseken (gázlón) ők Csekének (átgázlának).

Lapp nyelven Tjake = Tseke, jelentése gyülekezet, congregatio.

Cseke = sekély, gázló, vaduum. (L. magy. nyelv szótára 930. l.)

Csekelaka, Székelyföldön ozdli völgyben. Nevét a legelőbb ide települt Cseke nevű őstől nyerte. Ezen Cseke utódai lehettek a XIII. században már előtűnő Csekelakiak (Chekelokiak). Dommicus. filius Ladislai de Chekeloca Paad földjét Szt.-Mihály egyházának (Erdélyben) ajándékozta 1296-ban. (Fejér) Cod. Diplom. VI. 2. 24. l. Ugyanitt említetik Csekeladi Lukács. A falu a XIV. század elején már önálló egyházközség. (L. Székelyföld leírása, Orbán V. k., 56. l.)

Csekefalva, Székelyföldön. A csiki krónika szerint nevét Tseke ősi székely családtól nyeri.

Csekető, „Tamási“ Sopron m.-ben. Cseke = gázló (lásd Cseke) tő = töke. Toldy F. szerint összejövetei hely.

Cseklész, m. v. Pozsony m.-ben. Sándor J. szerint cseklész = captator, intidiator, venator cum plagio. Itt oly vizenyős helyet ért, hol csikok tenyészték és csikleső hely volt.

Régi okiratokban: 1290-ben Cheklész szőlőhegy Pozsony m.-ben, (Fejér VI. 1. 74.), 1337-ben Chekles néven Pozsony mellett. (VIII. 6. 141.), 1360-ban Cheklysz (IX. 7. 189.) Másutt „Chenkles“ Cseklész = Ceglész, azaz Siculus = székely. Lehet, hogy székely telep volt. (Kállay.)

Régibb írók közül Bél Mátyás szintén csiktenyésztő helynek tartja, — hungarus flutarum insidias notat. (Notitia Hung. II. 183. l.) Szerinte még cseklész = hurokkal vadászó csekle = hurok, kelepeze. (Not. Hung. p. 11. 152.)

Csele, híres patak Mohács alatt. Neve a csal-cselnek paraphrasisa.

Cselle, helység Pozsony m.-ben. Lenkey szerint cső eleje = fosse initium. Körtilárkolt hely.

Igy Cselőfalva, Cselőháza, Csalár stb. ellenben Cseletornya Kadicsa testvérének Cselének nevét viseli. (L. Csala-tornya.)

Cselény, erdő Gömörben, némelyek szerint talaja cselenyt = mangasium tartalmaz, mások szerint a fiatal erdőt nevezik cselényesnek.

Cselőte, sziget, Vác mellett. Ipolyi szerint Cselőte megfelel a sellőtőnek, hol a mithologia szerint vízi tündérek = sellők laktak. Karsay szerint pl. sellőtő = sülyesztő.

Czell, m. v. kis előnévvel Vas m.-ben és több helyen előnevekkel.

Czell a latin szóból cella = zárka veszi magyarázatát. Az ily helyeken többnyire zárdák állottak és bucsújáró helyek voltak, minő e városka mai napig is.

Igy veszi nevét Czella oláh falu Krassó m.-ben.

Csemnicze, h. Liptó m.-ben Palugya mellett. Nevét Chemche, régiesen Scenniche családtól veszi. Szlávban zem, jelentése föld.

Csempesz m. f. Vas m.-ben. Ponori Tewrewk E. szerint ez székely szó és jelentése kályhás; de a hiányos tárgyat is csempének nevezik némely vidéken.

Csém, h. Komárom és Vas m.-ben. Csém = csom = csomós alak. (L. Magy. nyelv szótára 938. l.) Hihetőleg dombos alakja után.

Csender, bokros hely Kányád faluban Udvarhelyszékben. Csender nagy tisztás közepén fekszik és jó „csendes“ helytől szolgál (P. F. helynevek 68. l.)

Csengő-lyuk, a Pelsőczy út. n. Nagyhegyen egy rendkívül mély üreg, nevét onnan vette, hogy a belé dobott kő nagy süvöltéssel esik lefelé. (Pesti Divatlap 1847. 51. sz. 1622. l.)

Csengőd, p. Kis-Kőrös mellett, Pest m.-ben, régebben legeltető hely volt s a csorda és nyáj csengő-bengői után kapta nevét.

Csengődnek nevezik a betyáros helyeket is, hol ezek czifra kantáru csengős lovakon fordultak meg.

Csenger, m. v. Szatmár m.-ben = Csengő-ér, mint a Szamos vize melletti tájék vehette fel e nevet.

Van Csengerháza néven p. Nógrád m.-ben.

Csep, h. Komárom m.-ben, alatta egy kis ér folyik; a magyarban a folyadékok kiesinyítője e szó, a Csep nevet felvette a mellette elfolyó ér is, így lett az Csepér.

Csep a csepű szónak is gyöke, melynek jelentése sűrű, bozotos hely stb. (L. Magy. nyelv szótára. 950 l.)

Kopt nyelven Chepit = kapu v. porta s így ezt urasági portának tartják.

Csép, p. Veszprém m.-ben. Csép = gazdasági eszköz, a mivel a gabonaszemeket szokták kiverni. E szó még a csap igének magasabb hangú változata. (U. o.)

Csépa, curialis község a tiszazugi járásban; a nép nyelvén Csipa; hihetőleg a falu közelében levő Csípsár tóról nyerte nevét. (M. Nyelvőr.)

Csepány, h. Borsod m.-ben.

Csepánfalva, h. Szepes m.-ben. E helységek neve a Stephan = István keresztnévből alakult. Cornides István nagy készütséggel kimutatta, hogy Chephanus név nem más mint Stephanus. (Ung. Magazin III. B. 366—369.)

Ezt mutatja egyébként az is, hogy a szepességi Csepánfalvát németül Stefansdorf, szerbiül Staphanovee — hívják.

Csepregh, m. v. Sopron m.-ben, hajdan német lakói „Csapriagh“ neveztek, mely szó végső tagja gyűrűzetes alakjára vihető vissza, és Csepregh a német szó elferdítése lehet.

Csér, m. h. Sopron m.-ben, hajdan eserfaerdővel birt, innét kapta Csér nevét.

Hasonlókép:

Cserbát, hegy Nógrád m.-ben,

Cserbél, falu Hunyad m.-ben,

Cserkut, falu Baranya m.-ben,

Csertó, falu Somogy m.-ben, stb. a cserfa = quercus erdők után veszik fel nevüket.

Cseres-Bisztra, falu Sáros m.-ben. 1580 deczember 21-én kelt oklevélben említették először. Cseres nevét esererdeitől, Bisztra melléknevét hasonnevű pataktól, mely mellett folyik, veszi. (Pesty F.)

Cseresyékút, h. Közép-Szolnokban. Nevét az itt 200 év előtt díszlett cseresyefákból álló gyümölcsösétől s erdejében álló forráskúttól kapta.

Cserény. Felső Zólyomban „fa“ végzettel fordul elő. Cserény jelentése = trág, vagyis fedél nélküli vesszőből font vagy deszkából készült trágyahordó eszköz. Jelenti még a juhászok szárnyékát is, azon fonadékból készült viskót, melyet

szabadban szélfuvás ellen felállítanak. Az alföldön a karámmal körülvett marhadelelő helyeket is így nevezik.

Cserencs. Kishonti kerületben falu. Szlávul Cerenkany vagy Cerenkane. Nevét kétségkívül a csertől = quercus vette, mit a szlávok is Cer-nek neveznek.

Cserna-bara, mocsáros folyó Bács m.-ben, mely Tisza-Földvárig húzódott le. Szlávban cserna = fekete, innen Fekete mocsár nevet is visel.

Cserna-hora, hegy Gömörben, magyarul Fekete hegy. Szlavóniában Cserna gora = fekete hegy, legkitünőbb pont, mely a szenkovezei pusztáról tekintve teraszos emelkedésével felséges látványt nyújt a szemlélőnek.

Csernye. Csernye nevet visel a pásztor gunyhója, mely nádból, sásból stb. készül. (V. ö. Cserény-nyel.)

Cserő erdő. Czeglédi szántóföldek szélén, Berczeli szőlők mellett, cserfából álló erdő.

Cserő, Heves megyei vízmeder.

Cser vagy Cserőköz = vízmederköz.

Csertész, orosz helynév Bereg m.-ben. Woloshugenak is nevezik, mely „Volos“ orosz isten tiszteletére neveztetett el. (Biedermann.)

Cservenka, helység a Ferencz-csatorna mellett, Szivacztól egy órányira. Cservenka mellett hajdan szlávok lakhattak, kik maguk nyelvén az ott folyó vizet Cserna = fekete nevezték.

Csesznek, helynév Veszprém m.-ben. Csesznek = cesnak, cesnak szláv szó jelentése foghagyma (Knoblauch, Allium sativum).

Csetény, helynév Veszprém m.-ben. Csetény = csetepatés hely, mint mellette Csatár = csatározó hely, Csatka = csatácska = csatahelyecske.

Csetnek, mezőváros Gömörben. Elnevezése a szláv Csetujk szótól jön, melynek a magyar jelentése kerek paizs, mert itt hajdan fenyőerdő lévén, a régiek itt készítették a divatos fa-paizsokat, melyeket bemázolva hurezoltak hadban.

Csevicze (Csev-icz-e, azaz sav-icz-a), savanyúvíz-forrás Gömör m.-ben. A parádi cseviczéről az a nép véleménye, hogy bizonyos Cseh nevezetű pásztor találta volna fel, honnan annyi volna mint Cseh vize. De minthogy e vidéken más

savanyúvizeket is neveznek így, valószínűbb, hogy eredetileg mély hangon *savicza* volt a *sav* tőből, s ebből lett később *csavicza* s azután magas hangon *csevicze*.

Csév, helység Pest és Esztergom m.-ben. Csév = cső = árok; régen vizfogó, mondva csinált hely. (Lenkey.)

Csibafalva. Szt.-Miklóssal egészen össze van építve Csiba és vele közös egyházközséget és egy falut képez. Régebben azonban külön állott. Valószínű, hogy Csiba neve Csabától Attila fiától ered. Mert tudjuk, hogy a helynevezéseknél főként a magánhangzók nagyon gyakran változnak. (L. Székelyföld leírása. Orbán IV. k. 52. l.)

Csicsóka, helység Zemplénben. Nevét a csics-óka régi magyar indigenától nyeri. E növényről ír Lippai János Pozsonyi Kertében Bécs 1664. évi 4° 153. lapon, és róla mint Patada nevű földi almáról értekezik. Braziliából Angliába 1618-ban vitetett először, és úgy származott onnét széjjel a szárazföld különféle részeibe. Hogy nálunk régi növény, mutatja azon ősi példabeszéd „szapora mint a csicsóka“. — Csicsó néven vannak helységek Komárom, Somogy, Zalában.

Csihányos, dülő Tima falva határában Udvarhelyszékben. Régen sok „csihány“ termett rajta. (P. F.)

Csigérel, helység Arad m.-ben. Az alatta folyó Csigér vizétől Csigérel nevet vett fel. — Csig = csik = tekergő = csavargó.

Csik, erdélyi megye. Csíknak nevét sokféleképen származtatják. Lakatos Liculicájában és Losteiner arról, hogy midőn honfoglaló őseink a Mitácson átjöttek, nagyon megéheztek volt, s eledel után látva, az Olt mocsáiraiban igen sok csikot (halat) találtak, azért a felfedezett, addig lakatlan tartományt ezen legelőbb izlelt *productum*áról nevezték el. Apor Péter pedig Timonhoz írt II. levelében az ily nevű e földre települt székely vezértől, Benkő s mások is Sík térségétől származtatják. Székely Sándor pedig Csíknak nevét, melyet régi írók Csittianak, Csikianak írnak, Csita, Desitából, valamint a székelyeknek Verbőcziben is előjövő Sythuli nevét Ázsiából kihozott névnek tartja. Főhelye Csík.-Szereda. (L. Orbán: Székelyföld I. II. k. 27. l.)

Csikos, Pest-Pilis m.-ben népes puszta. Nevét földjein keresztülhúzódnó s csikkal bővelkedő burjános tótól vette, melynek vize inni ártalmas. E miatt Inni-árt-nak vagy pörge ki-mondással Innárts-nak mondják más néven e helyetl Ócsához Csík os vagyis Innárts egy postaállásnyira van a kecskeméti útban. Hinarch 1264, 1272-ben mint falu és csúthi prem. r. monostor birtoka Peszér, Dabas szomszédságában Pest megyében jó elő. 1395-ben Inarcz Pest m.-ben.

Csikós, Majsa határán emelkedettebb hely, az itt járt ménes felügyelőitől = esikóstól vehette fel nevét.

Csikos tó, Czegléd határában; tavasszal, mikor hóvízzel megtelik, csikot lehet fogni benne, innen kapta nevét. (M. Nyelvőr.)

Csiki utcza, Gálfalván, nevét a Csiki családtól veszi. (M. Ny.) Egerben is van egy ily nevű utcza Csiky Sándor után elnevezve.

Csilebércz, Budai hegyek egyike (eddig Kükükberg és Dreihotter), mely nevezet gr. Majláth János „Geschichte der Magyaren“ 5. k. 49. lapján fordul elő, külön alkalmazása pedig a többször említett XVII. század elején kelt német jegyzésekből igazoltatik, melyekben azon hegy „Csepelhegy“-nek neveztetik.

Csill, helység Arad m.-ben, nevezete Csellye patakjától jön, mely keresztül folyik rajta. 1305. évben Csellyét Ácz Sándor birta.

Csima puszta Esztergom m.-ben. Csima Szabó D. szerint káposztatorzsa. Némelyek szerint csemetés, mások szerint gyökérrágó lótetűs hely (Cymex = csimaz).

Chyma nevű nemesek 1216. Cod. D. VII. 1. 195.

Chema „nobiles servi“ 1214. C. D. III. 1. 477.

Cheme nemes emberek 1286. C. D. V. 3. 353. 1266. C. D. IV. 3. 380.

Chimoz nemes emberek 1221. C. D. V. 1. 300.

1252-ben Andreas Filius Chimoz. IV. 2. 160.

1221. China Filius Hugulin. V. 1. 298.

1295. Chine szolgálgaember XVII. 387.

Tehát Csima, Csema, Cseme, Csina, Csine, Csimász személynévek is.

Csintye, h. Arad m.-ben. Hajdanában Csentei urak birták, s Csenteinek hivatott. Csenteiek építették Agrison a Szt.-György vitézek monostorait, miért mai Egresi vár Csintye-ora vagy Csente-una is hivatik. Határos Szamossal

Csirces, orosz falu Sáros m.-ben. A kaukázsi hegyek között Kojuszú jobb partján van Isirikai falu, mely név Klaprott szerint, csires szótól származik. A magyar nemzet ősei a kaukázsi hegynek hajdani lakosai lévén, erre emlékeztett (Dankovszky). 1264-ben Csirez néven, possessio in Sarus Cod. D. IV. 3. 204. l.

Czibakháza, falu Heves és Pest m.-ben. Czibak Sándor István szerint claudus, claudicans; innen czibekel = claudikat; czibekelő = claudicans. Ezek sárfeneklő, czibakoló helyek lévén, talán innen nyerhették nevöket. Ezen falu nevét még Czibak régi hírneves családtól mondják eredettnek.

Csicsva. Zemplén megye felső részén, sztrópkói járásban, Inocza nevezetű hegygerincz végső csücsán, nem messze onnan hol Ollyka patakja Ondova vizével egyesül — vár. 1270-ben már Reynold nádor birta. Csics = csecs, va = vár. Csicsvár = Csecsvár (Vas. Ujs. 1862. 32. sz.)

1309-ben Chichva u. o. C. D. VIII. 5. 39. Ez a va nem vár. A va végzetű nevek mindig víznevek. Zagyva, Boldva, Szinva, Csorva, Lendva, Bitva, Zsitva, Morva stb. Nézzük, hogy a magyarral rokon szirján népnél milyen folyónevek vannak: két Loszva, három Szoszva, Szigva, Lobva, Aszva, Ezsva. A szirján nyelvben a va = víz s Aszva pl. annyit jelent Asz-vize, Ezs-vize, Szig-vize stb. (L. A vogul föld és népei. Reguly A. hagyom. Pest, 1864. I. 73 l.) 1393-ban Chorvize (!) aqua (Cod. Dipl. X. 2. 154. l.) (Matunák Mihály szerint.)

Czigánd (Kis — Nagy), falvak Zemplén m.-ben, a Tisza és a hosszú rét mocsaraitól környezve; lakói hajdan czigányok voltak s a Tárkányi várhoz tartoztak. Midőn a mongol Timur Bajazetet legyőzte és egész Ázsiát feldúlta, a czigány, ezen hindu népfaj elmenekült és azóta nincs hazája, mindenfelé kóborol. Zsigmond király uralkodása alatt a bevándorló szerbek és csehekkal a czigányok is bejöttek. Zsigmond, hagyta őket barangolni s vajdát is adott nekik László

nevűt. Valószínű, hogy valamint ma, úgy hajdan sem foglaltak el egész falut, hanem kisebb-nagyobb csapatokban falu végén telepedtek meg.

Czigányfalva, h. Bihar m.-ben. Nevét a Zengitana afrikai földről kijött néptől nyeri.

Czikota, puszta Adiny határán Fehér vmegyében, terjedelmes határral bir; régi időben *C z e n t i c o l l e s*, vagyis száz halomnak neveztetett. (Felsőbb rendeletre 1863. január 24-én. Kintsek János jegyző.) Regi levelek Cziko aljának is írják.

Czipa padja, dülő Temesfalván Háromszékben. Czipa nevű családról. (P. F.)

Ciroka, h. s folyó Zemplén m.-ben. A helységek hosszú mező s Béla előnevet viselnek; nevöket a (*Sorghum vulgare*) Cirkölestől nyerhetik.

Chisa, Gömör m.-ben Csir néven, 1309-ben már itt a boldogságos Szűznek temploma volt, ide *Gentilis* olasz cardinal olasz *Carthusianusok*at hozván, mivel olasz nyelven templom = *chiesa*, innen kapta a templom hely a *Chisa* nevet.

Csobánka, Csobánkay nevű család Róbert Károly alatt hűtlenséggel vádoltatván, minden birtokát elvesztette és a történelemből eltűnt. Csobánka v. Czobánka Pest vmegyében lásd Bél M. másképen régen Borony volt a neve. Csobánka e név állítólag szlávban juhász értelemmel bir. (2613/864 Pest m.)

Csobáncz, h. Zala m.-ben, neve szlávban Juhászfalu jelentőséggel bir. (Dr. Sterba.)

Csókfalva, Szt.-Istvánnal egészen egybe van épülve, csakis a Határpatak választja el. Néveredetére a hagyomány azt tartja, hogy a letelepülők a felett tanakodtak, ha vajjon várost vagy falut építsenek-e? hanem végre is a nagyobb rész falura határozván magát; rákiálták, hogy: csak falu. Egy más hagyomány meg egy itt járt király által megcsókolt leányról származtatja nevét; legvalószínűbb, hogy az Csókfalva volt s csak később rövidült meg. Balázi István krimi tatárabságából 1660-ban érdekes levelet ír Csókfalvára nejéhez. (L. Székelyföld leirása. Orbán IV. k. 28. l.)

Csokfalva, Marosszéken; telepítője állítólag Csog nevű székely volt. (M. Ny.)

Csoknya, falu Somogy m.-ben, Hetes, Sárd és Sörnye között. Nevét 1198 körül élt Cukon = Csokony családtól, melynek birtoka volt, nyeri.

Csokonya, m. v. Somogy m.-ben. Csók nevű nemzetség hazája, innen Csók-honja. Most is számosan laknak benne Csók nevűek. (B. Sz. J.)

Csokma, puszta Zala m.-ben. Csokmány = faragó fejsze. (Ponori Th.)

Csolnok, helység Esztergom m.-ben. A hercegprimás levéltárába létező régi könyv szerint, már 1271-ben létezett. A Plebania levéltárába létező 1786. évben szerkesztett könyv szerint, Csolnok helység, nevét alakjától származtatja, mert csolnak alakú, fekvése hegyes, kősziklás; első lakosai magyarok voltak, tanúsítják hegyei és dűllőinek nevei Magos, Bolhás, Szedres, Liget stb. (1863. febr. 20. Köch Lajos, jegyző.)

Cholnok. Moniales de Insula Ieporum. 1270. (Cod. Dipl. V. 1. 59.) — 1269. (C. D. IV. 3. 544. I.) — Promontorium 1263. (IV. 3. 151. I.)

Csomafalva, Erdélyben, Gyergyó délnyugati szögletében. Neve eredetileg Somafalva volt, s eredett Samutól, mely nevet a régiek Somá-nak mondtak. Az 1567-ik évi regestrumban Chyoma falwa néven 15 kapuval fordul elő. (L. Orbán, Székelyföld II. k. 146. I.)

Csomád, h. Pest m.-ben 1724-ben puszta volt. 1729-ben kezdtek megülni tót lakói, kik Cso? szokott kérdéseikkel ismeretesek. Csoma = Csomó (?) 1272-ben Csoma aqua. (C. D. V. 1. 243. IV. 2. 20. I.)

Chomod, nob. viri. 1211. (Cod. III. 1. 110.)

Csomonya, h. Bereg vmegyében. Csomonya = csomós dombos hely.

Csomaköz, magyar falu Szatmárban; régen nagy és kis Csomaközre osztatott. A régi Csomaközy nemzetségtől vette eredetét. Csomaköz = csomóköz.

Csomor-bükk, legelő Homorod-Remete faluban Udvarhelyszékben. Már 1222. évben Chomor mint jobbágy neve. (P. F.)

Csomorkány, puszta Csongrád m.-ben. Mérgesebb növényeink között a csomorkány = csomorika (cicuta virosa

= *Wasserschierling*), mely mocsáros helyen terem és vastag gyökű; itt tenyészhették míg gyöke, mely már sok vigyázatlanra halált hozott, ki nem irtatott.

Csondorbükk, erdőrészt Baza faluban, Zala m.-ben Csondor nevű jobbágy család nevét tartja fenn. (P. F. helynevek 70. l.)

Csongrád. Most már egészen dűledezett várát Béla király névtelen jegyzője szerint a szeri hongytülés után Ete az Ond vezér fia, összegyűjtött szlávokkal építtette földből, melyet a szlávok saját nyelvükön Surungrád, vagyis fekete várnak neveztek. Perecsényi Nagy László szerint Csont-garad, csontból készült garad? Kaldeai nyelve Csongrád = nyájak gazdag mezeje. Oroszoknak egy részét Chunigard nevezik, mert ott legelsőbb hunnok székhelye volt Hunnigard = Hunvár.

Csor, h. Fejér m.-ben. Csor = Csur = sár.

Csornok Nyitramegyében. Tótul Csernok a cserni = fekete szóból. 1156 fordul elő először *cernic* neven. (Knauz Monum. Eccl. Strigon. I. 108. lap.) A falu mellett folyik a Czétény folyó, tótul = *Cserna voda*, fekete víz. (Matunák M.)

Csoresti, h. Arad m.-ben. Szelezsári stb. mellett 1552-ben Csokás volt a neve. Csorának is mondatik.

Csorong, legelő Bethfalva faluban Udvarhelyszéken. Tiszta és ki nem apadó forrása van; hihető, hogy ennek nevét ennek csurgásától vette. (P. F.)

Csorba, f. Liptó m.-ben. — P.-N.-Kunság és Csongrád m.-ben. Csorba = edentulus, lacuna = vízárok. Crena = hasadék, hiatus = nyílás. Csorba török nyelven Jusculum garo = hallév = leves.

Czobor-Szent-Mihály, régi helység Bodrog m.-ben. Előnevét a Czobor-családtól kapta, Szent-Mihály pedig a véd-szentje volt. Később Zombor néven is előjön.

Csöppöny, három helység neve Pozsony m.-ben. Oly csalitos erdőcskék lehettek hajdan, melyek marhahajrás miatt nem tudtak felnyúlni. Ily helyeket maig csöppöny = csopete neveznek. Jerney szerint a besenyőknek Csöppön 8-ik tartománya és nemzetsége vala és előcsapatot jelent. Csöppöny e nemzetség nevére látszik utalni. (Új Muz. 1853. XII. f. 6. II. l.)

Csöngöle, p. Szeged város birtoka. Zsigmond király levele 1423 Gengellelke. Fejér Gy. Cod. Dipl. X. VI. 540. Gengellelke írják a *G* hibás olvasásából a gyakorlottabb oklevelészek Chengeltelkének veszik.

Csővár, h. Pest vmegyében, nevezete cső s vár szóból jön. Régente Csujvár. Pél szerint régenten Ráska nemzetség birta. Csővár = fosszata arx. Itt maig látható romokban egy régi vár, mely kőből emeltetett; északi oldalán még szobák is vannak. Hogy az erősség vízben hiányt ne érezzen, csöveken húzták fel bele a vizet. (1859. aug. 10—20. Gyura László Galábocson.)

Csősz, népes puszta Fejér m.-ben. Béla király névtelen jegyzője 46. l. említ Csörsz vitézt, ki várat emelt, ennek hol voltát miután bizonyosan meghatározni nem lehetett, nevét Csörsz a csöszszel egyre veszik. Ellenkezőjét állítja Szabó Károly (B. k. n. j.-ről. 1860. 67. lap.) Erről Csörsz árka czím alatt népszerű magyarázatot adunk.

Csősztelek, Torontál m.-ben. A vatikán levéltárában levő papi tizedlajstromok szerint már 1332-ik évben itt egy Csösztelek nevű helység r. kath. plebániával létezett, földjén sok régiségek találtattak. (Polit. Ujdons. 1863. 1. szám.) Hagyományilag itt urasági csösz lakott s a nagy telek felügyelője volt.

Csuda, p. Bars m.-ben. Chud grófról az 1082-ik évre említést tesz a Cod. dipl. Czud = zsid = vadászni. Patishuv után bizonyos, hogy a scythák csúdoknak is hivattak. A magyar csuda szó a régi csud nép névvel szoros kapcsolatban áll. (Kállay.) Csuda fiáról Lád és Csudról egy 1326-i határjáró levél emlékezik. (Fejér cod. dipl. Hung. VIII. d. 3. p. 138. l.)

Csukárd, falu Pozsony m.-ben, Rómer Fl. szerint nevét a csuka szótól kapta, mely egy neme a hálnak. Pesty szerint Csukár nevű pozsonyi várjobbágy fiaié volt.

Csük-erdő, benyúló csúcs a Balatonba. Nevét valószínűleg az itt buján levő csuhutól veszi. (M. Ny. X. k.)

Csúra, helység Arad m.-ben. Pray szerint ez szerzetesek birtoka volt, kiknek itt lévő csürük után a nép csürának vagy surának nevezte el a helyet.

Csuklász, h. Trencsén m.-ben. Csuk = csuklya = csináló v. hordó. (Lenkey.)

Csunyamagyaros, szántó, Köpecz faluban. Miklósvárszékb. Földjében gömbölyű, édes gyökér terem, melyet „csunyanak“ nevez a magyar nép. (P. F. helynevek 77. l.)

Csunyásza, szántóföld Szent-Gericze határán. Omladásos, csúnya hely; hihetõleg innen kapta nevét. (M. Nyelvör.)

Csuhusi, dülõ Káptalan-Tóthi faluban Zala m.-ben. A csuhu kákanemû vízi növény, egyebet nem termett posványos földje, innen neve. (P. F.)

Csurgó, h. Fehér m.-ben, hihetõleg az itt bőv mértékben patakozó csurgó forrásoktól vette nevét. 1674-ben itt Vaskapunak nevezett hegyen törökök is telepedtek meg. Van hunhalma is, hol hunnok áldoztak. Papharasztja, honnét a papok fával láttattak el. Csurgó fekvése kies stb. (Oláh Sándor ref. lelkész.) Csur = sár; csurgó = csergedező víz = esermely.

Csurgó kút, Esztergom városában. Török idõbõl mondják fennlévõnek; forrása kettõ van, az egyik a földszinén, a másik szikláról csurog alá. (M. Nyelvör.)

Csúth, h. Fejér m.-ben. A hunnoknak egy ágát neveztek e néven, mert Csepel is, hová állítólag Béla által kúnok telepítették, Chút azaz Csút neveztetik a régi korból. Csúth egy a IV. Béla által fundált prépostság. Csúth = csóut = via fossa.

Csúz, Komárom és Esztergom megyétõl választó határhelység; fekszik egy kinn ilõ hegy tövében levõ kies szénatermõ völgyben, melyet vízesatorna keresztülfolyása nedvesít.

Csúz köszvényes betegség, mely betegségtõl egyesek, sõt egész családok kapták neveiket. Több ily nevû hely van, mely többnyire ily nevû családtól kapja nevét. Egy másik hagyomány, hogy itt a rómaiak idejében vízvezetõ, vízesüstató esõvek voltak.

Czenk. Székelyföldön. Ezt németül Kapellenbergnek hívják, többen állítják, hogy az már a rómaiak korában ismeretes volt, azonosítván azt a Ptolomaeus földabroszán elõjövõ Mons Cinummal s ebbõl származtatják e hegy Zinne nevét, melyet sokáig viselt, s melybõl magyar elnevezése is (Czenk) kétségtelenül származott. (L. Székelyföld leírása. VI. k. 348. l.)

HARMADIK RÉSZ.

Mutatványkép közzétett helynévmagyarázatok.

(1853—1890.)

I.

**Napi- és hetilapokban, naptárakban stb. közzétett
helynévmagyarázatok.**

Budapesti Hirlap.

Helynévmagyarázatok, 1857. év 170, 171, 172, 173. szám.,
1859. év 64, 70. szám., 1881. év 68. szám.

Budapesti Visszhang.

A, B, C. A helynevek magyarázójából, 1856, év 21. szám.
Szekszárd eredete, 1856, 28. szám.

Déliháb.

Helynévmagyarázatok, 1877. év 21. szám és 28. szám.

Független Polgár.

A, B, C. Helynévmagyarázatok, 1875. év 75, 137, 338,
379. szám.

Kalauz.

Ekel község név eredete, 1859. év 27. szám.

Magyarország.

Helynevek, 1861. év 272. szám.

Magyar Polgár.

Helynevek Erdélyországból, 1882. év 120. szám.

Napi Tudósító.

Halesz eredete, 1853. év 56. szám.

Ország Tükre.

Bártfa és Barcza, 1862. év 20. szám.

Pesti Hirnök.

Aranyos stb. helynevek, 1861. év 243. szám.

Pester Lloyd.

Die Erklärung ung. Ortsnamen, 1859. év 215—216. szám.

Pesti Napló.

Helynévmagyarázatok, 1861. év 285. szám és 1862. év 265. szám.

Posta Közlöny.

Helynévmagyarázatok Budapesttől Pozsonyig, 1883. év 24. szám.

Sürgöny.

Helynévmagyarázatok Nógrádmegyéből, 1861. év 189, 196, 221, 233. szám, 1862. év 39. és 283. szám; Baranyamegyéből, 1863. év 39. szám; Csallóköz helynév, 1864. év 286. szám; Csörszárka, 1865. év 80. szám; Heves- és Szolnokm., 1865. év 165. szám; Debreczen helynév, 1866. év 205. szám; Krassóm., 1863. év 62. szám; Temes- és Baranyam., 1863. év 63. szám; Fehérm., 1863. év 66. szám; Temesm., 1863. év 81. szám; Baranyam., u. a. év 79. sz. és 94. szám; Csongrád helynév, u. a. év 201. szám; Szolnokm., u. a. év 259. és 278. szám; Nyergesújfalu, u. a. év 289. szám; Csánadm., u. a. év 289. szám.

Századunk.

Helynévmagyarázatok, 1864. év 34. szám.

Új Nemzedék.

Balaton, 1862. év 5. szám.

Vasárnapi Ujság.

Népszerű helynévmagyarázatok abc-rendben, 1854. évfolyam 26, 33, 40, és 41. számaiban. Roff eredete, 1857. év 6. szám; Arjános helynévmagy., 1861. év 40. szám; Csörszárka, 1865. év 15. szám.

Vezér.

Beczó, Béla stb., 1862. év, 15. szám.

Mátyás Diák Naptára.

Népszerű helynévmagyarázatok abc rendben 1858. évfolyam (177—187. lap).

II.

Vidéki lapokban közzétett helynévmagyarázatok.

Abaújmegyéből.

Lásd: Kassai Közlöny 1879. év 45/384. számát.

Aradmegyéből.

Lásd: Alföld cz. hetilap 1880. év 2. és 3. számát.

Árvamegyéből.

Lásd: Tátravidéki Hiradó 1882. év 31. számát.

Bács-Bodrogmegyéből.

Lásd: Bajai Közlöny 1880. év 40. számát.

Bánátból.

Lásd: Banater Post 1882. év 78. számát.

Baranyamegyéből.

Lásd: Pécsi Figyelő 1879. év 42. és 45. számát; 1880. év 39, 47, 51. számát és 1882. év 4. számát.

Barsmegyéből.

Lásd: Bars cz. lap 1881. év 1, 3, 4, 10 és 27. számát.

Beregmegyéből.

Lásd: Bereg cz. lap 1882. év 5. és 21. számát.

Békésmegyéből.

Lásd: Békésmegyei Közlöny 1880. év 94. számát.

Biharmegyéből.

Lásd: Bihar cz. lap 1879. év 269. és 1880. év 258. számát.

Borsodmegyéből.

Lásd: Borsod cz. lap 1879. év 50. és 51. számát.

Csongrádmegyéből.

Lásd: Szentes és Vidéke cz. lap 1880. év 11. és 22. számát.

Esztergommegyéből.

Lásd: Esztergom és Vidéke cz. lap 1879. év 56. és 1880. év 23. számát.

Fehérmegyéből.

Lásd: Székesfehérvár cz. lap 1879. év 73, 102 és 103. számát.

Gömörmegyéből.

Lásd: Rozsnyói Híradó 1879. év 31, 38, 42. számát; 1882. év 2. számát, 1883. év 16. számát.

Győrmegyéből.

Lásd: Győri Közlöny cz. lap 1880. év 66. számát és 1882. év 2, 16, 24, 46. számát.

Hevesmegyéből.

Lásd: Eger cz. lap 1880. év 19. számát.

Hontmegyéből.

Lásd: Honti Közlöny 1880. év 8. számát.

Kecskemét környékéről.

Lásd: Kecskemét cz. lap 1881. év 46. számát.

Komárommegyéből.

Lásd: Komárom cz. lap 1880. év 16, 24, 26. számát, továbbá Komáromi Lapok 1881. év 12, 14, 23, 24, 25. számát; 1882. év 11. számát.

Liptómegyéből.

Lásd: Tátravidéki Híradó 1882. év 28. számát.

Losonc környékéről.

Lásd: Losonc és Vidéke cz. lap 1881. év 39. számát.

Mármarosmegyéből.

Lásd: Mármaros cz. lap 1882. év 10. számát.

Nagy-Kőrös és vidékéről.

Lásd: Nagy-Kőrös cz. lap 1880. év 3. és 4. számát;
1885. év 45. számát.

Nagy-Kúnságból.

Lásd: Nagy-Kúnság cz. lap 1880. év 51, 52. számát;
1881. év 9, 12, 14, 16, 21, 36. számát; 1882. év 13 és 45.
számát.

Nógrádmegyéből.

Lásd: Losoncz és Vidéke cz. lap 1880. év 7. és 1882.
év 5. számát, továbbá Nógrádi Lapok 1880. év 6. számát.

Nyitra megyéből.

Lásd: Érsekújvár és környéke cz. lap 1879. év 25. és
28. számát, továbbá Nyitrai Közlöny 1882. év 25. számát.

Pestmegyéből.

Lásd: Váci Közlöny cz. lap 1880. év 3. számát.

Pozsonymegyéből.

Lásd: Pozsonyvidéki Lapok 1880. év 13, 16, és 28. számát.

Somogymegyéből.

Lásd: Somogy cz. lap 1880. év 28, és 29. számát.

Sopronmegyéből.

Lásd: Sopron cz. lap 1880. év 45. számát.

Szabolcsmegyéből.

Lásd: Szabolcsmegyei Közlöny cz. lap 1874. év 41.
számát; 1875. év 15, 18, 19. számát, továbbá Szabolcs cz.
lap 1875. év 51. és 52. számát.

Szatmármegyéből.

Lásd: Szatmármegyei Közlöny cz. lap 1880. év 26.
számát.

Szepesmegyéből.

Lásd: Tátravidéki Híradó cz. lap 1882. év 39. számát.

Szolnokmegyéből.

Lásd: Solnok-Abony cz. lap 1880. év 5. és 10. számát.

Tolnamegyéből.

Lásd: Tolnamegyei Közlöny cz. lap 1880. év 25. számát.

Torontálmegyéből.

Lásd: Torontál cz. lap 1881. év 35. számát.

Ungmegyéből.

Lásd: Ung cz. lap 1881. év 44. számát.

Vasme gyéből.

Lásd: Vasme gyei Lapok 1880. év 43 és 1882. év 58. és 76. számát.

Veszprémmegyéből.

Lásd: Veszprém cz. lap 1880. év 21. számát.

Zalamegyéből.

Lásd: Zalai Tanügy cz. lap 1880. év 3, 4.; 1881. év 1, 15, 28, 32 és 1884. 16. számát. Zalai Közlöny cz. lap 1878. év 1, és 2. számát és 1880. év 96 és 102. számát.

Zemplénmegyéből.

Lásd: Zemplén cz. lap 1881. év 42. számát.

Kéziratban megvan a-tól z-ig az összes „helynévmagyarázó“, mely 32 füzetre van osztva.

HELYNEVEK MAGYARÁZÓJA.

MUTATVÁNY

RÉSŐ ENSEL SÁNDOR

ANYAGGYŰJTEMÉNYÉBŐL.

NEGYEDIK FÜZET.

D betűvel kezdődő helynevek.

BUDAPEST,
SZERZŐ SAJÁTJA.

1893.

Kapható: NAGEL OTTÓ könyvkereskedésében.

Az olvasóhoz!

Anyagi és szellemi támogatás nélkül önerőmből és saját költségemem adom át e füzetet a szíves olvasónak.

Lelkesedéssel voltam már gyermekkorom óta a helynév-magyarázatok iránt, szorgalommal gyűjtöttem azokat és most aggkoromban rendezem sajtó alá.

Ezen negyedik füzet kiadására azok a bírálatok ösztönöztek, melyeket a C betűvel kezdődő „Helynevek magyarázója“ közrebecsátásakor a napi és szaklapok hoztak. Ezek közül felemlítem a „Budapesti Hírlap“ 1890. évi 213. számában közlött bírálatot, mely így szól: „A füzet szorgalmas munkáról, helyes ítéletről s nagy lelkiismeretességről tanuskodik, kár volna abbahagyni stb.“

A magyar történelmi társulat ugyanazon évi novemberi havi füzete „hangyaszigalomnak“ nevezte munkásságomat. A vidéki lapok a munka folytatására csaknem követelőleg buzdítottak.

Bemutatom az eddigi eredményt: Az A betűvel kezdődő helynevekből 148, a B-ből 371 és a C-ből 225, összesen 744 helynév magyarázata adtam. Ebben a füzetben a D betűvel kezdődő helynevek 213 számot tesznek ki; Pesti Frigyes ezekből csak huszonkettőt tudott megmagyarázni.

Ily arányban a még hátralevő 16 füzet, vagyis: az E—Z betűvel kezdődő helynevekre körülbelül négyezer magyarázat fog esni, eltekintve attól, hogy sok hasonló nevű község egy és ugyanazon magyarázat alá vonatott.

Sok könyvtárban kellett kutatást tennem, sok könyvet átolvasnom és időt vesztegetnem, míg az anyagot összegyűjtöttem.

A fennállott magyar királyi helytartó-tanács 1863-ban e téren való buzgóságomat becstülve, rendeletileg hagyta meg a megyei hatóságoknak, hogy a községi előjáróktól kívánják be a községeikre vonatkozó magyarázatokot és küldjék be hoz-

zám. Így kaptam összesen 412 helynévmagyarázatot, a mi a 10 ezeret meghaladó községeknek csak $\frac{1}{24}$ -ed részét teszi.

A m. kir. belügyministeriumtól is kértem hasonló értelemben pártfogást, de 21,075/1882. sz. intézményével kérésemet nem találta teljesíthetőnek.

Fölkértem a Magyar Tudományos Akadémiát, de 69/1891. számú végzésével az sem adta meg a kért támogatást.

Szembajom miatt hosszabb idő óta fölhagytam a közvetlen gyűjtéssel s azóta inkább a meglévő gyűjteményt rendezem sajtó alá.

Üdvözlöm a „Pesti Napló“-t, mely ez évben a városok monografiáját közli és azt a millenniumig befejezni akarja. Ez majd új lendületet nyit e téren.

Ki kell emelnem a „Zemplén“ vidéki lap szerkesztőségét is, mely 1891-ben 75 lapra terjedő füzetet adott községi helynévmagyarázatokkal. Vajha a többi vidéki lapok is követnék példáját!

Véleményem szerint a Magyar Tudományos Akadémiának lenne feladata e téren széleskörű mozgalmat indítani, mert egy ember ily nagy munkára nem képes. Ehhez, mint az encyclopedikus művek készítéséhez, többeknek közreműködése szükséges. Erre a célra szívesen átengedném négy nagy kötetre menő anyaggyűjteményemet, mely 42 évi fáradságos munkának a gyümölcse.

E füzetet most is két részre osztottam. Az egyikben vannak a népszerű helynévmagyarázatok, melyeket közvetlen a nép szájából szedtem, vagy kiadott néprege-gyűjteményekből állítottam össze; a másik részben a tudományos magyarázatokat adom, megnevezve mindentűt a forrást, a melyből azokat merítettem.

Fogadd szívesen, kedves olvasó e füzetet, melyet a hazai tudomány iránti önzetlen szeretetből bocsátok közre, a nélkül, hogy azt a szerzői jogról szóló 1884. évi XVI. törvényezikk értelmében vagyonnak tekintsem.

B u d a p e s t, 1893. pünkösöd napja.

R. E. S.

ELSŐ RÉSZ.

Népszerű helynévmagyarázatok.

Dabron, h. Veszprém m.-ben. Hajdan németek lakták, kik a völgyben talált forrásvizet maguk nyelvén Thalbrunnak nevezték. A régi lakosok a török által kiűzetvén, az újból felépült faluba magyar nép telepedett le, mely a kedves forrásnak német nevét elmagyarosítva megtartotta s a Thalbrunnból Dabront csinált. (Edvi Illés Pál. Vas. Ujság. 1854. 23. sz.)

Dagadó forrás, Bihar m. Kalugyer nevű oláh h. határában egy nyíres völgyben. Ezen forrás időnként elapad s ismét nagy morajjal tör ki, azért a köznép által „Sárkánykútjának is neveztetik. Ugyaníly forrás találtatik a pécsi ú. n. Mélyvölgyben.

Dálya, m. h. Nevét azon Dálya nevű székely rhabonbántól nyerhette, ki a csiki krónikában a későbbi székely rhabonbának közt említettik. (Székelyföld leírása I. 177.)

Damakosnak, Székelyföldön a gyilkos tó körül egy régi várfa, úgy a várpaták és Holyvás között hegyfok. Hagyomány szerint Hiripné fia Damakos birta a várat, innét tört ki a vidékre; fő szenvedélye volt a szűz leányok rablása, míg nem őt párbajra hívták és midőn anyja győztesnek vélte fiát és babérkoszorúval várta, az elszáradt kezében s reá jött a hír, hogy fia elvérzett a küzdtéren, a nép lerombolta a bűnfészket. (Székelyföld leírása II. k. 109. l.)

Dámos, oláh falu Bihar m.-ben, kősziklás hegyek közt. Dámos = dám-vadas, dám vadakra történt vadászatok után.

Dány, h. Pest m.-ben. Állítólag a letelepedéskor, midőn az egyik telepes dombosabb helyről meglátta ezen területet, Mózes szavaival élve (V. k. XXXIV. k.) így kiáltott fel:

Megmutatom néktek az egész földet, t. i. Gileádot Dánig. Így támadt volna ott Gilád és Dánköség, mely később egybeolvadt.

Darabont erdő, Dálnok erdőségei közt helység. Nevét onnan vette, hogy Báthori István fejedelem adományozta az őt Lengyelhonba elkisért dálnoki darabontoknak. (L. Székelyföld leírása III. k. 184. l.)

Darócz, m. f. Baranya m.-ben. Hajdan Kurs nemzetség birta, mely itt nagy darúvadásokat tartott s innen vehette nevét. Analóg: Solymos, Solymár. Darócz jelent vastag, durva szövötű pokróczot.

Daruvár, fürdő Szlavoniában, Pozsega m.-ben, hasonnevű város tőszomszédságában. Gyógyforrásai már a rómaiaktól nagyban és sikeresen használtattak. Daruvár valamikor vigyázó őrhely lehetett, a daru jelentése „légy éber!“ A darut azért rajzolják egy lábón állva s másik lábában követ tartva, hogy míg ekként áll, éberségét mutatja, de ha a követ ki-ejti, vigyázatlanságot árul el; a daru a munkás és vigyázó emberek czimerjelzője. (L. Vas. Ujs. 1859. II. sz.)

Dávidvára, Soktótól keletre vagy 1000 lépésnyire fekvő trachyttorolvány-szikla. A hagyomány szerint volt Siklódon egy népes családdal és igen sok fiúval megáldott Dávid nevű ember, ki a tatárjárások alkalmával, midőn a nép pusztításnak és zaklatásnak volt kitéve, ide az erdőbe vonult eselédével s ott várat épített, hol több alkalommal hősileg oltalmazta magát, családját és kincseit. (Székelyföld leírása I. 143.)

Deákfalva, másként **Nevetlen,** Ugoosa m.-ben. Nevéről a nép így regél: Ulászló egykor e helység mellett utazván el, kérdezte annak nevét Gödény bolondjától, mire az válaszolá: ez, Felséged, névtelen falu. Deák nevét a belőle származott Deák, később Szapolyai családtól vette. Rege alapján másik nevét onnan kapta, hogy hajdan tündéreket üldöztek itt, de az üldözőket feneketlen ingoványba sülyeszté a szél s várat emelt belőlük, elátkozván nevükkel együtt, honnét az maig is nevetlen.

Deáki, p. Zala m.-ben. Bendelynek is nevezik. Emlékeztet a régi Deák nemzetség elődje Deák Balázsra; ez kis rege nyomán elevensége, tudakossága miatt nyerte a Deák nevet, különben Balásznak keresztelték; felőle beszélük, hogy

midőn Szt. László király Zalában utazott s Kanizsa felé erre vette útját, szekere egy kerékszeg hiánya miatt közel volt a feldőléshez, észreveszi ezt Balázs, fogja izmos újját s bedugja a tengely végibe szeg helyett, futott a lejtőn le, hegyre föl; — elég az hozzá, a király hűségeért nemesnek tette, e sikon pedig annyi földet adott neki, mennyit 3 óra alatt körül futhatott. Balázs elfogadta az ajánlatot, de az adományt egy község nevére íratta. Ez volt Deáki.

Déézs, h. Erdélyben, Közép Szolnok m.-ben. Történeti nevezetességei közé tartozik a Rózsahegyen lévő hét magyar vezér kőpadja, hol a monda szerint az ősmagyarok azon az Istent megismerték s Deus = Isten felkiáltással üdvözölték, miből formálódott állítólag a Déézs név. Kornides szerint Déézs tulajdonnév, mint Gyula, Aba, stb. Thomás Ferdinánd is az előbbi mesés elnevezést hozza fel, De orig. Hung. című munkájában. A „Pannonia megvétele“ cz. régi nyelvemlék tudákos szerzője így enekel róla:

Istent ők ott imádnak,
Háromszor Deust kiáltanak,
Arról nevezték ott a várost
Szamos mentében a nemes Deusnak.

Dél, puszta, Érsek előnévvel, Komárom m.-ben. Hagymányos nevet tart fenn Árpád vezérkorából, Dél nevű vitézét. Az érseki uradalomhoz tartozik, és hihetőbb, hogy itt marhadelöl volt.

Demsus, falu a Hátszeg vidékén, a Vaskapu szomszéd-ságában. Trajan római császár vezére Longinus, a Decebálhoz küldött követ, Krisztus sz. u. 101. megöletvén, teste barátaitól a győzelmes csata után itt temettetett el, ad densas; a sír felett jelenleg a görög egyes. katolikusok temploma áll. Az ad densas-ból lett a Demsus neve. (Tóth Fer. 1855. október 6.)

Sírja felé emléket tevének:

S másfél ezred mult azóta bár,
Nagy tettének hirdető tanúja
Ős Demsusnak kápolnája áll. (Thaly K.)

Dengeleg, h. Szatmár m.-ben. Egy delejes álmú ref. pap, ki egykor Árpád sírjáról felfedezést tett (delejes álmában) figyelmét kiterjesztette Dengele név magyarázatára is: Árpád

ugyanis itt járván, serege borzasztón és fáradhatlanul döngette az ellenséget; ezt megsokalván maga Árpád is, így szólott egybegyűjtött népéhez: „Döng-elég“ (a döngetés elég immár); erre megszakadt a harcz és parancsa emlékéet e hely maig is viseli. (L. Sürgöny, 1861. 276. szám.)

Depsörétje, Dálnok határán térség. Hagyomány szerint azért nevezik így, mert Depső híres székely vezér ottan táborozott népével. (Orbán B.)

Dercsika, h. Nógrád m.-ben. A néphagyomány róla azonos az alább előforduló Dericska magyarázatával.

Dericska, csalóközi helység Pozsony m.-ben. Mult századi iratokban Gyersoka néven találtatik; keletkezéséről az a néphagyomány, hogy a népszerű Mátyás király egykor itt vadászgatván, boszankodással fakadt ki e nehezen megjárható tájék alkalmatlansága ellen hű lovásza Erős György előtt, mire meghitt kísérője szerény kérelemkép csak akkora darabot kért ajándokul a hasztalannak mondott területből, mennyit fakó lován megkerülhet, addig míg ő Felsege rövid ebédjét elvégzendí. Kívánata teljesült az idő és hely pontos kiszámításának feltétele alatt. Erős György megindulván fakó lován, lehető gyors ügetés közben rongyokká tépte vörös palástját, annak foszlányaival jelölte ki a megkerült tér határait, s eszes kiszámítással épen kellő pontban termett ott ebédjét végzette királya mellett, a maig is Mézeshalomnak nevezett dombon, melyről körútja a kedélyes fejedelem által is szemléltetett. Megjárt átesapásáról a vörös foltok is tanuskodván, a király fejesóválva így fejezé ki ügyessége feletti meglepetését: „György sok a“ s e kifejezés lón a megígért s meg is adott birtok neve. (L. a „Nemzet“ tárczacikkét 1884. április 9-ről a Népetimológiáról.)

Jerney (Magyar Nyelvkincsek) említi már 1253. évben Gyirgysuka néven.

Ders, nevét hasonnevű fő-rhabonbántól származtatja.

Déta, kis pusztá Borsod m.-ben, Sajó-Lád mellett. Nevét, azt mondják, az ónodi országgyűlés idejéből kapta. II. Rákóczy Ferencz, midőn diétát hirdetett a történeti nevezetességű várban 1707. márczius 31-én, az országgyűlési (dietai) tagok lovai legelőjéül szolgált e hely. Lovász emberek nevezhették el Détának.

Detonata, hegy Abrudbánya környékén. Maga a név mutatja Detonata = ledördült. Az itteni delejvaskő, mely a szirtekben található, sűrűn csalogatja magához az ég villámain, mikor itt czikkáznak, a szikladarabok dörögve hullanak alá, az imént büszkén ágaskodott oszlopok csengő dalban hangzának saját temetésükre. 1852. július 22-én itt járt Ferencz József király. A mondában a nép a halottak éjjeli rémes órájában, egy szellemet vélt itt hajdanta hallani, ki fekete lantjának verése mellett szokta elnyögni keserves bánatát, s hihetően innen nyéré aztán maga a hegy is a latin detonare = dörgés szóból nevét. Ellenben az oláhok „Pietra csetyera nyagra“ = „Fekete lant kövé“-nek nevezik.

Ott a táj egy ősi templom Detonata: csonka szent rom Bérczek orgonája (Farkas Albino Nővilág. 1861. évi 2. sz. 19. l.)

Dezsőkő, szikla a Mátrában a dédesi várhegygyel szemben, nevét Mátyás király idejében, itt élt molnár fiú Dezsőtől nyerte, ki a kántor Iluskáját szeretvén, itt járt össze vele, míg a híres rabló, Valgatha, Dezsőt le nem szuratta, s a síró Iluskát várába nem viteté. Ugyan itt van Dezsőlyuk, itt nyugosznak Dezső és Ilus s a sirt még mai napig is Dezsőlyuknak hívja a pásztor gyerek is.

Dezsővár, az Almás vize partján egy hegycsúcson mért-földekre látszó várrom. Nevét Báthory Zsigmond idejéből 1601-ből eredeztetik, midőn a városok ma az egyik, holnap a másiknak birtokába jutottak. Dezső e fejedelmi seregek fővezére védte ezen várat, de a védelemben elesik s a várat innét nevezik Dezső várának. (Kőváry.)

Déva, erdélyi vár. Rege szerint a várat 12 kőműves vállalta magára felépíteni, de nem tudtak semmire sem menni, mit délig felraktak, délután leomlott, akkori hit szerint ez a Déva (ördög, ellenség, szellem) munkája volt, ki a munka sikerére áldozatul egy ember befalaztatását kívánta, mi meg is adatott. Timon szerint Déva = hegytető. A Déva mesés madár, mely a szlávoknál a szerencsétlenség jelképe volt. Kenderesi, — Aurelianus felesége Diva Faustina által hiszi alkotottnak. (Tud. Gyűjt. 1831. V. k. 80. l.). Kőváry tündérek által épült várnak tartja.

Hitrege szerint Déva tündér volt és egyesülve Arany és Kalán szellemeivel építették a három nevezetes helyet, Déva várát, Arany várát és Kalán fürdőt. („Hazánk és a Külföld“ 1866. év, 8. sz. 114. l.)

Devecser, Kis és Nagy előnévvel Doboka m.-ben. Péter királynak volt egy ily nevű belső embere, ki őt a magyarok ellen ingerelte. Neve már 1040-ben előjön. Péter király adományát képezi.

Dévény, Pozsonytól 1½ órányira határvár. Bél M. szerint (Not. 2. 256.) Devojna családnévtől kapja magyarázatát, ez kezdte építeni e várat, mely egyik felében romokban maradt. (L. Történelmi leírását Pozsony s környéke 1865. című emlékkönyvben.) Rege szerint Devina nevű régi szláv istennő tiszteletére emeltetett. 842-ben már Ratislav morva fejedelem birta, 905-ben pedig a magyarok elfoglalták Szvatopluktól.

Történelmi regét közöl róla a Bpesti Visszhang 1856. évf. 169. l., továbbá „Hazánk és a Külföld“ 1867. 48. sz. 759. l.

Diós, falu Kolozs m.-ben (németül Nussdorf) és több megyében. Őseink a keresztény hit felvétele előtt imáikat erdőkben és ligetekben végezvén, a diófák iránt előszeretettel viseltettek, innen a közmondás: „diófaig terjedő birtok“, dióverő vásár stb. Ily fák alatt jöttek össze őseink áldozni, társalogni és szórakozni s azok megtelepítéskor is a diós nevet tarták fenn.

Mythosi értelemben pedig szent fának gyümölcse, csodás orvosságnak tartott.

Diós-Győr, h. Borsod m.-ben, mint királyaink mulató helye okmányilag 1369 óta I. Lajos király korából ismeretes, ki itt gyakran tartózkodott. Nevét diófái és gyűrűzetes alakjától vehette. Tompa népregét mond róla: Itt a regényes tájon állott Diós Pál egyszerű laka, a melyre árnyat s gyümölcsöt egy óriás diófa hullata, ezen diófa volt a családnak mindene, de mellette jó vadász is volt Diós Pál s itt egy ősz ember jelent meg előtte, ki kincseket ígért neki, lakánál a diófa alatt csupán csak a fát kell kivágni, mondá: és tövében három láda arany! Pál elhitte a dolgot:

Reng a kenyértermő diófa
Az ágak földre omlanak

és meglelé Pál mit keresett; gerezdet érlelt a hegyoldal, vár épült fenn a bérczetetön, felszaggatott a gyep —

Megtelepült az összegyült nép
S D i ó s - G y ő r épült általok.

Ezen helynévről terjedelmesebb népmondát közöl a „Magyar népmondák“ című könyvben Radó Vilmos.

Disznófő. Budapest jobb oldalán a Zugligetben egy víz-csörgeteg, hol Mátyás király idejében a fejedelem disznói legeltek s a németek róla e helyet Sauwinkel = Disznózug nevezték, most Mátyás-csörgetegnek hívják. Döbrentei így versel róla:

Csörgék már Mátyás korában,
S enyhítém a nagy királyt,
Vadkant üzve itt jártában,
stb.

Dinyekő, Székelyföldön a Tarnóczyi kastélyon felül keresztel jelölt ölnyi magas szikla. Nevét dinye alakjától vette. (Orbán B.)

Disznókő, szőlőhegy Zombor város határában; egykor rajta erdő volt, s abban disznónyáj makkozott.

Dobányi, Gyúd határában Baranya m.-ben hegy; oly közel van a községhez, hogy oda lehet dobálni. (Zágonyi György.)

Dobó, p. Sárosban. A tótok Dubovec-nek nevezik. Állítólag I. Ferdinand alatt élt egri kapitány Dobó István kapta adományul, mint Lévát és Végles-várát stb.

Dobódél, h. Torna, m.-ben. Népmonda szerint Dobó vezér ide hozva seregét, itt tudakolá vitézeitől az időtájt, kik éhenszomjan lévén, így feleltek: Dobó! dél-re jár! E szavak emlékére emelkedett ki a hely, és tisztelettel említik az utódok e traditiót. Ezen vitéznek Eger várában van síremléke, melyet 1833 ban Pyrker érsek emelt e felírással: Az igaz hazafiúság és vitézség halhatatlan érdemének méltó tekintetéből Dobó István Egervár hős védőjének. (Egy nyomtatványból.)

Dobolóhegy, Szatmár vára előtt kies domb. Régenten a várat őrző katonaság este és reggel szokott dobolni. (Palugyai.)

Doboz, h. Sz. Fejér vb. Eredetileg mint lakatlan helyet Dobozi nevezetűek szállták meg, körülbelül 1750. évben, mit

leginkább látszik bizonyítani az is, hogy Dobozon jelenleg is nagyobb rész Dobozi nevet visel, és majdnem minden ház törzse Dobozitól származik. A lakosok hajdan híres kortesek és öklösök voltak. (Felsőbb rendeletre 20/I. 1863. Vörös Gyula, jegyző.)

Dobrocs, h. Nógrádban. Monda szerint Szinó-bányáról a szláv munkások ide jártak át hálásra és sok jó éjt = Dobre noci töltvén itt, annak emlékére neveztetett el a hely. Miből alakítottatott Dobrocs (Gyura László 1859. augusztus 19-én.) E név előző már 1071-ben.

Dobron, h. Zalában és több helyen. Allítólag Árpád honfoglaló idejéből Dobron vezértől kapta nevét, ki szláv csapatokkal jött ellenségül, de Csörsz elfogta és halál helyett szabadságot adott neki. Dobron elragadtatva, erre 20,000 oroszszal kísérte Pannoniába Árpádot s Győr ostrománál részt vett.

Dolina h. Sáros m.-ben Szucha előnévvel. Dolina jelentése = völgy és mivel itt sokácz nép lakott, mely marokkal = „schaka“ hányta a keresztet magára s nem 3 ujjal, így a Szucha szó elferdítése a „schaka“ szónak. Ezen magyarázat nem valószínű, mert szucha a szlávban = száraz, Szucha-Dolina tehát Száraz-völgy.

Domahida, m. falu Kraszna partján; régenten Domán hida. 1369-ben már Domán-család birta, mely a Kraszna vizén hidat emelt. Ezen család később magát Domahidinak nevezvén — innen vette fel nevét.

Dombiföld. Így neveztetik Rábán túl a mostani. Kis-Árpás helység, az ős Dombó családtól. (Rómer.)

Dombóvár, h. Tolnában, Dombó János 1395-ben épített itt várat, mely most omladék s róla a község is felvette nevét. Van Dombó falu Pozsony m.-ben. A török időből regét közöl róla „Hazánk és a Külföld“ 1866. évi 4. sz., 665. lapon.

Dombravicza, h. Arad m.-ben. Hegyen völgyön épült hely. Az etimologia szerint az építkezés magas dombon történvén, az oda vezető útról „Dombra visz“ nevezték el. (Ráth K.)

Dopschina, m. v. Gömör m.-ben. A népmonda úgy tartja, hogy II. Géza király betelepítvén ide a szászokat, s ezek a bányászathoz értvén, beosztották magukat csoportokra és minden

csoportnak egy kifőzője lévén, midőn már éheztek, arra így rivaltak reá „Topf-schau“ = nézz a bögre ufán. Más monda szerint a bevándoroltak itt gyűjtést rendeztek, s a kik bögréjökbe nem dobtak alamizsnát, azokat e szavakkal figyelmeztették „Topf-schau“. (Nagy Gusztáv közlése 1890. jul. 23.)

Dorog, h. Tolnában és több helyen. Dorog vitéz volt az, ki, midőn a magyarok Ázsiát elhagyták, a Volgán hidat szeretett, hogy azon átjuthassanak. Hihető, hogy velök jött és itt telepedett meg. Dorog oroszban Dorogobusch.

Dorosma, m. v. a Kúnságban. Nevét a monda szerint Mátyás király idejéből nyeri, midőn a cseh rablók erre is kalandozván, az akkor itt lévő pusztán egy csárdát pillantottak meg, melyet maguk nyelvén dorzma = fogadó felkiáltással vettek körül.

Dőghányó, Pécs határában a kórház mellett fekvő rét, valaha temető volt. (M. ny. ör 335. l.)

Dömsöd, m. f. Pest m.-ben a solti járásában. Nevét két-féleképp magyarazzák a német Dammscheidből = töltés, mely a Dunavíz áradása ellen emeltetett. Még Bél Mátyás is agger = sáncznak nevezi. A török időben emeltetett. A néphagyomány szerint itt Óda Basa tiszteletére házat = domus építettek. Egy régi okirat szerint a német sereg és a török közötti válaszfalat neveztek itt Damm-scheidnak, melyet Dömsödre alakítottak. (1862. Községi tudósítás.)

Dörgő. Székelyföldön Somosdi várhegy mellett, néphagyomány szerint ezen hegytetőről egy óriás, kinek vára szemben állott, szokta dörgő hangjával a vár népét fölriasztani. (Orbán B.)

Dragomér, h. Máramarosban. Az oláhok egykori lovagias vajdájának Dragoméruék nevét viseli.

Dragutin, h. Verőceében. Nemanya nemzetségi szerb zsupánok egyikét 1272-ben hívták Dragutinnak. (Tud. tár. 1843. XIII. k. 312. lap.)

Drégelyvár, Hont m.-ben az Ipoly vize mellett. Monda szerint az építője alkalmas helyet keresvén egy vár építésére, ide érve, a hely nagyszerűségétől elkapatva, fölkiáltott: „Ez már derék hely.“ E szóból formálódott Drégely. (Csalóközi.) Említetik már 1546-ban Derég-hely néven.

Drégelypalánk, az Alsó-Duna mentén. Nevét a derék és palánka szóból kötik össze; Bél M. szerint e helyen a törökök a magasan felhányt töltést sánczezal és egymásba kötött cserfaszálakkal palánk módjára erősítették meg. (Not. p. 4. 734.)

Dreykirchen, v. Enyed mellett. Magyarul Tövistemplomnak nevezik. Német telepesei itt három templomot találván, arról nevezték el. Említésre méltó, hogy az első templomot Hunyadi János a szent-imrei ütközet után a diadal zsákmányai-ból építette, ezt az építést rajta egy latin felirat tanúsítja 1445-ből. (Benkő: Spec. Transilv. III. k. XLIV.)

Duna-Pentele, m. v. Fejér m.-ben, a Duna jobb partján, völgyben, eredetileg római telepítvény. Elnevezését Pentele Sz. Panteleontól kölcsönzi, kinek neve és emléke a görög vallású keresztény hívektől, kik eme Duna melléki tájakat kezdetben mint kereskedő nép megszállották, különös tiszteletben tartatik és kinek nevére a közelfekvő ráczkevei szigetben hajdanában Sz. Panteleon Martyr apátsága díszlett, melynek ez idő szerint csak romjai látszanak és czíme érdemelt egyházi férfiaknak tiszteletképen adatik. (Felsőbb rendeletre 1863 január 25. Kovács János bíró.)

MÁSODIK RÉSZ.

Tudományos rész.

Dab, h. Pest vm.-ben. 1291-ben III. Endre király levelében már említetik. Dab = Domb = tumulus. (Lenkey.) Dab, illetőleg Dub szláv szó, jelentése tölgy.

Dabas, h. Pest m.-ben. Dabas = Domballyas, dunántúli szőejtés szerint lapályos tér. — Alsó-Dabas 1270-ben már mint helység említetik. (Fejér. Cod. Dipl. T. V. vol. I. p. 223.) Hagyomány szerint a Szittyáknál a dobás, úgy mint a nyilazás a földfelosztásnál mint mérték szerepelt. Dabas határát ilyen módon mérték ki.

Dabolcz, h. Ugocsa m.-ben. Említetnek 1426-ban Dabolczy Balázs és Péter kir. emberek. E család birta elosztva Dabolczot. (Nagy Iván.)

Dabroncz, h. Zalában. Szlávban dobry = jó. Ebből a szóból „Dabrony“ családnév képződött.

Dacsó, puszta Luka-Nénye mellett, Hont m.-ben. Nevét a híres Dacsó családtól veszi, mely már IV. Béla király idejében virágzott. Ez összeköttetésben állott a Luka családdal apai ágon. Innen Luka-Nénye nevű falu, hihetőleg a női ágat illető rész volt.

Dad, falu Komárom m.-ben. Dada régi magyar szó = vén asszony. Dad = isten kertje. Dada = tatár falu a magyar hűnsági Tatáriában. (Tud. tár 1842.) Dad a magyarban kicsinyítő szóképző, a hely kicsinségét jelzi.

Dalmád (Domodicze), h. Hont m.-ben. Ezen községtől kapta nevét a Dalmady család. Szlávban Domodicze arra mutat, hogy Domod (Dalmád) faluja volt.

Dancsháza, h. Biharban. Dancs = Doncs = Dániel. Így

használják sok vidéken. Maig is van Dancs nemzetség Ungban; e család birtokát képezhette Dancs. Szabó D. szerint csúnyaság, oláh nyelvben szennyest jelent. Dancsos Sándor J. szerint turpis. Dancs = Diancs = Dienes Baranya m.-ben Sz.-Lőrinczi járásban maig is Dencsháza és mellette Sz.-Dénes. (Toldy.)

Danka, düllő Erdélyben, Rava községben. Nevét Danka családtól kapta. (Krizsa J.)

Dános, p. Pest m.-ben. Dan = tan, Danos = dallos. Dán a Libán hegy tövénél város. A zsidóban = víz melletti szállás. (Lenkey.)

Dány, m. h. Pest m.-ben. Régi eredetű, jelentése ugar. A perzsa és szanszkrit nyelvben dán = tartó.

Dányér, düllő Kővágó-Örs m. v. határában. A szó jelentése ugar föld. (Pesti F. 80. I.)

Más értelmezése tányér, melynek alakját viseli. Ezen vidék a t betűt d-vel szokta fölcserélni. (Friedrich Ferencz.)

Darah, m. f. Régenten (1300—1424) a Darahy nemzetség birta. Ettől vette nevezetét.

Dagh, h. Esztergom m.-ben. Dagi = Dagh = halas, mert Dag zsidóul hal. A rómaiak alatt Quadriburgiumnak hivatott. Dagh v. Dah = hegy, innen Dajak v. Dák = scythiai pásztor-nép, hegyiek v. dagálylakók. (Lenkey.)

Dáka és Dán fok, az előbbi Udvarhelyszékben telep, az utóbbi pedig puszta Békés m.-ben. A Dákus néptől nyerték nevüket, így Dák vagy Datk németül Dakan. X.-től egész a XIII. századig Dánia helyett Daciát és megfordítva írták. Nyelvtani szabályok szerint lett a Dakini v. Dacini szóból Dáni. A dán nép folytatása a Dakusoknak, a Lapp által darh-nak neveztetik, mintha a Pannoniával szomszédos Daciáról volna szó. (Delejtű 1859. 37. sz.)

Atilla is neveztetett dán királynak. (Thuróczy.)

Dályó, h. Nógrád m.-ben. Emlékeztet a daha = dalya szittyákra, ma is van Dahistan tartomány. Említ egy oklevél 1447-ben Dályói Mihály nevű alispánt a megyében.

Dályok, h. Baranya m.-ben. Dák zsidóban felemelkedést és elterjedést jelent. (Lenkey.)

Dálnok, Háromszék faluja. Dálnok = énekes Régenten a fejedelmek tartottak udvari énekeseket.

Damonya, h. Sopron m.-ben. Dán vadás hely. V. István idejében élt a Damonyay család.

Dámos, h. Biharban. A hajósok Dám-Damgova alatt oly helyeket értenek, melyek időtöltési kirándulási pontul szolgálnak. Székely István szájhagyomány után közli Damasch isten nevét.

Darány, daráló malomhely Somogy m.-ben. Van ily néven nemes család hazánkban.

Darázs, h. Baranyában. Erdős hely és darázs-fészek volt. Már 1657-ben említetik Darás István ítélőmester, kinek nagyszámú őseit említik az oklevelek.

Dárda, Baranyában egy erősség, Eszéktől 1½ órányira. A rómaiak „Ad labores“ nevezték. A magyarok megszállván e vidéket, dárdásokat tartottak benne védelmül, honnét neve Dárda lett. Dárda különben török szó s felvigyázót jelent. Latinban Dardanarius = gabonakereskedő. Haaz Baranyamegye leírásában bővebben ír e helyről.

Darma, h. Ung m.-ben. Szlávban darmo = ingyen; oly földrés, mely hajdan ingyen isten nevében osztatott ki. Első telepesei tótok lehettek.

Darno, h. Pozsonyban és Szatmárban. Egy oklevél említi Darnay Miklóst de Darno előnévvel, ki nótapert kapott gyilkosság miatt.

Darócz, h. Szepes m.-ben, IV. Béla király már említi egyik oklevélben. Rupp szerint ez is kir. sólymárok = Drancarii telepe volt, melyet a tótok Dravecznek, a magyarok Darócznak etimologizáltak.

Darócz, puszta Szatmár m.-ben. 3 előnévvel. Legelőször Lázár előnevet viselt, azon Lázártól, ki a tatárjárás után 1245 körül első birtokosa volt, mint ezt I. Károly király 1323. kelt ítélő levele bizonyítja.

Puszta előnevét pedig csak elpusztulása után ruházták reá a lakosok. 1597-ben czigányok lakhelye volt; egy királyi adománylevelél Czigány-Darócznak is nevezi. Darócz = vastag szövétű vászon v. pokrócz.

Darócz néven több község jön elő különböző előnévvel.

Darva, h. Mármaros m.-ben. E község egykor a darvak fészke és vadászó hely volt. Hasonnevű család is van e megyében, melynek egyik őse Kricsfalusi Simon használta először előnévül.

Darvas, h. Bihar m.-ben. Nevét a hajdan mocsárjaiban tanyázó Daru madaraktól, melyekre itt vadásztak, kapta. Van Darvas nevű család is.

Daut, régi helység Bodrog m.-ben. Daut régi férfinév — jelentőséggel bír s első birtokosa nevét tartja fenn. Így Dautova ugyanott = Daut földje. Régibb deák műveltségű etymológistáink a datum latin szóból származtatták. Némelyek a Deutova szóban a „Duna töve“ szót sejtik.

Dávidháza, h. Vasban és több m.-ben. Nevöket az igen elterjedt Dávid családtól vehetik; a turóczi Dávid család őse kir. halász volt.

Deák v. **Kávás vár**, falu Ugocsában. Nevét Deák családtól kölcsönzé, kik egykoron birták azt. Kávás nevét talán szitakáva alakú kútjai után kapta.

Deákfalu, } = h. Thuróczban. Több Deák előnevet viselő hely kapja nevét a diák = literatusoktól vagyis írástudóktól, kik hajdan vezetéknevek helyett viselték azt.

Deákóvár v. **Diakóvár**, m. v. Verőczében, hajdan Dáciainak városa volt, a Dákok várával; s mivel ez arx vetus = óvár nevet is viselt, lett Deákóvár.

Deáki, h. Pozsony m.-ben. A szt.-mártoni apátság birtokát képezvén, a deák (latin) nyelvet beszélő papok után a nép a községet Deákinak keresztelte el.

Debreczen, Hajdu m. székvárosa. Deb = debez = debre = domb = deberszin = dombos helyen levő épület (Lenkey). Némelyek szerint a tót dobra zem = jó föld, dobra cena = jó ár és vásár szókból származott volna, a mi arra mutatna, hogy itt népes vásárok tartattak. Egyébiránt több helynevekkel rokonygökö, milyenek Debrő, Debren, Döbrög stb. ezekhez hasonló deberke = faedény. Hazánkban számos helységek víztartó edények s kutaktól vették neveiket, mint Bodony = Bödöny, Csobánka, Köbölkút. (Magyar nyelv szótára 1192 l.)

Debrő, h. Heves m.-ben. Jelentősége domború (Lenkey). Régi tót lakósa „Dobra“ értsd hozzá „vesz“ azaz = „jó falu“ nevezték. Másként Debrő = gödör, mély vízmosás. (Magyar nyelv szótár 161/82.)

Décső, h. Sárosban s Décsé Erdélyben, szép helyek a dicső szóból származtak. Van Decsey család, mely már a XV. században ismeretes volt.

Déd, h. Somogy m.-ben, nemes előnévvel. Magyarázata mint Dad községé.

Dédes, Borsod m.-ben, nem messze Miskolcztól. Nevét a déd szótól nyerheti, mely öregséget jelent. Marrocóban az Atlas hegyének egy részét is Dédes-nek hívják.

Dedács, f. Hunyad m.-ben. A Dád isten nevére emlékeztet (l. Dad); Ded = Dedacs, mint Ad = adacs, Bog = Bogacs, Tord = Tordacs stb.

Dedina, h. Árvában nemes előnévvel. Szlávban dedina = falu. Már Nagy Lajos király idejében birta e helységet a Dedinszky család.

Dedrád, f. Erdélyben. Perzsa nyelvben Dádrád teremőt, istent és ácsot jelöl (Meninszky p. 654). Kaukaszban dadi és dada szó atya értelemben vétetik.

Deés (lásd a népszerűek közt). Deés törökben fogat jelent, arabsbani jelentése lanyházó eső.

Deegh, h. Veszprém m.-ben. Dég = dög v. döghalom. Van ily nevű család is. Róland nádornak volt egy Degé vi téze, ki Déghnek adta nevét, mely birtokát képezé. (Fehér. Cod. dipl. t. VII. v. II. p. 37.)

Dejtár, h. Nógrád m.-ben. A perzsáknál Dej isten neve; régebben azon hónapot jelentette, mint mostan nálunk április. (Meninszky Lexicon Arabico p. 790.) Tár s dár perzsában ház, szállás s vidék jelentéssel bir. Nem e marha delelő hely volt?

Dekanovecz, Zala m.-ben. Jelentősége Dékán család birtoka.

Deklezsén, falu Zala m.-ben. Deklezsovcze jön a dekla szóból, melynek szlávban jelentése „leány“ és a hagyomány szerint a falu megállapítása előtt e helyen egy úri nő kastélya állott. (Pesti Fr.) Nem-e a Thekla női nevet tartja fenn?

Délegyháza, Pest m.-ben. Dellő = delelő, egyház = egyesház; oly hely, hol a marhák delelni szoktak.

Dellő, Szolnok m.-ben Szt.-Királyon egy határrész, hol a ménest legeltették. Dellő = delelő.

Dém, h. Nagy előnévvel Veszprém m.-ben, Döme keresztnévnek felel meg. Van Deme nemes család is.

Demanova = Deményfalu, h. Liptóban, nevezetes jégbarlanggal. Szlávban Demjén = Döme. Demanova = Döme faluja.

Deménd, h. Hont és Heves m.-ben. Van ily nevű család, mely az Anjouk alatt Olaszországból jött be. Tótul Demendice.

Demeter, h. Külső Szolnok m.-ben, Szó előnévvel. Több család van e néven, melytől nevét kölcsönözhetette. (Nagy I.)

Dencsháza, h. Baranyában. Dencs személy- s családnév. Ily nevű család alapíthatta.

Dénesfa, h. Sopronban. Dénes keresztnév. Első birtokosától kaphatta nevét, fa = falu.

Dengeleg, h. Szatmár m.-ben, oláhul Dingyilak. Régenten a híres Dengelegi nemzetség birta, melytől vette nevét is, most is az Érpatak mellett a falu végén régi kastélya romjai látszanak. (Szirmay Not. Szatmariensis.)

Dercsen, h. Beregben. Szlávban derzs = tarts, kapaszkodó helyre vonatkozik. Van Dercsenyi család, mely ezen községtől kapta nevét. Állítólag ez 1072-ben Fejér, a mohácsi vész után a Szepességbe vándorolván, Weisz néven fordul elő. (Nagy I.)

Deregnó, h. Zemplénben. Már 1322-ben I. Károly király adományozta az Aku nemzetségbeli Mihály mesternek, ki a Deregnyei család alapítója volt. Tótul a község neve Drechnov = Drech birtoka.

Deretske, h. Bihar m.-ben. Nevét kétféleképp magyarázzák: a szláv drevecko = fácska szóból, mert ős lakói tótok voltak és erdőt irtottak; a magyarság ellenben úgy tartja, hogy szikes talaja deres szint kölcsönöz a földnek. (Ózsvath Pál.)

Deretske, h. Veszprém m.-ben. Mivel az időjárás Bittva vize felől sokszor dereket hoz reá, ezen derecekről nyerte nevét.

Derencs, h. Gömör m.-ben. Mondják Derencsénynek is, szlávul Drencsane. Elnevezése Drin, Drien = somfa tót szótól jön. Itt hatalmas somfa erdő volt.

Derénk, h. Tornában. Tótul Drenka = som, som fái után,

Deresk, h. Gömörben. Tótul Drskovce. Van itt Deres nevű család is. Nevét deres fűve után, mely a marhának nem izlik, kapta.

Ders, orosz-falu Szatmár m.-ben, oroszul Dersa. Régenten a Petri Dercsi nemzetség birta — ettől neve. — Ders hajdan Sz.-György néven puszta volt, de mert régi okiratok itt említik Ders községet, ennek emlékére Borbély Sámuel 1721-ben újból benépesítette. (B. M.) Ders Desideriust is tesz.

Derzs, h. Tisza mellett s Tisza előnévvel. A közhasználatban lévő s a nép ajkán módosult latin Desiderius magyarosítása, Des, Dés, Ders, Derzs. Első birtokosa ily nevű lehetett. (Budapesti hírlap 1890. 317. sz. tárcza.)

Désháza, K. Szolnok m.-ben, l. Dénesháza.

Desze, h. Zemplénben. Szlávban Deszety = tíz. Van Deszetinszky nevű család is.

Deszmer, f. Kolozs m.-ben. A magyarok bejövetelekor Dezmir vezértől kapta nevét. (Kállay.)

Delmár, h. Szerém m.-ben; régi germán nevet lehet érteni Ditnár = Detmár alatt. Ily nevű alapítója volt.

Detrekő, h. Pozsonyban. Nevét némelyek szerint Dietrich német fejedelemtől kapta, mikoron a magyarok Pannonia földéért vele Kézsmárknál megütköztek és sűrűn lövék a nyilakat. Ekkor Dietrich fejedelmet homlokban találták egy nyillal, a ki elszaladt ugyan övéivel, de a nyilvasat nem vonhatván ki homlokából, ez okért bevivé Rómába, miért a magyarok őt halhatatlannak, a csatahelyet pedig Detrekő vagy Detrőnek nevezték. Detrich, Ditrik, h. Zemplénben szintén tőle kaphatta nevét. Bél Mátyás szerint Detriko római vezértől, kinek legiói itt feküdtek. Ezt bizonyítják a római feliratú kövek, innen Dietrici lapis vagyis Detreköve. Dietericus idegen név magyarul Detre. A németek Blasenstein nevezik. A szlávok a németet utánozva „Plavec“ — Tóth Ferencz (Protestans Eklésiak című historiájában Komárom 1808. 173. l.) Balasa Detréről nevezi el, ki állítólag a várat építé.

Detrich, h. Zemplén m.-ben. Van ily nevű család, mely Liptóból ered, ily nevű lehetett alapítója.

Detva, h. Zólyomban. Szlávban detva = gyermekcsoport. A fiatalság gyülekező helye lehetett.

Detvahutta, ugyanott. Magyarul Miklósfalva. Nemeskéri Kiss Miklós tulajdona.

Deutschdorf, h. Vas megyében. Helyes fordításban Németfalu, de közigazgatási néven Égervölgye. Hihetőleg égerfái után és mert völgyben esik, nevezik így. Így Deutsch-Dörfel = Égervár; Deutsch-Ehrendorf = Németháza.

Deutschendorf, m. v. Szepesben. Ezen helyen németek telepedtek le, azért Deutschendorf = németfalu a neve.

Deutschkreutz, h. Sopronban, magyarul Németkeresztúr. Hihetőleg a régi kereszties vitézek után.

Dezna, m. v. Zarándban, hegy alatt, patak mellett, régi várral. Állítólag Decebál dák király idejéből, kinek nevét elferdítve viseli. Van Ó-Dezna is. (Bombardy Topografiája.)

Dézsvár, Dösvára, Deus vára. Nevét Deusnak keresztelt embertől kapta. (Kállay Diariuma. XVII., 116 lap.)

Déva, vár Erdélyben. Szlávban Deva = leány; Leányvárnevű várak több helyen fordulnak elő. A pozsonyi Dévény építését egy vén leánynak tulajdonítják. Kővári regét mond róla. A nyelvészek szerint déva arabul = követelés, de a „devek“ szó is analogja, mely tevét jelent, latinban dea = istennő, így keletkezett a mythologiai helynév, mint Dees neve a Deus szóból. Van egy várunk a Duna és Morva vize összefolyásánál Déva néven, melyet Bizonyi K. devai = megtekintettnek magyaráz, így lett szemlélő vár.

Devecser, Alsó és Felső előnévvel Doboka megyében helység. Állítólag Péter király egyik emberének Devetsernek nevét viseli. A helynév előfordul már 1230-ban. Vannak a kik a nevet a szláv vecser = estebéd szóból magyarázzák.

Sterba szerint Devecser az e r képző kihagyásával „devecs“ s a kicsinyítő szláv ecs képzővel átalakítva leányt jelent. Devecser = Leányfalva. (Zalai tantügy 1881. év 33. sz.)

Devicse, h. Hont m.-ben. A Dewichiey kihalt család nevét tartja fenn. Szlávban dievesä = leány.

Dexanova (Dézsánfalva), h. Temes m.-ben. Dexanova = Dexan faluja = Dezsánfalva.

Dezericze, h. Trencsénben. Régi latin keresztnév Desericus és Desiderius = Dezső. Így e hely Dezsőfalvának lenne nevezhető.

Dévén, a Felső-Duna mentén vár. Szlávban Devina, Dezvina = szűzvár; elfogadható, hogy neve szláv eredetű. Dévén arab nyelven = ravasz; a semi nyelven déven = ég; a demagonok tartományában hivatalt is jelent.

Djakovár, h. Szerém m.-ben. Régenten Ják név-alatt fordult elő, mely név a régi vár alapítójának nevét viselhetette.

Dianova (Deánfalva) h. Túróciban. Deján szláv (szerb) keresztnév, mint Dusán. Dianova olaszban = új istenség.

Dicse, szőlőhegy Nagy-Harsány határában. Vonatkozik jó nedvű borára, melyet a lakosság dicsőnek mond. (M. ny. őr 477. lap.)

Dierova, Major-Fasko helység mellett Árvában. Jelentése szlávban lyukas, mert zúgban fekszik.

Diets, h. Aradban. Deák-falvának is neveztetik a Deáky családtól; 1552-ben már így nevezték.

Dijánó, szőlőhegy és út Mária-Gyűd határában. Nevét a diófáiról nyerte. (M. ny. őr 477. lap.)

Dikritus, a tájai puszta azon része, melyen a múlt században Kis-Kún kerület = Districtus ménese járt. (M. ny. őr 381. lap.)

Dimitrovicz, h. Szerém m.-ben. Radó nádor alapított Sz. Demeter tiszteletére egy templomot a Száva partján, s itt falu állott, melyet Dimitrovicznak neveztek el. (Lásd Mitrovicz.)

Dinnyeberki, h. Baranyában. Nevét a dinnye és berki szavakból magyarázhatni.

Dinnyés, h. Fehér m.-ben, híres dinnyetermelő hely.

Diós, h. Kolos m.-ben, úgy más helyeken is. Mindegyik a diófa erdői után vette fel nevét különböző változatokban. A Kolos megyei Diós község neve németül is Nussdorf.*

Diósgyőr, melyet a régi okmányokban Geurunak neveznek; így Anonymus is; a diófái után kapta nevét, melyről Tompa M. szép regét írt.

Rupp szerint itt a vár-kunok építkeztek. Régebben Geur = Győr nevet viselt gyűrűzetes alakjáról, a XIII. században Noggeur = Nagy-Győr iratott. (56. lap.)

Diós-Jenő, Diós-Berény, Diós-Patak, Diósfalva stb. a fönnebbi módon kapják a magyarázatot.

Diószeg, h. Bihar m.-ben. Thomas F. nevét dió termelése és zúgban levő helyzetétől eredezteti. Szerecsen nyelven szegű szó = szög. Így nevezi el Szegedet, Kőszegét stb.

Dipse, falu Besztercze vidékén megfelel a görög, illetve az oláh Dipsa = szomjúság névnek. Hunfalvi szerint a görögös helyneveket az oláhok hozhatták ide. (Pesti F. 83. l.)

Disznós, h. Hont m.-ben és több más helyen. Hajdan erdővel borítva, a vaddisznók tanyázó helye volt. Némelyek innen, mások pedig a házi disznótenyésztés után kapták nevüket. Így Disznós, Horváti stb. A disznó szónak pórias jelentése tisztátlanság.

Diwaj, hegyláncz Gömör m.-ben. Egy régi író a diva tót szóból magyarázza, mely = vad, szilaj, s mondja róla: Olim praterca crebris ferarum, a quibus denominationem tracic, memorabile. A vadakban volt e hely igen gazdag.

Divék, h. Nyitra m.-ben. Nevét a nevezetes Divéky nemzetségtől kapta, mely sokáig birta. Van ilyen néven Turóc-megyében is egy falu, mely a szláv nyelvből veszi magyarázatát: djabel = rossz lélek. Zend iratok szerint a tengerparti tartomány neveztetik Divék, vagy rossz lelkek lakhelyének.

Divény, h. és egy régi vár Nógrád m.-ben. Nevét a Divényi családtól vette a XIII. századból. Bél Mátyás is így említi könyvében. Van e néven falu Borsod m.-ben a Tarna szélén.

Dluha, falu Árva m.-ben. Nevét a tót dluha = hosszú szótól veszi, mely ezen falu hosszúságára vonatkozik, ugyanis a falu az országút két oldalán az Árva keskeny völgyében két ház-sorban építve jó hosszúra nyulik el. Így van Dluhopole nevű falu Trencsén m.-ben, mely most Hosszú falu néven ismeretes. (Fényes, Geogr. szótára.)

Dluhaluka, h. Liptóban. Magyarul Hosszúrét, hosszan terjedő rétjei után. Tőle kapta nevét a liptómegyei Dluholuczky család, mely már a XVI. század elején említették. (H. J.)

Dob, h. Szatmár m.-ben. Van több ily nevű hely különböző előnévvel, így Tisza-Dob, stb. A dob jelentése Fejér codex dpl. (II. k. 218—378. l.) szerint = fenék, oly helyek, melyeken vízállások is voltak. Dob hangulatot is tesz, így Szedob völgy Micske mellett Bihar m.-ben, oly hely, mely visszhangzik. Dobfenék Gömör m.-ben falu mindkét értelemben viseli e nevet. (Hubay J.)

Dobó, h. Sáros m.-ben. Állítólag Dobó István egy peres ügy elintézéseért adományul kapta.

Dobi, puszta Heves m.-ben. Neve valószínűleg „Dub“ fától ered. A tótban a „Dub“ = tölgy. Számos Dob, Dobos helynév innen magyarázható. (Term. tud. Közlöny, 1871. évf. 110. füzet.)

Dobogó, p. Abauj m.-ben. A régi iratok szerint az akasztó helyeket nevezték dobogónak; lehet, hogy ez is kivégző hely volt.

Doboka, megye, Doboka híres vitéz. nevétől. Thúróczy Chron. (P. II. lap. 13.) A néphagyomány szerint szent István alatt élt Dobánk = Doboka adta e nevet a megyének. Anonymus ezen vezért szent István nénje férjének írja (lásd Hodos Doboka m. leírásában). Benkő leírja azon várat is, melyet Doboka emelt, kinek nevét első sorban viselte. Van egy falu is e néven Baranyamegyében.

Doboruszka, h. Ungban. Szlávban dobre = jó (föld) Dobruska = jócska.

Dobova, h. Zólyomban. Szlávban Dubova = tölgyes, valószínűleg tölgyes hely lehetett.

Doboz, h. Békés m.-ben. Hagyomány szerint Árpád nemzetéből származó Doboz nevű magyartól kapta nevét. Van még egy ilynevű puszta Fehér m.-ben is.

Dobra, h. Trencsén m.-ben. Több falu és puszta van Dobra előnévvel. Ezek nevéket dobre = jó szótól, mely a föld milyenségére vonatkozik, vették föl. Így van egy makkos erdő Tót-Vásony határában e néven, mely, bár most magyar lakosai vannak, eredetileg tót telep volt. — Dobra néven van Zemplén, Gömör megyékben hasonló magyarázattal bíró hely.

Dobrács-Apáthi, h. Szatmár m.-ben. Régenten két falu volt Dobrács és Apáthi, az első azon nevű nemzetsége, a má-

sodik az olcsvai apát-úrság után. E két falu az apát-úrság elenyészésével összezsugorított.

Dobrona, tótul Dobroniva h. Zólyomban. Jelentősége szlávban jó termő föld.

Dobroda, folyó Nógrád m.-ben, mely az Ipolyba szakad, nevét a tót dobra voda = jó víz szavakból veszi, melyeket a magyarok megrövidítve Dobroda fejeztek ki.

Dobrony, h. Bereg és Ung m.-ben. Emlékeztet Dobrony vezérre, ki első ízben hozta be az oroszokat hazánk földére, a kit Csörsz vert le és tett foglyává. Van e néven egy falu Zalában. Dobrony egyenlő Dúbrony a szláv Dub = tölgy szóból származtatható. Egykor tölgyfaerdők lehettek itt. Dobrony keresztnév és családnév is lehet, olyat jelent, a ki mindig jó szokott lenni, mint Mudrony, a ki okoskodni, okosan beszélni szokott (Haan József).

Dobrova, h. Liptó m.-ben. A név jelentése tölgyes, itt egykor erdő lehetett. Szlávban dub = tölgy. Dobrava jó földet is jelenthet a dobry, á, é = jó szóból, vagy pedig Dobor nevű birtoka lehetett. (H. J.)

Dobroszlava, orosz falu Sáros m.-ben. Nevét a szláv dobre = jó és a slovo = szó-ból veszi. Néphagyomány, hogy e helyet a beköltözöttek jó szóért kapták. Dobroszlava női név is.

Dobsina, bányaváros Gömör m.-ben. Németül = Dobschau, erről a névről adtunk népszerű magyarázatot, de valódi értelmé Do — bza, melynek jelentősége = rossz szag, a mi a bányákból eredő légre vonatkozik. (Nagy Gusztáv, 1890. jul. 23.)

Dobsza, Kis és Nagy előnévvel, h. Somogy m.-ben. A hussziták korában itt csehek telepedtek le, ők építették az első templomot; nyelvükön Dobzse = jó elnevezést kapott a telep. (Politikai újdonságok 1860. decz. 15. sz.) A jó Dobzse László király alatt sok cseh jött be az országba, leginkább kőművesek, kikről a cseh-nevű helynevek is keletkeztek.

Dóczy, h. Csongrádban. Emlékeztet a Hunyadiak korából kiemelkedő Dóczy családra. Dos = adomány.

Dognácska, h. Krassóban. Szlávban dohmat = oda kergetni. Az ide felkergetett népre vonatkozhatik.

Dohnyán, tótul Dohnani, h. Trencsénben (mint Dognácska).

A Dohnányi család e községtől vette nevét.

Doklin, h. Krassóban. Szlávban klin = ék, sarok; do = ba, be; Árvában van Zakamenoklin nevű község = a köveken túl, sarokban fekvő hely.

Dolcsa, erdőrész a Vajos víz mellett Csanádi határban. Olaszban Dolcse = kedves, melyet egykori birtokos neje adott a kies tájéknak, lehet, hogy a szláv dolha = hosszú szóból származik, mely előbb Dolchává, majd dolcsává alakult át a kiejtésben. Némelyek a dolina elferdítésének tartják, mely völgyet jelent.

Dolina, tót falu Turócz m.-ben, neve a szlávban -völgyet jelent s mivel hegyektől van környezve, helyes értelmet ad. Van Zólyom, Nógrád, Szepes megyékben is hasonló nevű falu.

Szuha-Dolina Sáros m.-ben = szárazvölgy. Hlbochi-Dolina Nógrád m.-ben = mély völgy.

Dollyán, h. Nógrád- és Szepes m.-ben. Kállay F. szerint a chazár nép viselte a perzsáknál a Dollyán és Tillán nevet, és ezek a magyarokkal egyesülvén, róluk maradtak fenn a helynevek, Dollyán Szepességben előjön már 1297-ben.

Dollyán inkább szláv szó, melynek jelentése mélyebben fekvő hely.

Doline Sztrehare, magyarul Alsó-Esztergály, h. Nógrád m.-ben. Szlávban Dolný = alsó; sztruhár = faragó = esztergályos. Efféle iparosok lakhattak itt.

Dolna. Több helynek előnevét képezi. Szlávban = alsó; ellentéte visny = felső.

Dolna Dubova, h. Pozsony m.-ban magyarul Alsó-Dombó; a szlávban jelentése alsó tölgyes. Tölgyerdeitől.

Doma, puszta Csalóközben. Bizonyi K. szerint domech. jelentése a zsidóban = hallgatás. A görögben domeo = extruo = fölépíték, latinban domus = ház, de mivel szlávok is, kik e helyet bírták, doma = ház nevezték lakhelyöket, így hihetőbb, hogy ezek adtak nevet e helynek is.

Domaháza, h. Heves- és Borsod m.-ben. Szlávban doma = ház, úgymint görögben is. Egykor tót lakói voltak. Ezeknek doma = ház elnevezését a magyarok megtartották. Haan szerint Doma nem magyarázható a szlávból, mert „háza“-val

van összekötve, hanem a Péterháza stb. mintájára Doma keresztnév a latin Damianus = Dömjénből.

Domahida, h. Szatmár m.-ben. Régente Domán hídának nevezték. A Domahidy család törzsétől Domán = Domjanustól vette nevét, ki a Kraszna folyón hidat építtetett, melytől a község Domahidának neveztetett el. (Nagy Iván.)

Már 1369-ben birta e család.

Domásnia, h. Szörény m.-ben. 1436. évben említetik először, a midőn Domásniay Ferencz mint kir. ember Csornai Mihály birtokost beigtatja. A név a rácz domásny = házi, domesticus szótól származik. (Pesti Fr.)

Dombó, Mármaros m.-ben s többféle előnévvel más helyeken; jelentősége, hogy az illető községek és puszták dombos helyeken emelkedtek, így Vásáros-Dombó Biharban, Kastélos-Dombó Somogyban, Alsó-Dombó Pozsonyban.

Dombró, h. Felvinczen fölül egy völgyben fekszik. A nép domborúnak nevezi, kidombosodó helyen való fekvése után; előjön már 1313-ki kiváltság levélben. (Orbán Balázs.)

Dombegyház, németül Nixbrod p. Csanád m.-ben. Nevét a domb és egyház szótól veszi; dombos helyen épült házaiktól.

Domianszeg, düllő Szt.-György völgyében Zala m.-ben. Nevét 1573. évben királyi adományt nyert Domián-családtól veszi. Domián = Dömjén. (Gózon Imre.)

Domonkosfa, h. Vas m. ben. Nevét a Domonkos nevű birtokosától kaphatta. Fa = falu.

Domony, h. Pest m.-ben. Előző már 1578-ban s állítólag Domonyi Benedek volt első alapítója. Hasonnevű községet említ Fehér (Codex. dipl. V. II. p. 564) már 1357-ből. Némely vidéken a kenyér búbja domo nevet visel. Domony = dombos. Lehet, hogy keresztnév.

Domoszló, hh. Heves- és Szolnok m.-ben. Szlávban Domiszlód, keresztnév = otthonát szerető.

Doncsény, h. Aradban. Doncs = Dániel birtoka lehetett. Van Doncs család is. Erdélyben Doncs = mocsok, mocsokos hely.

Dongér, p. Csongrádban. Mormogó vize, ere után nevezhették el Dongó érnek.

Donnerskirchen, magyarul Fejéregyháza, h. Sopronban. Szlávban Bielocirkva, a mi magyar nevének felel meg.

Donnerstmarkt, magyarul Csütörtökhely, h. Szepesben. Tótul Stvartek, a mi magyar nevének felel meg; csütörtöki hetivásárai után lett elnevezve.

Dormánd, m. falu Fehér m.-ben. A XIV. században Dormán házának neveztetett s a Dormánházy család ősi birtoka volt. (Gyárfás, Kúnok története, 358 l.)

Dornau, magyarul Új-Major, h. Vas m.-ben Németben Dorn = tövis; au = liget.

Dorobratovo, magyarul Drágabártfalva, h. Beregben. Szlávban dorahy = drahy = drága; brát = testvérbarát. Megfelel magyar nevének.

Dorog, Több hely e néven. A dorog = pihenőhely. Többnyire oly helyek, hol régenten az utasok etetés és itatás végett megállottak. Bővebben ír ennek a szónak jelentőségéről a Tár-salkodó című lap. (1832. év 182. sz.)

Dorogma, Tisza előnévvel, h. Borsod m.-ben. Anonymus említ Dorogma nevű helyet és megjegyzi, hogy egy Hubot nevű ott földet kapott. Horváth J. a magyar gyökeres nemzet-ségek között említ Drusma nevű jövevény-nemzetséget. Drusma = Dorozsma.

Dorozsma, Kis-Kúnságban. Dorosma szláv nyelvben útra-valót, nyújtó csárda. (Lásd bővebben Dorogma.)

Doroszló, németül Detzdorf, h. Bács- és Vas m.-ben, Kovachiak szerint ezen névben keresztnévet kell keresni; László = Ladislaus értelmet is ad, mint Szaniszló = Stanislaus, Bogyazló = Bogeslaus; Szoboszló = Sobeslaus. Némelyek pogány elemet keresnek a névben, de Paur Iván ezt tagadja. Ez családnevet is képez, így már 1250-ben előfordul Doroszlai Miklós, ki Rum falut Vas m.-ben nyerte adományul.

Dovorán, tót h. Nyitra m.-ben. A tót dvor = udvar szónak felel meg, Kis, Nagy és Farkas előnévvel régi földbirtokosainak udvarhelye lehetett.

Dózsadomb, a székelőföldön, valószínű, hogy az Albisből eredő, de Torján is birtokos Dózsáknak volt itt lakházok s s innen kapta nevét. (Orbán B.)

Döbör, h. Vas m.-ben. Németül Duiber, Döbör = fa-édény = döbörgés; döbörgő helyei után.

Dögös, h. Nyitra m.-ben. Komjáti mellett egykor

vadászó hely, hol a vadnak dőge volt. Arabs nyelven dögös = harcztér.

Döme föld, h. Zala m.-ben. Nevét a Dömötör keresztnév-
ből s egykori ilyenévű birtokosától veheti fel. Dömötör név rö-
vidítése Döme. Inkább azonban a Dömjén Damianus rövi-
dítése.

Dömölk, Nemes és Pór előnévvel, hh. Vas m.-ben. Pór
Dömölk II. Béla által alapított apátságáról híres. Itt élt és
virágzott a Dömölk család.

Dömörkapu, p. Tolnában. Dömör = tömör. Ezen helyen
tömör kapu létezhetett.

Dömös, h. Esztergomban. I. Béla vára, mely 1063-ban
leszakadt s romjai alá temette a királyt. Dömös = tömös, az,
a miben nagyon töm vagy tem = plenus, mint szem =
szemes; arabsban dömös = lombos, elzárt hely.

Dömötör, h. Vasban. Dömötör = Démeter keresztnév.
Ily nevű birtokosa lehetett. Van Dömötör nevű család is.

Dömsöd, f. Pest m.-ben. Dömse = Dömsödi = töltés.
Van Dömsödy család is. Németben Damseid = gát; e hely
a Duna mellett fekszik.

Dörgicse, f. Zala m.-ben. Hermann Ottó szerint dörgecs
= durbines = Acerina Armua. Egy neme a hálnak, mely már
1559-ben ismeretes és kedves eledel volt. (Pesti F.)*

Dör, h. Sopronban. Dör = rázkodtató hang, dörgés.
Jóbaházy Döry család e községtől veszi fel nevét. 1407-ben
kapta a győri püspökségtől.

Dörfel, h. Sopronban. Nevét a német dürr = száraz,
Feld = mező szótól vehette. Van ily nevű pusztája is Sze-
pesben.

Dörirét, pusztája Rába-Szent-Mihály határában Győrben.
Hihetőleg Döri nevű ember rétje volt.

Dövény, f. Borsodban: l. Dévény.

Dracsina, magyarul Tövisfalva, h. Beregben. Van Nyitra-
ban is Tovisfalva, melynek a tótban Trnovec felel meg.

*) Más adat szerint ezen hely égi háborúkor a dörgést többször
visszaadja.

Drágcséke, h. Biharban. Oláhul Drazest, a mi a szlávban = drágaság.

Dragomerestyi, h. Máramarosban. Magyarul Dragomér-falu. Ily. nevű tulajdonosa lehetett. Dragomir szláv keresztnév. Így Dragumerest Brassóban.

Dragonyst, h. Biharban. Dragony birtoka lehetett.

Dráva, Magyarország harmadik folyója, németül Drau, az Annales Bojorum című évkönyv 12. lapján a szó jelentősége Drau, drou = hit, bizalom. Az áva végzetű szók vízhelyek, így Száva.

Drávafok, h. Somogyban, Dráva vize mellett. Dráva előnévvel több község jön elő, mind a nevezett folyam mellett.

Dreihof, h. Vasban. Magyarul Háromház. Németben drei = három; Hof = udvar. Így lenne magyarosítandó.

Drejka. Zarándban, a Maros mellett bányászati kis község. Révész szerint nem lehetetlen, hogy a Maros Drekán és Drika ős neve maradt fel e helynévben. Szerinte Priscus által említett Drekán nevezetű folyam a Maros volt, mert csak erre intenek mindazon kellékek, melyekkel e folyó bir. (Etel-laka 48. 49. lp. C. fűzet.)

Dubova, h. Pozsony és Turócz m.-ben. A név jelentősége szlávban = tölgyfa, a mi arra mutat, hogy a nevezett helyen régen tölgyfaerdő volt. (H. J.)

Dubrava, több hely e néven. Lehet, hogy Dubrava a szláv dobry = jó szóból ered. Jelentése tehát volna: jó temető-föld. Van Dubravay és Dubraviczky nevű nemes család. Hasonló értelműek Dubravicza, Dubravicze helynevek.

Ducsa, hegy dobsinai jégbarlang előtt, a tót dusa = szív szóból veszi nevét, mert fenyves erdeje ily alakot mutat. (Dr. Pelekh.)

Dudor, h. Veszprémben. Dud, dudor, dudorodás, emelkedettséget jelent. Megfelel a fekvésének.

Dudvág, a Vág vizének kisebb ága, mely a kisebb ágból dudolva megy a nagyobba. Perzsául = dudú = tonus = hang; németül = dudeln; töröktül = dudá; kalmukul = dudha = hívok. (Kállay F.)

A nép helyesen a Vág dudvás állapotától eredezteti.

Dugoszelő, h. Torontál m.-ben. Nevét a szláv dugo, dtugo = hosszú és szello = falu szóból veszi.

Duka, h. Pest m.-ben. Illyr nyelvben duka = doh, bűz, rothadás. (M. Ny. Sz.) Tótban duch = fűvás, bűz, szellem. Van Duka nevű család is.

Dúlfalva, h. Máramarosban. Dúló név Erdélyben az adó-behajtókra vonatkozott, kik dúlva szedték be az adót. Így Duló-Ujfalva = Dulovó, tisztségi helyek.

Dúlháza, h. Gömörben, régi székely szó. (Magyarázata mint Dúlfalvaé.)

Duna. Első folyama Magyarországnak. Sterba szerint ezen folyam környékét szlávok lakván, azok Danud = lehelőnek hívták a rajta uralgó légáramtól. Így nevezik a szélnemző vizeket. Rómaiak a duo és unum szóból, mert két forrása egybeömlik, nevezték Danubius-nak. A németek don és au szóból magyarazzák; előbbi hegy neve, utóbbi liget. Mela „Abnobi, montes“ nevezi a hegyet, honnét a folyam ered, ebből faragták a németek az Abnau szót, melyhez jött a Don hegynév is, így összetett szó Don-hinab.

Dunaföldvár, h. Tolnában. Nevét attól kapta, hogy a Duna mellett fekszik s régi vára földből készült. Duna előnevet visel Almás és Egyház község is stb.

Dunakeszi, Pest m.-ben. A keszi szó jelentése közelben vagy mellette lenni. Így a folyamok melletti községek azok előnevét vették fel; így támadtak: Bodrog, Duna, Sajó, Tiszakeszi községek.

Duplaj, h. Szörény m.-ben. A régi iratok szerint a római kiszolgált katonák bocsáttattak el az úgynevezett duplum levéllel ide. Ezen hely római légiók telepe volt. (Pesti Napló 1855. évf. 151. sz.)

Dupna, Alsó-Lehota határában, Zólyom m.-ben, barlang, mely nevét a szláv szóból Dupna = visszhang veszi, innét nevezték el a magok nyelvén a lehotai tótok.

Duránd, h. Szepes m.-ben. Szlávban du = ban, ben; rand = rongy. Állítólag rongyban és daróczban járó nép volt első telepese. (Szutor Gy.) Németben dürr = száraz; rand = szél vagy vég.

Dursán, h. Liptó m.-ben. A név jelentése szlávban =

erős, hatalmas. A szerb Zsupánok egyikét nevezték 1336. körül Dusánnak.

Durchlachergasse, utca Szászsebes városban. A múlt század második felében ide Baden-Durchlachból németek vándoroltak be, azok adták reá emlékül az elnevezést. (Pesti F.)

Durchstein, h. Szepesben. Németben durch = keresztül; stein = kő; mert hegyes, sovány vidéken terül el.

Dúsnok, h. Pest m.-ben. Perger szerint e szóban Dúsnok őrző jelentőséget kell keresni. (Dipl. VII. 61.) Más adat szerint a magyarok elfoglalván a hazát, a későbbi szolganépet felszabadítván és az egyháznak adván, ezek viselték a Duseniesis = Dusnok nevet.

Dund, h. Arad m.-ben. Egykor rengeteg tölgyes-erdővel birt, melynek dudvás fái után vette fel a község nevét, udu = odvas.

Dvorec, h. Szepes m.-ben. Németül Bürgerhof. Akár a szláv dvor, akár a német Hof értelmet vegyünk, az udvart jelent; így a német elnevezésből polgárudvart magyarosíthatunk.

Dzurkov, h. Sáros m.-ben, Svaty előnévvel. Szlávban svaty = szent, Dzur, Jur, Dzurko, Jurko = György. Magyarul Szent-Györgynek nevezik.

